3 1761 05304668 6

Presented to the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
by

George Luckyj

И 312/119

Сочиненія и Письма

П. А. Кулиша.

Томъ I-й.

Изданіе А. М. Кулишъ.

Подъ редакціей

И. Хамахина.

КІЕВЪ.
Типографія Т. Г. Мейнандера, Пушкинская ул. № 20.
1908.

PG
3948
K856
1909a
t.1

Всесоюзная
БИБЛИОТЕКА
имени
В. И. ЛЕНИНА
25331-45

Отъ редакціи.

Огромное и важное значеніе общественной, литературной и научной дѣятельности П. А. Кулиша, занимавшаго одно изъ первыхъ мѣстъ въ кружкѣ 40—60-хъ годовъ, содѣйствовавшемъ національно-литературному и научно-историческому движенію въ Южной Россіи того времени, его глубокія разносторонія дарованія, его многочисленныя выдающіеся труды въ различныхъ областяхъ литературы и исторіи, его неустанное исканіе исторической истины и высокихъ идеаловъ жизни и его обособившееся впослѣдствіи положеніе—требуютъ глубокаго изученія развитія и хода его мысли и характера въ связи съ развитіемъ науки и ходомъ общественной жизни со второй четверти и до конца XIX-го вѣка, а это будетъ возможно лишь тогда, когда мы соберемъ и издадимъ всѣ его литературныя произведенія, научные труды и письма. Въ виду вышеизложеннаго, приступая къ изданію собранія сочиненій и писемъ П. А. Кулиша, мы, все-таки, не рѣшаемся назвать собраніе полнымъ: произведенія П. А. Кулиша печатались въ теченіе болѣе чѣмъ полустолѣтія въ Россіи и заграницей въ весьма многихъ изданіяхъ, ежемѣсячныхъ и ежедневныхъ, и мы рѣшительно не увѣрены, что собрали все, вышедшее

изъ подъ его пера; другія его произведенія находятся ъ рукописяхъ и хранятся въ коллекціяхъ частныхъ ицъ; отъ нѣкоторыхъ изъ нихъ мы получили необхо-имые для насъ оригиналы. Поэтому, мы съ благодар-остью примемъ всякія указанія, на пропущенные ми труды покойнаго писателя и историка. Если, при овторныхъ изданіяхъ произведеній другихъ писате-ей, мы часто встрѣчаемъ новыя иногда значительныя ополненія, то тѣмъ труднѣе будетъ избѣжать этого ри 2-мъ изданіи собранія сочиненій и писемъ Ку-иша. Но сдѣланными намъ указаніями до окончанія ечатанія изданія мы воспользуемся теперь же и по-мѣстимъ ихъ, какъ дополненіе, въ концѣ послѣдняго ома, а если будетъ возможно, то и въ концѣ того или другого слѣдующаго за симъ тома.

Собранныя нами сочиненія П. А. Кулиша мы распредѣляемъ въ группы по крупнымъ родамъ ли-ературныхъ произведеній и только въ этихъ груп-ахъ располагаемъ ихъ въ хронологическомъ поряд-кѣ, такъ какъ установить общую хронологію произ-веденій невозможно вслѣдствіе того, что очень часто мелкія произведенія задумывались, писались и появ-лись въ свѣтъ въ то время, когда начали печа-таться крупныя.

Произведенія П. А. Кулиша, какъ извѣстно, пи-сались имъ и по „старорусски“ (малорусски) и по „новорусски“ (на обычномъ русскомъ литературномъ зыкѣ). Мы не отдѣляли однихъ отъ другихъ, такъ какъ акое отдѣленіе мѣшало бы цѣльности представленія ичности и творчества автора. Точно также мы не от-бляли болѣе слабыхъ его произведеній отъ луч-шихъ. Но куда мы внесли раздѣленіе, такъ это—въ сборники, которые вышли въ свѣтъ еще при

жизни автора и на его собственныя средства, какъ, напр., „Хата“, „Хуторская философія“, „Хуторна поэзія“ и друг. Это раздѣленіе мы считали умѣстнымъ по тому, что такіе сборники составлялись случайно, ради удобства и выгоды изданія, и входившія въ нихъ произведенія не были связаны какой-либо общей мыслью. О каждомъ изъ такихъ сборниковъ мы по-дробно говоримъ въ своихъ примѣчаніяхъ къ произ-веденіямъ П. А. Кулиша въ концѣ тома.

Нѣкоторыя произведенія П. А. Кулиша появля-лись въ свѣтъ то отдѣльными главами, входя потомъ въ нѣсколько измѣненномъ видѣ въ полное произве-деніе, то иногда печатались въ двухъ редакціяхъ: пер-вой, болѣе краткой, и второй—дополненной и из-мѣненной. Въ такихъ случаяхъ, во избѣжаніе гро-моздкости изданія, мы беремъ въ основаніе позднѣй-шую и болѣе полную редакцію, а въ примѣчаніяхъ отмѣчаемъ разницу ея отъ первой и болѣе краткой.

Для полноты изданія мы считаемъ необходимымъ напечатаніе также и всѣхъ варіантовъ и поправокъ, какіе дѣлались П. А. Кулишомъ къ своимъ произведе-ніямъ и въ нихъ. Здѣсь мы встрѣчаемся съ работой, которая принимаетъ большіе размѣры; привести эти варіанты и указать поправки въ отдѣльныхъ томахъ къ тѣмъ или другимъ трудамъ, произведеніямъ, ока-залось, вслѣдствіе этихъ размѣровъ, дѣломъ неудо-боисполнимымъ. Поэтому, мы предположили выдѣлить ихъ изъ изданія и напечатать отдѣльно, такъ какъ потребность въ такихъ варіантахъ и поправкахъ мо-жетъ быть лишь у небольшаго круга людей, заня-тыхъ научной разработкой литературы и исторіи.

Правописаніе произведеній П. А. Кулиша, какъ творца этого правописанія, получившаго теперь все-

общее признаніе и распространеніе, имѣетъ особенно важное значеніе для исторіи его развитія и потому мы вездѣ держимся правописанія первообраза того или другого произведенія. Такимъ первообразомъ для насъ служитъ или рукописный подлинникъ, вышедшій непосредственно изъ подъ пера самого автора и дошедшій до насъ, или его первопечатный видъ, если не сохранилась рукопись. Иногда авторъ, въ виду цензурныхъ требованій, держался при печатаніи установленнаго въ 1876 году правописанія малорусскихъ произведеній; мы удерживаемъ его лишь тогда, когда не имѣемъ въ своемъ распоряженіи ни рукописи, ни первопечати, что́ читатели и замѣтятъ, напр., въ примѣчаніяхъ, печатавшихся во 2-мъ изданіи „Дóсвитокъ“, въ 1899 г. и поставленныхъ нами послѣ примѣчаній, заимствованныхъ изъ „Основы“. Исключеніе представляетъ лишь правописаніе думы: „Топиръ-гора“.

Примѣчанія свои къ стихотвореніямъ, помѣщавшимся въ журналѣ „Основа“, авторъ выдѣлилъ, въ виду ихъ огромнаго объема, въ приложенія, оставивъ лишь немногія мелкія подъ строкой. Для однообразія мы всѣ его примѣчанія, предисловія и послѣсловія, гдѣ это было возможно, поставили въ концѣ тома. Надѣемся, что ихъ объемъ оправдаетъ наше рѣшеніе. Нѣкоторыя изъ этихъ примѣчаній принадлежатъ, будто-бы тѣмъ редакціямъ изданій, гдѣ печатались произведенія П. А. Кулиша. Мы нашли необходимымъ внести ихъ въ настоящее изданіе, во 1-хъ, по тому, что не всегда можно установить, что принадлежитъ автору и что—редакціи, которой авторъ приписывалъ нерѣдко собственныя примѣчанія, и, во 2-хъ, по тому, что эти, даже если они и редакторскія примѣчанія, тѣсно связаны съ самимъ произведеніемъ и поясняютъ его содержаніе.

Въ настоящій томъ, какъ и въ слѣдующіе, будутъ входить и неизданныя почему-либо авторомъ при жизни его произведенія. Такія произведенія будутъ нами указаны въ нашихъ примѣчаніяхъ, въ которыя мы относимъ все, что касается судьбы, такъ сказать внѣшней исторіи, того или другого произведенія.

Вопросъ объ изданіи переводовъ П. А. Кулишемъ произведеній Шекспира, Байрона и друг. (разумѣемъ крупныя ихъ произведенія) остается пока не рѣшеннымъ, по нѣкоторымъ соображеніямъ. Если они и будутъ напечатаны, то какъ особое изданіе. Переводы же небольшихъ произведеній западно-европейскихъ писателей, составляющіе сборникъ „Позычена кобза“, войдутъ во 2-й томъ нашего изданія.

Что касается до біографіи П. А. Кулиша, то, въ виду уже существующихъ, написанныхъ г.г. В. Шенрокомъ и О. Маковеемъ, мы свою отлагаемъ до конца изданія, когда она должна будетъ явиться итогомъ и объясненіемъ всего передуманнаго, перечувствованнаго и совершеннаго П. А. Кулишемъ и разборомъ сложившихся о немъ мнѣній.

Къ настоящему тому мы прилагаемъ портретъ покойнаго П. А. Кулиша и его супруги Александры Михайловны, относящіеся оба къ 1860-мъ годамъ и съ автографами самаго П. А. Кулиша подъ обоими портретами. Автографъ самаго П. А. Кулиша взятъ нами изъ стихотворенія „Слава“, написаннаго и подписаннаго имъ собственноручно, а литературный псевдонимъ А. М. Кулишъ, также извѣстной писательницы, написанъ П. А. на оборотѣ ея портрета. Въ слѣдую

щихъ томахъ мы постепенно будемъ давать автографы и самой писательницы въ ея собственномъ имени и псевдонимахъ.

Очень многія лица оказали намъ, при изданіи сочиненій и писемъ П. А. Кулиша, любезное содѣйствіе. Приносимъ имъ самую искреннюю и глубокую благодарность за оказанное содѣйствіе, о которомъ, какъ и объ именахъ ихъ, скажемъ впослѣдствіи. Считаемъ лишь необходимымъ помянуть здѣсь добрымъ словомъ память незабвеннаго Василія Петровича Горленка, недавно почившаго и принимавшаго самое горячее участіе въ нашемъ дѣлѣ совѣтами и сообщеніями. Миръ праху его!

И. Каманинъ.

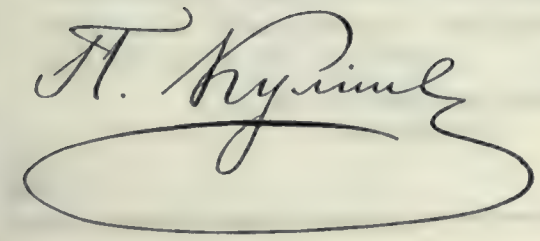

Присвячую це видання

пам'яті

найдорожчій для мене людині,

моїй вірній дружині,

Пантелеймону Олександровичу Кулішу

Олександра Кулішова

Дорога і незабутна дружина моя!

Ти працював увесь свій вік, не покладаючи а ні на одну хвилинку своїх втомлених рук.

Ти жадав зробити щасте и просвіту своїй рідній Україні.

Ти шукав правди, не вважаючи на те, що про тебе говоритимуть.

Ти втішав себе тілько словами:

„Кобзарю! Не вважай ні на хвалу темноти,
„Ні на письменницьку огуду за пісьні
„И ласки не шукай ні в дуків, ні в голоти
„Дзвони собі, співай въ святій самотині".

Ти визнавав, що „у дóсвіта встав"... „темно ще на дворі;"... але ти, себе самого занедбавши, одважно працював, як ти казав „за-для культури України", вкладаючи в сю працю—свою душу, свою любов, свою силу и свої статки-маетки.

Ти бажав побачити повен збір своїх стихотворів за свое житте,—та не судилось тому справдитись.

Справдити твое заповітне бажанне я постановила метою мого вдовиного після тебе віку.

Оце починаю доходити своеі мети и випускаю між люде перший том твоїх стихотворів, присвячуючи це видання твоїй для мене святій і незабутній, дорогій мій друже, пам'яти.

Олександра Кулішова
(Ганна Барвинок.).

СТИХОТВОРЕНІЯ

1843—1879 г.г.

Украйна.[1]

Благодареніе Господу, нема въ свѣтѣ благочестившои землѣ надъ нашу Вкраину; а було жъ колись таке время, шо й вона не знала ще вѣры христіянськои, а поставленû були по городахъ и селахъ болваны, деревяныи, срêбны й золотыи, которымъ темный людъ кланявсь и звавъ богами. И въ такôй темнотѣ розуму пробували мы ажъ поки въ Кіевѣ воцаривсь великій князь Владиміръ. Отсей-то Владиміръ повелѣвъ усѣмъ христитись, а болваны и ихъ гнюсныи капища звелѣвъ палити, руйновати, въ нѣвець обертати, а на мѣсто ихъ Божіи церквы будовати. Отъ зъ того-то великого часу народъ Украинській изъ тьмы болвохвальства выйшовъ и одного Бога, въ Тройцѣ славимого, познавъ.

---

[1]) Въ первый разъ это произведеніе было напечатано отдѣльной книжкой подъ такимъ заглавіемъ: „Украйна". Зложивъ П. Кулѣшъ. Одъ початку Вкрайны до батька Хмельницького. Кіевъ. Въ Университетской типографіи. 1843."

На оборотѣ заглавнаго листа, въ 1-мъ изданіи, авторъ напечаталъ объясненіе: „Якъ треба читати. Де стоить *â*, *ê*, *û*, *ô*, *ŷ*, то всѣ тіи лѣтеры зъ значками треба читати якъ московське *и*. Словце *да* треба читати—*та*. Лѣтеру *ё* треба читати такъ якъ *іо*. Лѣтеру *ѣ* рôзно читають по Вкраинѣ: иньшіи ледьвû не такъ якъ московське *е*, але лѣпше читати якъ московське *и*".

Примѣчанія къ тексту помѣщены въ концѣ настоящаго тома.

Ред.

Великій князь Владиміръ, на старости лѣтъ своихъ, почувши, що вже ёму не довго жить на свѣтѣ, подѣливъ свое царство дванадцяти своимъ сынамъ и, добре ихъ роспорядивши, самъ вѣчнымъ сномъ спочивъ. Але скоро не стало единои власти, не стало й порядку на Вкраинѣ. Мало було зъ князькôвъ того, що кожному покôйникъ панотець одказавъ,

А всякому хотѣлось статки и маетки у братôвъ пооднимати,
Самому на Вкраинѣ пановати.
Стали князьки воёватись, забувши, що всѣ одного батька дѣти,
И черезъ ихъ несчасныи усобицѝ
Не одна душа христіянська безневинно пôшла зъ сёго свѣту.
Тогдѣ вже на Вкраинѣ рѣдко де плугатарѣ на воликôвъ гукали,
А частѣйше вороны по поляхъ кричали,
Трупъ дѣлючи помёжъ собою,
А галки свою рѣчъ говорили,
Збираючись летѣти на крôвавее поле.

Якъ ось чутка невесела на Вкраинѣ стала,
Що татарській ханъ Батый йде на Кіевъ зъ нелѣчоными ордами.
Оттогдѣ-то треба було князькамъ свои чвары занехати,
На безбожного Батыя разомъ выступати.
Але, видно, въ усобицяхъ князьки зъ глузду зпали,
Порозницею на ёго нападали,
Пôдъ Батыёвымъ мечемъ,
Якъ у жнива жито пôдъ серпомъ,
Одинъ за однимъ головы поклали,
Марне души свои зъ вôйськомъ погубляли,
Жôнокъ удовами, дѣвокъ сиротами покидали,
Батькôвъ и матерокъ у великôй тузѣ зоставляли.

Тогдѣ безбожный Батый преславный градъ Кіевъ вôйськомъ обгорнувъ,
Стѣны городськіи й церквы Божи погромивъ,

Людей побивъ,
И все княжество Кіевське въ нѣвець обернувъ.

Оттымъ-то, панове, сказано, що всяке царство, раздѣлшееся на ся, не станетъ, и всякій домъ, раздѣлшійся на ся, запустѣетъ.

Дума перва.

Напившись людськои кровѣ, надыхавшись дымомъ пожарищъ, лютый губитель люду христіянського зôбравъ до купы свои горды да й потягнувъ зъ ними ажъ на Волгу рѣку. Але вже нйкому не було свободы на Вкраинѣ: увесь людъ, що зостався одъ побоища, плативъ велику дань Батыёвымъ баскакамъ. Тяжко було жити въ неволѣ пôдъ кормыгою безбожныхъ бусурманъ, але жизнь красча одъ смерти, а рôдна земля мила и подъ попеломъ пожарищъ, и пôдъ кровавыми руинами, и пôдъ кормыгою поганого люду.

Скоро безбожный Батый рушивъ зъ Украины,
Заразъ почавъ сходиться росполоханый людъ изъ чужины
Збирались сердечныи на пожарища, якъ розкиданыи мурашки до своеи купы,
Тяжко, тяжко вздыхали,
Гôркими слёзами руины й пепелища обливали,
До Бога милосердного щирыи молитвы посылали,
Безбожного Батыя денно й нôчно проклинали.
А потôмъ знову давай вытоптаныи кôньми поля орати,
Хатины будовати,
Розруйнованыи Божіи церквы муровати,
Да й стали жить пополамъ зъ бѣдою,
Ладючи то сякъ, то такъ зъ поганою Татарвою.

Одначе не ввесь той людъ додому вертався,
Що зъ великого перестраху татарського Бôгъ знае де попинявся:
Багацько й княязькôвъ, и бояръ, и всякихъ панôвъ,

Не хотячи тяжкои неволѝ татарськои терпѣти,
Позоставались то въ Литвѣ, то въ Прусахъ, то по другихъ земляхъ жити.
Але потѝмъ стали дуже по своѐй рѝдноѝ Украинѣ тосковати
И, не хотячи на чужинѣ помирати,
Почали литовського князя Гедымина благати,
Щобъ вѝнъ древнюю и преславную землю христіянськую
Вызволивъ зъ-пѝдъ кормыги татарськои.
„Ой князю, кажуть, князю Гедымине!
„Багацько ты земель и крѣпкихъ городѝвъ звоёвавъ,
„Багацько собѣ славы й чести доставъ;
„Але не було бъ тобѣ луччои славы, не було бъ тобѣ высчои чести,
„Якъ бы тобѣ Бѝгъ допомѝгъ древнюю и преславную русъкую землю Вкраину
„Зъ-пѝдъ кормыги татарськои слобонити
„И до свого силного княжества Литовського прилучити".

Послухавъ князь Гедыминъ, пораховавъ розумною головою,
И заразъ звелѣвъ у сурмы сурмити,
Вѝйсько збирати, возы й уюки риштовати,
Въ походъ выступати.

Отъ же йдуть вони не день, не два, не три й не чотыри,
Густа курява встае понадъ головою,
И зустрѣлись надъ Ирпенью рѣкою зъ поганою Татарвою.
Стали битись тяжко, ажъ земля стугонала.
Рѣчка Ирпень гула мѣжъ крутыми берегами,
И самiи дерева одъ жалости до землѣ приклонялись.
А въ Татарвы багацько було й христіянського люду,
Неволею узброеного супротивъ Гедымина.
Отъ, наши й крикнули:
„Эй, братцѝ, кажуть, братцѝ!
„Охота жъ вамъ дорогу намъ заступати,
„Погану Татарву собою пѝдпирати!
„Мы зъ Литвинами йдемо не для того,
„Щобъ православныи церквы руйновати,

„Або ваше добро грабовати;
„А хочемо мы, братцѝ, погану Татарву зъ землѣ христіянськои прогнати,
„Тяжке ярмо зъ вашои шіи зложити,
„Волю й свободу люду Божому православному дати".

Отожъ, скоро почули наши таке слово,
Заразъ покинули погану Татарву собою пѝдпирати,
А стали ёё кругомъ оступати,
Своимъ рѝднымъ братьямъ, православнымъ христіянамъ,
И Литвинамъ помочи додавати,
А Татаръ ворогѝвъ въ пень рубати.
Тогдѣ й сталась велика викторія надъ Татарами при рѣчцѣ Ирпѣнѣ,
Тогдѣ й сталась велика радость по всѐй Украинѣ.

Заразъ до Кіева зъ Гедыминомъ княземъ рушали,
У святую Софію вступали,
Богови молились,
Спасителю христились
Поклоны до землѣ клали.
А потѝмъ ключѣ одъ казны й одъ клейнодѝвъ князю Гедымину оддавали,
Порядокъ и росправу поставити на Вкраинѣ прохали.
То великій князь литовськіи Гедыминъ мудрою головою пораховавъ,
Ключѣ одъ казны й одъ клейнодѝвъ бравъ,
Казну й клейноды одмыкавъ,
Золоту гривню на цепу й палицю судову выймавъ,
Миндога, князя Голшанського, до себе пѝдзывавъ,
Словами промовлявъ:
„Отъ же тобѣ, Миндоже, гривня золота
„И палиця судовая зъ сребра.
„Будь ты княземъ и господиномъ надъ всѣю Вкраиною,
„Будь моимъ намѣстникомъ въ преславнѝмъ градѣ Кіевѣ,
„Порядокъ, судъ и росправу удержуй,
„Вѣру христіяньску щануй.

„И вже, каже, нехай въ сёго часу на вѣки вѣчныи
„Народъ Украинськiй буде подъ одною державою въ народомъ Литовскимъ,
„Якъ рóвныи съ рóвными
„И вóльныи съ вóльнымй“.

Такъ и сталось.
„Дай же, Боже, люде промовляли,
„Пóсля сёго великого дѣла счасливо проживати,
„Бусурманъ воёвати,
„Славы й чести народу Вкраинському достати!“

Дума друга.

Украина була за одно съ Литвою шёстьдесятъ-шёсть годъ, ажъ поки литовськiй князь Ягайло зробивсь королемъ польскимъ и прилучивъ свою землю Литовську до Полщи. Оттогдѣ-то й мы пристали разомъ съ Литвинами до Полякóвъ, все таки, *якъ рóвныи до рóвныхъ и вóльныи до вóльныхъ*. Тогдѣ въ Полщѣ, въ Литвѣ й на Вкраинѣ поставлено було, замѣсь князёвъ, по гетману: одинъ звався *корóннымъ*, другiй *литóвськимъ*, а вкраинськiй гетманъ звався *руськимъ*. И первый гетманъ на Вкраинѣ бувъ *Предиславъ Лянцкоронськiй*. Сей Предиславъ, узявши по веснѣ невеселу вѣстку, заразъ послявъ по свого найстаршого реймен-тара Остапа Дашковича:

„Эй, каже, друже Остапе!
„Звели осауламъ вóйсько въ походъ выкликати,
„Во вже не даромъ летятъ одъ Чорного моря птицй
„И выють по балкахъ и байракахъ вовки да лисицй:
„Пóднявся на насъ Турчинъ съ Татарвою,
„Выступили въ поле незлѣченою ордою“.

То голённый Остапъ Дашковичъ тее зачувае,
Вóйсько збирать заразъ посылае.
Оттогдѣ вже по городахъ не музыки выгравали,

Осаулы вóйськовыи по вулицяхъ пробѣгали,
На винники, на лазники, на броварники гукали:
„Вы, грубники, вы, лазники, вы, винники, вы, броварники!
„Годѣ вамъ по винницяхъ горѣлокъ курити,
„По броварвяхъ пивъ варити,
„По лазняхъ лазень топити,
„Товстымъ видомъ мухъ годовати,
„Сажи вытирати!
„Ходѣмъ зъ нами Туркóвъ, Татаръ воёвати“!

То народъ Божiй тее зачувае,
Усякъ свое дѣло покидае,
Усякъ худобы половину збувае,
Шаблю булатную
Пищаль семипядную,
Доброго коня набувае,
Ради вѣры христiянськои,
Ради славы козацькои,
Въ походъ зъ гетманомъ Предиславомъ
И хоробрымъ лиментаромъ Остапомъ,
Выступае.

Отъ же йдуть вони не день, не два, не три й не чотыри;
Бачать, птаство хижее понадъ головами въ нихъ кружае;
Чують, звѣрье позаду й побокахъ квилить-проквиляе,
До побóища смертного козакóвъ провожае,
Здобычъ велику собѣ чуе,
День и нóчъ свого визку й завыванья не уймуе.

Ажъ ось, земля стугонить,
Курява въ степу высче хмары стоить,
Бусурманське вóйсько ся наближае,
Кóньскимъ ржаньемъ, людськимъ крикомъ у вуши козакамъ ударяе,
Не одному й жаху завдавае.

Тогдѣ гетманъ Предиславъ
И хоробрый лиментаръ Остапъ
Напередъ усѣхъ выѣзжають,
Шаблями блискають,
Боговѣ молитвы посылають,
Хресты покладають,
А потѣмъ усе вѣйсько на двѣ части роздѣляють,
Кѣннее супротивъ непріятеля одряжають,
А пѣшее на засадѣ въ байракахъ и чагарнякахъ зоставляють.
„Держись же ты, друже Остапе, каже гетманъ, у засадѣ,
„А я пѣйду бусурманѣвъ зустрѣчати,
„Огнемъ да мечемъ ихъ привѣтати,
„Кѣньскими копытами зъ грязью топтати.
„Держись, друже Остапе, не выходь зъ байракѣвъ,
„Хочъ якій буде крикъ, хочъ якій буде грѣмъ.
„Бѣгъ намъ давъ и силу въ руки й одвагу въ серце,
„Може зъ насъ одинъ супротивъ десяти бусурманѣвъ стати,
„Славы козацькои доказати.
„А якъ стануть уже невѣрныи насъ одолѣвати,
„До байракѣвъ притискати,
„Якъ стане крикъ нашъ орлѣвъ пѣдъ небесами за хмары заганяти,
„Вовкѣвъ сѣроманцѣвъ лякати,
„Въ болота й камышѣ проганяти,
„Якъ стане кровъ христіянська байраки затопляти:
„Въ той часъ прошу тебе, друже,
„Яко мога швидче байраками взаду поганыхъ бусурманъ забѣгати
„Разомъ на нихъ зъ самопалѣвъ гукати,
„Мѣцно списами напирати,
„Шаблями булатными головы невѣрныи стинати“.

Такъ и сталось.
Помчались козаки, мовъ буйный вѣтеръ, знявшись въ поля,
Погнавъ велику ниву красноверхого маку.
Сидить хоробрый Остапъ Дашковичъ на засадѣ въ байраку.

Тяжко серце ные-понывае,
Душа за козаками въ степы уганяе,
Боговѣ любезнѣ головы козацьки поручае.

Ажъ ось, степы гудуть,
Гарматы й самопалы ревуть,
Крикъ и громъ до небесъ уставае,
Орлѣвъ ширококрылыхъ за хмары заганяе,
Вовки сѣроманцѣ зъ ляку по болотахъ, по камышахъ утѣкають,
Невѣрныи козакѣвъ до байракѣвъ притискають,
Кровью христіянською байраки наповняють.

Оттогдѣ вже пѣшіи козаки не люльки по-пѣдъ кущами курили,
Самопали да ладовницѣ рядили,
Байраками позадъ бусурманъ забѣгали,
Разомъ на нихъ зъ самопалѣвъ гукали,
Мѣцно списами напирали,
Шаблями булатными головы невѣрныи стинали,
Озирнутись не давали,
Тяжко, тяжко розбивали;
Чотырохъ тѣлько зоставляли:
Двоихъ у Цариградъ до султана турецького зъ веселою вѣсткою посылали;
Двоихъ до короля польского зъ козаками выправляли.

Тогдѣ гетманъ Предиславъ
И хоробрый лиментаръ Остапъ
По горахъ трупу верхи розъѣзжають,
Кругомъ себе поглядають,
Одинъ одного не пѣзнають,
Во дымомъ мушкетнымъ закурились,
Кровью невѣрною покрылись.

Оттакъ-то наши колись воёвали,
У Татаръ землѣ стародавнѣ вкраинськи по-надъ устьемъ Днѣпра одбивали,

Добычу свою побравши, додому вертались,
Богови молились,
Спасителю христились,
Добромъ дѣлились.

.....

Дума третя.

Забравши гетманъ Предиславъ
По-надъ устьемъ Днѣпра у Татаръ
Стародавни вкраинськіи земли,
И каже Остапу Дашковичу:
„Що жъ теперъ, друже Остапе, будемо чинити?
„Якъ намъ сіи земли въ своей власти сохранити?
„Щобъ часомъ Турки й Татаре, знову оправившись, на насъ не напали,
„Сихъ предковѣчныхъ земель у насъ не одыбрали“?

—„Не турбуйся, батьку, каже Остапъ:
„Звели только менѣ козакивъ зо жменю подъ свою хоругвъ зобрати,
„То вже я знатиму, якъ сіи земли одъ Туркивъ и Татаръ обороняти“.

И зараз звелѣвъ у сурмы сурмити, войско скликати,
До громады собирати.
А самъ посередъ громады выхожае,
На всѣ стороны вклоняе,
До козакивъ промовляе:
„Позвольте, панове молодцѣ, велику рѣчъ сказати,
„Славне во вѣки вѣчныи дѣло роспочати!
„Богъ милосердный намъ помогъ
„У бусурманивъ предковѣчни наши земли одбити,
„Треба жъ теперъ намъ ихъ добре боронити,
„Щобъ часомъ зневаги славѣ козацькій не вчинити.
„А коли хочете, панове, не только ихъ ворогамъ не попустити,

„А ще й усе христіянство собою, якъ стѣною, одъ невѣрныхъ заслонити,
„Свѣтлую славу на землѣ, вѣчнее царство на небесахъ заслужити:
„Треба намъ велике й неслыхане дѣло вробити,
„Треба намъ передъ самимъ носомъ у Туркивъ и Татаръ,
„За порогами на днѣпровськихъ островахъ, Сѣчъ збудовати,
„Страхъ и боязнь усяку занехати,
„Души свои Господу Богу поручити,
„Туркивъ и Татаръ безустанне бити,
„Славы козацькои доказати.
„Хто зъ васъ, панове молодцѣ, якій-небудь великій грѣхъ учинивъ
„И попу на сповѣди не объявивъ;
„Хто зъ васъ коли-небудь противъ Бога погрѣшивъ,
„Або отца й неньку прогнѣвивъ:
„Нехай теперъ напередъ лавы выступае,
„Битись безустанне зъ невѣрными присягае,
„Щобъ праведный Господь на полѣ й на морѣ его розсудивъ,
„Душу его одъ тяжкихъ грѣхивъ слободнивъ“.

То козаки, скоро тее зачували,
Зразъ де-якіи напередъ лавы выступали,
Битись безустанне зъ невѣрными присягали,
Хресты покладали.

Тогдѣ хоробрый Остапъ Дашковичъ великую радости мае,
Козакивъ оглядае:
Въ кого нема доброи рушници, рушницею награждае;
Въ кого нема доброго коня, конемъ надѣляе,
Зъ козаками возы риштуе,
Гарматы й кули готуе,
Въ походъ выступае.

А гетманъ Предиславъ, на тее споглядаючи,
Хочь серцемъ и звеселився,

Що такій преславный походъ на невѣрныхъ
Зъ найодважнѣйшихъ лыцарей зложився:
Але жаль-туга велика ёго обнимае,
Що вѣрный пріятель ёго Остапъ на вѣки, може, ёго покидае.
Гѣркими слёзами вмився,
На булаву гетманськую похилився,
Таки слова промовляе:
„Дай же, братцю, вамъ, Боже, счласливо воёвати,
„Туркѣвъ, Татаръ бити,
„Вѣру христіянську боронити,
„Славу козяцькую на ввесь свѣтъ розсылати!
„Прощай, друже Остапе!
„Много лѣтъ земля стоить,
„А ще ни разу не видала,
„Щобъ чоловѣковi така велика да одважна дума,
„Якъ тобѣ оце, на душу запала!
„Жаль мене великій по тобѣ, друже, обнимае,
„Але козацьке мое серце зъ сеи радости й той жаль забувае,
„Одмыкайте жъ, клюшники, мурованыи лёхи,
„Знахожайте старосвѣтськи вина и меды;
„Нехай козацство въ волю погуляе,
„Сёго великого дня по вѣкъ не забувае"!

И заразъ клюшники важкими ключами старосвѣтськіи лёхи одмыкають,
Бочки зъ винами да зъ медами достають,
Козакамъ ковши да чарки роздають,
Усѣхъ угощають.
А гетманъ Предиславъ свого вѣрного пріятеля Остапа поручъ себе сажае,
Въ золотыи кубки вина наливае,
На прощанье угощае.
А тутъ кругомъ сурмы сурмили, на бандурахъ выгравали,
Зъ самопалѣвъ да зъ гарматъ грѣмали,
Солодкимъ медомъ да солодкимъ виномъ кубки исповняли,
Козаки козакѣвъ угощали.

А потѣмъ одинъ зъ однимъ прощались,
На коней сядились,
Въ походъ выступали.

Отъ же й пѣшли козаки по-надъ Днѣпромъ,
Прямо простуючи за пороги до острова Хортицѣ.
А тогдѣ ще всѣ землѣ одъ Чигрина до самаго Чорного моря
И по сей бѣкъ Днѣпра до Азова,
Пустовали,
Густою травою, заввышки въ чоловѣка, заростали;
У травѣ куропатвы й усяки птицѣ проживали,
Дикіи коні по степу табунами гуляли,
Крутороги туры блукали,
Вѣлороги сугаки скакали,
Да степныи вѣтры одъ моря до моря широко лѣтали.
Тогдѣ хочъ бы сто верстъ за Чигринъ пройшовъ,
Жаднои бъ душѣ христіянськои не знайшовъ;
Тѣлько погана Татарва кѣньми де-негде по степу вигляла,
По степу вигляла, себе забавляла,
Козака въ степу выглядала,
Щобъ ёго напавши зарубати,
Одежу кармазинну да оксамитну зняти,
Золота въ кишеняхъ пошукати,
Козацького коня орканомъ пѣймати,
Чуру малого у неволю взяти.

Оця-то погана Татарва
Й хороброго Остапа Дашковича зъ ёго лыцарями въ степу забачала,
Дивомъ великимъ дивовала,
Думала й гадала:
Куды бъ се козаки въ невеликѣй купѣ по-надъ Днѣпромъ простовали?
Якого непріятеля воёвать вони мали?
Але нападать на козакѣвъ боялась,
По-за травою ховалась,
Слѣдомъ оддалёкъ, якъ собака вовка, провожала.

А якъ же вбачила, що вони на днѣпровській островъ Хортицю прибували,
Ровы на островѣ копали, валы высыпали,
Хвои рубали, засѣки боёвыи складали,
Гострыи палѝ дубовыи тесали, Сѣчъ будовали,
Гарматами ёё кругомъ риштовали:
Тогдѣ бѣжить у свои авулы, миттю орду скликае,
Зъ крикомъ зъ гамомъ, якъ чорная хмара, пѡдъ Сѣчъ пѡдступае.
Але козаки зъ гарматъ на ихъ ударяють,
Одъ Хортицѝ орду одбивають.
А потѡмъ зъ самопалами, зъ шаблями да зъ списами,
Кѡнно у степъ выступали,
Зъ самопалѡвъ на Татарву, усѣ разомъ, густо повѣвали,
Списами мѡцно натискали,
По степу Татарву якъ полову розметали,
Коней у нихъ одбивали,
Златосинѝми киндяками да оксамитами тороки набивали;
Здобычъ побравши, до Сѣчи вертались,
Боговѝ молились,
Спасителю христились,
Добромъ дѣлились,
Медъ-вино коряками попивали,
На бандурахъ да на кобзахъ выгравали,
Души побитыхъ козакѡвъ поминали.

Оттакъ-то, панове, завелась тая людославная Запорозькая Сѣчъ,
Тая козацькая слава,
Що по всёму свѣту дивомъ стала,
Що по всёму свѣту луговымъ гомѡномъ рознеслась,
Туреччинѣ да Татарщинѣ добрымъ лихомъ знати далась,
Да и Ляхамъ ворогамъ у знаки вдалась.

Дума четверта.

По гетманѣ Предиславѣ гетмановавъ ще князь *Дмитро Вишневецькій,* що, одважно воюючи, попався сердечный у руки Туркамъ и въ Цариградѣ люто замученъ. А по его смерти гетмановавъ князь *Остапъ Ружинській.* Сей гетманъ луччій порядокъ въ вѡйську козацькому вчинивъ, Орду коло Бѣлгорода розбивъ. А по смерти Остапа Ружинського гетмановавъ *Венжикъ Хмельницякій,* прапрадѣдъ *Богдана Хмельницького.* Сей Орду пѡдъ Заславьемъ тяжко розгромивъ и розѡгнавъ, славы немалои козацькому вѡйську доставъ. А по ёго смерти выбрали гетманомъ *Ивана Свѣрговського.*

И скоро гарматы заревли,
Сурмы й бубны загули,
Козаки новому гетмановѝ булаву пѡднесли:
Якъ ось, послы зъ Молдавськои землѣ прибуваютъ,
Гетмановѝ до нѡгъ упадають,
Оборонить Молдавію одъ Туркѡвъ благають,
Великіи дары—золотыи кубки, ковшѣ,
Шаблѝ дорогіи въ даръ ёму предлагають,
Оборонить ихъ одъ Туркѡвъ гетмана благають.
То гетманъ Свѣрговській Иванъ дары одъ Молдаванъ бере,
Золотыи кубки й ковшѣ полковникамъ своимъ роздае;
Дорогіи шаблѝ й булаты бере,
Сотникамъ и отаманамъ роздае,
Самъ на коня всѣдае,
Помѣжъ вѡйськомъ проѣжжае,
Якъ орелъ сизый помѣжъ хмарами лѣтае,
Велику добычъ собѣ чуе—забачае,
Высоко вгору уганяе,
Силу свою пробуе-повѣряе.
Отъ же й пѡшли козаки да на два шляхи,
А на трете на Чорне море.
А що первымъ шляхомъ, то пѡшовъ самъ гетманъ Свѣрговській,

А другимъ шляхомъ—полковникъ Сава Ганжа,
А третімъ шляхомъ-водою,
Днѣпровською глыбиною,
То пошовъ кошовый отаманъ запорозькій Фесько Покотило.
Вонъ на чайкахъ зъ хоробрыми Запорозьцями выступае,
До устья Днѣстра й Дуная Чорнымъ моремъ прибувае,
Обое устья човнами своими заступае,
Ни одного судна турецького до Молдавіи Туркамъ на одсѣчъ не допускае.
А гетманъ Свѣрговськiй изъ Савою Ганжею до города Сороки прибували,
Туркôвъ пôдъ городомъ великій таборъ знахожали,
Зъ гарматъ на нихъ грѣмали,
Зъ самопалôвъ густо повѣвали,
Пашу турецького Кара-Мустафу въ полонъ брали,
До короля у Варшаву одсылали.
А потôмъ козаки назадъ уступили,
Золота й срѣбла одъ Молдаванъ брати не схотѣли,
Тôлько меды да вина дорогіи въ дяку принимали,
Одинъ одного частовали,
На радощахъ въ Молдавіи ликовали.

А якъ стали козаки до Бесарабіи простовати,
Мимо города Киліи прохожати:
То зустрѣвъ ихъ якійся Ормянинъ лукавый,
Радючи гетманові до города Киліи зъ вôйськомъ привернути,
Приступомъ ёго добути,
„Бо Турки, каже, великіи клады въ Киліи малымъ вôйськомъ охраняють,
„Поки козаки до дому вернуться, пôджидають,
„А потôмъ, каже, тыи великіи клады до султана провадити мають“.

Тогдѣ гетманъ Свѣрговськiй да й не схаменувся:
Великого промаху давъ,
Ормянину превражому сыну вѣры понявъ,

Зъ вôйськомъ пôдъ Килію, хорошенько не оглядѣвшись, сунувся.
Ой ще жъ козаки й на валы не ступили,
А вороныи конi пôдъ ними чогось засмутили;
Охъ ище жъ и обѣдня пора не настала,
Якъ пôднялась изъ-пôдъ землѣ полуночна чорная хмара,
Бочки пороху пôдъ козаками зрывала,
Козакôвъ зъ ихъ гетманомъ высоко въ гору пôднимала,
Довго вертѣвши пôдъ небесами,
По нескахъ, по корчахъ, по бѣлому камѣнню роскидала.
И вже тогдѣ й рôдная бъ мати не пôзнала,
Де голова пана Йвана лежала.

А тимъ часомъ Турки зъ-за мурованія городського выбѣгали,
На обозъ козацькій вдаряли,
Козакôвъ багацько выстинали,
Багацько й у неволю похватали;
А бôлше то горе, що Кôшку Самôйла въ неволю взяли,
Которого козаки за рôдного батька мали,
Не разъ, не два й за кошового ёго обирали,
Велику надѣю на ёго въ войнѣ покладали.
А потôмъ невѣрныи довго ще по полю нашихъ гнали,
Ажъ поки ночныи туманы козакôвъ кругомъ обгортали
И, якъ орелъ своихъ дѣтокъ, закрывали.

Ой не весело жъ було козакамъ до дому тогдѣ вертатись:
Свого гетмана втерявши, стыдъ и соромъ бувъ передъ людъ хрищеный показатись.
Тогдѣ-то вже бандурники й кобзарѣ одъ села до села по Вкраинѣ прохожали,
Поминъ гетмановi Свѣрговському одправляли,
Славныи дѣла ёго люду Божому оповѣдали,
На бандурахъ да на кобзахъ выгравали,
Пѣснi жалôбныи про ёго прокладали:

„Якъ того пана Йвана,
„Що Свѣрговського гетмана,
„Да якъ бусурманы пôймали,
„То голову ёму рубали,
„Ой голову ёму рубали
„Та на бунчукъ вѣшали,
„Да у сурмы выгравали,
„Зъ ёго глумовали.
„А изъ низу хмара стягала,
„Що воронôвъ ключа налѣтала,
„По Вкраинѣ туманы клала,
„А Вкраина сумовала,
„Ой Вкраина сумовала,
„Свого гетмана оплакала.
„Тогдѣ буйнû вѣтры завѣвали:
„—Де жъ вы нашого гетмана сподѣвали?
„Тогдѣ кречеты налѣтали:
„—Де жъ вы нашого гетмана жалковали?
„Тогдѣ орлы загомонѣли:
„—Де жъ вы нашого гетмана схоронили?
„Тогдѣ жайворонки повилися:
„—Де жъ вы зъ нашимъ гетманомъ простилися?
„—У глыбокôй могилѣ
„Биля города, биля Киліи,
„На турецькôй линѣи".

Дума пята.

Не забаромъ пôсля смерти Свѣрговського
Козаки раду въ Чигринѣ собирали,
Усѣхъ сотникôвъ и полковникôвъ изкликали.
Гетманомъ *Богдана Ружного* наставляли.

То не вѣтеръ буйный по степахъ вые-завывае,
То не ханъ татарськiй на Вкраину вôйсько свое насылае,

Щобъ воно Вкраину, рôдну мати нашу, безневинно плюндровало,
Жôнокъ, да дѣтокъ, да добро наше въ полонъ бралозабирало,
Коней да овець, усю Божую скотину въ свои джерела заганяло,
Козацьки холѣвы розбивало й розоряло:
То голѣнный Богданко усѣхъ козакôвъ у громаду созывае,
Усѣхъ козакôвъ, и служивыхъ, и простыхъ,
И сусѣдôвъ, и пôдсусѣдкôвъ, и хорунжихъ,
И прочихъ иныхъ старшихъ,
Усѣхъ хоробрыхъ сотникôвъ и полковникôвъ у купу ззывае, скликае,
До громады собирае,
А самъ посерединѣ выхожае,
Святымъ мѣстамъ три поклоны покладае,
А на чотыри стороны по одному поклону,
Да козакамъ одинъ поклонъ,
Да ще сотникамъ да полковникамъ одинъ поклонъ;
До Бога молитву читае,
А до козакôвъ до всѣеи громады такъ промовляе:
„То не вѣтеръ буйный по степахъ вые-завывае,
„То не ханъ татарськiй на Вкраину вôйсько свое насылае,
„Щобъ воно Вкраину, рôдну мати нашу, плюндровало,
„Жôнокъ, да дѣтокъ, да добро наше въ полонъ бралозабирало,
„Коней да овець, усю Божую скотину въ свои джерела заганяло,
„Козацьки холѣвы розбивало й розоряло:
„То король Полщи намъ и вамъ подарокъ высылае,
„Великiй даръ даруе,
„Насъ и васъ шануючи й поважаючи.
„Хоче вôнъ, щобъ вы, братцû, хоробрыи козаки товариши,
„За ёго, короля Полщи, Бога молили,
„Да ёму, королю Полщи, якъ Боговû, що живе высоко на небѣ,

„По вѣрѣ й по правдѣ служили:
„Ляховъ бы не били,
„А зъ ними якъ зъ рôдными братами жили,
На Москалêвъ бы нападали,
„Татарôвъ бы побивали й воёвали.
„А за сее вашому гетмановî,
„Голêнному Богданковî
„Да й вамъ въ нимъ великій даръ даруе;
„А той великій подарокъ-даръ: булава золота,
„Да хоругва зъ срêбла,
„Да бунчукъ зъ жеребця.
„Да ще той король Полщи пише-приписуе:
„„Хай, ка, твои козаки товариши служать мêнѣ вѣрою й правдою,
„„Якъ великому тому Боговî, що живе высоко на небѣ.
„„А якъ не будутъ служить мêнѣ вѣрою й правдою,
„„То я имъ тогдѣ другій подарокъ подарую,
„„Хоробою ихъ порадую,
„„Хоробою тяжкою да важкою"".

А козаки тее зачували,
До свого отамана промовляли:
„Оце жъ намъ король Полщи великій подарокъ-даръ даруе,
„А не послужимъ мы ёму вѣрою й правдою,
„То й хоробою, бачъ, якоюсь насъ порадуе.
„Якою жъ то хоробою?
„Чи не слободою?
„Да якъ бы вже отою хоробою, що слободою,
„То всѣмъ намъ товаришамъ козакамъ
„Иншихъ дарôвъ и не треба;
„Служили бъ мы ёму, королю Полщи, по вѣрѣ й по правдѣ,
„Якъ тому Боговî, що живе высоко на небѣ,
„Ляхôвъ бы не били,
„И зъ ними якъ зъ рôдными братами жили,
„На Москалêвъ бы нападали,
„Татарву бы воёвали,

„И во вѣки вѣчныи
„Не зломъ, а добромъ да молитвою
„Свого пана великого,
„Короля Полщи именитого,
„Якъ батька шановали".
Оце казавши, да й замовчали.
Тогдѣ гетманъ голêнный Богданко
До писара свого
Хомы Безродного
Да до курêнныхъ прохаючи пôдступае,
И одного й другого барзо выпытуе-сповѣдуе,
Те й друге такъ и такъ выкладуе,
Походъ пôдъ Турка козакамъ обѣщуе
Да велику здобыченьку на походѣ великому.

Такъ и такъ козаки громаду свою розкладали,
Велику пораду мали,
У походъ выступали:
Козаки Запорозькіи зъ кошовымъ своимъ Нечаемъ
Чорнымъ моремъ пôдъ татарскій городъ Кефу пôдплывали
Козаки гетманськіи зъ гетманомъ Богданкомъ
Румомъ туды жъ черезъ Перекопъ простовали,
Коло самои линѣи Перекопськои татарську велику орду розбивали,
Мовъ баба буряки, рубали,
Мовъ молотникъ у клунѣ цѣпомъ солому, розметали,
До города Кефы прибували,
Той городъ плюндровали,
Бѣдныхъ невольникôвъ изъ неволî вызволяли.
А якъ стали до Бакчисарая й Козлова козаки ся зближати,
Стали ихъ послы одъ хана переймати,
Гетмановî до нôгъ упадати,
Купы червонцêвъ передъ нимъ насыпати.
То голêнный Богданко й кошовый Нечай
Жовтыми чобôтьми тіи купы червонцôвъ розгортали й розкидали,

Козакамъ на тютюнъ оддавали,
Сами примирье съ крымськимъ ханомъ пріймали,
Весело до дому съ славою великою повертали,
Мимо города Килiи прохожали,
На городъ ударяли,
Городъ до остатку руйновали,
Усѣхъ Туркôвъ и Ормянъ выстинали,
Поминки гетмановî Свѣрговському справляли.

Да за того жъ короля Степана
Ще разъ козаки за вѣру христiянську въ походъ выступали,
Мимо самого Перекопа на Турка, черезъ Черкеську землю,
простовали,
Турка рубали й плюндровали,
Добычу велику въ ёго одбивали,
Да тутъ же й гетмана свого пôдъ горою, пôдъ густою ро-
китою знахожали,
Глыбоку могилу копали,
На могилѣ курганъ насыпали,
Биля кургана-могилы коня турецького гетманського зо-
ставляли,
Похоронъ гетмановî Богданковî правили-одправляли.
Тутъ ёму й по вѣкъ лежати!
Добычу свою побравши, до дому вертались,
Боговî молились,
Спасителю христились,
Добромъ дѣлились.

Дума шеста.

Не довго Богданко гетмановавъ,
Милосердному Богу душу оддавъ.
Тогдѣ козаки по ёму якъ по рôдному батьковî сумовали,
Раду собирали,
Ивана Серпягу, що звався й *Пôдковою*, гетманомъ наста-
новляли,

И заразъ съ нимъ, сѣвши въ човны,
На Чорнее море заодно съ Запорозцями выступали,
Далеко Чорнымъ моремъ гуляли,
На Турецьку землю простовали.

А по Чорному по глыбокому моречку,
Да по широкому да по далекому Дунаечку
Злая буря выхожае-выступае,
Козакôвъ до землѣ до чуждои провожае,
А изъ низу буйный вѣтеръ вѣе-повѣвае,
А по Чорному моречку супротивна филя вставае,
Да по Чорному морю вовкомъ-сѣроманцемъ лае й гукае.

Збиралися козаки товариши, всѣ хоробрыи Запорозцî,
Про тую бурю мирковати,
Тихои погодоньки по-надъ синîмъ моремъ-Дунаемъ пô
жидати,
А злая буря все бôлшъ выступала
Да й нî трошки по Чорному морю глыбокому,
По Дунаечку далекому да широкому,
Тая буря не внимала,
А все злѣйшъ громомъ по небу тарахтала,
А блискавка мѣжъ скалами лыскала.

Оттогдѣ гетманъ Ивасенько Серпяга
Козакôвъ товаришôвъ до себе пôдзывае,
До казакôвъ товаришôвъ такъ и такъ промовляе:
„Ой вы, панове, рôдныи мои братцî,
„Хоробрыи мои товариши, козаки Запорозцî!
„Слухомъ нîколи не слухано
„И видомъ нîколи не видано,
„Щобъ такая буря злая
„На козакôвъ такъ мôцно выступала й уставала,
„Щобъ такимъ громомъ-блискавкою тарахтала й лыскала,
„Да щобъ вы, панове товариши, ось такъ довго-довгень
стояли,
„Тихои погодоньки биля моря-Дуная пôджидали“.

А козаки тее зачували
Да й усѣ замовчали.

„Коли жъ мы тои бусурманщины лякалися?
Каже знову гетманъ:
„Коли жъ таки мы вôдъ нея де-небудь ховалися?
„А теперечка не то бусурманщины, але й бури злякалися,
„Тихои погодоньки пôджидаючи,
„Да на злую й лихую бурю жалуючи,
„Зо всѣмъ надôрвалися“.

А козаки тее зачували
Да й усѣ мовчки замовчали,
Барзо, барзо раховали,
Нîчого не промовляли,
Одинъ на одного споглядали,
Въ походъ выступали.

Оце жъ идуть вони не день, не два, не три й не чотыри.
А злая буря лихая по Чорному моречку,
Да по далекому Дунаечку
Барзо унимала,
Да й супротивная филя въ свои домовины, въ ковбанюги забѣгала,
Да тамъ и пропадала.
А козаки Боговî молитвы посылали,
По три поклоны покладали,
Вôдпочинье мали.

А потôмъ всѣ козаки въ походъ выступали,
Изъ своимъ хоробрымъ гетманомъ,
Серпягою Йваномъ,
Тяжко нехриста розбивали,
Думали й гадали,
Да й пôдъ городомъ Керманомъ
Изъ бусурманськимъ салтаномъ
Примирье мали:
У ёго всю худобу вôднимали,

Усѣхъ Татаръ-буракôвъ розбивали,
Тихою погодонькою,
Зъ гарною добыченькою
До дому привертали.

А на другій рôкъ зъ тимъ же гетманомъ,
Козаки въ Волощину ходили
Господаря волоського Петра въ Турецьку землю прогнали,
А свого гетмана,
Серпягу Йвана
Господаремъ надъ Волохами настановили.
Але Турокъ листы до короля до Степана засылавъ,
Голову Серпяжину выдать прохавъ;
А якъ не выдасть, то вôйськомъ вдарити на Полщу стращавъ,
Да й Волохамъ зъ Цариграда не ласково бунчукомъ махавъ.

То Ляхи зъ Волохами великій страхъ собѣ мали,
Пана Серпягу до города Львова на бенкетъ лестно закликали,
Виномъ да медомъ частовали,
Голову ёму одрубали,
До султана турецького посылали.
А козаки, тѣло ёго взявши,
У Каневъ привêзши,
Чесно поховали.

Дума сема.

Отожъ скоро пронеслась чутка по Вкраинѣ,
Що гетмана Серпягу Ляхи вже згубили:
Заразъ козацство зъ старшиною до Чигрина прибувало,
Гетманомъ *Якова Жаха*, Серпягового друга, настановляло,
На Волохôвъ выступало.

А Волохи того не ждуть не гадають,
Медъ-вино зъ Турками въ Букарестѣ попивають.

Ажъ ось козаки пôдъ муры городськіи прибувають,
Зъ гарматъ гукають,
Муры розбивають,
У городъ ухожають,
Зъ самопалôвъ густо повѣвають,
Усѣхъ Туркôвъ и Волохôвъ якъ пухъ розметають.
А потôмъ самыхъ главныхъ пузанôвъ, що выдали на смерть Серпягу, половили,
Середъ мѣста повѣшали, надпись надъ ними прибили:
„Оттакъ зрадцѝ й вѣроломцѝ пропадають,
Що правды й одваги въ серцѣ не мають,
„Свого батька ради страху турецького погубляють“.

А потôмъ скарбы великіи въ Волощинѣ забирали,
До дому весело повертали.

Ой не вспѣли жъ козаченьки добро подѣлити,
Якъ подôйшли суровыи одъ короля Степана листы.
Ой не вспѣли жъ козаченьки на радощахъ погуляти,
Якъ ставъ король Степанъ Жаха на судъ за Волохôвъ звати.
Але Жахъ добре догадавсь,
У Каневськôмъ монастырѣ пôдъ чôрною рясою сховавсь,
Королевѝ въ руки доброволне не оддавсь;
Але вже сердега й одъ булавы гетманськои одцуравсь,
Зъ свѣтомъ на вѣки попрощавсь,
Боговѝ единому служити почавъ,
Щобъ милосердный Бôгъ грѣшную душу ёго въ царство небесное принявъ.

Оттогдѣ вже козаки раду собирали,
Нового собѣ гетмана зъ полковникôвъ *Семена Скалозуба* выбирали.
То гетманъ Скалозубъ, бажаючи дуже Турка за Серпягу й Жаха покарати,
Зачавъ до обозу козакôвъ великую силу стягати;
А потôмъ сѣвши на запорозькіи чайки,
Днѣпромъ на Чорнее море до острова Тендрова выплывавъ,

На островѣ Тендровѣ одпочинокъ мавъ,
Козакôвъ пôдъ города турецькіи приморськіи на розглядини посылавъ.

Отъ у той-то часъ, панове, изъ города зъ Трапезонта выступала галера,
Трома цвѣтами процвѣтана-малёвана:
Ой первымъ цвѣтомъ процвѣтана—
Златосинѝми киндяками побивана,
А другимъ цвѣтомъ процвѣтана—
Гарматами арештована,
Третѝмъ цвѣтомъ процвѣтана
Турецькою бѣлою габою покровена.
Ой у тôй галерѣ Алханъ-паша, трапезонське княжа, гуляе.
Маеть собѣ избранного люду: сѣмсотъ Туркôвъ, янычаръ штыреста
Да бѣдного неволника пôвчварта-ста
Безъ старшины вôйськовои.
Первый старшій мѣжъ ними пробуваеть Кôшка Самôйло, панъ кошовый,
Другій Марко Рудый, судья вôйськовый,
Третѝй Мейсій Грачъ,
Вôйськовый трубачъ,
Четвертый Ляхъ Бутурлакъ; клюшникъ галерській,
Сотникъ переяславській,
Недовѣрокъ христіянській,
Що бувъ три годы въ неволѣ,
Десять лѣтъ якъ ставъ по волѣ,
Потурчився, побусурманився
Для панства великого,
Для лакомства несчастного.

Отъ у тôй-то галерѣ вони одъ пристанѝ далеко одъѣжжали,
Чорнымъ моремъ далеко гуляли,
Противъ города Кефы великій да довгій одпочинокъ мали.
Ой представиться жъ Алкану-пашѣ сонъ дивенъ, барзо дивенъ, на прочудо

То Алканъ-паша
Трапезонське княжа,
На Туркôвъ-янычаръ, на бѣдныхъ неволникôвъ покликае:
„Турки, каже, Турки-янычаре и вы, бѣдныи неволники!
„Который бы мôгъ Турчинъ-янычаръ сей сонъ одгадати,
„Могъ бы ёму три грады турецькіи даровати,
„А который бы мôгъ бѣдный неволникъ одгадати,
„Могъ бы ёму листы вызволенû писати,
„Щобъ не мôгъ нûгде нû хто зачепати".

Сее Турки зачували
Нûчого не сказали;
Бѣдныи неволники хочь добре знали,
Собѣ промовчали.
Тôлько обôзветься мѣжъ Туркôвъ Ляхъ Бутурлакъ,
Клюшникъ галерськiй, сотникъ переяславськiй,
Недовѣрокъ христіянськiй:
„Якъ же, каже, пашо, твôй сонъ одгадати,
„Що ты не хочешъ намъ повѣдати"?

—„Такій мѣнѣ, небожата, сонъ приснився,
„Що бодай нûколи не явився!
„Видиться, моя галера цвѣтована-малёвана
„Стала вся ободрана, на пожаръ спускана;
„Видиться, мои Турки-янычаре стали всѣ въ пень порубаны;
„А видиться, мои неволники, которыи були въ неволѣ;
„То всѣ стали по волѣ;
„Видиться, мене отаманъ Кôшка на три части роэтявъ;
„У Чорнее море пометавъ".

То Ляхъ Бутурлакъ тее зачувае,
Словами промовляе:
„Алканъ-пашо, трапезонське княжа,
„Молодее паня!
„Сей тобѣ сонъ не буде нûмало зачепати,
„Скажи тôлько мѣнѣ лучче бѣдного неволника доглядати,
„Зъ ряду до ряду сажати.

„По два, по три кайданы на руки й на ноги набивати,
„Зъ ряду до ряду сажати,
„Червонои таволги по два дубця брати,
„По шіяхъ затинати,
„Кровъ христіянську на землю проливати".

То якъ скоро тее Турки зачували,
Одъ пристанû галеру ще далше одпускали,
Бѣдныи неволники до опачинъ руками пріймали,
Щироглыбокои морськои воды доставали.
То якъ скоро тее зачували,
Одъ пристанû галеру ще далше одпускали,
До города Козлова, до дѣвки Санджакôвны на залёты поспѣшали.

То дѣвка Санджакôвна на встрѣчу выхожала,
Алкана-пашу въ городъ Козловъ зо всѣмъ вôйськомъ затягала,
Алкана за бѣлу руку брала,
У свѣтлицû-камяницû зазывала,
За бѣлу скамью сажала,
Дорогими напитками наповала,
А вôйсько середъ рынку сажала,
Медомъ-горѣлкою вгощала.
То Алканъ-паша,
Трапезонське княжа,
Не дуже дорогіи напитки вживае,
Якъ до галеры двоихъ Турчинôвъ на пôдслухи посылае,
Щобъ не мôгъ Бутурлакъ Кôшку Самôйла одмыкати,
Поручъ себе сажати.

Отъ, якъ тіи два Турчина до галеры прибували,
То Кôшка Самôйло, отаманъ запорозькій, словами промовляе:
„Ой Ляше Бутурлаче, брате старесенькій!
„Колись и ты бувъ у такôй неволѣ, якъ мы теперя.
„Добро намъ учини,
„Хочъ насъ старшину, одомкни.

Нехай бы й мы въ городѣ погуляли
„Панське весѣлье знали“.

А Ляхъ Бутурлакъ: „Ой Кôшко Самôйлу, отамане запорозькій,
„Батьку козацькій!
„Добро вчини,
„Вѣру христіянську пôдъ ноги пôдтопчи,
„Хрестъ на собѣ поламни,
„А якъ будешь вѣру христіянську пôдъ ноги топтати,
„Будешь у нашого пана молодого за рôдного пана пробувати“.

То Кôшка Самôйло тее зачувавъ,
До ёго промовлявъ:
„Ой Ляше Бутурлаче, недовѣрку християнській!
„Водай же ты того не дождавъ,
„Щобъ я вѣру христіянську пôдъ ноги топтавъ!
„Хочъ буду до смерти бѣду да неволю пріймати,
„А буду вѣру христіянську й славу козацьку по вѣкъ шановати:
„Ваша вѣра погана,
„Земля проклята“!

Скоро Ляхъ Бутурлакъ тее зачувае,
Кôшку Самôйла въ щоку затинае:
„Ой, каже, Кôшко Самôйлу, отамане запорозькій!
„Будешь ты мене въ вѣрѣ христіянськôй укоряти,
„Вуду тебе паче всѣхъ неволникôвъ доглядати,
„Старыи й новыи кайданы направляти,
„Ланцюгами впоперекъ втрое буду брати“!

То якъ скоро тіи два Турчина тее зачували,
До Алкана-паши прибували:
„Алканъ-пашо, трапезонське княжа!
„Безпечне гуляй:
„Доброго й вѣрного клюшника маешъ:
„Кôшку Самôйла въ щоку затинае,
„Въ турецьку вѣру ввертае“.

То Алканъ-паша, трапезонське княжа, великую радôсть мал
Пополамъ дорогіи напитки роздѣляло:
Половину на галеру одсылало,
Половину въ дѣвкою Санджакôвною вживало.

Ставъ Алканъ-паша дорогіи напитки пити-пôдпивати,
Стали умыслы козацьку голову клюшника розбивати:
„Господи! е въ мене що й спити и сходити,
„Тôлько нѣ въ кимъ объ вѣрѣ христіянськôй поговорити“
До Кôшки Самôйла прибувае
Поручъ себе сажае
Дорогого напитка метае,
По два, по три кубка въ руки наливае.
То Самôйло Кôшка по два, по три кубка въ руки бравъ,
То въ рукава, то въ пазуху скрôзь третю хустку додол пускавъ.
А Ляхъ Бутурлакъ по единому выпивавъ,
Да такъ напився,
Що въ ногъ звалився.
Тогдѣ Кôшка Самôйло Ляха Бутурлака на лôжку якъ дитину спати клавъ,
Самъ восемдесятъ чотыри ключѣ въ-пôдъ голôвъ выймавъ,
На пяти чоловѣкъ по ключу роздававъ:
„Козаки панове! Добре майте,
„Одинъ одного одмыкайте,
„Але кайданôвъ изъ рукъ и зъ ногъ не скидайте,
„Полуночнои годины дожидайте“.
Тогдѣ козаки одинъ одного одмыкали,
Кайданôвъ изъ рукъ и зъ нôгъ не скидали,
Полуночнои годины дожидали,
А Кôшка Самôйло чогось одгадавъ,
За бѣдного неволника ланцюгами втрое себе принявъ,
Полуночнои годины дожидавъ.
Стала полуночна година наступати,
Ставъ Алканъ-паша въ вôйськомъ до галеры прибувати.
То до галеры прибувавъ,

Словами промовлявъ:
„Вы, Турки-янычаре, помаленьку ячѣте,
„Мого вѣрного клюшника не збудѣте,
„Сами жъ добре помѣжъ рядами прохожайте,
„Всякого чоловѣка оглядайте,
„Бо вонъ теперь подгулявъ,
„Щобъ кому польги не давъ".

То Турки-янычаре свѣчи въ руки брали,
Помѣжъ рядами прохожали
Всякого чоловѣка оглядали.
Богъ помогъ, за замокъ руками не пріймали:
„Алканъ-пашо, безпечне починай:
„Доброго й вѣрного клюшника маешъ:
„Вонъ бѣдного неволника въ ряду до ряду посажавъ,
„По два, по три старыи кайданы й новыи посправлявъ,
„Кошку Самойла ланцюгами втрое принявъ".

Тогдѣ Турки-янычаре въ галеру вхожали,
Безпечне спати полягали,
А которыи хмельныи були, на сонъ знемогали,
Коло пристанѣ Козловськои спати полягали.
А Кошка Самойло полуночноі годины дождавъ,
Самъ межъ козаковъ уставъ,
Кайданы изъ рукъ и зъ ногъ у Чорнее море поскидавъ,
У галеру вхожае,
Козаковъ пробужае,
Шаблѣ булатныи на выборъ выбирае,
До козаковъ промовляе:
„Вы, панове молодцѣ, кайданами не стучѣте,
„Ясыны не вчинѣте,
„Нѣ которого Турчина въ галерѣ не збудѣте".
То козаки добре зачували,
Сами въ себе кайданы скидали,
У Чорнее море пометали,
Нѣ одного Турчина не збудили.

Тогдѣ Кошка Самойло до козаковъ промовляе:
„Вы, козаки молодцѣ, добре, братія, майте,
„Одъ города Козлова забѣгайте,
„Турокъ-янычаръ въ пень рубайте,
„Которыхъ живцемъ у Чорнее море кидайте".

Тогдѣ козаки одъ города Козлова забѣгали,
Турокъ-янычаръ въ пень рубали,
Которыхъ живцемъ у Чорнее море повкидали.
А Кошка Самойло Алкана-пашу зъ ложка взявъ,
На три части розтявъ,
У Чорнее море пометавъ,
До козаковъ промовлявъ:
„Вы, панове молодцѣ, добре дбайте,
„Всѣхъ у Чорнее море кидайте,
„Только Ляха Бутурлака не рубайте,
„Между войськомъ для порядку за ярызу войськового оставляйте".
Тогдѣ козаки добре мали,
Всѣхъ Туркивъ у Чорнее море пометали,
Только Ляха Бутурлака не зрубали,
Между войськомъ для порядку за ярызу войськового оставляли.
Тогдѣ галеру одъ пристанѣ одпускали,
Сами Чорнымъ моремъ далеко гуляли.

Ажъ ось у недѣлю,
У полуденну годину,
Ляхъ Бутурлакъ одъ сна пробужае,
По галерѣ поглядае,
Що нѣ одного Турчина въ галерѣ немае.
Тогдѣ Ляхъ Бутурлакъ изъ ложка вставае,
До Кошки Самойла прибувае,
У ноги впадае:
„Ой Кошко Самойлу, отамане запорозькій,
„Батьку козацькій!

„Не будь же ты на мене,
„Якъ я бувъ на останцѣ вѣка мого на тебе!
„Бо̂гъ тобѣ допомо̂гъ непріятеля побѣдити,
„Да не вмѣтимешъ у землю христіянську входити.
„Добро ты вчини,
„Половину казако̂въ у оковы до опачинъ посади,
„А половину въ дороге турецьке платье наряди:
„Якъ будемо одъ города Козлова до города Цариграда гуляти,
„Будуть изъ города Цариграда дванадцять галеръ выбѣгати,
„Будуть Алкана-пашу зъ дѣвкою Санджако̂вною по залѣтахъ поздравляти:
„То якъ будешъ одвѣтъ оддавати“?

Якъ Ляхъ Вутурлакъ навчивъ,
Такъ Ко̂шка Само̂йло, отаманъ запорозькій, й учинивъ:
Половину козако̂въ до опачинъ у оковы посадивъ,
А половину въ дороге турецьке платье нарядивъ.

Стали одъ города Козлова до города Цариграда гуляти,
Стали зъ Цариграда дванадцять галеръ выбѣгати
И въ галеру зъ гарматы торкати,
Стали Алкана-пашу зъ дѣвкою Санджако̂вною по залѣтахъ поздравляти.

То Ляхъ Вутурлакъ чогось догадавъ,
Самъ на чердакъ выступавъ,
Турецькимъ бѣленькимъ завиваломъ махавъ;
Разъ то мовить по грецьки,
У друге по турецьки,
Каже: „Вы, Турки-янычаре! помаленьку, братія, ячѣте,
„Одъ галеры одвернѣте,
„Во теперъ во̂нъ по̂дгулявъ, на впокоѣ спочивае,
„На похме̂лье знемогае,
„До васъ не встане,
„Головы не зведе.
„Казавъ: „„Якъ буду назадъ гуляти,

„„То не буду вашои милости й по вѣкъ забувати““.

Тогдѣ Турки-янычаре одъ галеры одвертали,
До города Цариграда убѣгали,
Изъ дванадцяти штукъ гарматъ грѣмали,
Яссу воздавали.
А козаки добре собѣ дбали,
Сѣмдесятъ гарматъ собѣ арештовали,
Яссу воздавали,
На Лиманъ-рѣку испадали,
Къ Днѣпру-славуть, и низенько вклоняли:
„Хвалимъ Тя, Господи, й благодаримъ!
„Були тринадцять годъ у неволѣ,
„А теперъ чи не дасть намъ Бо̂гъ хочъ на часъ по волѣ“!

А у Тендровѣ островѣ Семенъ Скалозубъ зъ во̂йськомъ на заставѣ стоявъ,
Да на тую галеру поглядавъ,
До козако̂въ словами промовлявъ:
„Козаки, панове молодцѣ!
„Що сія галера, чи блудить,
„Чи свѣтомъ нудить,
„Чи много люду королевського мае,
„Чи за великою добыччу ганяе?
„То вы, панове, добре майте,
„По двѣ штуки гарматъ набивайте,
„Тую галеру зъ Грознои гарматы привѣтайте,
„Гостинця ёй дайте.
„Коли Турки-янычаре, то въ пень рубайте,
„Коли жъ бѣдныи неволники, то помочи дайте“.

Тогдѣ козаки промовляли:
„Семене Скалозубе, гетмане запорозькій,
„Батьку козацькій!
„Сія галера не блудить,
„Нѣ свѣтомъ нудить,
„Нѣ много люду королевського мае,

„Нû за великою добыччу ганяе,
„А, може, се бѣдный давнiй неволникъ изъ неволû втêкае".

—„Але вы, братцû, каже гетманъ, вѣры не доймайте,
„Хочъ по двѣ гарматы набивайте,
„Тую галеру зъ Грознои гарматы привѣтайте,
„Гостинця ёй дайте.
„Якъ Турки-янычаре, то въ пень рубайте,
„А якъ же бѣдный невольникъ, то помочи дайте".
Тогдѣ козаки, якъ дѣти, не гаразд починали,
По двѣ штуки гарматъ набивали,
Тую галеру зъ Грознои гарматы привѣтали,
Три доски въ суднѣ выбивали,
Воды днѣпровськои напускали.

Тогдѣ Кôшка Самôйло, отаманъ запорозькiй, самъ на чердакъ выступавъ,
Червоныи хресчатыи давнû корогвы зъ кишенû вынимавъ,
Розпустивъ, до воды похиливъ,
Самъ низенько вклонивъ:
„Козаки, панове молодцѣ!
„Сiя галера не блудить,
„Нû свѣтомъ нудить,
„Нû много люду королевського мае,
„Нû за великою добыччу ганяе,
„Се есть бѣдный давнiй неволникъ Кôшка Самôйло зъ неволû втêкае!
„Були тринадцять годъ у неволѣ,
„Теперъ чи не дасть Бôгъ хочъ на часъ по волѣ"!
То козаки въ каюки скакали,
Тую галеру за малёванû облавки брали,
Да на пристань стягали,
Одъ дуба до дуба на Семена Скалозуба паёвали,
Тую галеру на пристань стягали.
Тогдѣ златосивiи киндяки—
На козаки,
Златоглавы—

На отаманы,
Турецьку бѣлую габу—на козаки на бѣляки,
А галеру на пожаръ спускали,
А срêбло-злато на три части паёвали:
Первую часть брали
На церквы накладали:
На святого Межигорського Спаса,
На Трехтомировськiй монастыръ,
На святую Сѣчовую Покрову давали,
Котори давнûмъ козацькимъ скарбомъ будовали,
Щобъ за ихъ встаючи й лягаючи милосердного Бога благали;
А другую часть помêжъ собою паёвали,
А третю часть брали,
Очертами сѣдали,
Пили да гуляли,
Изъ семипядныхъ пищалей грêмали,
Кôшку Самôйла по волѣ поздравляли:
„Здоровъ, кажуть, здоровъ, Кôшко Самôйлу, отамане запорозькiй!
„Не загинувъ еси въ неволѣ,
„Не загинешъ зъ нами козаками по волѣ"!

Дума восьма.

Рады були козаки, що Кôшку Самôйла знову мêжъ собою мали,
Але скоро ихъ друга недоля постигала;
Сила велика Турковъ на морѣ на ихъ коло города Керчи напала,
Кругомъ кораблями да галерами ихъ човны обгортала,
Козакôвъ розбивала,
Которыхъ у Чорному морѣ потопила,
Которыхъ живцемъ у неволю въ самимъ гетманомъ Скалозубомъ забрала.
Оттогдѣ-то коваки на бусурманськôй землѣ пропадали,
Тяжко, тяжко жалковали,

Плачучи гôрко, свою рôдну Вкраину споминали.
Тогдѣ далася бѣдному неволнику тяжкая неволя добре знати:
Кайданы руки й ноги повъѣдали,
Сырая сыриця до жовтои костѣ тѣло казацькее проѣдала.

То бѣдныи неволники на кровъ, на тѣло поглядали,
Объ вѣрѣ христіянськôй гадали,
Землю Турецькую,
Вѣру бусурманськую,
Проклинали:
„Ты, земле Турецькая,
„Ты, вѣро бѣсурманская!
„Ты еси напольнена сребромъ, златомъ и дорогими напитками,
„Тôлько що бѣдному неволнику на свѣтѣ невôльно,
„Що бѣдныи неволники въ тобѣ пробувають,
„Празника Рождества, нй Воскресенія не знають,
„Усе въ неволѣ проклятôй,
„На каторзѣ турецькôй
„На Чорнôмъ морѣ пробувають,
„Землю Турецькую,
„Вѣру бусурманськую,
„Проклинають:
„Ты, земле Турецька,
„Ты, вѣро бѣсурманська,
„Ты, розлуко христіянська!
„Уже бо ты розлучила не единого за сёмъ лѣтъ войною
„Мужа съ жоною,
„Брата съ сестрою,
„Дѣтокъ маленькихъ съ отцемъ и маткою“.

Ой поклоняеться жъ бѣдный неволникъ изъ землѣ Турецькои,
Изъ вѣры бѣсурманськои,
У города христіянськіи
До отца до матусй.

Ой не може жъ вôнъ имъ самъ поклонитися,
Тôлько поклоняется голубонькомъ сивенькимъ:
„Ой ты, голубонько сивенькій!
„Ты высоко лѣтаешъ,
„Ты далеко буваешъ.
„Полети ты въ города христіянськіи
„До отця мого до матусй,
„Сядь-пади,
„На подвôрьи отцевскôмъ жалôбненько загуди,
„Объ моёй пригодѣ козацькôй припомяни:
„Нехай отець и матуся мою пригоду козацьку знають,
„Статки-маетки збувають,
„Великіи скарбы собирають,
„Головоньку козацькую съ тяжкои неволй вызволяють;
„Во якъ стане Чорне море согрѣвати,
„То не знатиме отець-мати,
„У которôй каторзѣ шукати:
„Чи въ пристанй Козловськôй, чи въ городѣ Цариградѣ на базарѣ.
„Будуть ушкалы Турки-янычаре набѣгати,
„За Червонее море, у Орабську землю, запродавати,
„Будуть срёбро-злато не лѣчачи,
„Сукна дорогіи не мѣрячи
„За ихъ брати.
„Ой вызволь, Боже, бѣдного неволника на святоруській берегъ,
„На край веселый,
„Мёжъ народъ хрищеный“!

Дума девята.

Ой у нашôй у славнôй Вкраинѣ
Бували колись престрашныи злыгоднй, бездольнй годины,
Бували й моры, й вôйськови чвары.
Нйхто Вкраинцёвъ не рятовавъ,

Нѝхто за ихъ Боговѝ молитовъ не посылавъ,
Тѝлько святый Бѝгъ нашихъ не забувавъ,
На велики зусилья, на вѝдповѣдья державъ,
Тѝлько Бѝгъ святый знавъ,
Що вѝнъ думавъ, гадавъ, замышлявъ,
Якъ невзгодины на Вкраинську землю посылавъ.

Ой то жъ була найгѝршая, найстрашнѣйша чвара,
Що зъ Ляхами да за вѣру православну стала.
Задумали нечестивыи Ляхи церкву православну руйновати,
Унѣю на Вкраину впровожати,
Благочестіе скореняти,
Народъ христіянській у вѣру кателицьку ввертати.
Але наши на те не приставали,
Мечемъ свою предковѣчну вѣру одъ Ляхѝвъ и ксёнзѝвъ
обороняли.
Тогдѣ окаявныи Ляхи гетмана нашого Косѣнського пѝймали,
У каменный стовбъ замуровали,
А на Вкраину жолнѣрѝвъ наслали,
По церквахъ зъ голыми шаблями порозставляли,
Щобъ вони гвалтомъ народъ христіянській
Молитись по лядськи примушали;
Попѝвъ нашихъ православныхъ изъ олтаря проганяли,
Пѝдсмыканыхъ ксёнзѝвъ на ихъ мѣста у престола по-
ставляли.
Оттакъ Ляхи надъ святою вѣрою глумились,
Бога не страшились,
Людей не стыдились!

А тимъ часомъ велено жолнѣрству въ города украинськіи
вступати,
Выбрать нового гетмана не давати,
Народъ силою въ кателицство повертати.
Але наши у городѣ въ Чигринѣ раду собирали,
Думали й гадали,
Довго, довго раховали,

На гетманство *Павла Наливайка,* хороброго лыцаря обирали
Богу помолились,
Изъ Ляхами биться безустанне за святую вѣру зговорились.

Ой не день и не два Ляхи Вкраину плюндровали,
Нѝ на часиночку одпочиння не мали,
Коней навзаводахъ день и нѝчъ держали,
До гетмана Наливайка дорогу верстали.
А гетманъ хоробрый Наливайко, що вѝнъ думае-гадае,
Що вѝнъ за долю товаришѝвъ своихъ замышляе?
Тѝлько Бѝгъ святый знае,
Що ёму на помочъ помагае.

Изъ-за горы хмара выступае,
Выступае, выхожае,
До Чигрина громомъ выгрѣмляе,
На Вкраинську землю блыскавицею лыскае.
То Поляки черезъ три рѣки три переходы мали
Да й биля третёго переходу станомъ стали,
Пустили коней на попасанье,
Сами собѣ дали на три годины одпочиванье.
А що гетманъ Наливайко думае-гадае?
Що вѝнъ на невзгоду Ляхѝвъ замышляе?
Тѝлько Бѝгъ тее святый знае,
Що ёму на помочъ помагае.

То не хмары по небу громомъ выгрѣмляють,
То не святыхъ вони до Бога провожають:
То Ляхи въ бубны вдаряють,
У свистѣлки да въ трубы выгравають,
Усе вѝйсько свое до купы въ громаду скликають,
Щобъ ишли всѣ до громады на послуханье,
Слухати гетмана Жолковськового оповѣданье.
Отто й пришли, усѣ рядомъ стали,
Усѣ рядомъ стали да й замовчали,
Гетманську оповѣдь слухати зачали,
А послухавши коней сѣдлали,

Черезъ Бѣлу рѣчку переходъ великій мали,
Мосты мостили,
Греблѝ гатили,
Кѝлля забивали,
Горвину да дряницу клали,
Черезъ Бѣлу рѣчку переходъ великій мали.
А перейшовши огороды да шанцѝ робили,
У въ окрѣпъ гарматы становили,
А передъ гарматами три хресты вколотили:
А що первый хрестъ, то Сомино висить,
Сомино висить, барзо голосить.
А що другій хрестъ, то Богунъ висить,
Богунъ висить, шаблюкою лопотить.
А що третій хрестъ, то порожній стоить,
Усѣхъ иншихъ козакѝвъ до себе пѝджидае,
Козакѝвъ пѝджидае, козакѝвъ оглядае:
Хто первый пѝдѝйде,
Того гармата вбье;
Хто другій добѣжить,
Того самопалъ цапне;
Хто третій пѝдскочить,
Той христиться буде,
Христиться буде й молиться стане:
Що хрестъ въ осоки, то ёго надбане.

А козаки глядѣли, у вѝчи вбачали,
Промѣжъ себе бурковали-раховали,
Три коругвы на забаченье Ляхамъ становили,
На коругвахъ уговоръ-рядну писали:
„Вѣрному православному христіянству миромъ миръ,
„А Ляхамъ-ворогамъ пекелный пиръ!
„Въ кого хрестъ, на того й хрестъ“!

Отсе жъ и пѝшли Ляхи
На чотыри шляхи,
А козаки Ляхѝвъ на всѣ стороны по всѣмъ хрестамъ колотили.
Ляхи опрощення просили, да не допросились:

Не такѝвськи козаки, щобъ опрощенье дали,
Не такѝвськи жъ и Ляхи, щобъ напасть забули.
Ой не забули своеи пригоды проклятыи Ляхи, не забули,
Вони все тее козакамъ спомянули,
Якъ козакѝвъ подъ кормыгу свою лядську знову пѝдвернули.
А теперь побачивши, що зъ козаками худа справа воёвати тись,
Стали на хитрощѝ пѝдѝйматись:
Нѝбы-то примирье зъ гетманомъ Наливайкомъ брали,
Хрестъ цѣловали,
Покинути всяку вражду на Евангиліи присягали.
Але незабаромъ зновъ свою присягу поламали,
Гетмана Наливайка да полковника Лободу,
Да сотника да судью
До Варшавы лестно зазывали,
У темницю похапали,
А на другій день у мѣдного вола посадили,
Огню ёму подъ черевомъ розложили,
Да й усѣхъ тихъ трохъ мученикѝвъ у тѝмъ волу попалили

Оттогдѣ-то Вкраина дуже засумовала,
Що найкрасчихъ своихъ лыцарей, Наливайка й Лободу втеряла,
Що защитники вѣры й волѝ, такою смертью пострадали,
Якою одъ початку свѣту люде не вмирали.
Оттогдѣ-то вже Вкраина сумовала
За сироту себе мала,
На Вога единого всю надѣю покладала.
А бандурники да кобзарѣ пѣснѝ тогдѣ, на втѣху й на жаль людямъ,
Про гетмана Наливайка прокладали,
Великіи дѣла ёго выхваляли,
Люту смерть ёго оплакали,
Людямъ у серце вѣчну вражду на Полякѝвъ клали:

„Ой у городѣ Могилевѣ дымомъ потягнуло,
„Якъ те вôйсько Запорозьке зъ гарматъ да ревнуло.

„Ой у городѣ Могилевѣ да сталося пусто,
„Якъ повѣяли козаки зъ самопалôвъ густо.

„Ой у городѣ Могилевѣ орлы да гадюки,
„Лядськимъ тѣломъ годуються, лядську тѣлу радуются.

„Ой у городѣ Могилевѣ що пнû да колоды:
„Прилучилося, бачъ, лихо лядськôи породѣ.

„Не такее ище бъ лихо, якъ тая позора,
„Що ходить по бѣлу свѣту въ двора да до двора.

„Не такъ тая позора, якъ козакамъ порада,
„Що Кравчину [1]) шануючи, Ляхамъ далась зрада.

„Далась Ляхамъ зрада изъ самого рана
„Одъ гетмана Наливайка, шановного пана“.

Друга пѣсня про Наливайка.

„Славна стала та Кравчина, якъ на Полщу стала,
„Вовкулакамъ кателикамъ мстючи зраду дала,

„Тую зраду, тую зраду, що въ мурѣ въ темницѣ,
„Зъ Наливайка позычала, якъ зъ бѣдной вдовицû.

„Вдовинъ сыну, вдовинъ сыну! е ще въ тебе браття,
„А въ братôвъ твоихъ козакôвъ багацько завзяття.

„Зходилися всѣ козаки, раду положили,
„Да на радѣ на Полякôвъ походъ присудили.

---

[1]) Батько гетмана Наливайка бувъ, кажуть, кравець; въ тоеи-то причины Ляхи дражнили и самого Наливайка *кравцемъ*, а козакôвъ *кравчиною;* але козаки, на злôсть Ляхамъ, стали и сами себе звати *Кравчиною* и зробили зъ того слова шановне собѣ прôзвище.

„Розходилися козаки изъ тоеи рады,
„Выбирали зъ-пôдъ камѣньѣвъ великіи клады.

„Клады продавали, самопалы куповали,
„Куповали самопалы, въ походъ выступали.

„А попереду всѣхъ Голый соколомъ лѣтае,
„На конику вороному жахомъ выгравае.

„Привертали козаченьки порану до Случи,
„Да зъ гарматы густовали, кателикôвъ звучи.

„А Ляхи й почули, у въ одвѣтъ ревнули.
„Бодай же имъ тяжко-важко, що вони ревнули!

„Що вони ревнули, бѣду провѣщали,
„А козаки гайдамаки думали й гадали,

„Думали й гадали, думали й гадали,
„Тяжко-важко за гетманомъ своимъ сумовали.

„А въ Варшавѣ да на радѣ да судьи судили
„Да спалити Наливайка въ волу присудили.

„Присудили Наливайка да Ляхи спалити,
„Присудили козаченьки Ляхамъ вôдомстити“.

Пѣсня про Лободу.

„Ой въ городѣ Батуринѣ дзвоны задзвонили,
„Ой то жъ наши козаченьки у радѣ рядили.

„Ой у радѣ да рядили, якъ на Полщу стати,
„Да на радѣ присудили Вкраину еднати,

„Отъ и выйшли козаченьки. Хочъ тысяча й двѣст
„Да багацько да за ними зведеться корыстû.

„Панъ Сулима, панъ Сулима козакôвъ збирае,
„Да й усѣмъ тимъ козаченькамъ вôнъ такъ промовляе:

„„Товариши, рѡдны братья, чинѣть мою волю:
„„Що намъ треба вѣдплатити Вкраинську недолю.

„„Хочъ насъ, паны Запорозцѡ, и тысячи й двѣстѣ,
„„Да багацько да за нами зведеться корыстѡ.

„„Ой багацько да корысти зведеться за нами,
„„Коли хочете побиться бучно изъ Ляхами".

„Якъ на тее обѡзветься Лободѡвській чура,
„До козакѡвъ уклоняе, оттакъ промовляе:

„„Ой панове отаманы, добре себе майте,
„„Що за мого пана Йвана Ляхамъ вѡдомщайте.

„„Ой мѡй пане, пане Йване! десь-то ты зобгався
„„Що на Ляхѡвъ ставъ навперше да й не сподѣвався.

„„Ой мѡй пане, пане Йване, Наливайкѡвъ друже!
„„Що задавъ зъ нимъ зраду Ляхамъ, задавъ да й байдуже!

„„Ой мѡй пане, пане Йване, десь-то ты сподѣвся,
„„Що у мурѣ у темницѣ Ляхамъ знадобився.

„„Ой панове отаманы, пана Йвана спомянѣте
„„Да за мого пана Йвана Ляхамъ вѡдомстѣте.

„„Коли хочете Вкраину до себе еднати,
„„То вамъ треба пана Йвана добромъ поминати.

„„Якъ Вкраину тіи Ляхи до себе еднали,
„„Тогдѣ наши зъ паномъ Йваномъ Ляхѡвъ воёвали.

„„Ой и Ляхѡвъ воёвали, якъ по Бугу стали,
„„Да гетмана Потоцького двѡйчи заганяли.

„„Ой и Ляхѡвъ воёвали, якъ по Пруту стали,
„„Того було, що й Цоцору добре плюндровали.

„„Добре було, добре було, да сталася зрада,
„„Що забито пана Йвана у недѣлю зрана"".

Дума десята.

Потративши Наливайка й свояка ёго Лободу,
Ляхи зовсѣмъ уже Вкраину опановали,
Жолнѣрство свое по всѣхъ замкахъ становили,
Людей мордовали,
У лядську вѣру ввертали,
Що хотя робили.
А ксёндзы лядськіи одъ села до села не кѡньми, а на людяхъ розъѣжжали,
Въ церквахъ святыи антиминсы да требники православныи палили,
Пакости несказанныи чинили.
А потѡмъ усѣ церквы православныи на одкупъ жидамъ пооддавали.
Жиды ключѣ одъ церковъ и верёвки одъ дзвонѡвъ до себе въ корчму одыбрали,
За велику плату христіянамъ править Божу службу позволяли,
Зъ людей и зъ святои вѣры христіянськои кепковали,
Гойською ёё называли.
Оттакее Ляхи на Вкраинѣ на свое лихо обезумѣвши выробляли!
И вже тогдѣ невѡльно було нѡкому зъ православныхъ жадного уряду держати:
Усѣхъ панѡвъ нашихъ кателицство изъ уряду вытискало-выганяло,
А тѡлько тихъ, що поробились кателиками, не займало.

Отъ у тую-то гѡркую годину
Вагацько душъ христіянськихъ марне себе погубило:
Ради благъ міра сего,

Багацько зъ нашихъ панôвъ у кателицство пооберталось,
Своихъ землякôвъ одцуралось,
Надъ ними жъ разомъ зъ Ляхами наглумлялось.
И вже тогдѣ хто бувъ Решето, то ставъ Решетинський.
Хто бувъ Чапля, або Проскура, або Лопата,
То вже стали—Чаплинський, Проскуринський, Лопатинський.
И вже тогдѣ тыи одступники
Разомъ зъ вѣрою й рôдну мову свою голосну вкраинську занехали,
Попольски цвенькати стали,
Свою жъ рôдну мову мужицькою узывали,
Тую гарну, поважную мову мужицькою узывали,
Которою й князь Владиміръ говорѝвъ,
Якъ вѣрою христіянською всю Вкраину просвѣтивъ!
У тую гôркую годину
Усе вôйсько козацькее по Вкраинѣ, якъ овечки безъ пастуха, ватагами блукало,
Само объ собѣ не знало.
Де-яки на Запорожже повбирались,
А которымъ жаль було покинути домôвки,
Тіи, стиснувши серце, дома зоставались,
Богови молились,
Спасителю христились.
Луччои годины сподѣвались.

А тимъ часомъ Орда на пограничче въ Украину набѣгала,
Козацькіи дворы й холѣвы розбивала й розоряла,
Народъ въ немилосердную неволю брала,
Конѝ, волы й овечки въ свои авулы заганяла,
Тôлько свиней не займала.
Оттогдѣ-то вже козацство мовъ бы одъ сна трохи встрепенулось,
Объ своеи несчаснôи долѣ схаменулось:
До Запорозцевъ на Сѣчъ прибували,
Разомъ зъ ними розумного воина *Петра Сагайдачного* гетманомъ обирали,

Въ походъ на Татарву моремъ выступали,
До Крыму зъ моря привертали,
Городъ Кефу зплюндровали,
Бѣдныхъ неволникôвъ изъ неволѝ вызволяли.
А потôмъ и пôдъ городъ Козловъ пôдступили,
Кругомъ его вôйськомъ обгорнули,
Зъ гарматъ ревнули,
Дымомъ мушкетнымъ его муры окурили,
Великій страхъ Татарвѣ причинили.
То проклята Татарва изъ города изъ Козлова зъ бѣлымъ завиваломъ выступае,
Миръ возвѣщае,
Великій окупъ за городъ козакамъ поступае,
Усѣхъ неволникôвъ, що забрала въ Украинѣ, выпускае.
Тогдѣ козаки, здобычъ забравши,
Въ човны посѣдавши,
До дому въ великôи славѣ повертали,
Тихъ бѣдныхъ неволникôвъ по городахъ христіянськихъ роспускали,
Дѣтей батькамъ,
Братôвъ сестрамъ,
Чоловѣкôвъ жôнкамъ
Вертали,
Що вже ихъ якъ мертвыхъ оплакали.

Оттогдѣ-то окаянныи Ляхи, бачачи велику козацьку силу й славу,
По всеи Украинѣ стрепенулись,
До Полщи втѣкати, якъ одъ вовка поросята, сунулись.
А жиды за ними слѣдомъ спѣшили,
Ажъ свои вонючіи ярмулки й патынки погубили.
А король польскій Жигмунтъ и собѣ схаменувся,
На престолѣ сидячи здригнувся:
„Гей, каже. панове сенаторы! годѣ вамъ Украину бунтовати!
„Треба, бачу, козакôвъ ласкою гамовати,
„Ато будемо мы одъ нихъ за Вислу втѣкати!“

И заразъ листы до гетмана Петра Сагайдачного засылае,
Гетманомъ ёго на всю Вкраину подтверждае,
Подарки великіи даруе,
Булаву золоту, хоругвъ червоную хрещатую, золотый бунчукъ присылае,
Такъ и сякъ козацьке ёго серце гамуе.

Тогдѣ гетманъ Сагайдачный по Вкраинѣ,
Якъ Божа бжола по стѣлнику медовому, похожае,
Усе поправляе,
Усякій ущербъ наповняе,
Церквы святыи будуе-обновляе,
Священникôвъ православныхъ знову до парахвій приставляе,
А въ Кіевѣ преславный Братській монастырь збудовавъ,
Великіи вклады ёму даровавъ,
Срёбломъ да златомъ украшавъ,
Великіи будинки при манастырѣ для школы-Академіи муровавъ,
Великимъ коштомъ тую школу содержавъ,
Розумною головою такъ раховавъ,
Щобъ зъ тои школы свѣтъ премудрости на всю Руськую землю просіявъ,
Народовй въ темнотѣ розуму загинути не давъ.

Ой добре-добре козаки за гетмана Сагайдачного на Вкраинѣ проживали,
Не разъ и не два Туркôвъ-Татаръ розбивали,
Да й Ляхôвъ-ворогôвъ у тревозѣ держали.
Але шкода, що Господь чоловѣкови недовгій вѣкъ давъ!
Гетманъ Петро Сагайдачный до конця дней своихъ дохожавъ,
Милосердному Богу праведную душу въ Братствѣ оддавъ,
Украину, якъ малу дитину, сиротою зоставлявъ.
Тогдѣ Ляхи знову жолнѣрôвъ своихъ на Вкраину выправляли,
Замки одинъ за однимъ забирали,

Зновъ у лядську вѣру народъ увертати починали,
Не то козакамъ зобратись у раду не допускали,
Але й двохъ и трохъ, що зôйдуться на улицѣ, заразъ розганяли.
Оттакее лихо Ляхи на Вкраинѣ выробляли!
Ще гôрше якъ до Сагайдачного Вкраина тогдѣ бѣдовала,
Тяжку наругу одъ Ляхôвъ и жидôвъ вѣра христіянська пріймала,
Проклята жидова церквы Божи на орендѣ держала,
Горѣлку въ церквахъ, якъ у шинку, продавала,
Сама проскуры скверными своими руками пекла,
Велику плату за нихъ назначала,
Сама паски къ Воскресенію продавала,
Жидôвською рукою значокъ на ихъ клала.
Оттаку-то наругу вѣра христіянська одъ Ляхôвъ и жидôвъ пріймала!

Дума одинадцята.

Отъ же ще разъ козаки раду собирали,
Гетманомъ *Тараса Трясила* настановляли.
То гетманъ Тарасъ Трясило зъ козаками пôдъ Переяславъ прибувавъ,
Надъ рѣчками Трубежемъ да Альтою станомъ ставъ,
Ляхôвъ до себе въ гостй пôджидавъ.

То не чорнй хмары наступають,
Громомъ гудуть,
Дощъ и градъ на поля несуть,
Блискавицями блискають:
То Поляки на три шляхи свое вôйсько раздѣляли,
Пришли, передъ козаками станомъ стали,
Зъ гарматъ на козакôвъ грёмали,
Конницею й пѣхотою на козацькій таборъ напирали,
Але ничого не вскурали;

Бо козаки,
Якъ степови быки,
Що противъ тѣчки вовкôвъ тôлько роги свои наставляють,
Сами жъ нû назадъ, нû напередъ не поступають,
Двойчатыми ратицями землю роздырають,
Тяжко ревуть, вовкамъ великого страху завдавають:
Такъ и вони пôдъ гарматами лядськими якъ укопани стояли,
Нû назадъ, нû напередъ не поступали,
Тôлько разъ-поразъ свои гарматы набивали
На Ляхôвъ и часто й тяжко грêмали,
Зъ самопалôвъ густо повѣвали,
Нûчого не промовляли.
То Ляхи, якъ собаки пôдогнувши хвôстъ, до свого обозу уступали,
По уши себе валами обкопали,
Ще бôльшихъ потугъ до себе пôджидали.
А козаки на велики потуги лядськи не вважають,
На Бога милосердного свою надѣю покладають,
Счасливои годины дожидають.
А якъ стали Ляхи свôй празникъ *Панське Тѣло* празновати,
Зъ гарматъ грêмати,
У сурмы выгравати,
Потѣшныи огнѣ въ стану пускати:
Тогдѣ стали козаки собѣ раховати,
Якъ бы Ляхамъ славы козацькои доказати.
Мовчки сидять, сами собѣ думають-гадають,
Дивляться, якъ въ лядськôмъ стану ракеты пôдъ небеса лêтають,
Искрами все поле обсыпають,
Якъ пьяныи Ляхи краковяка спѣвають,
Якъ трубы да свистѣлки выгравають,
Сами собѣ думають гадають,
Нûчого не промовляють,
Полуночнои годины дожидають.

А о пôвночи звелѣвъ гетманъ Тарасъ кôннымъ полкамъ тихо зъ табору рушати,
Ляхôвъ кругомъ обгортати,
Зоры дожидати.
А якъ стала Божа зоря на небѣ займатись,
Небо й землю роскрашати,
Сывыи туманы до купы згортати,
Пташокъ, звѣрятъ звеселяти:
Тогдѣ стала чорна хмара на Полякôвъ пôдôйматись:
Уся пѣхота козацькая зъ табору рушала,
Мовчки пôдъ самыи шанцû лядськи пôдступала,
Тихо хресты покладала,
Мовчки Бога на помочь призывала,
На шанцû одними списами да шаблями вдаряла,
Сонну сторожу побивала,
У самый таборъ уступала,
Пушки лядськи опановала,
На ляхôвъ обертала,
Велику тревогу пôдôймала,
Ляхами якъ грушами землю всыпала.
Оттогдѣ-то пьяныи Ляхи, не продравши очей, зъ табору якъ свинота сунулись,
Да вже тогдѣ схаменулись,
Якъ на кôнныи полки козацькіи наткнулись.
А козаки ихъ якъ буряки рубали,
Якъ полову по всёму полю розметали,
У Трубежу й у Алтѣ велики ихъ тысячи потопили,
Трупомъ лядськимъ рѣчки погатили,
Добре Ляхôвъ проучили!

Про те дѣло ще й досû старû люде знають,
Ту нôчъ *Тарасовою Нôччу* называють.

Оттогдѣ-то вже козаки Боговû велику дяку посылали,
У лядськiй таборъ якъ одна семья вхожали,
Очертами сѣдали,
Пили да гуляли.

А Ляхи зъ жидами зо всѣеи Вкраины якъ собаки втѣкали.

Ой не довго жъ гетманъ Тарасъ на Вкраинѣ попановавъ,
Скоро ёго Господь у царство небесне одозвавъ.
Тогдѣ козаки гетманомъ *Павлюка* настановили,
Вѣру христіянську одъ Полякôвъ боронили.
Але Ляхи всѣми потугами на козакôвъ пôдъ Кумейками напали,
Таборъ у нихъ одбивали,
Козакôвъ ажъ до Боровицѝ гнали.
А якъ убачили, що Боровицѝ имъ не достати,
Тогдѣ стали на примирье ставати,
Хрестъ цѣловати,
Що не будуть зъ козаками воёвати.
Ой не вмѣли жъ козаченьки Ляхамъ одвѣчати:
Не треба було Ляхамъ вѣры няти,
Не треба було въ Воровицѝ выступати,
Бо у Ляха нема въ серцѣ правды.
Ляхи заразъ присягу эламали,
По дорогамъ нашихъ малыи купы доганяли,
Шаблѝ, мушкеты, списы однимали,
Самихъ изъ кунтушей, изъ жупанôвъ обôдрали,
Безъ чупринъ и безъ усôвъ додому одпускали.
А старшину изъ гетманомъ Павлюгою похапали,
У Варшаву одôслали,
Живымъ кожу зъ голôвъ поздирали,
Половою понабивали,
По городахъ украинськихъ розсылали,
Народъ застрашали.
Ой окипѣло жъ кровью не одно козацькее серце тогдѣ на Вкраинѣ,
Терплючи таку пригоду на своёй родинѣ.
Але притихли козаки, усѣ мовчки замовчали,
Тôлько знай своихъ нашійникôвъ проклинали,
Луччои годины дожидали,
Одну думку на умѣ собѣ мали,
Зъ нею лягали й уставали,

Якъ любу дитину, коло самого серденька êё держали:
„Ой дождетесь, Ляшки, вы за сее платы,
„Будете знать, якъ у козакôвъ волю однимати,
„Батькôвщину у нихъ одбирати,
„Да своимъ панамъ пузанамъ оддавати!
„Дармо, що насъ у мужики обернули,
„Абы наши козацькіи души въ тѣлѣ не заснули!
„Перекуемъ косы, серпы й лемеши
„На гострыи шаблѝ, на блискучіи списы.
„Будете вы, проклятыи нашійники, въ болотахъ стырчати,
„Своимъ трупомъ вовкôвъ годовати!
„Нѝхто волѝ у народѣ въ предку вѣку вольнôмъ не задушить,
„Нѝякее лихо, нѝяке убозство, нѝяка пригода въ серцѣ козацькôмъ одваги не потушить!
„Будуть козаки усяку наругу й бѣду примати,
„Мовчки будуть пôдъ кормыгою якъ волы працёвати,
„Кривавымъ потомъ землю поливати:
„Але одну думку на умѣ будуть собѣ мати,
„Зъ нею й молитись,
„Зъ нею й христитись,
„Зъ нею й лягати й уставати,
„Якъ любу дитину коло самого серденька êё держати,
„Счасливои годины выжидати,
„Великого чоловѣка одъ Господа милосердного собѣ прохати,
„Щобъ пôдъ ёго корогвою за свою свободу одностайне стати,
„Одинъ одному зо всѣхъ концêвъ Украины руку подати!“
Такъ и сталось.
Довго козаки пôдъ ярмомъ лядськимъ шію гнули,
Здавалося, що вже Ляхи собѣ пôдъ ноги ихъ зовсѣмъ пôдгорнули.
Але искра волѝ ще разъ зъ-пôдъ попелу вырывалась,
Лютымъ пожаромъ по всёй Украинѣ на згубу ворогôвъ розливалась.
Несподѣванне козаки ще разъ пôдôймались,
До купы збирались,
Гетманомъ *Степана Остряницю* выбирали,

Думали й гадали,
Статки-маетки збували,
Самопалы, списы, шаблю добували,
На Полякôвъ выступали.

Дума дванадцята.

Ой пôшли жъ козаки
На чотыри шляхи,
На чотыри шляхи, а на пяте на Подолье.
Що однимъ полемъ, то пôшовъ панъ хорунжій Самко Мушкетъ,
А за паномъ хорунжимъ мало-мало не три тысячи,
Усе хоробрыи товариши Запорозцю.
На коникахъ выгравають,
Шабельками блискають,
У бубны вдаряють,
Боговi молитвы посылають
Хресты покладають.
А Самко Мушкетъ, то вôнъ на коню да й не выгравае,
Коня удержуе,
До себе притягуе,
Думае-гадае.
Да щобъ сто чортôвъ лихомъ вбили ту ёго думу-гаданье!
Самко Мушкетъ думае-гадае,
Словами промовляе:
„А що, якъ наше козачество мовъ у пеклѣ Ляхи спалять?
„Да зъ нашихъ козацькихъ молодецькихъ костей пиръ собѣ на похмѣлье зварять?
„А що, якъ наши головы козацьки молодецьки по степу-полю поляжуть,
„Да ще й рôдною кровью вмыються,
„Попереросколотыми шаблями покрыються?
„Пропаде, мовъ порошина зъ дула, тая козацкая слава,
„Що по всёму свѣту дыбомъ стала,
„Що по всёму свѣту степомъ розляглась-простяглась,

„Да по всёму свѣту луговымъ гомôномъ розышлась,
„Туреччинѣ да Татарщинѣ добрымъ лихомъ знати далась
„Да й Ляхамъ-ворогамъ на списъ оддалась!
„Закряче воронъ, степомъ летючи,
„Заплаче зозуля, лугомъ скачучи,
„Закуркують кречеты сизы,
„Загадаються орлики хижы,
„Да все, усе по своихъ братахъ,
„По буйныхъ товаришахъ козакахъ:
„Чи то ихъ згарбомъ занесло,
„Чи то ихъ у пеклѣ потопило.
„Що не видно чубатыхъ не то по степахъ, не то й по лугахъ,
„Не то й по татарськихъ земляхъ,
„Не то й по турецькихъ горахъ,
„Не то й по Чорныхъ моряхъ,
„Не то й по лядськихъ поляхъ!
„Закряче воронъ загруе-зашумуе да й полетить у чужую землю,
„Анъ-ба! кôстки лежять,
„Шаблюки стырчять,
„Кôстки хрустять,
„Шаблюки попереросколонû бряжчять,
„А чорна-сива сорока зоскалилась да й басуе.
„А що головы козацьки, то мовъ швець Семенъ шкуру загубывъ,
„А що чубы, то мовъ чортяка джгуты поробивъ:
„У кровѣ усѣ да й позасыхали,
„Отто-то й славы набрали“!

Ой пôшли козаки
На чотыри шляхи,
На чотыри шляхи а на пяте на Подолье.
Що однимъ полемъ, то пôшовъ хорунжій Самко Мушкетъ,
А другимъ полемъ, то пôшовъ самъ гетманъ Остряница Степанъ.
Сивою голубкою голову свою буйную додолу закинувъ.

А за нимъ идуть мало-мало не три тысячи,
Усе хоробрыи товариши Запорозцѣ.
На коникахъ выгравають,
Шабельками блискають,
У бубны вдаряють,
Боговѣ молитвы посылають,
До Степана Остряницѣ ось такъ промовляють:
„Чи ты живъ, чи здоровъ, пане Степане?
„Чи ты вмеръ, чи твою головоньку дубомъ додолу пришибло?
„Рахованье не въ поминанье!
„Коли жъ небудь треба да й по насъ поминки робити;
„Що по насъ, пане, старѣ бабы будуть у полѣ свистѣти,
„А по тобѣ, пане, молоды дѣвчата стануть голосити".

— „Да те все однако,
„Що Якимъ, що Якѣвъ",
Каже гетманъ.
„Ось, якъ пристанемо до Пятого яра,
„То хочъ и середъ лѣтечка, зашумить-загуде не дай свѣта чвара!
„Буде й нашимъ лихо, якъ зозуля ковала,
„Степомъ летючи,
„Лугомъ скачучи.
„Що вона ковала,
„То правду казала:
„Налѣтять орлы хижѣ, стануть жалковати,
„А вороны налѣтять да й стануть здобычи ждатп й пѣджидати.
„То якъ налѣтять оттѣ зозулѣ,
„Що насъ не забули,
„Що жидъ, а що Ляхъ,
„А що й Запорозькій козакъ"!

Ой пѣшли козаки
На чотыри шляхи,
На чотыри шляхи, а на пяте на Подолье.
Що однимъ полемъ, то пѣшовъ хорунжій Самко Мушкетъ,

А другимъ полемъ, то пѣшовъ самъ гетманъ,
Остряниця Степанъ,
А третѣмъ полемъ, то пѣшовъ осаулъ веселая голова
Карпо Пѣвтора-Кожуха.
На конику выгравае,
Пѣсню спѣвае.
А за нимъ идуть мало-мало не три тысячи,
Усе хоробрыи товариши Запорозцѣ.
На коникахъ выгравають,
Шабельками блискають,
У бубны вдаряють,
Боговѣ молитвы посылають.
А Карпо осаулъ на конику выгравае,
Пѣсню спѣвае:

„Пресучая та журба мене изсушила,
„Вона мене молодого изъ нѣгъ извалила.

„А я тѣй журбѣ да й не пѣддаюся,
„Ой пѣду жъ я до шинкарки, горѣлки напьюся.

„Ой хто хоче меду пити, ходѣмъ до жидѣвки,
„А въ жидѣвки чорнѣ брѣвки, высоки пѣдкѣвки.

„Й юпочка рябенька, й сама молоденька,
„Да якая жъ хорошая, яка чепурненька!

„Шинкарочко моя, насыпъ меду й вина,
„Ой щобъ моя голѣвонька веселенька була"

—„Коли ты жонатый, то иди додому,
„А якъ не жонатый, то ночуй зо мною".

—„Ой е въ мене й жѣнка й дѣточекъ двое,
„Да не пригортаються, серденько мое".

Ой рано-рано козаки до Старицѣ рѣки прибували,
Ляхѣвъ надъ Старицею, въ Пятѣмъ яру, великій таборъ знахожали,

Зразъ на ихъ ударяли,
Схаменутись Ляхамъ не давали,
Изъ окопôвъ выбывали,
До мѣстечка Полонного гнали,
Полонное кругомъ обгортали.
А Ляхи якъ хорты запыхавшись у мѣстечко впадають,
Священникôвъ православныхъ изъ крестами, зъ хоругвами,
Изъ святыми образами супротивъ козакôвъ высылають,
На примирье стати Божимъ именемъ благають.
То якъ тôлько тая свята процесія передъ табором козацькимъ явилась,
Рука у всякого козака додолу опустилась,
Нîхто не одважившись Божимъ служителямъ поперекъ слова сказати,
Усѣ зразъ позволили на примирье стати.
Отъ же тогдѣ хрестъ и Евангиліе Ляхи й наша старшина цѣловали,
Уговоръ-рядну на бѣлôмъ паперѣ писали,
Руки й печатî прикладали,
Щобъ уже згода мôжъ Ляхами й козаками по вѣкъ оставала,
Вражда й чвара нîколи не вставала.

Тогдѣ козаки по домахъ рушали,
По городахъ, по селахъ Ляхôвъ геть розганяли,
Сами усѣ села опановали.
А гетманъ Остряниця зъ старшиною вôйськовою у Каневській манастыръ прибувае,
Милосердному Богу молитвы посылае,
Не думае, не гадае,
Ще на ёго бѣда настигае.
Ляхамъ ксёнзы клятву розвязали,
Противъ козакôвъ знову научали.
Ляхи пôдъ манастыръ байраками да ярами прибували,
Гетмана Остряницю й усю старшину, тридцять душъ похапали,

На возы скованыхъ поклали
До Варшавы байраками да по ночамъ скрытно мчали.

А въ Варшавѣ на базарѣ щиро ярый огонь горить-палае,
Коло огню палî стоять,
Спицî залѣзныи стырчять,
Помежъ ними знай катъ похожае.
Зразъ гетмана Остряницю и найвысчу старшину:
Сулиму, Недригайла, Боюна, Рындича, взяли, колесовали;
Гайдаревського, Бутрима, Запалѣя, Кизима й Сучевського
Залѣзными спицями наскрôзь пробивали,
Живыхъ на высоки палî пôдôймали;
Постылича, Гаруна, Сутыгу, Подобая, Харкевича й Околôвича,
Судака, Чурая, Чуприну, Соколського, Ворожбита й Мировича
Гвôздками стоячихъ до смоляныхъ дощокъ прибили,
Дошки огнемъ пôдпалили;
Загребу, Скребила, Ахтырку, Потурая, Бурлѣя й Загнибѣду
Залѣзными лапами живыхъ розôдрали;
Метыляя, Скубрѣя, Завезуна, Гуртового, Глянського,
Тумара, Дунаевського, Тугая, Косыря Могилянського
Четвертовали.
Оттакъ-то тыи лыцарѣ въ мукахъ несказанныхъ у Варшавѣ погибали!
А души ихъ на небо вступали,
До Бога, якъ до батька дѣтки, прилѣтали,
Все тее Боговî въ плачемъ, зъ жалемъ оповѣдали,
Тяжку да важку кару на Ляхôвъ-ворогôвъ послати прохали.

То Святый Боготець бере ихъ, до Себе пригортае,
Благимъ да праведнымъ серцемъ надъ ними уболѣвае,
До Исуса Христа, до Богородицî, до Янголôвъ да до Святыхъ промовляе:
„Чи на тее жъ Я свѣтъ создавъ, щобъ Поляки ёго кровью невинною поливали,
„Щобъ яснее солнце дымомъ пожарнымъ затемняли,

„Крикомъ невинныхъ мученикôвъ Намъ на небѣ покою не давали?
„Ой чи довго же Мѣнѣ на такіи беззаконія дивитись?
„Ой чи довго будуть Ляхи й жиды людськимъ лихомъ веселитись?
„Скоро, скоро страшна хмара изъ-за горы Чигринськои встане.
„Подвигнеться и затремтить земля, якъ Хмельницькій на Полякôвъ гряне"!
Оттакъ на небѣ Господь Свôй праведный совѣтъ покладавъ,
Надъ малымъ и незначнымъ чоловѣкомъ руку Свою всемогущу простиравъ,
Ляхамъ великіи да тяжкіи бѣды вготовлявъ;
Але Ляхи про те не думали, не гадали,
Пьянымъ розумомъ на Божій судъ не вважали,
По Вкраинѣ пановали,
Що вовки, народъ Украинській рвали,
Церквы палили,
Козацькихъ дѣтей въ казанахъ варили,
Кожи съ живыхъ людей драли.
Ще нûколи бѣдна Вкраина такои бѣды, якъ тогдѣ, не пріймала,
Нûколи такъ не сумовала,
Зовсѣмъ погибала,
Засумовала-затосковала,
Слезы рѣчками проливала.
Да й нûхто жъ нашимъ тогдѣ не помогавъ,
Нûхто съ насъ Боговû молитовъ не посылавъ,
Тôлько Святый Богъ нашихъ не забувавъ,
На велики зусилья, на вôдповѣдья державъ,
Тôлько Святый Богъ тее знавъ,
Що Вôнъ думавъ, гадавъ, замышлявъ,
Якъ такіи муки на насъ грѣшныхъ посылавъ.
Не намъ грѣшнымъ тее знати,
Не намъ про те, за те раховати;
Наше дѣло Боговû молитись,

Спасителю христитись:
Іисусе Христе, Сыне Божій!
Помилуй насъ, помилуй насъ, помилуй насъ!

Року Божого 1843, мѣсяца Квѣтня. Писано въ богоспасаемôмъ градѣ Кіевѣ.

Три слёзи дівочі.*)

I.

Запла́кала Украіна,
Уда́ривши́сь въ гру́ди:
„Сини́ моі коха́нні!
Ой що́ съ ва́ми бу́де?

„Моі квіти рожéвні,
Морóзомъ приби́ті!
Орли́ моі молоди́і,
Яструбомъ зустрíті!

„До ко́го жъ я прихилю́ся
Тепéрь головóю?
Зоста́лась я на ста́рості
Безъ васъ удовóю.

„Боже ми́лий! вони́ жъ Твою́
За́повідь чини́ли:
Свою́ ма́тіръ уббгую
Шанува́ли-чти́ли,

„И до братівъ своіхъ те́мнихъ
Простяга́ли ру́ки:

*) „Хата". 1860. Издавъ П. А. Кулішъ. Спб. Въ друкарні П. А. Куліша, стр. 107—111.

Всімъ бажа́ли вони́ ми́ра,
Во́лі и нау́ки.

„Не поки́нь іхъ, ми́лий Бо́же,
Ворога́мъ въ забу́ву;
Спомяни́ на нихъ дідѝвську,
Пра́дідивську сла́ву!

„А щобъ зле́е не вита́ло
Надъ іхъ голова́ми,
Приста́въ до нихъ по а́нгелу
Зъ ле́гкими крила́ми.

„И неха́й вони почу́ють
Въ дале́кому кра́ю,
Якъ журю́ся я за ни́ми,
Якъ благословля́ю“.

1847.

II.

Ой коли́ бъ я го́лосъ солове́йка ма́ла,
Та ле́гкі кри́ла, та во́лю, та си́лу;
То я бъ сю ве́сну гніздá не звива́ла,
Літа́ла бъ, літа́ла, куди захотіла.

И сади́ зелéні, и чи́стее по́ле,
И луги́ темне́нькі я бъ перелетіла;
Я бъ не зупини́лась, де плуга́тарь бре,
Я бъ не зупини́лась, де співа́ дівчи́на.

Ой я бъ залетіла за камяні стіни,
Озира́ла бъ тю́рми въ-ве́рху ажъ до дна,
Знайшла́ бъ братівъ ми́лихъ, синівъ Украіни,
И ни́шкомъ літа́ла бъ въ вікна́ до вікна́.

Жалибне́нько, су́мно ім̀ъ би заспива́ла,
Щобъ слёзи коти́лись, щобъ се́рденько ни́ло,
Щобъ пі́дъ мою́ пісню вони́ все згада́ли,
Що́ було́ на сві́ти имъ лю́бо та ми́ло.

1847.

III.

Віе вітеръ надъ Ки́евомъ,
Сади́ нахиля́е;
Си́ній Дніпръ стари́хъ сусідокъ,
Ними́хъ гіръ, пита́е:

„Де гуля́е-бенкету́е
Синъ нашъ незабу́тий?
Вже й соловъі одспіва́ли,
А его́ не чу́ти!

„Уже́ и Духъ, и Купа́ло
И Петро́ мину́лись,
И чумаки́ исъ пе́рвоі
Доро́ги верну́лись;

„Уже́ й жи́то половіе,
Часъ зато́го й жа́ти;
А вінъ не йде—біля́ ме́не
Сісти заспіва́ти!“

Обізва́лись ними́ го́ри:
„Дніпре, стари́й дру́же!
Не пита́въ ти Украіни,
По кімъ вона́ ту́жить,

„Не прислуха́всь, що́ дівча́та
Пла́кали-співа́ли,
Про що́ фи́лі въ берега́ми
Ни́щечкомъ шепта́ли.

„Роспита́й же бу́йнихъ ві́трівъ
Зъ дале́кого кра́ю,
Якъ нашъ кобза́рь зъ важки́мъ ра́нцемъ,
Підъ ружже́мъ гуля́е!“

1847.

Къ Олимпію.

Пока усы, пока бокалы
Не заняли души твоей,
Олимпій, ты прекрасный малый,
Ты цвѣтъ прелестный вешнихъ дней.

Молюсь святому Аполлону,
Чтобы, жаръ сердца возлюбя,
Своимъ внушеньямъ и закону
На вѣки покорилъ тебя.

Не долго прелестью блистаетъ
Предъ нами дольній міръ суетъ:
И на землѣ не погибаетъ
Одно святое жертвой лѣтъ.

1848 г. Февр. 2. Тула.

Ганна Барвінокъ.

1866.

Дóсвітки.

Присвять

оправного въ золото примірника *).

Подарую золотую
Писанку дружині,
Що кохала мене вірно
При лихій годині;

Що кохала, не питала,
Чи панського роду,
Оддала за серце серце
И пишную вроду.

Про ту вроду я співаю,
На бандурі граю,
А серденько, якъ золото,
Въ скарбóвні ховаю.

Ой ховаю, добре знаю—
Зъ нимъ буду багатий
И въ малёваній палаті,
И въ убогій хаті.

*) Напечатано въ 2-мъ изданіи „Дóсвиткъ“. Харьковъ, 1899.

Заспівъ *).

У-до́світа вставъ я... те́мно ще на дво́рі;
Де́-не-де по ха́тахъ ясне́ світло ся́е,
Ся́е ясне́ світло, якъ на небі зо́рі...
Диву́юсь, радію, у се́рця пита́ю:
„Скажи́, віще се́рце, чи ско́ро світъ бу́де?“

—„Ой ско́ро світъ бу́де,
Проки́нутця лю́де,
У вся́ке вико́нце
Засия́е со́нце...“

Ой уда́рю жъ зъ-ра́зу
У стру́ни живі́:
Проки́ньтесь, вставайте,
Стари́і й мали́і!

Віщува́ннямъ но́вимъ
Се́рце мое бъе́тця,—
Черезъ край изъ се́рця
Рідне сло́во ллетця...

Наро́дня сла́ва *).

Нема́ въ ме́не ро́ду,
Нема́е друзи́ни,
Ані бра́та-това́риша
На всій Украі́ні.
Ду́ма сумови́та—
То́ моя́ роди́на;
Се́рце одино́ке—
Вірная друзи́на;
Степи́, го́ри и доли́ни—
Товари́ство-побрати́ми.

*) Напечатано въ 1-мъ изданіи „До́світокъ“, Спб., 1862 г. Въ друкарні П. А. Куліша.

**) Основа, 1861 г., Сентябрь, стр. 25.

Роспущу́ я свої ду́ми,
Та й не позбіра́ю;
Ростекли́ся, суму́ючи,
По рідному кра́ю.
Одъ Лима́ну до Есма́ні
Жовтіе пшени́ця;
Я, безрідний, одино́кий,
Всю́ди чужени́ця.
Одъ Лима́ну до Есма́ні
Моги́ли чорніють;
Ой жнуть лю́де, рідъ изъ ро́домъ,
И нада́льше сі́ють...

Хвали́ Бога́, хто зъ подру́жжямъ
За по́стать захо́дить;
До кого́ старе́нька ма́ти
На ни́ву вихо́дить,
Кому́ діти помога́ють
Пшени́ченьку жа́ти,—
Я зъ моги́лами німи́ми
Му́шу розмовля́ти.
Ой по тихъ моги́лахъ, у-го́ру висо́кихъ,
По тихъ гробови́щахъ, у-зе́млю глибо́кихъ,
Лежи́ть мого́ ро́ду безъ ліку.
По тихъ степа́хъ, по го́рахъ Дніпро́вихъ,
По ба́лищахъ и луга́хъ Низо́вихъ
Живе́ его́ сла́ва одъ віку до віку.

Ой встань, сла́во,
Уста́нь ра́но,
Ви́йди, сла́во,
Изъ тума́ну...
Ти безрідному—роди́на,
Одино́кому—друзи́на,
Товари́ство—на Вкраі́ні,
Одра́донька—на чужи́ні.

Соло́ниця *).

Ду́ма.

(1596).

I.

Іду по́лемъ чи́стимъ,
Гля́ну о́комъ би́стримъ—
Филю́ютця жо́вті ни́ви
Жи́томъ колоси́стимъ.

Уроди́ло жи́то,
Та нікому жа́ти: [1])
Пішли́ на́ші хліборо́би
Списа́ми ора́ти,—

Списа́ми ора́ти,
Тру́помъ засіва́ти... [2])
Ой які-то бу́демъ жни́ва
Съ того́ сіву ма́ти!

II.

Кри́кне товари́ство:
„Наліва́йку, дру́же!
Не впевня́йся, си́зий о́рле,
На лейстро́вихъ ду́же; [3])

„Во ті лейстрови́і
Ви́росли въ нево́лі:
Ой не вде́ржять про́тивъ вітру
Корогви́ у по́лі“.

III.

Бу́йний вітеръ віе,
Наганя́е хма́ри:

*) Основа, 1861 г., Сентябрь, стр. 26.

Чи то́ Ту́рки наступа́ють,
Чи хи́жі Тата́ре?

Ой не Ту́рки, не Тата́ре,
Христия́нська си́ла,
Мо́въ хма́рами грімучими,
Та́боръ обложи́ла.

Ста́ли недоля́шки
По́ручъ изъ Ляха́ми,
Обгорну́ли Наліва́йцівъ
Леестровика́ми.

Украіно рідна!
Чи се жъ твоі діти
Круго́мъ ша́нці покопа́ли,
Щобъ на своіхъ би́ти? [4])

„Ой хто изъ Жолко́вськимъ,
Тому́ панува́ти,
А хто ста́не зъ Наліва́йкомъ,
Тому́ погиба́ти.“

Пова́бились на́ші
На мо́ву лука́ву,
Затопта́ли, закаля́ли
Коза́цькую сла́ву.

IV.

Ой ви, Наліва́йці,
Молоді орля́та!
Ой пора́ вамъ госте́й ва́шихъ,
Пора́ привіта́ти.

Блисну́ла грімни́ця
Изъ чо́рноі хма́ри:
Повали́лись—покоти́лись
Пішаки́ й рейта́ре.

V.

Крúкне панъ Жолкóвський
На пáнськее вíйсько:
„Не стинáйтесь, панú брáття,
Зъ Наливáйкомъ блúзько.

„Роскидáйте, брáття,
Шовкóві намéти,
Иззивáйте усю́ шляхту
На гучні бенкéти.

Бу́демо гуля́ти,
Пивá, медú пúти,
А козаківъ Наливáйцівъ
Гóлодомъ морúти.“

VI.

Бенкету́е шля́хта,
Играючи въ кáрти,
А козакú лейстровикú
Додéржують вáрти.

Поскидáла шля́хта
Панцéри й шишáки,
Бо козакú лейстровикú
Вíрні, якъ собáки.

VII.

Кúнувсь Наливáйко
Одъ бróду до бróду;
Сюдú трýдно й тудú трýдно—
Немá перехóду!

Кúнувсь Наливáйко
Одъ вáлу до вáлу:
Ой оддáйте, менé, брáття,
Ляхáмъ на потáлу!“

VIII.

Чогó, чогó слáвна
Солонúця стáла?
Що козакú Наливáйці
На ій воювáли.

Солóнні млáки [5])
Слізми просоліли,
Що козакú Наливáйці
Воювáть не вміли,

Вонú воювáли
Чотúрі недíлі,
Одъ безхлíбья, одъ безвíддя
Рýки обомліли.

Вонú воювáли,
И кровъ розливáли,
Бунчукú й шаблі підъ нóги
Ворогáмъ поклáли.

Вонú воювáли,
Та й довоювáлись,
Що Ляхáмъ та недоля́шкамъ
Въ невóлю достáлись.

IX.

Бýйні вітрú, бýйні,
Осúпалось жúто:
Дóбра дóля тимъ судúлась,
Що въ гармáтъ побúто!

Нежáтні нúви
Въ-нівець обернýлись:
Тяжкé лúхо тимъ судúлось,
Що зъ войнú вернýлись!

Су́мно дощі, су́мно
Зерно́ прибива́ють:
Ой безъ батьківъ мале́нькиі
Дітки вироста́ють.

Вироста́йте, дітки,
Въ щасли́ву годи́ну,
Ой рятýйте-визволя́йте
Ще разъ Украі́ну!

Зза Дунаю *).

Олександрі Михайловні К.

Поки́ну, поки́ну
Чужу́ю чужи́ну,
Та на Украіну
Со́коломъ поли́ну.
Ой хто жъ мене́ до́ма
Щи́ро привіта́е,
Лю́бо въ ві́чі гля́не,
Про життя́ спита́е?
Привіта́ють ме́не
Вовки́-сірома́нці,
Залігши доро́гу
Въ зеле́німъ байра́ці:
„Го́ді тобі жи́ти
За ти́химъ Дуна́емъ:
Ми на те́бе, дру́же,
Давно́ вже чига́емъ;
Го́ді тобі здо́бичъ
У насъ одбива́ти—
Зъ світломъ догляда́ти
Убо́гоі ха́ти.
Неха́й те́мна нічка

*) Основа, 1861 г., Сентябрь, стр. 33.

Ха́ту обгорта́е;
На́ше се́рце хи́же
По-вікъ звеселя́е.

Привітають ме́не
Яструби́ зъ орла́ми,
Роспусти́вши кри́ла
По-надъ города́ми:
„Ой ми тобі лю́бо
У ві́чі загля́немъ,
Твоі́ очі-зо́рі
Изъ ло́ба доста́немъ.
Го́ді прозира́ти
У дале́кі віки,
Голуби́ти въ се́рці
Надíі вели́кі.
Пре́дки твоі въ шля́хти
Хати́ відбива́ли,—
Своімъ тіломъ въ по́лі
Вовківъ годува́ли,—
Паня́нські робро́ни
На уну́чи дра́ли,—
Лиси́ці зъ іхъ тру́пу
Се́рце виіда́ли,—
Оча́ми-зоря́ми
Дале́ко сяга́ли,—
Яструби́ зъ орла́ми
Очі і́мъ клюва́ли:—
Ой то́ твоя́ до́ля,
Ой то твоя воля;
Втіка́й на чужи́ну
Изъ рідного по́ля!
Тобі рідъ-роди́на—
Чужа́я чужи́на,
На́ша лю́ба здо́бичъ—
Сла́вна Украі́на...“

Русалка *).

Мицке́вичова баллада.

Ой що́ жъ то за хло́пець,
Хоро́ший, вродли́вий?
Що́ то́ за дивчи́на край ёго?
Хо́дять надъ водо́ю
Тихо́ю ступо́ю—
Свiтить молоди́къ срiбноро́гий.

Году́е дiвчи́на
Хло́пця ягiдка́ми,
Що въ га́ю зеле́нiмъ набра́ла,
А вiнъ iй голо́вку
Квiтча́е квiтка́ми...
Ше́вне жъ то кохáная па́ра!

Скоро день пога́сне,
Зiйде мiсяць я́сний—
Вже вони́ вихо́дять изъ га́ю:
Хло́пець той—мисли́вий,
Стрiле́ць уродли́вий;
Хто така́ дiвчи́на—не зна́ю.

Звiдкiля́ прихо́дить—
Не пита́й даре́мне;
Якъ вона́ зника́е—Богъ зна́е.
Мовъ зоря́ засвiтить
Попiдъ га́емъ те́мнимъ,
Мовъ и́скра въ темно́тi, згаса́е.

„Скажи́ менi пра́вду,
Се́рденько дiвчи́но,
(На́ що ти зъ ума́ мене́ зво́дишъ!)
Де́ твоя́ хати́на?

*) Основа, 1861 г., Сентябрь, стр. 34.

Хто твоя́ роди́на?
Зъ яко́го села́ сюди́ хо́дишъ?

„Лiтечко мина́е,
Ли́стя опада́е,
Холо́днi аблiжа́ютця но́чи;
Не въ гаю́, а въ ха́тi
Му́шу цiлува́ти
Твое́ ли́чко, твоi ка́рi о́чi.

„Коли́ жъ ти безрiдня,
Се́рденько дiвчи́но,—
Ходiмъ до мое́i госпо́ди,
Жи́тимемъ зъ тобо́ю,
Якъ ри́ба зъ водо́ю;
Всi ма́тимешъ въ ме́не вигоди.

„Що въ ме́не доста́токъ
И худо́би ста́токъ;
Що въ ме́не и вiвцi й бжоля́та;
Що въ ме́не свiтли́ця—
Царе́вi годи́тця;
Моя́ ма́ти твоя́ бу́де ма́ти“.

—„Ой коза́че-ту́мо,
Го́рда-пи́шна ду́мо!
Не йме тобi мое́ се́рце вiри.
Ма́ти говори́ла,
Що въ васъ така́ вiра,
Якъ на си́нiмъ мо́рi пiна.

„Ма́ти говори́ла,
Що въ васъ стiльки ла́ски,
Якъ на ти́химъ ста́вi ря́ски;
Соловье́мъ спiва́ешъ,
А се́рцемъ буя́ешъ,—
На и́ншую мене́ промiня́ешъ“.

— „Се́рденько дівчи́но!
Отъ же на колінахъ
Клянýсь тобі місяцемъ, зоря́ми,
Присяга́ю не́бомъ,
Землéю и пéкломъ,
Що не бу́де и́ншої міжъ на́ми!“

— „Ой місяцю-кня́зю!“
Озва́лась дівчи́на,
„Я тебé за свідка призива́ю.
Якъ сло́во зама́е,
Неха́й покара́е
Ёго́ твоя́ си́ла свята́я!“

Ско́ро зговори́ла—
Мовъ ви́росли кри́ла,
Голу́бкою поміжъ вітря ли́не.
Наза́дъ оберну́лась,
Лука́во всмихну́лась,—
Мовъ та и́скра, у те́мряві ги́не.

Шкода́ здогоня́ти,
Шука́ти, гука́ти!
Пішла́ луна́ по га́еві су́мно.
Ніхто́ не озва́вся,
Ані засмія́вся.
Оста́всь коза́къ самъ собі ду́мно.

Ду́мае-гада́е,
Додо́му верта́е,
Суму́ючи, понадъ со́нною водо́ю.
Ти́хо, ти́хо въ лісі,
Хиба́ тільки тріснe
Суха́ вітка въ бго підъ ногóю.

По со́нній води́ці
Про́міння блищи́тця:
Срібноро́гий въ во́ду зазира́е.

Ажъ ось изза га́ю
Вітре́ць подиха́е,—
Ясна фи́ля по о́зеру гра́е.

Чи то́ жъ забіли́ла
На о́зері піна,
Чи то́ ди́вне прояви́лось ди́во:
Що посередъ піни,
Мовъ би на карти́ні,
Зъяви́лося дівча́ уродли́ве?

Молоде́нька, гожа,
Якъ по́вная ро́жа,
Покро́плена ра́ннёю росо́ю.
То співомъ озве́тця,
То сміхомъ заллетця,
Бере́ о́чі, ва́бить се́рденько красо́ю.

„Коза́че мисли́вий,
Хло́пче уродли́вий!“
Озва́лася изъ срібної піни:
„Чого́ въ ночі блу́дишъ
И се́рденькомъ ну́дишъ
По зрадли́вій, лука́вій дівчині?

„Го́ді сумува́ти,
Важе́нько здиха́ти!
Ходи, се́рце, до ме́не гуля́ти.
Бу́демъ танцюва́ти,
Якъ ри́бонька гра́ти,
Якъ ла́стівка, по воді черка́ти.

Або́ підъ водо́ю
Ля́жемо зо мно́ю
На мяко́му, лилійному ло́жі.
Ти́хими реча́ми
И ка́ими оча́ми
Роскажу́ я тобі про всі дива́, Бо́жі.“

Зъ води вирина́е—
Якъ сріблó сия́е...
Мýтить ёмý дýшу нагота́ дівóча.
А вона́ сміётця,
Якъ ри́бонька въётця,
Якъ голýбка, до ёго буркóче.

Ой ма́нить слова́ми
Й чóрними брова́ми,
Весéлкою по водí кружля́е.
То знóвъ порина́е,
Лебідкою гра́е,
Въ срібні бризьки вóду розбива́е.

Заби́лось серде́нько:
Підбігъ вінъ близе́нько,
Хóче скóчить въ вóду и не хóче.
А срібная фи́ля
Нóги ёмý зми́ла...
Дзюркоти́ть—и підмива́—й хоскóче.

Ва́бить ёго́, тя́гне;
Се́рце въ грýдяхъ та́не,
Мовъ ёго́ до ло́ня ми́ла пригорта́е.
И божбý святýю,
И тоскý нимýю—
Усе́, про все коза́къ забува́е.

Ри́нетця у вóду;
Пи́шную урóду
Окомъ, се́рцемъ и душе́ю обійма́е.
Пливе́, допliва́е,
Рýки простяга́е,
И до се́рця лю́бо дівча́ пригорта́е.

Ой гля́не—спогля́не
На ли́чко румя́не—
Щó за ди́во, щó за нóве чýдо!

Се жъ ёго́ коха́на,
Забýтая па́ра!
Зни́кла ра́зомъ зъ очéй ёмý лýда.

„А ти жъ присяга́вся
И місяцемъ кля́вся!..
Бýде жъ тобі ка́ра по заслýзі:
По́ки місяць світить,
Бýдешъ ти ходи́ти
Надъ водóю у вели́кій тýзі.“

Скóро заговори́ла—
Зашуміла фи́ля...
Підъ водóю обóе схова́лись.
Де вони́ гуля́ли,
Лю́бо розмовля́ли,
Ні жа́дного слíду не оста́лось.

Тільки, якъ день зга́сне,
Зійде місяць я́сний
И загля́не въ таемни́чі вóди,—
Изъ óзера ри́не
Вродли́ва дівчи́на,
Зýстрічъ — хлóпець хорóшої врóди.

Вона́ надъ водóю
Сия́е красóю,
А вінъ тýжить у тéмному га́ю.
Хлóпець той — мисли́вий,
Стрілéць уродли́вий;
Хто така́ дівчи́на — не знаю.

„Что есть мнѣ и тебѣ, жено?“ *)

Іоанна гл. II, ст. 4.

Дорогому землякові Зінченкові.

О, я́къ Тебе́, Спа́се, у тімъ сло́ві ба́чу!
О, якъ Твоє́ се́рце моімъ се́рцемъ чу́ю!
Чита́ю завітъ Твій,—чита́ючи пла́чу.
Ви́соко підня́въ ти нату́ру людську́ю.

Чужа́ Тобі ста́ла и рідная ма́ти,
Зоста́всь Ти безъ ро́ду, безъ ха́ти на сві́ті,
Щобъ ро́домъ кохáнимъ се́рця не скова́ти;
Ха́тнімъ упоко́емъ ду́ха не вгаси́ти.

О, зна́ю я, зна́ю, я́къ те се́рце билось,
Якъ той духъ висо́кий злі́та́въ надъ земле́ю!...
Що ді́тямъ на ло́ні у ма́тери сни́лось,
Чого мертві ча́ють—обня́въ Ти душе́ю.

Сни́лись дітямъ ра́йські віковічні квіти;
Ча́ють ме́ртві жи́зні грядýщого віку...
Спра́вдишъ Ти, що ба́чять чи́стимъ се́рцемъ діти;
Спра́вдишъ, що доро́жше всёго чоловіку.

Уже́ зъ ра́ю Твоімъ ду́хомъ
На васъ повіва́е:
Уже́ зно́ву Твоє́ сло́во
Ме́ртвихъ воскреша́е.

Вироста́ють, приближа́ють
Твоє́ ца́рство діти.
Ой не ду́рно жили́ й ги́бли
Пра́ведники въ світі!

Вироста́ють,—Твоімъ слідомъ,
Зъ ма́тернёго ло́на
Утіка́ють роспина́тись
Середъ Вавило́на.

„Же́но ма́ти! що тобі я?
Ти своє́ вчини́ла,
Якъ, радіючи, підъ се́рцемъ
Дити́ну носи́ла.

„Мину́лися ті ра́дощі,
Мину́лися й му́ки...
Не вмісти́ти тобі вь се́рці
Но́вої нау́ки!

„Спочивай, спасе́нна ду́шо,
У ти́хій госпо́ді,
А ми бу́демъ святу́ пра́вду
Сіяти въ наро́ді.

„Да́й намъ, ма́ти, те справди́ти,
Що на чи́стімъ ло́ні
Сни́тця дітямъ непоро́чнимъ
Въ грішнімъ Вавило́ні.

„Да́й намъ, ма́ти, доказа́ти,
Що ми—рідні діти
Тихъ вели́кихъ, що за пра́вду
Ги́нули на світі“.

*) Основа, 1861 г., Сентбрь, стр. 41.

Съ того світу *).

Варѳоломе́еві Шевченкові.

Не хотіли па́нські діти,
Мою́ во́леньку вволи́ти,—
Щобъ мене́ тамъ похова́ли,
Де бъ одра́ду се́рце ма́ло.

*) Основа, 1861 г., Сентябрь, стр. 49.

Де бъ му́чене моє́ тіло
Ти́хо тліло, не боліло,
Де бъ моя́ душа́ уб'о́га
Зли́нула коли́сь до Бо́га.
И прохáвъ я, и благáвъ я,
И на ко́бзі вигравáвъ я,—
Шко́да співу кобзáрського!
Шко́да сло́ва козáцького!

Не хотіли паненя́та
Послу́хати мого́ бра́та,
Щобъ мені почетъ вчинити—
Китáйкою мáри вкри́ти,
Черво́ною китáйкою,—
Заслу́гою козáцькою.
И прохáвъ вінъ, и благáвъ вінъ,
И холо́пствомъ дорекáвъ вінъ:
Занедбáли паненя́та
Дорека́ння мого́ бра́та!

Не хотіли, та вчини́ли—
Китáйкою труну вкри́ли,
Та й ви́слали до моги́ли,
Де співáвъ я, сумувáвъ я,
Зъ Дніпро́мъ-бра́томъ розмовля́въ я.
Не хотіли, та вчинили—
Спочивáю на могилі,
Паненя́тамъ на досаду,
Товариству на одрáду,
Украіні на порáду.
Спочивáю, дожидáю,
До́лі-во́лі виглядáю...
Го́ді, бра́ття, сумувáти:
Ще не вме́рла на́ша Мáти!

К у м е́ й к и*).

Дума.

(1637).

I.

Закипíла на Вкраíні
Страше́нна трівóга,
Якъ на шля́хту піднялáся
Сіро́ма убóга.

Піднялáся за оранди,
За жидíвські ду́ди,[1])
Що терпíли—не сте́рпіли
Убóгії лю́ди.

Руйнувáли сіромáхи
Ко́рчми малёвáні;
Де спіткáли—порубáли
Рандáрські ридвáни.

Почалá сірому шля́хта
За жидівъ карáти,
Забірáла всю худóбу,
И grунти́ и хáти.

Розлетíлось по Вкраíні
Безхáтнее птáство,—
Затрусилось по буди́нкахъ
Вельмóжнее пáнство.

II.

„Ой Потóцький, бáтьку пáнський,
Рушáй на Вкраíну!

*) Основа, 1861 г., Сентябрь, стр. 50.

Зупини́ кварця́нимъ військомъ
Повше́хну руіну".

Роспустили орли́ крила,
Зъ орла́ми злітались:
То кварця́не військо съ па́нськимъ
До-ку́пи зъіжджа́лись. [2])

Тече́ річка міжъ каміннямъ,
Ро́ссю прозива́ють;
По тій ріцці середъ но́чи
Огнища пала́ють.

Червоніють чортори́і
Підмива́ють кру́чи.
Вта́борились сірома́хи,
Пото́цького жду́чи.

III.

Ой не до́вго піджида́ли—
Ко́ники заржа́ли:
Вони на́шимъ немину́че
Лихо віщува́ли.

Зійшло́ со́нце у тума́ні,
Ревну́ли гарма́ти:
Не по однімъ коза́ченьку
Запла́кала ма́ти. [3])

Ой розби́въ зъ гарма́тъ Потоцький
Та́боръ, мовъ коша́ру; [4])
Розігна́ли Ляхи́ на́шихъ,
Якъ вовки ота́ру.

Ой мости́ли на Роса́ві
Мости́ тулуба́ми,
Засіва́ли чисте по́ле
Гу́сто голова́ми.

IV.

Ни́кли тра́ви жа́лощами,
Гну́лось дре́во съ ту́ги: [5])
Дознава́ли на́ші пре́дки
Тяжко́і нару́ги

Кого́ би́ли-потопи́ли
Въ глибо́кій Роса́ві,
А кого́ судо́мъ суди́ли
Въ дале́кій Варша́ві.

Осуди́ли недоби́тківъ
На великі му́ки:
Розійшли́ся по Вкраі́ні
Каліки безру́кі. [6])

Огласи́ли изъ Варша́ви:
„Дивітеся, лю́де!
Хто встава́тиме на шля́хту,
То всімъ те́е бу́де". [7])

V.

Неха́й бу́де, неха́й бу́де,
Коли Бо́жа во́ля,
Щобъ росла́ въ боя́хъ кріва́вихъ
Украінська до́ля!

Неха́й зна́ють на всімъ сві́ті,
Якъ ми погиба́ли
И, ги́нучи, свою́ пра́вду
Кро́вью записа́ли.

Записа́ли—прочита́ють
Неписьме́нні лю́де,
Що до су́ду изъ шляхе́тсвомъ
Зго́ди въ насъ не бу́де.

По́ки Рось зове́тця Ро́ссю,
Дніпро́ въ мо́ре ллетця,
По́ти се́рце украінське
Зъ панськимъ не зживе́тця.

Химери *).

Мицкевичова баллада: Romantyczność.

Присвя́чена Олекса́ндрі Миха́йловні К.

Слу́хай, дівчи́но!—Не слу́ха.—
Въ твоій хати́ні ні ду́ха!
Що́ коло се́бе хвата́ешъ?
Кого́ цілу́ешъ, вита́ешъ?
Уже́ жъ світъ білий...—Не слу́ха.

То́, якъ уко́пана, ста́не,
Су́мно, пону́ро спогля́не,
То́ зновъ слёза́ми залле́тця,
То до кого́сь засмі́ятця,—
Ли́чко весе́ле, румя́не.

„Гри́цю! кохання еди́не!
Се жъ ти уста́въ зъ домови́ни?
Ніччю!... Ступа́й же тихе́нько...
Въ ме́не не-рідная не́нька...
Ву́де лиха́я годи́на...

„Хай собі чу́е и зна́е!
Тебе́ на світі нема́е!
Вчо́ра тебе́ похова́ли...
Що́ жъ мені су́мно такъ ста́ло?
Ні, я тебе́ не бою́ся....
Дай обійму пригорну́ся...

*) Основа, 1861 г., Октябрь, стр. 18.

Се жъ твое́ ли́чко... и о́чі... и бро́ві...
Се́рденько, вимовъ хочъ сло́во!
Я—твоя́ вірна Катру́ся.

„Чомъ же ти до ме́не, Гри́цю, не озве́ся?
Яки́й ти холо́дний!... Дай нагрію ру́ки...
Отту́тъ іхъ нагрію коло мого́ се́рця...
Воно́ не прости́гло відъ тяжко́ї му́ки.

„О, хо́лодно жъ ма́буть, та́мъ у те́мній я́мі!
Не вле́жавъ ти, Гри́цю, въ ни́мій домови́ні...
Пійду́ я съ тобо́ю,—ля́жемо у па́рі!
Безъ те́бе для ме́не увесь світъ—пусти́ня.

„Тя́жко мині, Гри́цю, въ сві́ті
Жи́ти зъ ворога́ми:
Вони́ мині дорека́ють
Моіми слёза́ми.

„Що́ поба́чу—не ймуть віри;
Що́ скажу́—смію́тця.
Занімі́ла бъ я на-вікы,—
Самі ре́чі лля́тця.

„Се́рденько коха́не!
Прийди́ въ де́нь до ме́не:
Мо́же, переста́нуть
Сміятися зъ ме́не.

„Мо́же, мині сни́тця...
Ні, до мого́ се́рця
Тебе́ пригорта́ю...
Ба́чъ, якъ воно́ бъе́тця!

Чого́ жъ ти зника́ешъ?
Чого́ ти боісся?
Ще́ ра́но, се́рце,
Ще́ ра́но, Гри́цю!

„Бо́же! ку́ри вже співа́ють
И зоря́ въ вико́нці!..
Де жъ ти ділось-закоти́лось,
Ясне́ моє́ со́нце?

„Де ти зни́кнувъ? Покажи́ся,
Верни́сь на фили́ну,
И мене́ візьми́ въ собо́ю
Въ те́мну домови́ну“.

Ота́къ бідола́шне дівча́ побива́лось,
Вігло за коха́нкомъ, слізами облива́лось.
На плачъ її ре́вний,
На крикъ побіде́нний,
Бага́то наро́ду въ ха́ту назбіга́лось.

„Чита́йте моли́тву!“ просто́та гука́е:
„Се жъ душа́ Грицькова між на́ми літа́е!
Се жъ її вбивають
Катру́сини сле́зи,
Зъ миру не пуска́ють
Ли́нути въ рай Бо́жий!“

Чу́ю я те сло́во,
И ни́щечкомъ пла́чу:
Я Гри́цеву ду́шу
Своїмъ се́рцемъ ба́чу.

Ажъ тутъ обізве́тця
Письма́къ до грома́ди:
„Незна́ть що́ горо́дять,
Незна́ть що́ прова́дять!

„Де ті въ ка́та ду́ші
Літа́ють по ха́ті?
То ви́гадки ба́бськи,
Щобъ діте́й ляка́ти.

„Дівча́ божевільне
Химе́ри ганя́е
А те́мна темно́та
Роти́ розвявля́е!“

—„Ні, письма́ку!“ обізву́ся;
„Вона́ се́рцемъ чу́е,
А темно́та чу́до ба́чить,
Хочъ не розуму́е.

„Ти великі ре́чі зна́ешъ,
Незна́ні для лю́ду;
А, не ма́вши є́го́ се́рця,
Не поба́чишъ чу́да.

„Ти у не́бо провира́ешъ
И въ зе́млю глибо́ко;
А безъ се́рця въ чуже́ се́рце
Не загля́нешъ о́комъ“.

Самъ собі *).

Заспіва́ю, спогада́ю
Літа́ молоди́і,
А въ тихъ літяхъ, Бо́жімъ ра́ю,
Наді́і святи́і.

Заспіва́ю, спогада́ю
Вірную дружину,
Обіллю́ ними́ми слізми
Німу́ домови́ну.

Заспіва́ю—хай дрима́е
Се́рце одино́ке,
А ти, ду́мо, злинь-розлийся
Висо́ко-широ́ко.

*) Основа, 1861 г., Октябрь, стр. 20.

Есть у свíті прáвда чúста,
И добрó, и вóля,—
Изивáй іхъ, моя́ дýмо,
На рíднее пóле.

Степи́ моі широ́кіні,
Цілино́ одвíчня!
Хто зъбре васъ та засіе—
Слáва тому́ вíчня!

Лани́ моі неóрані, [1])
Дáвні перелóги!
Дóки по васъ блукáтимуть
Брати моі вбóгі?

Вони óрють васъ очáми,
Скородя́ть бровáми,
Сіють ту́гу, поливáють
Дрібними слёзáми.

Ой зроди́ жъ, вели́ка ту́го,
Ярую пшени́цю,
Збагати́ насу́шнимъ хлíбомъ
Убóгу Вдови́цю!

Люлі-люлі *).

Хожу́-блужу́ по гóроду
Вели́кому, вели́кому,
Одкри́въ би я своє́ сéрце,
Та нікому, та нікому.

Цвіте́ воно́, якъ Бóжій рай,
По́тай ми́ру, по́тай ми́ру;

*) Основа, 1861 г., Октябрь, стр. 22.

Ні лю́бощамъ, ні ми́лощамъ
Не йме віри, не йме віри.

Ой се́рденько закри́тее,
Ти́хий ра́ю, ти́хий ра́ю!
Ніхто́ тебе́ не нівечить,
Во не зна́е, бо не зна́е.

Цвіти́ жъ собі, живи́ собі
Само́тою, само́тою;
Втіша́й себе́ соло́дкою
Дрімо́тою, дрімо́тою.

А щобъ тебе́ лихі лю́де
Не вжахну́ли, не вжахну́ли,
Засни́, сёрце, довічнимъ сномъ...
Лю́лі-лю́лі, лю́лі-лю́лі!

Старець *).

Дума.

Присвя́чена Надéжді Олексáндровні Б.

Spiewak, niestety! śpiewać nie mam komu.
Mickiewicz.

Бринь банду́ра, та й замóвкне...
Чомъ же не зайгра́е?
Стоіть ста́рець підъ нікóнцемъ,
Чóмъ же не співа́е?

Ой ходи́въ би я по се́лахъ
Одъ ха́ти до ха́ти,
Ой співа́въ би на ввесь го́лосъ,—
Нікому співа́ти!

*) Основа, 1861 г., Октябрь, стр. 22.

Якъ промóвлю *Христá рáди*
(Велúкее слóво!),—
Скúба хлiба въ хлiборóба
Стáрцеві готóва.

Якъ спогля́не дóбре óко
На гóлову сúву,
Закликáють лю́де стáрця
У хáту щаслúву.

„Сідáй, діду, стáрче Бóжий!
Підкріпись варéнимъ,
Вúпий чáрку, згадáй нáшихъ
Рóдичівъ помéрлихъ“.

Я сідáю, підкріпля́юсь
На життя́ алидéнне...
Ой я стáрець,—не старéче
Въ грýдяхъ сéрце въ мéне.

Поминáю усіхъ мéртвихъ,
А по живúхъ плáчу,
Що нікóго я живóго
Середъ нихъ не бáчу.

Ні съ кімъ сісти потужúти
Въ пóлі на могúлі;
Ні съ кімъ піснею збудúти
Літá молодúі.

Молодóсте-одрáдосте,
Вóленько безъ крáю! [1])
Кому́ про васъ на старéчій
Бандýрі зайграю?

Чиé сéрце стрепенéтця
Одъ слóва живóго,
Що співáвъ я, вищувáвъ я
Віку молодóго?

Ой співáвъ я, вiщувáвъ я:
„За малý годúну
Оживúть живéе слóво
Рідну Украíну,

И прапрáвнуки згадáють
Прапрáщурівъ дiло,
И промóвить до нихъ въ пóлі
Усяка могúла!“

Ой співáвъ я: „Бýде жúти
Нáше слóво, бýде!“
Чи живé жъ воно́ у тéбе
Безталáнний лю́де?

Не по сéлахъ прохожáю,
А по кладовúщахъ:
Спочивáе нáше слóво
Въ німúхъ гробовúщахъ.

Поховáли ми зъ дідáми,
Слóво, нáшу сúлу;
Гýсто, гýсто засадúли
Рýтою могúлу.

Зеленіе, мовъ барвінокъ,
На могúлі рýта:
Щó булú ми, якъ жилú ми,
Якъ гúбли—забýто!

Ой замóвкни, моя́ кóбзо:
Нікому співáти!
Промовля́ю *Христá-рáди*
Одъ хáти до хáти.

Густúй мóрокъ скрізь по хáтахъ,
Густíйший въ будúнкахъ,

Що нема́ души живо́і
Въ се́страхъ-Украінкахъ;

Що поникли́мъ, вя́лимъ се́рцемъ
Нимо́ту коха́ють;
Покоха́вши, паненя́токъ,
Німчиківъ рожа́ють.

Ой німу́ють по Вкраі́ні
Висо́кі пала́ти;
Густи́й мо́рокъ окрива́е
Пахарські ха́ти.

Бринь банду́ра, та й замо́вкне...
Мовъ пеке́льна си́ла
На живи́і моі стру́ни
Ру́ку наложи́ла.

Наложи́ла вона́ ру́ку
На гаря́чу ду́шу...
Ой співа́въ би, віщува́въ би,
Та мовча́ти му́шу.

Дунайська дума *).

Перва половина.

(1648—1654).

Ти́хо Дуна́й, ти́хо
Несе́ чи́сту во́ду; [1])
Задиви́лися дубро́ви
На свою́ уро́ду.

Ти́хо Дуна́й, ти́хо
Жо́вті піски ми́е.

*) Основа, 1861 г., Октябрь, стр. 26.

Погля́ну я по берега́хъ—
Моє се́рце ни́е.

Де, Дуна́ю ба́тьку,
Твоі рі́дні ді́ти,
Що розійшли́сь-ростекли́ся
По Бо́жому сві́ті.

Одні на Вкраі́ні,
Дру́гі въ Московщи́ні;
Спомина́ють тебе́, ба́тьку,
При лихі́й годи́ні.

„Неха́й спомина́ють
И въ пісня́хъ співа́ють,
И до ме́не доріженьку
Въ снегі́дді верста́ють".

Верну́лись до те́бе
Зъ Украіни ді́ти:
„Всю́ди, ба́тьку, одна́кова
Недо́ля на сві́ті.

„Бу́демо, Дуна́ю,
Твою́ во́ду пи́ти,
А по то́бі, Украіно,
Се́рденькомъ тужи́ти.

„Бу́демо, Дуна́ю,
Твоє жи́то жа́ти,
А про те́бе, безтала́нна,
У пісня́хъ співа́ти".

I.

Була́ колись, ка́жуть,
Щасли́ва годи́на:
Якъ садъ рясни́й, процві́тала
Уся́ Украіна.

Ой хто жъ ти́і лю́де
Спасе́нні бува́ли,
Що въ красу́ ясну́, весе́лу
І́ прибіра́ли?

Були́ то́ пано́ве
Вели́кого ро́ду—
Каштеля́ни та княжа́та,
Ду́ки, воево́ди.

Вони́ увгряни́ччя
Лю́домъ осади́ли,
Одъ Татарви́ безбо́жної
Зе́млю захисти́ли.

Поря́докъ дава́ли
Города́мъ и се́ламъ.
Процвіта́ла Украіна,
Бога́та, весе́ла.

Погля́нуть пано́ве
Одъ кра́ю до кра́ю—
Золоті лани́ филю́ють
Та дубро́ви ма́ють.

Погля́нуть пано́ве
Зъ ясно́го буди́нку—
Слу́ги въ ба́рвахъ позлоти́стихъ
Гуля́ють по ри́нку.

Не маки́, не ро́жи
Въ саду́ процвіта́ють:
То́ па́нії та паня́нки
Шовка́ми сия́ють.

Хва́лятця пано́ве
Кіньми дороги́ми,
Исповня́ють сріб'ні ку́бки
Ви́нами ситни́ми.

Гука́ють гарма́ти
Підъ па́нські вива́ти;
Одъ гучни́хъ мазу́рокъ хо́дять
Хо́дромъ пала́ти.

„Дивітесь", мовля́ють,
„Молоди́і лю́де:
Ходіть на́шимъ па́нськимъ ро́бомъ
То все гара́здъ бу́де.

„Дивітесь", мовля́ють,
И ви, малі діти:
Оце́ до́бра вамъ нау́ка,
Якъ у сві́ти жити:

„Въ по́лі се́рцемъ жвавимъ
До бо́ю става́йте;
До́ма меди́, ви́на пи́йте,
Та й не пролива́йте.

„Не жа́луйте, діти,
Тру́нку дорого́го,
Изъ двора́ не випуска́йте
Тверезимъ нико́го.

„Неха́й бра́ття шля́хта
Ва́шу лю́дськість зна́ють, [2])
Неха́й ва́шу па́нську го́йность [3])
Всю́ди прославля́ють.

„Нема́е на сві́ті
Кра́щого клейно́ду, [4])
Якъ па́нськее сла́вне и́мя
Вели́кого ро́ду.

„Нема́е для се́рця
Вильшої утіхи,
Якъ пиша́тись сла́внимъ ро́домъ
Во віки и віки!"

II.

Хто жъ то тії лю́де,
Що пону́рі хо́дять,
На висо́кії буди́нки
И очей не зво́дять?

Хто жъ то тії лю́де,
Що зъ до́му втікають,
Та кра́щої собі до́лі
По степа́хъ шука́ють?

Що́ жъ то за бурла́ки
Зъ до́вгими чуба́ми,
Що всю шля́хту, усіхъ ду́ківъ
Зову́ть ворога́ми? [5])

„То голо́та пъя́на,
Мужи́чні діти,
Що не хо́чуть у вельмо́жнихъ
Ла́ски запобігти.

„То сіро́ма те́мна,
Ви́нники, дейне́ки; [6])
Прошпе́тившись утікають
У степи́ дале́кі.

„То злодійство хи́же
Кри́ється відъ ка́ри.
За́вше по́вні того́ хло́пства
Ви́нниці й брова́ри.“ [7])

III.

Обізве́тця хло́пство
Поза города́ми: [8])
„Ой чи до́вго бу́де шля́хта
Гордува́ти на́ми?“

Обізве́тця хло́пство
Ди́кими степа́ми:
„Ой чи до́вго владітиме
На́шими лана́ми!“

Обізве́тця хло́пство
Зъ Вели́кого Лу́гу:
„Ой вернімось, коза́ченьки,
Шля́хті на послу́гу!“

IV.

Верта́лось бурла́цтво
Шля́хті догожа́ти,
Пи́шнимъ за́мкамъ та буди́нкамъ
Краси́ додава́ти:

„Блиску́чі буди́нки,
Стіни малёва́ні!
Якъ ви га́рно сия́ете,
Окри́вшись дима́ми!

„Ой вихо́дте въ по́ле,
Вельмо́жне жолнірство!
Бу́де вамъ вели́ка дя́ка
За все добродійство:

„Що ви Україну
Га́рно захисти́ли, [9])
И коза́цтва въ Чо́рне море
Гуля́ть не пусти́ли; [10])

Що ви Україну
Якъ са́дъ искраси́ли,
И слёза́ми підда́нськими
Всі тра́ви зроси́ли;

Що на́ша Вкраіна
Ста́ла шля́хті ра́ємъ, [11])

А ми, її рі́дні ді́ти,
По степа́хъ блука́ємъ."

V.

Вибіга́ла шля́хта
Зъ блиску́чихъ буди́нківъ,
Манівця́ми утіка́ла
Въ По́льщу безъ пати́нківъ.

Облива́лась шля́хта
Дрібни́ми слёзами:
„До́бра на́ші, се́ла на́ші
Що́-то бу́де въ ва́ми? [12])

„Пре́дки на́ші сла́вні
Королям̀ служи́ли,
И пусти́ні Украі́нські
Лю́домъ осади́ли. [13])

„Пре́дки на́ші сла́вні
Борони́ли во́лю,
И придба́ли бра́ттямъ шля́хті
Щасли́вую до́лю.

„Пре́дки на́ші сла́вні
Въ склепа́хъ спочива́ли,
А тепе́ръ іхъ гайдама́ки
Съ трунъ повиверта́ли!

Дру́га полови́на *).

„Ой безу́мне хло́пство!
Сліпі въ тебе́ очі:
Подиви́ся, наступа́е
Хма́ра відъ півно́чі.

*) Галичанинъ, 1863, кн. I, вып. 2 стр. 7 и 8 „До́свитки", 1899 г., нед., стр. 34—37.

„Не хотіло я́сній
Шля́хті догожа́ти,—
Вкри́е тебе нічь на ві́ки
У похи́лій ха́ті.

„Не хотіло па́нству
По ви́дну роби́ти,—
Бу́де тобі до робо́ти
Бли́скавка служи́ти".

VI.

„Пра́вда ваша, пра́вда:
Те́мна нічъ надхо́дить...
До́вго до́вго на Вкраі́ні
Со́нечку не схо́дить!

„Ме́ртвимъ сно́мъ спочи́немъ
По тя́жкій робо́ті...
Чи до ві́ку жъ намъ лежа́ти
У те́мній темно́ті?"

VII.

Проки́нулись лю́де:
„Ой де́ жъ наша си́ла,
Що та́блею, мовъ косо́ю
Па́нство покоси́ла?

Ой припадімъ, бра́ття,
До землі́ сирбі:
Що намъ скажуть батьки наші
Зъ могили німої?"

—„Си́ла ваша, ді́ти,
Спи́ть у домови́ні,
Що простягла́сь підъ земле́ю
По всій Украі́ні".

„Домови́но сла́вна!
Розкри́йсь передъ на́ми,

Да́й намъ гля́нуть въ твою та́йну
Я́сними очи́ма!

„Домови́но сла́вна!
Верни́ нашу си́лу!
Да́й намъ ще ра́зъ звеселя́ти
Украі́ну ми́лу!

„Щобъ зно́въ Украі́на
Са́домъ процвіта́ла
И въ холодку́ дітей своіхъ
Одъ спе́ки хова́ла;

Щобъ роси́ла тра́ви
Не слізьми, росо́ю,
И хижа́цтво не втіша́ла
Свое́ю краcóю“.

Ти́хо Дунай, ти́хо
Несе́ чисту во́ду;
Задиви́лися діброви́
На свою́ уро́ду.

Ти́хо Дунай, ти́хо
Жо́вти піски ми́е;
Якъ згада́ю Украі́ну
Се́рденько заня́е.

Вже й Орда́ лиха́я
Зъ Кри́му позбіга́ла,
А ти стоішъ степо́вищемъ,
Якъ зда́вна стоя́ла.

И Дуна́й суму́е,
И Куба́нь у ту́зі.
Хто жъ пану́е-бенкету́е
Въ Вели́кому Лу́зі?

Настуся*)

ПОЭМА.

(1648).

Івану Пилиповичу Хильчевському.

Якъ съ тобо́ю ми зустрілись
На шляху́ широ́кімъ,
Ти загля́нувъ мині́ въ ду́шу
Своімъ до́бримъ о́комъ.

И пора́дивъ мене́ щи́ро,
Куди́ прямува́ти...
До́вго йшо́въ я, та й прибився
До рі́дної ха́ти.

Не пійду́ я да́льше ха́ти,
Мій коха́ний бра́те;
Ву́ду въ ха́ті я співа́ти,
На банду́рі йгра́ти.

Ой чи въ насъ же въ рі́дній ха́ті
Нічого згада́ти,
Нічимъ ту́гу розігна́ти,
Вго́ру духъ підня́ти?

На́ша ха́та була́ зда́вна
На всімъ сві́ті сла́вна,—
Съ того́ да́вна, якъ вита́ла
Короля́ Степа́на.

Убира́лась на́ша ха́та
Пи́шними квітка́ми;
Облива́лась на́ша ха́та
Кро́вью и слёза́ми.

---

*) Основа, 1861 г., Октябрь, стр. 1.—Въ „Досвіткахъ“ это посвящен
опущено.

Вилітáли зъ нéі въ пóле
Орлú за орлáми;
Обгортáли нáшу хáту
Литвинú зъ Ляхáми.

Обгортáли, та втікáли
Усімú шляхáми
Передъ нáшими шабля́ми,
Дóвгими списáми.

Нáшу хáту Тýрки й Нíмці
За моря́ми знáли,
Въ нáшу хáту зъ усіхъ зéмель
Подарýнки слáли.

Булó гýчно, булó бýчно,
Та встáвъ брáтъ на брáта,—
Ой замóвкла, похилúлась
Нáша рідна хáта.

Ой німýе, ой сумýе
Нáша вбóга хáта,
Що багáтий одцурáвся
Убóгого брáта.

Задзвонúть же въ німíй хáті,
Бандýрніі струни!
Роскривáйтеся святúі,
Прéдківськиі трýни!

Оживú, красó дівóча,
Въ кобзáрському сéрці!
Нехай сéрце усміхнéтця—
И слізми заллéтця.

Оживú, козáцька слáво,
У бандýрнихъ струнáхъ,—
Нехай прéдки звеселя́тця
У забýтихъ трýнахъ;

Нехай мóвлять живé слóво
На всю Украíну—
И звовýть усю родúну
У сéмью едúну.

Ати, дрýже мій Ивáне,
Приймú мою дя́ку,
Що колúсь порáдивъ щúро
Менé середъ шля́ху.

За порáдою твоéю,
Я прибúвсь до хáти,—
Гóді пó світу блукáти,
Дорóги питáти!

Зáспівъ до поэми.

Нехáй місяць изъ зоря́ми
Дúвитця у вóду,
А я гля́ну—задивлю́ся
На дівóчу врóду.

Лю́бо місяцю зъ зоря́ми
Въ вóду виглядáтись:
Мíнí лю́бо дівóчою
Красóю впивáтись.

Лю́бо місяцю зъ зоря́ми
Въ вóду поринáти:
Мíнí лю́бо въ дівóчее
Сéрце прозирáти.

Немá ліпшого на нéбі
Надъ зóрю въ погóду:
Немá крáщого на свíті
Надъ дівóчу врóду.

Нема́ ви́ду пишні́йшого
Надъ зо́рі въ шівно́чі:
Нема́ ди́ва дивні́йшого
Надъ се́рце дівоче.

Пісня перва.

I.

Уроди́лася Насту́ся—
Лю́бо подиви́тись,
Изъ ли́ченька румя́ного
Хочъ води́ напи́тись.

Уроди́лася Насту́ся—
Се́рце голуби́не...
Хто жъ то е́і коха́тиме,
Якъ ма́ти дити́ну.

Роспущу́ крила́ті ду́мки
По всій Украі́ні—
Нема́ па́ри стате́чної
Коханій дівчині!

Нема́ се́рця ласка́вого,
Ні ти́хої мо́ви
До лю́бого залиця́ння,
Дру́жньої розмо́ви!

Шкода́, шкода́ чорнобрівця
По степа́хъ шука́ти,
Щобъ въ ро́жею садо́вою
Доку́пи звяза́ти!

По Вкраі́ні огні горя́ть,
Підъ не́бо сяга́ють;
Потягну́ло степи́ ди́момъ
Крюки въ диму́ гра́ють.

Поміжъ ба́локь Жо́вті Во́ди [1])
Кро́вью червоніють;
По города́хъ обгорі́лі
Дво́рища черніють.

Повклада́лась середъ по́ля
Шля́хта спочива́ти;
Похожа́ють въ пи́шнихъ ша́тахъ
Козаки́ чуба́ті [2]).

II.

Процвіта́е въ саду́ квітка...
О тра́во висо́ка!
Закри́й ії, схова́й ії
Відъ лю́дського о́ка.

Неха́й е́і со́нце сти́ха
Світомъ облива́е;
Неха́й бжілка, Бо́жа втіха,
Надъ не́ю літа́е.

Нехай е́і зо́рі кро́плять
Чи́стою росо́ю...
Не до́вго ій пиша́тися
Своє́ю красо́ю.

Не схова́е филя́стая
Пишної квіти́ни:
Не засту́пить стара́ ма́ти
Любої дити́ни.

III.

Ой у вдови́ Обуши́хи
Сіни на помо́сті.
Наіхали до вдівоньки
Коза́ченьки въ го́сті.

Молоди́і до присінокъ
Коні́ченьківъ вя́жуть,
А стари́і господи́ні
Добри́-вечіръ ка́жуть. [3])

„Добри́-вечіръ, пані́ма́тко,
У твою́ світли́цю!
Неха́й Бо́гъ святи́й изъ не́ба
Назира́ вдови́цю.

„Пізнава́й гості́й незванни́хъ,
Че́сна господи́не,
Що зда́лека завіта́ли
До те́бе въ гости́ну.

„Чи забу́ла, пані́ма́тко,
Той весе́лий ве́чіръ,
Якъ ми съ твоімъ Опана́сомъ
Вели дру́жні ре́чі,—

„Дру́жні ре́чі таемни́чі
Про коза́цьку зра́ду,
Що хотіли відомсти́ти
Шля́хті за непра́ву?

„Чи забу́ла, пані́ма́тко,
Той ра́нокъ пону́рий,
Якъ ти въ військо виряжа́ла
Воло́виі ху́ри?

„Обуши́хо пані́ма́тко,
Си́зая орли́це!
Не ду́рно ти злила́ слізми
Но́вую світли́цю.

„Тобі се́рце говори́ло
Про коза́цьку до́лю:
Ви́росли нові моги́ли
По чи́стому по́лю!

„Що́ въ Куме́йкахъ, въ Боровиці
Заде́ржалось си́ли,
Те въ Сулі зеленолу́гій
Ляхи́ потопи́ли.

„Потопи́ли полохли́вихъ,
Завзя́тшихъ напали,
Постриля́ли, порубали,
Кіньми потопта́ли.

„Пішла́ ту́га по Вкраїні
Одъ ха́ти до ха́ти,
Та не вме́рла съ того́ жа́лю
Коза́цькая ма́ти.

„Вона́ си́рітъ на оте́цькі
Моги́ли води́ла,
Якъ встава́ти, воюва́ти—
Пі́снею учи́ла.

„И крива́вимъ слідомъ діти
Въ степи простува́ли,
Безъ гарма́тъ на Жо́втихъ Во́дахъ
Ворогівъ стріча́ли.

„Добува́ли козача́та
У шля́хти гарма́ти...
Помоло́дшала старе́нька
Коза́цькая ма́ти.

„Зазива́ла пишну шля́хту
Під Ко́рсунь въ гости́ну... [5])
Про ту у́чту сла́ва тру́бить,
На всю́ Украіну.

„Пані́ма́тко Обуши́хо,
Сизая орлице!
Знай же й ти про сла́вну у́чту
У своій свитли́ці.

„Ой твого́ ми Опана́са
До́бре помина́ли:
Пишну шля́хту, якъ тихъ ра́ківъ,
Рука́ми побра́ли.

„Привіта́й же насъ, якъ ма́ти,
Че́сна господи́не:
Ми съ Ко́рсуня простува́ли
До те́бе въ гости́ну.“

IV.

Гу́чно, гу́чно у світли́ці
Батьки́ розмовля́ють.
Лю́бо іхъ сини́ Насту́сю
Въ піддашші вітають:

„Ой дівчи́но, дай намъ, се́рце,
Води́ці напи́тись.
Го́ді зага́гою у по́лі
Козака́мъ томити́сь!

„Неха́й шля́хту добива́ють
Яструби́ дзюба́ті;
На́ша втіха—ка́рі о́чі,
Чо́рні бровеня́та.“

Хи́лить вітеръ, хи́лить бу́йний
Въ дубро́ві квити́ну:
Ва́блять ре́чі молоди́і
Вродли́ву дівчи́ну.

Исхиля́ютця въ дубро́ві
Верхи́ изъ верха́ми:
Изираютця въ розмо́ві
Очі изъ оча́ми.

То загра́е, то зани́е
Се́рце голуби́не...

Стережи́ся, Насту́сенько,
Лихо́і годи́ни!

Схамени́ся, не диви́ся
На коза́цьку ьро́ду;
Иди́ лу́чче въ мо́сту ки́ньси
У холо́дну во́ду.

Тамъ до су́ду пла́вать бу́дешъ
Ти́хими ноча́ми,
И коза́цтво необа́чне
Ва́бити реча́ми.

Тамъ, руса́лкою, смія́тись
Бу́дешъ изъ кохання,
А тутъ, щи́ро покоха́вши,
Зві́нешъ въ безтала́нні.

Шкода́ квітку одъ лихо́і
Бу́рі закрива́ти:
Му́сить бу́ря зъ не́і пи́шне
Ли́стя обірва́ти.

Процвіта́йте жъ и зника́йте
Квітка́ми, дівча́та:
На те ро́дить васъ, серде́шнихъ,
У бо́лістяхъ ма́ти.

Процвіта́йте, не впиня́йте
Се́рденько коха́ти.
На те ва́ми, що зоря́ми,
Любу́етця ма́ти.

Процвіта́йте и намъ да́йте
Ва́шихъ чаръ напи́тись:
Тільки й ща́стя на сімъ сві́ті,
Що на ва́съ диви́тись.

Пісня друга.

I. [6])

Ой давно була—
Въ непамять пішла—
Нещаслива година,
Що козацькою
Кровью святою
Червоніла Вкраіна.

Ой били Ляхи
Нашихъ козаківъ
Одъ Дністра до Стариці,
По всіхъ городахъ,
Селахъ, хуторахъ
Голосили вдовиці.

Ой була, була
Глибока Сула
Нашимъ трупомъ загачена.
Польщі служили,
Шляхті годили —
Тамъ за все намъ заплачено.

II.

Покидали наші
Воловиі хури,
Манівцями та тернами
По домахъ сипнули.

Покидали въ лозахъ
Спіжові гармати,
У безлюдний степъ Московський
Мусили втікати.

Покидали въ багнахъ
Воронії коні;
Сдали свити черезъ багна,
Втікали 'дъ погоні.

III.

Тільки Дмитро Гуня [7])
На Сулі востався
Міжъ Сулою и Славутомъ
Валомъ обкопався.

Бився Дмитро Гуня
Пять неділь зъ Ляхами.
Не загине его слава
Поміжъ козаками! [8])

Бився Гуня, бився,
На силі знемігся;
Похиливши корогівки,
Съ Потоцькимъ мирився.

Сумно наші, сумно
По домахъ вертались,
Що брати іхъ надъ Сулою
Спати повкладались.

IV.

И ти, Опанасе,
Хоробрий Обуше,
Середъ бою кривавого
Оддавъ Богу душу.

„Помираю, браття,
За рідну Вкраіну,—
Ой приглядьте вдову мою
И малу дитину.

„Ой Морóзе дрýже,
Мій назвáний брáте!
Назирáй орлúнимъ óкомъ
Сирітськую хáту.

„Не попусти́ шляхті
Надъ нéю глумúтись,
А я бýду на тімъ свíті
Бóгові молúтись,

„Щобъ изновъ воскрéсла
Козáцькая сúла
И шляхéцькимъ клúтимъ трýпомъ
Днíпро́ загати́ла.

„Мáешъ сúна, брáте,
Я—дочкý едúну;
Якъ дійдуть літъ, испарýй іхъ
У дóбру годúну.

„Нехáй кровъ Морóзівъ
Зъ моéю зіллетця;
Звеселúтця на тімъ свíті
Гірке́ моé сéрце.“

V.

Дéсять рікъ минýло
Після тóго бóю,
Якъ Опанáсъ надъ Сулóю
Поліг головóю.

Щúро на тімъ свíті
Бóгу вінъ молúвся,
А старúй Морóзъ изъ сúномъ
По комишáхъ крúвся.

Невóлею нáшимъ
Ляхú миръ давáли;

Роспустúвши по домівкахъ,
По одúнцю брáли.

Брáли, закидáли
У замкóві глúбки;
Не ставáло въ нихъ кайдáнівъ,
Забивáли въ дúбки.

Ой дубóві дúбки,
Залíзні кайдáни!
По степáхъ ви, по комишáхъ
Нáшихъ розганя́ли.

Розлітáлись рíзно
Орлú сизокрúлі,
Молодúхъ орля́тъ на здóбичъ
Налітáти вчúли.

Дóбре жъ воні́, дóбре
Вúмахали крúла,
Шóки знóву Украíна
Бýнтомъ закипíла.

Дóбре жъ воні́, дóбре
По степáхъ шугáли,—
Роспорóшене козáцтво
Докýпи скликáли.

Трúста кóней зъ дóму
Зъ Гýнею втікáло; [9])
Три тúсячі до Богдáна
У Січъ прибувáло.

Дві сóтні зъ Морóзомъ
По Днíпру́ спускáлось:
Дві тúсячі съ Турéщини
До Січи вертáлось.

Верну́всь Гу́ня съ по́ля,
А Моро́въ изъ мо́ря,—
Розлила́ся по Вкраі́ні
Коза́цькая во́ля.

VI.

„Ой ти, сла́вний Гу́не,
Дру́же мій еди́ний!
Да́въ намъ Госпо́дь обня́тися
На во́льній Вкраі́ні.

„До́бре послужи́ла
Намъ стара́я си́ла:
Утіка́ла ві́дъ насъ шля́хта,
Штани́ погуби́ла. [10])

„А тепе́ръ, мій дру́же,
Прошу́ тебе́ ду́же:
Ідьмо—си́нові мое́му
Зна́йдемо подру́жже.

„Ка́жуть, въ Обуши́хи
Дочка́—якъ кали́на,
Ой то жъ си́нові мое́му
Назва́на дружи́на.

„Попару́емъ дітокъ,
Молоди́хъ орля́токъ,
Та й зася́демъ по пасіка́хъ
На ввесь літъ оста́токъ.

„Неха́й свіжимъ цвітомъ
Земля́ процві́тає,
А ми бу́демъ молитва́ми
Добува́ти ра́ю.

„Неха́й рідъ нашъ ро́дить,
Ворога́мъ на ли́хо,

А ми собі, ді́ду́ючи,
Повмира́емъ ти́хо,

„И бу́демъ диви́тись
Изъ Бо́жого ра́ю,
Якъ нашъ рідъ лука́ву шля́хту
Підъ ко́рінь руба́е“.

VII.

До́бре ді́ди́ си́ві
Між собе́ ряди́ли,
Ща́сну до́лю молоди́мъ суди́ли;
У святу́ неділю,
Въ обі́дню годи́ну,
Въ Обуши́хи за столо́мъ сиділи.

За столо́мъ сиділи,
Покріпля́ли си́ли
Изъ сина́ми, гостьми́ молоди́ми.
Сини́ мовчязли́ві,
Батьки́ говірли́ві,
Мовъ голуби́ си́ві-буркотли́ві.

„Обуши́хо не́не!
Сіда́й біля ме́не“,
Обізве́тця Гу́ня довгоу́сий.
„Якъ ти горюва́ла,
Дочку́ згодува́ла,—
Про все ти намъ росказа́ти му́сишъ.

„Одъ твое́і ха́ти
Неси́тої шля́хти
Не змогли́ ми, не́не, одганя́ти:
Зъ мали́ми сина́ми
Луга́ми, терна́ми
Одъ напа́сти му́сили втіка́ти.

„Ди́во ди́вне ста́ло—
Недо́битки вста́ли,
Та й задали́ Ляха́мъ прочуха́на;
А ще́ намъ дивні́йше,
Що вдовина́ кри́ша
Де́сять рікъ напа́сти не дозна́ла.

„Ой хочъ одъ напа́сти,
Ка́жуть, не пропа́сти,
Та не да́й нико́му зна́ти ії, Бо́же!
Ато́ жъ то вдови́ці,
Ма́вши у світли́ці
Лю́бу до́ню, що въ горо́ді ро́жу!“

VIII.

—„Коза́ченьки, батьки́ мої,
Крила́тиі орли́ мої!
Коза́ченьки-небожа́та,
Молоді мої орля́та!
Такъ суди́ла Бо́жа во́ля,
Щобъ дави́ла насъ недо́ля,
Щобъ шляхе́цька своя-во́ля
Гна́ла насъ изъ ха́ти, съ по́ля,
Нашъ доста́токъ забіра́ла,
Нашъ насу́шний заіда́ла,
На́шіхъ дітокъ-малолітокъ
Зъ до́брого пути́ збива́ла.
Та не всіхъ же хи́жа си́ла
Людоідствомъ застраши́ла,
Не всімъ о́чі засліпи́ла,
Не всімъ се́рце задави́ла.
Не зада́вить тому́ се́рця,
Чий рідъ зъ да́вности веде́тця,
Хто, якъ пта́шка, съ клітки рве́тця,
Чия́ кровъ лила́сь и ллетця
За Вкраїнське ща́стя-до́лю,
За святу́ наро́дню во́лю...“

Пи́льно слу́хавъ си́вий Гу́ня
Зъ Моро́зомъ зпира́вся:
До́бримъ сло́вомъ більшъ, ніжъ ме́домъ
Соло́дкимъ, впива́вся.
А мото́рна господи́ня
Ку́хлівъ доліва́е,
Медову́ кипу́чу си́лу
Сло́вомъ заправля́е:

IX.

„Одъ При́пети до Синю́хи
Всла́вили себе́ Обу́хи, [11])
Та й не зло́томъ рабо́ванимъ,
Не гоно́мъ купо́ванимъ,
Не герба́ми-клейно́дами,
А своіми прито́дами.
Вони́ въ по́лі вою́вали
И въ нево́лі бідува́ли;
Вони въ му́кахъ жартува́ли,
Жа́ртомъ се́рце гартува́ли.
Що́ ми чу́ли, не забу́ли,—
Тимъ же слідомъ прямува́ли.
Була́ бу́ря—хили́лися,
Було́ ли́хо—молилися,
Було́ го́ре—горюва́ли,
Та пра́вдоньку шанува́ли.
Въ ко́го срібло, въ ко́го зло́то
Та шляхе́цькиі клейно́ди,
А въ насъ пра́вда, пра́ва во́ля—
Найлюбійша въ сві́ті до́ля.
Зги́не срібло, зги́не зло́то,
Занедба́ютця клейно́ди,
Тільки пра́вда на Вкраїні
По вікъ вічни́й не зги́не,
Тільки пра́вда, пра́ва во́ля
Бу́де всімъ жада́на до́ля...“

Похита́ли голова́ми
Си́вими стари́:
„Ой слу́хайте та навча́йтесь,
Діти молоди́!
Такъ намъ пра́діди мовля́ли,
Одъ пра́щурівъ чу́вши,—
Не глухе́ въ насъ було́ се́рце,
Не глухи́ї у́ші“.

X.

—„Що змогли́, Ляхи́ зъ насъ дра́ли,
Худібоньку забира́ли,
На́ші бжо́ли піддира́ли, [12])
На́ші ни́ви продава́ли,
Біднили́ насъ посто́ями,
Харчува́ннямъ, напо́ями. [13])
Де насъ лю́де шанува́ли,
Тамъ вони́ зъ насъ глузува́ли,
По-шляхе́цькій гордува́ли,
По-збое́цькій жартува́ли.
Якъ ви въ по́лі ста́ли лу́ка,
Ста́ла до́ма жінка́мъ му́ка.
Якъ ви въ по́лі ста́ли о́рця, [14])
Не ба́чили жінки́ со́нця.
Ой не зна́ли жъ ми одра́ди,
Опрічъ пре́дківськоі пра́вди.
Ой не ма́ли жъ ми пора́ди,
Ні нау́ки, опрічъ пра́вди.
Мовъ свята́ небе́сна си́ла,
Вона́ се́рце намъ живи́ла,
Якъ на світі жи́ти—вчи́ла,
Одъ напа́сти борони́ла.
Була́ бу́ря—хили́лися,
Було́ ли́хо—моли́лися.
Хили́лися, та й не впа́ли;
Моли́лися—во́лі жда́ли.

Ой дожда́лись—изорну́ли
Съ того пе́кла, де тону́ли.
Ой що на́съ по-во́вчій рва́ли,—
Во́вчимъ слідомъ повтіка́ли.
Ой що кро́въ живу́ю оса́ли,—
Вла́сныхъ ска́рбівъ одбіга́ли.
Що надъ на́ми насміха́лись,—
Са́ми слізми облива́лись. [15])
Все́ жъ то пра́вда поробила́,
На́ша пре́дківська си́ла,
Зъ да́вныхъ да́венъ завіщана,
Награ́да намъ обіщана
Замість срібла, замість зло́та,
Замість го́нору-клейно́дівъ...“

Стрепену́лись діди́ си́ві
Одъ живо́го сло́ва:
Розогріла старе́ се́рце
Гаря́чая мо́ва:
„Та́къ, паньма́тко, рідна се́стро!
Дя́куемъ за мо́ву!
Ви́пъемо жъ за на́шу пра́вду,
Наро́дню осно́ву!
Налива́й намъ ку́хлі по́вні
Ме́домъ, пъя́нимъ-чо́ломъ; [16])
Неха́й въ се́рце ра́дість ллетця
Съ твоімъ лю́бимъ сло́вомъ!“

XI.

—„Коза́ченьки, батьки́ моі,
Крила́тні орли́ моі!
У васъ о́чі прозі́рливі,
А въ насъ ду́ші покі́рливі.
У васъ ра́да середъ по́ля,
А въ насъ до́ма—ва́ша во́ля.
Ви бъете́ся,—ми чу́емо,

По домівкахъ бідуємо,
Бідуємо, працюємо,
Малих дітокъ доглядаємъ,—
Доглядаємъ, въ чисте серце
Правду, воленьку вливаємъ,—
Доглядаємъ, годуємо,
Підмогу вамъ готуємо."

—„Золоті у тебе уста!"
Ще Гуня озвався.
„Знавъ Обухъ, де въ світі щастя,
Якъ съ тобою брався.
И щасливa, певне, буде
По-вікъ того доля,
Кому судитця подружжямъ
Любa твоя доня."

А у дoні горить личко,
Що въ лузі калина:
Передъ нею—Морозенко,
Гарний, якъ картина.
„Ой закрий же мене, нене,
Нехай вінъ не знае,
Якъ серденько трепечетця,
Мліе-омлівае!"

XII.

—„Козаченьки-небожата,
Молоді моі орлята!
Поки виросли въ васъ крила,
Рідна мати васъ учила,—
Ой учила, наставляла,
Правихъ предківъ споминала.
Що ви чули, не забули,—
Тимъ же слідомъ полинули.
Козакуйте жъ, процвітайте,
Та й намъ слави уділяйте.

Козакуйте жъ, прославляйтесь,
На насъ любо оглядайтесь
Якъ до насъ ви завітали,—
Мовъ въ могили ми устали.
Якъ до насъ ви налетіли,—
Наче світъ намъ освітили.
Ой світіть же по світлиці
Бідолашній удовиці;
Медомъ кухлі исповняйте,
Ії мужа споминайте.
Пийте пиво, іжте страву,
Споминайте єго славу.
Ой нашъ рідъ ведетця здавна;
Наша слава здавна славна;
Наша правда здавна права,—
Чиста, славна наша слава!"

Пісня третя *)

I.

Ой бряжнули на двори цимбали
Озвалися у сінях бояри;
Заспівали дружки у світлиці;
Забилося серце у вдовиці.
Голубонька зъ голубничка лине:
Розлучають зъ матірью дитину,—
Розлучають, віночкомъ вінчають,
Пишно гучно поіздомъ рушають.
Не морська кучерява филя
Изъ світлиці Насту вхопила:
Ухопили весільнії гости...
Жалься, Боже, ії молодости!

*) Основа, 1861 г., Ноябрь, стр. 1.

Взялú, взялú, мовъ изъ сáду квітку,
Завертіли у білу намітку.
Намíточко, серпáнокъ тонéнький!
Жáлься, Бóже, старéнькоі нéньки,
Що зъ дочкóю щé не нажилáся,
Слізонькáми гірко облилáся,
Що дочкóю щé не навтішáлась,
Сиротóю у хáті зостáлась.
Чýе, чýе мáтерине сéрце,
Якá дóля дóні доведéтця,
На хвилúну щáстя, на хвилúну,
Сумувáння бýде до загúну.
Нá хвилúну зъ мúлимъ обнімáння,
Дóвгі рóки гóря-горювáння.
Чýе сéрце, чýе—не вміе сказáти...
Веселúся, мáти, утішáйся зятемъ!
Слáвний Морозéнко на всю Украіну
Изнайшóвъ у тéбе у хáті дружúну.
Бúвся Морозéнко за нарóдню вóлю,—
Дя́куй, мати, Бóгу за щаслúву дóлю!
Бúвся Морозéнко, козакáмъ на дúво,—
Дя́куй, мáти, Бóгу, пóки бýдешъ жúва!

II.

Простягліся, пішлú далéко
Лугú за лугáми.
Красýетця зелéними
Річка берегáми,

Ще недáвно по тій рíцці
Застáви стоя́ли:
По застáвахъ орандáрі
Мúто зъ людéй брáли. [17])

Ще недáвно берегáми
Стоя́ли будúнки;

Въ тихъ будúнкахъ погибáли
Нáші Украінки:

Одъ схíдъ-сóнця до півночи
Тонкýю пря́жу пря́ли,
Пря́ли, ткáли та шляхéцькі
Скрúні наповня́ли.

Ще недáвно дідú сúві
Млинівъ доглядáли,
Та зъ унýківъ рóзміръ брáли,
Пáнові зсипáли.

Ще недáвно по три кóрчми
Стоя́ло на мúлі,
И щóглами одначáлись
Висóкі могúли. [18])

Взялúсь дúмомъ гостровéрхі
Шляхéцькі будúнки;
Виглядáють изза пéчищъ
Бíлині хатúнки.

По двóрищахъ будинкóвихъ
Пасýтця теля́та;
На рушникú та на хусткú
Білять біль дівчáта:

Бéле нáша тонéнькая!
Якъ ми тебé вúтчемъ,
Повя́жемо бíлі рýки
Своімъ чорнобрúвцямъ.

Бéле нáша тонéнькая,
Любá нáша прáця!
Гóді, гóді клятій шля́хті
Изъ дівчáтъ знущáтьця! [19])

Нема́ заста́въ, нема́ ми́та!
Везіть, лю́де жи́то;
Си́пте ро́зміръ не на шля́хту—
На свою́ грома́ду.

Повастро́млюйте на що́гли
Го́лови рандарські,
Неха́й зъ вітромъ розмовля́ють
Про поря́дки па́нські!

Повхо́дила кровъ у зе́млю,—
Земля́ пи́шнимъ цвітомъ
Искраси́ла усі тра́ви!
Де шля́хту поби́то.

Закрича́ли страшни́мъ кри́комъ
Всі луги́ й дубро́ви,
Та й замо́вкли,—веду́ть лю́де
Ти́хі розмо́ви:

Якъ по-Бо́жому, свято́му
Жи́ти на Вкраі́ні,
Осяга́ти підъ лева́ди
Во́льні займанщини.

Заня́въ Гу́ня займанщи́ну,
Заня́въ Моро́зъ дру́гу,
Та й осіли пасіка́ми
Край те́много лу́гу.

А святу́ю ба́тьківщину
Оддавъ Моро́зъ си́ну,
Нехай веде́ въ стару́ ха́ту
Лю́бую дружи́ну.

Ой дозна́ла стара́ ха́та
Одъ рандарства ли́ха,
Та не ки́нула осе́лі
Ма́ти Морози́ха.

Лю́бо вітами стари́ми
Гру́ші ха́ту вкри́ли
Що ді́ди́ й баби́ на спо́минъ
Уну́камъ сади́ли.

„Утіша́йся жъ молоди́ми,
Ма́ти Морози́хо!
А ми бу́демъ дідува́ти
По пасіка́хъ ти́хо,

„Бу́демъ собі дідува́ти,
Го́спода блага́ти,
Щобъ одвівъ усяке го́ре
Одъ твое́і ха́ти.

„По́ки въ це́ркву перерубимъ
Костёльні руіни,
Неха́й Бо́гу бу́дуть хра́момъ
Пасіки́-пусти́ні.

„А про свя́то ми до те́бе
У ха́ту загля́немъ;
Якъ жили́ ми, горюва́ли—
За ку́хлемъ спомя́немъ.“ [20])

III.

Що́ жъ було́ за до́бре, що́ жъ було́ за лю́бо
У старій, діди́зній Моро́зовій ха́ті,
Якъ се́рцемъ-душе́ю раділа-диви́лась
На молоду́ па́ру Морози́ха ма́ти!

Що́ жъ було́ за ща́стя, що́ жъ була́ за втіха
Обуши́сі-те́щі, вдові одино́кій,
Якъ зъ-ра́на въ неділю приіде одві́дать
Роди́ну еди́ну, до́ню ясноо́ку!

Посіда́ють лю́бо за столо́мъ дубо́вимъ,
Стара́ господи́ня ста́вить кінву ме́ду.

Широ́ку, квітча́сту коза́цьку-лица́рську
Зачина́е Гу́ня зъ Моро́зомъ бесе́ду.

Га́рні-ненагля́дні діди́ сивоу́сі,
Мовъ голубівъ па́ра, си́вихъ-волоха́тихъ.
Буркоту́ть-гово́рять, мовъ у дзво́ни дзво́нять.
Зира́етця мо́вчки изъ ма́тіръю ма́ти.

Га́рні, на́че въ срібнихъ образи́ вино́чкахъ,
Батьки́ військови́і на по́куті сія́ють,
Пова́жне обли́ччя, свяги́і розмо́ви,
И о́чі, мовъ зо́рі, ти́хо, лю́бо гра́ють.

IV.

Голу́бко Насту́сю
Не кажи́ мату́сі,
Яке́ го́ре твое́ се́рце чу́е...
Чу́е воно́, ние,
Та сказа́ть не вміе,
Що ёму́ недо́ленька гоу́е.

Хай ма́ти не зна́е,
Що вже въ ти́хімъ ра́ю
Пі́дъ квітка́ми шелести́ть гадю́ка.
Хай вона́ забу́де,
Яка́ тобі бу́де
Немину́ча, невимо́вна му́ка,—

Невимо́вна му́ка—
Изъ ми́лимъ розлу́ка;
Розстава́ння—се́рця розрива́ння;
Розмо́ва ноча́ми
Зъ німи́ми стіна́ми; [21])
На посте́лі—въ домови́ні спа́ння.

V.

Діди́ сиві, говірли́ві,
Голу́боньки буркотли́ві!

Буркочете, говорите,—
Яке́ жъ ли́хо ви тво́рите!
Живе́ сло́во ви сіете,—
Яке́ жъ ли́хо тимъ діете!
Коло жінки Морозе́нко
Не сіда́е вже близе́нько;
Не ди́витця Морозе́нко
Въ о́чі ка́риі пильне́нько;
Изъ ослона зрива́етця,
За рушни́цю хапа́етця;
Обтира́е вінъ рушни́цю,
Заглядае въ ладівни́цю,
Чи всі ку́лі, всі набої...
Озирне́ ясную зброю,
Сяде мо́вчки, кру́тить у́са,
Не спогля́не на Насту́сю.
Пону́ритця ви́йде съ ха́ти,
Ста́не сви́стомъ коня́ зва́ти:
„Ой ко́ню мій Бусурме́не!
Нудьга́ тобі жи́ти въ ме́не,
По лева́ді похожа́ти,
Зъ річки во́ду попива́ти.
Го́ді, ко́ню, сму́тно ржа́ти,
Підко́вами зе́млю рва́ти!
Тобі ну́дно на ота́ві,
Мині ну́дно жить безъ сла́ви,
Ой безъ сла́ви коза́цькоі,
Безъ заслу́ги лица́рськоі:
Що безъ сла́ви се́рце мля́ве,
Безъ заслу́ги се́рцю ту́га.
Тобі тісно у лева́ді,
Мині ду́шно жи́ти въ ха́ті.
Ой пора́ намъ погуля́ти,
До коза́цтва завіта́ти.
Росплету́ я тобі гри́ву—
Всімъ коза́ченькамъ на ди́во;

Уберу́ я тебе́, ко́ню,
Въ щирозло́ту, ясну́ збро́ю.
На степа́хъ ми виросту́ли,
По-надъ мо́ремъ грасува́ли,
Въ орла́ крилъ ми позича́ли,
Въ мо́ря си́ли здобува́ли.
Прилену́ли на Вкраіну,—
Бу́демъ би́тись до заги́ну!
Не заги́не на́ша сла́ва:
Добъемо́ся до Варша́ви, [22])
А въ Варша́ві на́шу сла́ву
Ми поса́димо на ла́ві,
Неха́й шля́хту вона́ су́дить,
На́шихъ пре́дківъ зъ гро́бу бу́дить
И, призва́вши передъ па́ни,
Поскида́е зъ нихъ кайда́ни,—
Поскида́е зъ нихъ кайда́ни
И залічить въ ду́шахъ ра́ни.
Лю́ба жінко! рідна ма́ти!
Го́ді жи́ти зъ ва́ми въ ха́ті!
Тре́ба шля́хту добива́ти,
Пре́дкамъ ра́ни заживля́ти.
Неха́й пре́дки сплять безъ бо́лю
На крива́вимъ рі́днімъ по́лю,
Неха́й сла́ва провожа́е
Чи́сті ду́ші іхъ до ра́ю.
На́ша сла́ва, на́ша пра́вда
Неха́й бу́де імъ награ́да
За ті му́ки, що терпіли
Одъ коли́ски до моги́ли!“

VI.

—„Ой що́ жъ се ти ми́лий,
Ду́маешъ-гада́ешъ?
Ма́буть мене́ молоде́ньку
Поки́нути ма́ешъ? [23])

„Коня обніма́ешъ,
За гри́ву хапа́ешъ;
Кли́чу тебе́ серденя́ткомъ—
Ти не дочува́ешъ.

„Моє́ серденя́тко,
Кохáння еди́не!
На край світа за тобо́ю
Пта́шкою поли́ну.

„Ой руба́йся-би́йся,
Бо́емъ весели́ся,
А на ме́не, молоде́ньку,
Хочъ разъ озирни́ся.

„Бу́дешъ кровъ воро́жу
Изъ піско́мъ мішáти, [24])
А я бу́ду хусти́ною
Тобі шíтъ втира́ти.

„Бу́дешъ середъ бо́ю
Зга́гою томи́тись,—
Я пода́мъ тобі съ крини́ці
Води́ці напи́тись.“

VII.

Наверну́лась въ Мороэ́нка
Те́плая слёзи́на,—
Пригорну́лася до бго
Вірная дружи́на.

Пригорну́лась... „Розступи́ся,
На́ша ма́ти, зе́мле!
Я дозна́ла въ сві́ті ща́стя,—
Бу́де, бу́де зъ ме́не!

„Лу́ччe мінí занімíти,
Въ домови́ні тліти,

Ніжъ кохáння, мою́ дýшу,
Изъ рукъ упустúти!“

Ой не сóкілъ зъ високóсти
Низéнько спустúвся:
Морозéнко въ кáрі óчі
Лю́бо задивúвся.

„Ой чи вамъ же, очеся́та,
Слізми заливáтись?
Лýчче жъ мáю гречкосіемъ
На ввесь вікъ остáтись!

„Занедбáю для васъ слáву,
Завзя́ття лицáрське.
Величáйся, кому́ лю́бо,
У пісня́хъ кобзáрськихъ;

„А я зъ мúлою зостáнусь,
Мовъ у тúхімъ рáю,
И коня́ на круторóгі
Волú проминя́ю!“

IX.

Молодóсте-чарівни́це!
Хто тебé не знáе?
Чого́ жъ сéрце замірáе,
Якъ тебé згадáе?

Тéпле, тéпле кубéлечко
Ти ёму звивáла,
Въ Бóжімъ рáі квіти рвáла,
Ёго́ чарувáла.

Зачарóване, засну́ло,—
Сни чудóвні сни́лись...
Чомъ же вони́ не справди́лись,
Якъ óчі одкри́лись?

Не для тéбе, Морозéнку,
Волú круторóгі!
Нехáй óрють, грéчку сіють
Брати́ твоі вбóгі,

А ти бу́дешъ Украіну
Орáти списáми
И по пóлю сіять вóлю
Врáжими тілáми,

Бу́дешъ сіять, пóки ля́жешъ
Въ пóлі спочивáти.
Бу́де би́тись въ сиру́ зéмлю
Старéнькая мáти; [25])

Розірвéтця въ бóлю-жáлю
Сéрце голуби́не;
Заспівáе-заридáе
Уся́ Украіна. [26])

ЗАМІСТЬ ЭПИЛОГА ДО ПОЭМИ—

Брату Тарасові

на той світъ.

У пахáрській хáті
Украіна мáти
Обóхъ насъ рóдила;
У чúстому пóлі
На одномý лóні
Обóхъ насъ пести́ла;
Однáкові пíсні
Обóмъ намъ співáла,
На едúне діло
Обóхъ споряжáла.
Розійшли́сь ми рівно

Дітьми молоди́ми,
Зустрілися пізно
Між людьми́ чужи́ми.
Вку́пі працюва́ти
Брать изъ бра́томъ бра́вся;
Що одна́ въ насъ ма́ти,
Ти не догада́вся.
Бра́тався съ чужи́ми,
Ра́дився съ чужи́ми,
Гордува́въ слова́ми
Щи́ріми моіми.
И на той світъ ви́бравсь
Изъ семьі чужо́і...
Оста́всь я безъ те́бе
Кру́глимъ сиротою.

Що́ жъ мині́ чини́ти?
Якъ у світі жи́ти,
Щобъ души́ живо́і
Не занапасти́ти?
Чи мині́ по то́бі
Су́момъ сумува́ти,
Чи твою́ робо́ту
Взя́ти докінча́ти?

Докінча́ю, бра́те,
Не заги́ну ма́рне,—
Втішу Украіну,
Ма́тіръ безтала́нну.
Усміхне́тця, бра́те,
Запла́кана Ма́ти, [27])
И лю́бо ій бу́де
Діте́й спогада́ти:
„Різно діти, різно
Въ світі пробува́ли,
Та еди́ну ду́шу
Удвохъ вони́ ма́ли.

Різно діти, різно
По́ світу блуди́ли,
Та на одно́ діло
Ду́шу положи́ли."

Гоголь и Ворона *).

Пливе́ Го́голь по Славу́ту;
Въ во́ду порина́е.
На гіллі́ сиди́ть Воро́на,
Ва́женько здиха́е:

„Ой мій дру́же білокри́лий!
Го́ренько съ тобо́ю!
Порина́ешъ,—не дай, Бо́же,
Заллеся водо́ю!"

Пливе́ Го́голь по Славу́ту,
Съ хма́ри до́щикъ лле́тця.
У Воро́ни-жалібни́ці
Зъ жа́лю се́рце рве́тця:

„Ой зъявися, ясне́ со́нце,
Ви́суши намъ кри́ла,
Що обо́мъ намъ зъ мо́кримъ піръямъ.
Літа́ти не си́ла!"

—„Ой Воро́но-жалібни́це!
Чого́ ма́рне кря́чешъ?
Я купа́юсь-очища́юсь,
А ти зъ ду́ру пла́чешъ.

„На́ що мині́ на Славу́ті
Твоя́ осторо́га?

---

*) Основа, 1861 г., Октябрь, въ концѣ книги на послѣднемъ листкѣ, ненумерованномъ.

Сушúлáсь би собі мóвчки,
Ротáта небóго!

„Нá що міні одъ дóщику
Твоя́ оборóна?
Сиділа бъ ти собі мóвчки,
Химéрна Ворóно!“

Давне горе *).

ДУМА.

Василéві Михáйловичу Білозéрському.

Чомъ, Дунаю, ставъ ти мýтенъ,
Ставъ ти мýтенъ, каломýтенъ?
Ой чи вітрú тебé збúли,
Чи лебеді білокрúлі,
Чи кóники воронéнькі,
Чи козакú молодéнькі? [1])

Чогó, сéрце, ти сумýешъ,
Чогó нúешъ-занивáешъ?
Чи ти нóве гóре чýешъ,
Чи дáвнее спомúнáешъ?

„Ой хоть чýю—не боюся:
Я крівцéю розіллюся,
Розіллюсь по рíднімъ крáю
Одъ Есмáні до Дунáю.
И съ крові урóдять квіти,—
Звеселя́тця малі діти,
Уквітчáютця дівчáта,
Радітиме старá Мáти.

*) Основа, 1861 г., Ноябрь, стр. 1.

Я сумýю дáвнімъ гóремъ,
Що зрослó надъ сúнімъ мóремъ
И, въ безщáсную годúну,
Обняло́ всю Украíну,—
Якъ зінóвать розрослóся, [2])
Въ сéрце глúбоко впилóся.
Я сумýю ощо не знáю
И не бáчу ёмý крáю.“

На далéкій Украíні
Не однá, не дві дівчúні
Рáді мéне привітáти,
До сéрденька пригортáти,
Въ рéчахъ дýшу виливáти,
Брáтомъ, тáтомъ називáти.
Ой дівчáта, пúшні квіти,
Безталáнні моі діти!
Лýчче менé не вітáйте,
Та слізъ рéвнихъ мінí дáйте;
Лýчче менé не цілýйте,
Та зо мнóю посумýйте.
Нехáй сумъ нашъ по Вкраíні,
Якъ та мáти по дитúні,
Плáче—стóгне—вбивáетця,
Въ сóнні дýші врывáетця.
Нехáй всяке тéпле сéрце
Нáшимъ бóлемъ издрігнéтця,
Нáшимъ бóлемъ, нáшимъ гóремъ,
Що зрослó надъ сúнімъ мóремъ.

Чумацькі діти *).

Мицкевичова валлада: Powrót taty.

„Идіть, мої діти,
Дрібне́ньки́і квіти,
На моги́лі ста́ньте
Та на шляхъ спогля́ньте.

„Верта́ется въ До́ну
Чума́цтва бага́то,—
Чи не надъіжджа́е
И вашъ рідний та́то.

„Літе́чко мина́е,
А ёго́ нема́е.
Чого́сь мое́ се́рце
Ни́е-зани́ва́е.

„Дощі попсува́ли
Чума́цькі доро́ги,—
Коли́бъ не спіткали
Розбиша́ки вбо́ги!...

„Помолітесь, дітки,
Бо́гові свято́му,
Щобъ та́то щасли́во
Верта́вся додо́му.“

Ра́ді діти уволи́ти
Ма́терину во́лю,
Изнялись, покопотіли
На моги́лу въ по́ле.

До моги́ли припада́ють,
Трави́цю цілу́ють,

*) Основа, 1861 г., Ноябрь, стр. 3.

А ста́ршенькe зачина́е
Моли́тву святу́ю:

„Бо́же, та́ту нашъ небе́сний!
„Зми́луйся надъ на́ми:
„Верни́ татуся́ додо́му
„Зъ си́вими вола́ми!

„Неха́й ма́ти сере́дъ ночи
„Тихе́нько не пла́че;
„Неха́й татуся́ здоро́вимъ
„У ві́чі поба́чить!

„А для насъ, мале́нькихъ дітокъ,
„Вчини́, ми́лий Бо́же,
„Щобъ у та́та не о́днято
„Гости́нця въ доро́зі!“

Щи́ро мо́литця дітво́ра
Бо́гові свято́му,
Ажъ ось—„Гей, гей!“ чу́ти въ по́лі,
„Гей, воли́, до до́му!“

—„Та́то! та́то!“ закрича́ли
Дрібні пташеня́та.
Копотя́ть ёму́ назу́стрічъ
Дівча́тка й хлопця́та.

Хто жъ то сло́вомъ те роска́же,
Що́ діється въ се́рці?
Пригорта́е ба́тько дітокъ,
Пла́че и сміється.

„Що́ матуся? чи здоро́ва?
Чи тя́жко журилась?“
А хлопця́та вже по лю́шняхъ
На ма́жу схопи́лись:

„Гей ви, си́ві, полови́!
Гей, воли́, додо́му!
Щи́ро ми за васъ моли́лись
Бо́гові свято́му."

Весели́тця ба́тько, гле́дя:
„Чума́цька нату́ра!
Зрости́, Бо́же!... Бу́де на́ша
Не послідня ху́ра."

Задиви́вся, радіючи,
На дітокъ дрібне́нькихъ,
Ажъ тутъ—„про́бі!" кри́кне зза́ду
На́имитъ молоде́нький.

Озирну́вся—вже бурла́цтво
Воли́ випряга́е.
Вінъ до дрю́ка,—навкругъ ёго
Коми́шниківъ згра́я. [1])

„Моли́сь Бо́гу, сяки́й-таки́й,
Та дава́й черві́нці,
Вийма́й су́кні та кора́лі,
Що накупи́въ жінці!"

—„Схамені́тесь, лю́де Бо́жі!
Отъ моє́ бога́тство:
Плугъ волівъ, чоти́рі во́зи...."
Не вважа́ бурла́цтво.

Байдуже́ й на дітські слёзи
Коми́шникамъ кля́тымъ:
Не спуска́ють у доро́зи
Чумака́мъ бага́тимъ.

„Ой беріте жь воли́ й ма́жі
И ввесь мій пожи́токъ,

Тільки, про́бі, не робіте
Си́ротами дітокъ!"

Свяге́ сло́во—*малі діти*,
И яке́ то́ се́рце
Що на ба́тьківські гаря́чі
Слёзы не озве́тця?

„Стійте, стійте!" загука́е
Коми́шникъ найста́рший.
„Утіка́ймо, пани́-бра́ття:
Се здо́бичъ не на́ша!"

Шара́хъ згра́я до байра́ка!
Мовъ пта́ство шугну́ли.
Зрадівъ ба́тько, уклони́вся
Въ но́ги гайдабу́рі. [2])

„Ой не дя́куй мині, бра́те",
Ка́же гайдама́ка:
„Неха́й бу́де твоя́ Бо́гу
Та діточка́мъ дя́ка.

„Зда́вна я чига́въ на те́бе
Зъ бідола́шнімъ бра́тствомъ
(Ти худо́бою й доста́ткомъ
Всла́вився між чума́цтвомъ).

„И сёго́дні твоіхъ дітокъ
Ба́чивъ на моги́лі,
Якъ вони́ за свого́ та́та
Го́спода моли́ли.

„Спе́ршу я сміявсь, а по́тімъ
Пори́нули слёзи,
Якъ згада́въ об своніхъ діткахъ
И жінці-небо́зі.

„Ой и въ ме́не, бра́те, до́ма
Е дітки мале́нькі,
И за мно́ю ту́жить-пла́че
Іхъ безща́сна не́нька.

„Верта́йсь, бра́те, до госпо́ди,
А ви, дрібні діти,
За мою́ поги́бшу ду́шу
Го́спода моліте!“

Lago Maggiore *).

Хожу́ берега́ми,
Та й не нахожу́ся;
Дивлю́сь на сади́ зелені,
Та й не надивлю́ся. [1])

Сади́-виногра́ди
Въ во́ду порина́ють;
Поузъ бе́регъ ясні сму́ги
Якъ сріблó сия́ють.

Шука́ю-пита́ю
Зеле́ної ру́ти,
Щобъ тебе́, мій рідний кра́ю,
На-віки забу́ти.

Въ тобі, рідний кра́ю,
Лю́де туманіють;
По степа́хъ твоіхъ розло́гихъ
Водяки́ красніють.

Тобі, рідний кра́ю,
Не давъ Госпо́дь до́лі.

*) Основа, 1861 г., Ноябрь, стр. 7.

Роски́нулась твоя́ до́ля
Моги́лами въ по́лі,

Зійду́ на моги́лу,
Гля́ну на Вкраїну...
Помандру́ю въ чужі зе́млі,
Да тамъ и заги́ну.

До Данта,

прочита́вши его́ поэму *Пе́кло**).

Хто не зна́е, Да́нте, твого́ горюва́ння,
Той и твого́ пе́кла страшно́го не зна́е:
Съ твого́ се́рця ви́йшли ті оповіда́ння.

Въ пра́ведному се́рці той ого́нь пала́е,
Що па́лить у пе́клі ду́ші беззако́нні;
Въ му́ченому се́рці хо́лодъ побива́е

Рожéвні квіти, пи́шні, благово́нні,
Що ги́нуть безъ сліду, що, мовъ сонъ, зника́ють,
Оста́вивши въ се́рці бо́лі невимо́вні.

Неха́й усі лю́де ті́ бо́лі чу́ють;
Неха́й усі зе́млі, всі язи́ки зна́ють,
Якъ вели́кі ду́ші за ввесь миръ горю́ють.

До Марусі Т. **).

Не співа́й мині, земля́чко,
На чужій чужи́ні,
Не нага́дуй мині, се́стро,
Рі́дної Вкраіни.

*) Основа, 1861 г., Сентябрь, стр. 41.
**) Ibid., Ноябрь—Декабрь, стр. 11.

Твоя́ пісня поривáе
Туди́ мою́ ду́шу,
Де люблю́ я ка́рі о́чі,
Та забу́ти му́шу.

Не забу́ду я до су́ду
И навпо́слі су́ду!
Тимъ коха́ннямъ передъ Бо́гомъ
Хвали́тися бу́ду.

Лю́блять лю́де пи́шні квіти,
Лю́блячи зрива́ють,
А красо́ю, такъ якъ діти
Мете́ликомъ, гра́ють.

Я люблю́ тебе́, дівчи́но,
Якъ дити́ну ма́ти.
Не бажа́ю за коха́ння
Лю́боі одпла́ти.

Моє се́рце за коха́ння
Мінí одплати́ло,
Що доро́гу мою́ те́мну
Світомъ освіти́ло.

Освіти́ло—та́йну сло́ва
Живо́го одкри́ло...
Ой не ду́рно жъ моє се́рце
Жило́ и люби́ло!

Родина едина *).

Ой нема́ на рідний бе́рігъ
Бро́ду-перехо́ду,
Не знайти́ до ро́ду бро́ду
Черезъ би́стру во́ду.

Би́стра річка—життя́ моє́,
Широ́ка-глибо́ка,..
Пла́вле-то́не на тій рі́ці
Душа́ одино́ка.

Ой ви́хопись, душе́ моя́,
Та змахни́ крила́ми,
Полени́, де рідна ха́та
Стоіть міжъ сада́ми.

Ой кого́ жъ тобі позва́ти
Изъ рі́дноі ха́ти?
Глу́хо въ ха́ті... хиба́ вста́не
Зъ домови́ни ма́ти.

Ой неха́й вона́ уста́не,
На ме́не спогля́не,
Та зо мно́ю своє́ го́ре
И ща́стя спомяне.

Ой я зъ ма́тернього го́ря
Набіра́вся си́ли,
Ма́терні святі надíі
Да́ли́ мінí кри́ла.

Облета́въ я ти́ми кри́льми
Ввесь світъ-Украіну;

*) Основа, 1861 г., Ноябрь—Декабрь, стр. 12.

Ся́ду-паду́ одпочи́ти
На вбо́гу моги́лу.

Убо́гая, низе́нькая,
Забу́та моги́ла,—
Вона́ въ ме́не на Вкраїні
Роди́на еди́на.

Навкруги́ стоя́ть гробни́ці
Съ пи́шними слова́ми...
Я на ій повішу ко́бзу
Зъ живи́ми струна́ми.

Ой хто прийде по роди́ні
Пла́кати-рида́ти,—
Бу́де ко́бза ёму́ гра́ти,
Се́рце розважа́ти.

Бу́дуть лю́де по тій ко́бзі
Мою́ ма́тіръ зна́ти,
Зъ не́ю й си́на, якь еди́ну
Ду́шу, спомина́ти.

Гульвіса *).

Ой ишо́въ я до дівчи́ни—
Одъ воріть верну́вся:
Піду́ лу́чче до шинка́рки
Горілки напъю́ся!

Неха́й до́брі лю́де сла́влять
Що въ шинку́ ночу́ю,—
Що́ за ти́ждень загорю́ю—
За́ нічъ прогайну́ю.

---

*) Основа, 1861 г., Ноябрь—Декабрь, стр. 15.

Лу́чче мині одъ грома́ди
Нару́гу прийма́ти,
Аніжъ собі во́льні ру́ки
Навіки звяза́ти.

Твоі ча́рі, дівчи́нонько,
Я по лю́дяхъ зна́ю;
Тому́ ща́стю, тому́ ра́ю
Віри не дійма́ю.

Ой коли́бъ насъ не вя́зано—
Мо́же бъ намъ жило́ся,
Що во́лею моє́ се́рце
Съ твоімъ понялó́ся.

Ой яке́ тамъ ща́стя-доля
Де́ въ ха́ті невóля?
Моя́ до́ля—середъ по́ля
Невя́зана во́ля!

Ой загра́й мині, кобза́рю,
Про ті ча́си да́вні,
Якъ у Сі́чі прожива́ли
На́ші пре́дки сла́вні.

Ой загра́й мині, кобза́рю,
Неха́й я запла́чу,
Неха́й до́лю—во́льну во́лю—
Крізъ сле́зи поба́чу.

Ой запла́чу-заріда́ю,
Ру́тою утру́ся...
До лю́боі дівчи́ноньки
По-вікъ не верну́ся.

Святиня *).

Мóвчки струни па бандýрі
Я перебірáю.
Заспівáвъ би я до тéбе—
Гóлосъ замірáє.

Не почýешъ моró слóва
Сéрцемъ молодéнькимъ,—
Квітчаною головóю
Схúлисся до нéньки.

„Пести́ мéне, моя́ нéне,
Якъ малýю дитúну.
Я твоéго, нéне́, лóня
До-віку не кúну.“

—„Ой покúнешъ, моя́ доню,
Дáлебі покúнешъ,
У чужúй крáй, въ чужі лю́де
Птáшкою полúнешъ.

Прúйде, прúйде, моя́ дóню,
Такáя годúна,
Що рідніша нéньки бýде
Лю́бая дружúна.“

И я чýю тúхі рéчі,
Голоснійше граю
Я душéю молодýю
Красýю обіймáю.

Ой бандýро, рідна сéстро,
Золотúі струни! [1])

*) Основа, 1861 г., Ноябрь—Декабрь, стр. 15.

Вложúй въ нéі моé сéрце,
Висóкиі дýми.

Нехáй ій въ ві сні присни́тця,
Що́ я чýю й знáю,
Про що́ сéрцемъ одинóкимъ
Гóспода благáю.

Нехáй ій въ ві сні присни́тця
Мáти Украіна,
Нáше гóре, нáша рáдість,
Надія едúна.

Святé слóво—*рідна мáти;*
Есть іщé святúня,
Вúща, Бóгові милійша—
Рідная Вкраіна.

Зрозумій, моé кохáння,
Чúстою душéю,
Що́ люблю́ я, чимъ живýю я,—
Бýдешъ ти моéю.

Великі проводи *).

поэма

(1648).

. . . . . esta vita noiosa.
Non era degna di si gentil cosa.
Dante.

Благій матері славного сина

Марьі Ивановні Гоголь.

Якъ на мéне шýря-бýря
Съ півночи схопúлась,—
Твоя́ хáта, благá мáти,
Міні відчинúлась.

*) Основа 1862 г., Январь, стр. 17.

Якъ на ме́не хи́же пта́ство
Ва́жно налита́ло,—
Ти мене́, блага́я ма́ти,
Орло́мъ велича́ла.

Не оре́лъ я, стара́ не́не,—
Го́лубъ полохли́вий,
Яструба́ми заклёваний,
Со́вами ночни́ми.

Підъ твою́ схова́вся я кри́шу,
Въ завірю́ху злу́ю;
Твоїмъ ду́хомъ те́плимъ ди́шу,
Твоїмъ се́рцемъ чу́ю.

Ой ти вміла заспоко́їть
Ля́кане серде́нько,—
Буркочу́ тобі тихе́нько,
Моя́ рідна не́нько.

Пісня перва.

I.

Ой чого́, чого́
Въ сла́внімъ Га́дячі
Въ усі дзво́ни задзво́нено?
Ой чого́, чого́
Усі мо́гилки
Корогва́ми закра́шено?
Попи́ співа́ють,
Свічки́ пала́ють,
Козаки́ шабелька́ми лиска́ють.

Ой кого́, кого́
Пи́шнимъ по́іздомъ

У почёті приве́зено,
Воронóго коня́
Въ сріблі-зóлоті,
За трунóю приве́дено?
Пани́ й паня́тя,
Ду́ки, княжа́та
Зъіхались труну́ провожа́ти.

Ой хто́ жъ бо то, хто́
На сиру́ зе́млю
Павъ у чо́рнімъ оксами́ті?
Тяжко старо́му
Зоставáтися
Сиротóю на світі!
Е кому́ меди́
И ви́на пи́ти,
Та нікому очéй весели́ти

II.

Го́ді тобі, го́ді
Па́не Рарожи́нський,
У сиру́ зе́млю би́тьця:
Ще жъ бо ти на сві́ті,
У похи́лихъ літяхъ,
Не зовсімъ одини́ця.

Не заливáй, ба́тьку,
Приме́рклого о́ка
Гірки́ми слёва́ми:
Есть у те́бе вті́ха—
Дочка́ ясноо́ка,
Съ чо́рними брова́ми.

Ой вона́ відъ жа́лю,
Якъ степова́ квітка
Підъ росо́ю, схили́лась,

А на ії́ красу́,
На пи́шну уро́ду
Вся моло́діжъ задиви́лась.

Схили́лась надъ бра́томъ,
У чо́рнихъ серпа́нкахъ,
Якъ верба́ надъ водо́ю;
Усімъ взяла о́чі,
Усімъ взяла́ се́рце
Молодо́ю красо́ю.

III.

Підъ страшну́ него́ду,
Черезъ Жо́вту Во́ду
Не знайшли́ пани́ бро́ду;
Поме́ръ молоде́нький
Пани́чъ Рарожи́нський,
Повернувши съ похо́ду.

Не низьки́мъ покло́номъ
Низове́ гульня́йство
Паненя́ привіта́ло:
Воно́ ёму́ въ гру́ди
Зъ до́вгої пища́лі
Подару́нокъ посла́ло.

Чи то степи́ й ба́лки,
Глибо́кі байра́ки
Кра́снимъ ма́комъ процві́тають:
Чи то Хмельнища́не, [1])
Втікачі́-панща́не
Черво́ну кровъ розлива́ють?

Засту́кавъ Хмельни́цький
Гетьма́на Кали́ну
Изъ Пото́цькимъ підъ Стебло́вимъ,—

Дя́кують пано́ве
По костёлахъ Бо́гу,
Хто верну́вся здоро́вимъ.

Ой уже́ жъ Хмельни́цький
На всю Украіну
Зични́мъ го́лосомъ гука́е:
„Гей, хто не хо́че
Шля́хті догожа́ти,
Хай до ме́не прибува́е!“

Гуду́ть хліборо́би,
Якъ весня́ні бжо́ли:
„Ой що́ ма́емо чини́ти?
Чи намъ манівця́ми
За Дніпро́ втікати,
Чи ще шля́хті послужи́ти?

„Уже́ жъ ми служи́ли,
Уже́ жъ ми й роби́ли,
Та що́ ма́емъ за послу́гу?
Запро́дало па́нство
Наше ти́ло й ду́шу
Орандаря́мъ у нару́гу“.

IV.

Ой у Лубня́хъ круто́ярихъ,
У висо́кімъ за́мку,
Сиди́ть пи́шний князь Ере́ма [2])
На тисо́вімъ ґа́нку. [3])

Насу́пився князь Ере́ма,
Все листи́ чита́е.
„Враже хло́пство! Ха́мське ко́дло!“
Разъ-по́-разъ гука́е.

„Наряжа́йте драго́нію,
Лашту́йте гарма́ти!
На всіхъ шляха́хъ, перево́захъ
Поста́вити ча́ти!

„Усі стежки́ по яру́гахъ
Поперетина́ти,
А, піймавши утіка́чівъ,
На па́лі вбива́ти!

„На роспу́ттяхъ ши́бениці
Ста́вити по по́лю,
Щобъ завча́су вгамува́ти
Леда́чу свавóлю!“

V.

Кли́че пи́шний князь Ере́ма
Пе́редъ се́бе Го́лку,—
Молодо́го ота́мана
Панце́рного по́лку.

„Па́не Го́лко! ти вірностю
Своє́ и́мя вслáвивъ:
Тимъ я тебе́ се́редъ шля́хти
Ви́соко поста́вивъ.

„Хочъ роди́всь ти відъ козака́,
Та шляхе́тну ду́шу
Въ твоіхъ речáхъ и учи́нкахъ
Шанува́ти му́шу;

„Бо не ду́рно ти зо мно́ю
Зъіздивъ чужі кра́і:
Розумні́йшоі люди́ни
Надъ те́бе не ма́ю.

„Вірний Го́лко! тепе́ръ та́я
Годи́на наста́ла,
Щобъ твоя́ душа́ шляхе́тна
Со́нцемъ засия́ла.

„Занеду́жавъ Рарожи́нський,
Похова́вши си́на,
А тимъ ча́сомъ закипа́е
Бу́нтомъ Украіна

„Гадяча́не пе́рші вста́нуть:
Завзя́тиі лю́де!
Якъ не впи́нимъ того́ хло́пства,
То щось лихе́ бу́де!

„Опе́ жъ му́шу сусі́дові
Допомо́гу да́ти
И тебе́ посла́ть у Га́дячъ
Рейментарюва́ти.

„Честь вели́ка! Уся́ шля́хта
Зави́дуе збо́ку.
А за вірность дамо́ тобі
Награ́ду висо́ку:

„Дамо́ тобі крулевщи́зну
У Липовімъ Бро́ді,
И бу́дешъ ти, въ ла́ски се́йму,
Шля́хтичъ на загро́ді.“ [4])

Уклони́вся панъ ота́манъ,
Засия́ли о́чі:
„Я бі́льшоі, ясни́й кня́зю,
Ми́лости не хо́чу,

„Аби́ мині пана́мъ своіимъ
До́бре догоди́ти

И відъ нихъ ласка́ве сло́во
Собі заслужи́ти.“

VI.

Чого́ жъ се ти, Го́лко,
Чого́ жъ се ти, дру́же,
Одійшо́въ одъ кня́зя,
Та й зажури́всь ду́же?

Чи ти зажури́вся,
Чи ти загада́вся,—
Хто жъ би то по то́бі
Дорозумова́вся?

Глибо́кий коло́дязь,—
Тільки дно блищи́тця:
Твоя́ ду́мка́ гли́бше
У се́рці таїтця.

Глибо́кий коло́дязь,
Води́ не доста́ти:
Тебе́ не збагну́въ би
Ні ба́тько. ні ма́ти.

Глибо́кий коло́дязь,
Не сягне́ ключи́на:
Тебе́ не збагну́ла бъ
И вірна дружи́на.

Съ пана́ми ти ви́рісъ,
Пана́мъ сподоба́вся,
И рідного ба́тька
Зма́лку відцура́вся.

Па́нськимъ тебе́ ма́ти
Ли́чкомъ наділи́ла,

Бо въ па́нськихъ буди́нкахъ
Тобо́ю ходи́ла.

Уроди́ла ма́ти—
Якъ намалюва́ла, [5])
Во въ па́нськихъ буди́нкахъ
Вона́ пробува́ла.

Чого́ жъ тебе́ се́рцемъ
Козаки́ шану́ють?...
Коза́цьку нату́ру
Вони́ въ тобі чу́ють.

Якъ загра́ешъ въ по́лі
На воронімъ ко́ні,—
За тобо́ю, Го́лко,
Коза́ченьки ро́емъ!

Якъ ви́їдешъ збро́йно
Гряни́чить гряни́ці, — [6])
Вони́ за тобо́ю—
Що во́льниі пти́ці!

Вірно Го́лка, вірно
Своїму па́ну слу́жить...
Чого́ жъ ёго́ се́рце
По́тай усіхъ ту́жить?

Зъ весе́лоі у́чти
Го́лка утіка́е,
И па́нська шано́ба
Ёго́ не втіша́е.

Ой бъе-розбива́е
Щу́ка-ри́ба ря́ску:
Не вважа́е Го́лка
На дівочу ла́ску [7]).

Летúть орéлъ въ нéбо,
Роспустúвши крúла:
Съ козакáми Гóльці
Розмóва не мúла.

По сúнёму мóрю
Лéбідь поринáе:
Не простáцьку Гóлка
Дýмку собі мáе....

VII.

Пішлá-повилáся,
Зъ Лубéнь крутоярихъ
Дорóга розлóга...[8]
Обнялá козáцьку
Безóднюю дýшу
Велúка трівóга.

„Дé ти живéшъ, слáво,
Прáведне лицáрство,
Дé тебé шукáти?
Ой ще жъ тебé, слáво,
На світъ не явúли
Висóкі палáти.

„Ой чи тó жъ то слáва,
Велúка заслýга,
Щобъ свій рідъ підняти?
Чи тó слáва слáвна
На Бóжому сýді,
Щобъ людъ рятувáти?

„Ой изъіздивъ-звідавъ
Я чужúі зéмлі,
Рóзуму набрáвся;

Ой бáчивъ я слáву
Понадъ сúнімъ мóремъ—
Я въ ій закохáвся.

„Ой шумлять байрáки,
Луги́ Низовúі
Буйнúми вітрáми:
„Ой настáло врéмя.
„Настáла годúна
„Розмовлять съ павáми.

„Ой бýде розмóва
„У чúстому полі
„Дóвгими списáми:
„Гей, пúшнее пáнство,
„Шляхéтне лицáрство!
„Росквитайтесь зъ нáми!

„Ой бýде розмóва,
„Гармáтная рáда
„Огнéмъ, порохáми;
„Напúшемемъ листú,
„Вічні договóри
„Гóстрыми шабля́ми!“

VIII.

Іде Гóлка чúстимъ пóлемъ,
На воронімъ кóні;
За нимъ повчóкъ панцéрниківъ
У яснéнькій збрóі;

За нимъ слýги молодúі,
Вози́ скарбовúі;
Підъ білими попóнами
Кóні дорогúі.

Блищи́ть ша́бля коза́цькая
Відъ сріблá та злáта:
Зрядúвъ ёго́ панъ ласкáвий,
Якъ рідно́го бráта.

Горя́ть въ по́лі, про́тивъ со́нця,
Су́кні-едама́шки:
„Не забува́й, вірний слу́го,
Княже́цькоі ла́ски.“

—„Не забу́ду, не забу́ду,
Хиба́ живъ не бу́ду!
Ой я вамъ, вельмо́жне па́нство,
За все вдя́чень бу́ду:

„И за те, що па́нські о́чі
Й па́нські бро́ві ма́ю;
И за те, що свого́ ба́тька
Зма́лку відбіга́ю;

„И за те, що моя́ ма́ти
Пішла́ за водо́ю,
Породúвши паненя́тко
Въ лу́зі надъ Сулóю;

„И за те, що ви доста́ткомъ
Мене́ наділúли,
Награ́бивши, наздира́вши
Зъ рíдноі Вкраíни.

„Ой Ере́мо, пúшний кня́зю!
Не дивúсь звисо́ка:
Не засліпишъ сріблóмъ-злóтомъ
Коза́цького о́ка!

„Було́ мене́ въ чужі зе́млі
Зъ собо́ю не бра́ти,

Колú хотівъ зъ ме́не слугу́,
Дворянúна ма́ти.

„Було́ мене́ не пуска́ти
На та́йні розмо́ви
До тихъ люде́й, що по́ світу
Шúрять ро́зумъ но́вий.

„Ой ти, кня́зю, въ Єзуíтівъ
Учúвсь панува́ти,
А я учúвсь у тихъ люде́й
Братівъ рятува́ти.

Зако́вані брати́ моі
Въ шляхе́цькі статýти...
По́ра, по́ра поскида́ти
Невóльникамъ пу́ти!

Пісня друга.

I.

Середъ га́ю, підъ горо́ю,
Стари́й дубъ стоíть;
Спідъ ко́реня того́ ду́ба
Крини́ця дзюрчúть.

Дзюрчúть-біжúть криничéнька,
Наповня́ ставо́къ.
Надъ тимъ ставко́мъ нахилúвся
Вишне́вий садо́къ.

Похúлая хатúночка
Зъ садка́ визира́.
Въ тій хатúнці проживáе
Бабу́ся стара́.

Сама́ собі, якъ мі́йнець.
Кругóмъ гай шумúть.
Полягла́ трава́ висóка—
Нікому косúть.

Чий же тó въ траві висóкій
Протóптаний слідъ?
Нóсять діти-унýчята
Бабýсі обідъ.

Бабува́ти вона́ хóдить
До дóбрихъ людéй,
А зімóю у за́пічку
Вóвну въ нихъ прядé.

Тамъ дітвóра съ повитýхи
Не звóдить очéй,
Слýхаючи писéнь ії
Та старúхъ річéй.

Якъ водúця испідъ дýба
У ставóкъ біжúть,
Такъ бабýся зъ малéнькими
Дітьми бубонúть.

А весна́-красна́ наста́не—
Вона́ зновъ у гай,
Зновъ до дýба підгíрнёго,
Во тамъ ії рай.

Тó не квіткú міжъ травóю,
Тó—дýмки ії:
Якъ спогля́не, то й згада́е
Ра́дощі свої:

„Цвіте я́сний, цвіте кра́сний!
Не дóвго цвітéшъ:

На хвилúну, мúлий Бóже,
Ща́стя намъ даéшъ.

„Ой сонъ-тра́во и ти, зóре!
Густійше бриніть,
Де дружúна моя́ вірна
Підъ я́воромъ спить.

„А ти, вóдо дзюркотли́ва!
Течúй изъ ставка́
У Сулý зеленолýгу...
Тамъ моя́ дочка́.

„Руса́лкою покутýе
Рóзумъ молодúй,
Що не втекла́, необа́чна,
Лихóі бідú.

„Переда́й ій, дзюркотóнько,
Плачъ довíчній мій,
Ма́терніми слізонька́ми
Ли́чко ій обмúй.

„Коза́ченьку-безба́тченку!
Ти—кра́дений цвітъ...
Цвітú жъ собі и красýйся
На ввесь Бóжій світъ.

„Ой, якъ я тебé не ба́чу,
На сéрці печа́ль;
А поба́чу твою́ вро́ду—
Візьме сéрце жаль:

„На послýгу, на утіху
Па́нству уродúвсь,
И відъ ро́ду коза́чого
На-віки одбúвсь.“

II.

Ой бли́снула грімни́ченька,
Густу́ хма́ру розрива́ючи:
Засия́ли коза́ченьки,
Дубро́вою проіжджа́ючи.

Попе́реду панъ ота́манъ
Пока́зуе імъ доріженьку.
Кінь ворони́й, самъ молоди́й,— [10])
Чого́ жъ кло́нить вінъ голівоньку?

То не маки́ процвіта́ли,
Густу́ траву́ искраша́ючи:
То козаки́ луку́ вкри́ли,
Кони́ченьківъ попаса́ючи.

Ой не жури́сь, бабу́сенько,
Що ти въ світі одино́кая:
Есть у те́бе, стара́ не́не,
Роди́нонька ясноо́кая.

Ой не го́лубъ затуркота́въ,
У віко́нце добива́ючись:
Загомо́нівъ каза́ченько,
Лю́бимъ сло́вомъ озива́ючись:

III.

„Куди́ іду—не проіду
Похи́лоі ха́ти:
У тій ха́ті пробува́е
Моя́ рідна ма́ти.

„Пробува́е одино́ка
Сирота́ бабу́ся.
Вона́ міні́—рідний ба́тько
И рідна мату́ся.

„Ой ти мене́, бабу́сенько,
Въ коли́сці хита́ла;
Надъ мало́ю дити́ною
Въ буди́нкахъ співа́ла.

„Ти зо мно́ю розмовля́ла
Ти́хо вечора́ми,
Мою́ ду́шу наповня́ла
Щи́рими слова́ми.

„Спа́ли ре́чи чарівни́чі
У душі хлопя́чій,
Проки́нулись, розви́нулись
У ду́мці коза́чій,

„Надъ филя́стими морями
Живу́ть, мамо, лю́де;
Зміркува́ли, зрахува́ли,
Що́ съ козака́ бу́де.

„Ти́і лю́де, моя́ не́не,
Твою́ річъ святу́ю
Розже́вріли въ душі моій,
Якъ и́скру живу́ю.

„Не турбу́йся, моя́ рідна,
Що я въ па́на вда́вся:
Зна́ла до́ля, на́ що коза́къ
Пана́мъ сподоба́вся.

„Ой у те́бе круго́мъ ха́ти
Ти́хая дубро́ва,
А у Лу́зі Вели́кому
Гучна́я розмо́ва.

„Ой у те́бе по садо́чку
Мете́лики гра́ють,

А изъ Лу́гу Вели́кого
Орли́ вилина́ють.

„Ви́линули си́зі орли́
Въ Ко́рсунь на Вкраїну,
Ожили́-воскреси́ли
Коза́цькую си́лу.

„Коза́ченко-безба́тченко
Шля́хті прислужи́вся,
Що, гряни́ші гряни́чивши,
Він у сла́ву ви́вся,

„Ой ви́кине він ту сла́ву
Корогво́ю въ по́лі,
Зива́ючи нево́льниківъ
До во́льної во́лі.

„Бу́де па́нству зъ ёго сла́ви
Ві́чний упоми́нокъ:
Повтіка́ють-позбіга́ють
Зъ висо́кихъ буди́нокъ.

„Благослови́, рі́дна не́не,
Стари́ми рука́ми,
Щобъ ворогы́ въ по́лі мліли
Передъ коза́ками.

„Благослови́, бабу́сенько,
Свяги́мъ своімъ сло́вомъ,
Щобъ до те́бе я верну́вся
Изъ войны́ здоро́вимъ.

„Не хо́чу я на Вкраі́ні
Па́номъ панува́ти
И ли́хою безтала́ннимъ
Жа́лю завдава́ти.

„Я підки́ну підва́лину
Підъ твою́ хати́ну
И введу́ въ не́і убо́гу,
Молоду́ дружи́ну.

„Заспіва́е-засия́е
Гай навкруги́ ха́ти,
И доживе́шъ зъ на́ми віку,
Якъ рідная ма́ти.“

IV.

У старо́го ду́ба
Холо́дна води́ця
Сти́ха ко́рінь підмива́е:
Про Жо́втиі Во́ди
И про Корсунщи́ну
Повиту́ха мо́вчки зна́е.

Коли́бъ не дітво́ра
Мали́ми нога́ми
Въ траві сте́жку протопта́ла,
То пташки́ співу́чі
И бжілки гуду́чі
Новину́ бъ ій росказа́ли.

Про Жо́втиі Во́ди
И про Корсунщи́ну
Ше́пче вітеръ по дубро́вахъ.
Не зъ одниі бу́ди
Повтіка́ли лю́ди, [11])
Неоди́нъ пусту́е бро́варъ.

Про Жо́втиі Во́ди
И про Корсунщи́ну
Дітямъ сни чудни́і сни́тця:

По всій Украíні
Всяке зрозуміло,
Що часъ на Ляхівъ підняття.

Ой захóдить сóнце
За холóдну хмáру,
А нéбо огнéмъ палáе:
Старéнька бабýся,
Здіймáючи рýки,
Щúримъ сéрцемъ промовляе:

„И благословляю,
И Бóга благáю,
Щобъ фортýна въ пóлі вамъ служúла,
Щобъ несúте пáнство
И хúже рандáрство [12])
Козáцька сúла одоліла.

„Якъ же бýдешъ, сúнку,
У чúстому пóлі
За Ляхáми конéмъ уганяти,
Не рáжу я, сúнку,
Тобі кровъ людськую
Річенькáми мáрне проливáти,

„Нехáй побивáе
Ворóженьківъ нáшихъ
Всёгосвітняя позóра,
Що по всёмý світу,
По всіхъ дóбрихъ лю́дяхъ
Хóдить изъ дворá до двóра. [13])

„Бýде съ тéбе слáви—
Прéдківську зéмлю
Унучáтамъ повертáти;
Бýде зъ тебе слáви—
Вельмóжнее пáнство
Зъ Украíни позгоняти.

„Ой нехáй же тéбе
Бóжий Синъ намнóжить [14])
За твою́ козáчу вдачу!
Мóже доживý я,
Що на Украíні
Людськý вóленьку побáчу.

„Мóже, доживý я,
Що въ старéнькій хáті
Загучáть скрипки й цимбáли,
И звичáемъ дóбримъ
Ти дітóкъ згодýешъ,
Якъ ми своіхъ годувáли.

„Колú жъ не побáчу
Козáцького війська
Підъ білою корогвóю, [15])
То надію тéплу
Понесý у сéрці
Въ домовúну изъ собóю.

„Колú жъ не хитáти
Мінí правнучáти,
Якъ тебé колúсь хитáла,
То й то мині рáдість,
Що я тебé въ військо
На ворогівъ провожáла!“

Пісня трéтя.

I.

Вельмóжний рідъ Рарожúнськихъ
Почáтку не мáе:
Якъ розжúвся, збагатúвся—
Ніхтó не зазнáе.

Мóже, ще тоді, якъ Кáінъ
Завúдувавъ брáту,
Судúла імъ слiпá дóля
Здобúчу багáту.

Мóже, прéдки умочáли
Въ людськiй крові рýки... [16])
Забýли те, занедбáли
Вельмóжні унýки.

Паненя́тами рожáлись,
Панáми вмірáли;
Зъ висóкоі високóсти [17])
На людъ позирáли.

И хилúлась уся́ шля́хта
Підъ пáнську рýку,
Оддавáла дітéй своіхъ
У двірську наýку.

Тимъ дворя́нствомъ пишáючись,
Учúлася шля́хта,
Якъ достáткомъ та гонóромъ
Перевáжить брáта; [18])

Якъ піддáнську нахиля́ти
Шúю підъ кормúгу;
Якъ сажáти бунтовни́ківъ
У тéмну хурдúгу.

Царювáли Рарожúнські
Въ шляхéцькій громáді,
Стáрші въ вiйську, самовлáдні
На сеймóвій рáді. [19])

И изъ рóду въ рідъ привúкли
Себé поважáти

„Кому́ робúть, кому́ служúть,
А намъ—панувáти.

„Самъ Госпóдь намъ укáзуе
Владúчню робóту:
Хúлить підъ насъ братівъ-шля́хту
И хáмську темнóту.

„Съ кимъ зотнéмся за гряни́ці—
Вінъ намъ помагáе,
Изъ рóду въ рідъ Рарожúнськихъ
Дóбра розширя́е.

„Такъ судúлося на нéбі,
Щобъ родú старúнні
Устáвля́ли судъ и прáвду
По всій Украíні.

„Ой якъ зъ дáвніхъ булó чáсівъ,
Такъ повúнно й бýти: [20])
Не здоліе того́ лáду
Ніхто́ повернýти.“

II.

Ой прáвду мовля́ли
Вельмóжні панóве,
Нехúблену прáвду,
Пóки не гукнýли
Луги́ и дубрóви
Про козáцьку зрáду.

Закрутúлась крýто
Зелéна хмелúна,
Звúвшись на тичúну; [21])
Огласúло хлóпство
Шля́хту брехунáми
На всю Украíну.

„Шкóда казнодіямъ
Зъ висóкихъ амбóнівъ
Простолю́дя дурúте!
Ой гóді намъ, брáття,
Шляхéцькому Богу
Ладанáми курúти.

„Ой зберімось, брáття,
У чúстому пóлі
На спасéнну нáуку:
Стáньмо одностáйно,
Подáймо братъ брáту
У тяжкúй пригóді рýку.“

И вже идýть рíзно,
И вже гудýть грíзно
Чóрні хмáри зъ громáми.
Насýпилось нéбо,
Сяю́ть блискавúці
Усімá сторонáми. [22])

И вже не однóго
Росчахнýло грóмомъ
Кучеря́вого дýба...
Втікáйте, панóве,
Въ Пóльшу зъ Украíни:
Бýде намъ велúка згýба!

У Гáдячі слáвнімъ,
На Йвана Купáла
Громовá стрілá впáла:
У пáнський будúнокъ
Людськá поголóска
Новúну страшнýю примчáла.

У Гáдячі слáвнімъ
Посерéдъ базáру
Крáсне пóломья палáе:

Ой тó козáкъ Гóлка
Изъ панцéрнимъ пóлкомъ
Навкругú людéй збирáе.

У Гáдячі слáвнімъ,
На велúке свя́то,
Костёли мовчя́ть-пустýють:
Ой посередъ рúнку
Козакú охóчі
На вóзі вóза ришту́ють. [23])

Чогó притаíлись
Унúти зъ Жидáми
У склепáхъ зъ мертвякáми? [24])
Ой вúсоко мáе,
На сóнечку сúе
Корогóвъ міжъ козакáми,

„Ой ви, козачéньки,
Ви хижáцькі слýги
И ви вбóгі гречкосíі!
Ой гóді вамъ, брáття,
Несúтому пáнству
Хилúть подъ кормúгу шúі.

„Ой хапáйте, брáття, [25])
Хто кúй, хто дрючúну
На вельмóжную спúну,
Вúрятуймо, брáття,
Зъ тя́жкоі невóлі
Свою рíдну Вкраíну.

„Ой гóді вамъ, брáття,
Жúто засівáти
По шляхéцькому пóлю.

Гей, зъорімо, бра́ття,
Свою́ предківщи́ну
Та засіймо святу́ во́лю".

III.

Оце́ Голка середъ ри́нку
Зъ возівъ покликає.
Лю́бо корого́въ княже́цька
Надъ козако́мъ гра́е.

Черво́ною кита́йкою
Пи́шно вози́ вкри́ті.
Стоя́ть мовчки Гадяча́не,
Мовъ у зе́млю ври́ті.

Давно́, давно́ таки́хъ річе́й
Не чу́ла Вкраіна:
До землі всіхъ прихили́ла
Лиха́я годи́на.

Поглида́е братъ на бра́та,
А ба́тько на си́на:
Чи вже спра́вді підніметця
Уся́ Украіна?

Чи вже спра́вді роскую́тця
Невольникамъ ру́ки
И ви́зволять батьківъ сини́
А дідівъ уну́ки?

Роскую́тця, роскую́тця
Тільки всі вставайте
На шля́хецькі хитрі ре́чі
Й грізьбу́ не вважа́йте.

Роскуе́тця, поскида́е
Ка́йда́ни Вкраіна

Аби́ у всіхъ була́ во́ля [26])
И ду́ма еди́на.

„Роскуе́тця, и до-віку
Вже того́ не бу́де,
Щобъ на па́на працюва́ли
Невóлею лю́де.

„Брати́ мої, зачина́йте
Вели́кее ді́ло:
Ставши въ ла́ви, підступа́йте
Підъ па́нський муръ сміло.

„Не вважа́йте, що глибо́ко
Вінъ у зе́млю ври́вся:
Хто́бъ усто́явъ проти́въ ми́ру,
Ще то́й не роди́вся.

„Пре́дки ва́ші невóлею [27])
Той му́ръ мурова́ли,—
По цегли́ні розібра́ти
Ва́мъ завітува́ли.

„Не страшна́ сме́рть, хто надії
На до́лю не ма́е,
Кого во́рогъ, якъ той во́ронъ
Клюе́-заіда́е.

„Сла́ва тому́, хто поля́же
За вбо́гого бра́та
И уну́камъ перека́же
Вставáти на ка́та.

„А про-те́ прошу́ васъ, бра́ття,
Ладу́ мого́ жда́ти
И поря́дкомъ, по-лица́рській
Підъ муръ підступа́ти.

„Може шля́хта схамене́тця
Ц попро́сить зго́ди:
Не бороніть,—хай втіка́е
За Дніпро́ві во́ди.

„Хай втіка́е та нака́же
Вельмо́жнимъ панята́мъ,
Щобъ не ва́жились буя́ти
По уббгимъ ха́тамъ.

„Ни́зько стоя́ть хати́ на́ші,
Вго́ру ду́хъ пала́е,—
Не мине́тця напа́снику
Хто насъ насіда́е!“.

IV.

Въ обі́дню годи́ну
На Йва́на Купа́ла,
Су́мно, су́мно въ Рарожи́нськихъ
У буди́нку ста́ло.

Стари́й Рарожи́нський
На ліжку кона́е,
Его́ дочка́-одина́чка
Зъ жа́лю омлива́е.

Зъ вели́кого ро́ду
Одна́ зостае́тця...
Зупини́лись въ о́чахъ слёзи,
Се́рденько не бъе́тця.

Чо́рна поторо́ча
Молитви́ чита́е,
За дука́ти боля́щому
Гріхи́ відпуска́е.

Що́ панъ ні нако́ївъ
Зъ молодо́го віку,

Довгопо́лий відпуска́е
Одъ-ни́ні й до-віку.

Чи то, якъ коза́цтво
По тю́рмахъ кона́ло,
А коза́чки невго́лею
Постіль пана́мъ сла́ли; [28])

Чи то, якъ пано́ве
Гамува́ли бу́нти,
И підъ шля́хту позайма́ли
Коза́цькні гру́нти: [29])

Чи то, якъ съ Пото́цькимъ [30])
Сільский людъ кара́ли,
Відъ Ніженя до Ки́єва
На па́лі сажа́ли,—

За все довгопо́лий
Па́нові проща́е,
И до ра́ю па́нську ду́шу
Зъ ми́ромъ одпуска́е.

V.

Въ обі́дню годи́ну
На Йва́на Купа́ла,
Су́мно, су́мно въ Рарожи́нськихъ
На подві́р'ї ста́ло.

Ра́дить шля́хта ра́ду,
Ста́вши круго́мъ га́нку;
Викрика́е на пора́ду
Вельмо́жну паня́нку:

„Ой що намъ, вельмо́жна
Па́нночко, чини́ти?

Не здоліемъ противъ хло́пства
За́мку боронúти.

„Повтіка́ли зъ за́мку
Козакú надві́рні,
Малолю́дкомъ зоста́лися
Слу́ги ва́ші ві́рні.

„Хочъ же насъ и о́маль,
Та все чúста шля́хта,—
Умірáти ми гото́ві
За па́на и бра́та!

„Чéсне панібра́тство
Доро́же намъ пла́ти,—
За вашъ го́норъ и здоро́вья
Ра́ди ми вмірáти!

„Шляхе́цькою кро́вью
Валú позлива́емъ
Благоро́днимъ на́шимъ тру́помъ
Рови́ зарівня́емъ.

„Неха́й по всіхъ зе́мляхъ,
Де пани́ пану́ють,
Про шляхе́цьку на́шу за́цность
Вельмо́жні чу́ють.

„Батькú й дідú на́ші
Рідъ вашъ підпіра́ли,
Вонú зъ ва́ми хлібъ-сіль іли
И медú пива́ли;

„Зъ ва́шого доста́тку
Вра́ли ще́дрі да́ри:
Черезъ васъ вонú відъ се́йму
Кролевщи́зни ма́ли.

„Неха́й же вбача́е
Вся вельмо́жна шля́хта,
Якъ стоя́ть дворя́не ві́рні
За па́на и бра́та!“

VI.

Ой кри́кнула лебе́донька,
Крило́мъ во́ду розбива́ючи;
Озва́лася ясна́ па́нна,
Зго́рда ру́ку простяга́ючи:

„Ой сла́вні бра́ття шли́хто,
На́ші слу́ги незапла́тні!
Не вважа́йте на мій сму́токъ,
На моі о́чі запла́кані.

„За хма́рами дощови́ми
Гори́ть-ся́е ясне́ со́нечко;
Ой відъ жа́лю вели́кого
Роспала́лось мое́ се́рдечко.

„Одна́, одна́, якъ зе́рнятко,
Зъ мого́ ро́ду я вста́лася;
Найви́щая, найкра́щая
Мінí до́ленька доста́лася.

„Сідла́й мінí, панъ коню́ший,
Коня́ мого́ довгогри́вого:
Поведу́ я вірну шля́хту
На козака́ бунтовли́вого.

„Уда́римо вступни́мъ бо́емъ,
Усі ку́пою поля́жемо:
Якъ стоя́ти за свій го́норъ—
Віка́мъ да́льшимъ пereка́жемо!“ [31])

VII.

Похили́лись въ те́мнімъ лу́зі
Кали́нові віти:

Заплáкала вірна шляхта,
Якъ малúї дiти. [32])

„Панно нáша, дóле нáша,
Красó всéгó крáю!
Не на землі бъ тобі жúти,
А въ Бóжому рáю.

„Ой ведú жъ насъ, ясна зóре,
У чертóгъ преслáвний,
Де сияють передъ Бóгомъ
Твоі прéдки слáвні.

„А щобъ вóрогъ не втішався
По нáшому згóні,
Справимъ твоймý панотцéві
Пúшні похорóни.

„Якъ порúне у твій зáмокъ
Каломýтна річка,—
Горітиме въ тéмнімъ склéпі
Восковáя свічка.

„Якъ кúнетця хúже хлóпство
Пúти пáнські вúна,—
Злетúть вгóру увéсь зáмокъ,
Якъ лéгка перúна.

„Изъ лéхівъ, будúнківъ, стáень,
Изъ хлóпського трýна
На двóрищі Рарожúнськихъ
Стáне чóрна кýпа.

„Хай упъю́тця гайдамáки
Вúнами-медáми,—
Заростýть іхъ хúжі кóсті
Тéрномъ-буръянáми.

„Ой про нáшу чéсну слáву
Бýде миръ гриміти,
А про зрáду іхъ лукáву—
Зъ гáдомъ гадъ шипіти.

„Ой про шляхту у світлúцяхъ
Проречýть гетьмáни,
А про хлóпство у темнúцяхъ—
Ланцюги́ й кайдáни“.

Пісня четвéрта.

I.

Ой загули́ талимбáси мідяні́, [33])
Ой заржáли коníченьки вороні;
Стáра брáма усміхнýлася, [34])
Що ворóта одімкнýлися.

Ой злúнула лебідонька изъ гніздá;
Грáе конéмъ Рарожúнська молодá:
Бíлі шáти, золотúї берегú, [35])
Сúплють úскрами каміння дорогі.

„Ой іду я, іду до шлю́бу,
На вáшу, воріженьки, згýбу!
Ой зáграно мінí и забýбнено, [36])
Тільки менé не полю́блено,

„А самá я женихівъ своіхъ люблю́—
Усéрденьку, якъ у пéклі, потоплю́.
Горúть-кипúть гірке́ сéрденько моé...
Ой усімъ вамъ, женúшеньки, місце е!“

II.

Ой въ Гáдячі, середъ рúнку,
Ревнýли гармáти...

„Не намъ, шляхто моя вірна,
Відъ хлопства втікати!“

Ой лискає въ чорнихъ хмарахъ
Зубчаста грімниця; [37])
Хто жъ то въється міжъ димами,
Якъ біла орлиця?

„Дозволь, батьку, изъ жупана
Срібний judзь зірвати!
Ой не візьмуть чарівницю
Козацькі гармати. [38])

„Ой у тебе, отамане,
Замовна рушниця:
Наші кулі одвертає
Панна-чарівниця.

„Ой ти знаешъ, отамане,
Всяке характерство: [39])
Шкода, шкода товариства,
Любого братерства!“

Окрилася шляхта димомъ,
Рушниці грімають;
Гадячане, якъ сонпики, [40])
По землі лягають.

Окрилася шляхта димомъ,
Крізъ димъ огонь сяє;
Лискавкою міжъ лавами
Панночка літає.

Ой не важся, пане Голко,
Панну зустрічати:
Зачарує семипядну— [41])
Не втрапишъ стреляти.

Ой не важся, отамане,
Панну наіжджати:
Зачарує гостру шаблю—
Не влучишъ рубати.

Ой не важся чарівниці
У вічі загляну:
Обомліють бистрі ноги,
Рученьки завяну.

Прорубався панъ отаманъ
До панни близенько,—
Заблищали карі очі,
Тёхнуло серденько...

„Гей, козаки-товариші
Панцерного полку!
Оступіте у три лави
Отамана Голку.

„Розвертайте по-лицарській
За лавою лаву:
Росточимо въ усіхъ бокивъ
На панівъ облаву.

„Чи то жъ слава—на капусту
Зсікти жменю шляхти? [42])
Ой лучче намъ іхъ руками,
Якъ курей, забрати“.

Ой закинувъ панъ отаманъ
Що рибалка сітку:
Ускочила Рарожинська,
Якъ пташка у клітку.

Трепечутця у неводі
Карасі червоні;

Ні до втéку гóрдій шляхті,
Ні до оборóни.

Ой нашъ Гóлка за моря́ми
Характéрства вчи́вся:
Ой хто бъ ёгó переважи́въ,
Ще той не роди́вся.

Та не гарáздъ, пáне Гóлко,
Не гарáздъ ти рóбишъ,
Що съ поклóномъ низéсенькимъ
Пáнну съ коня́ звóдишъ.

Коли́бъ тобі, отáмане,
Та не занедбáти
Підки́нути підвáлину
Підъ бáбину хáту!

Коли́бъ тебé чарівни́ця
Не зачарувáла
И завзя́ття козáцького
Не загальмувáла!

III.

Западáе ни́зько
Червóнее сóнце
У пили́ та въ тумáни.
„Ой стíйте, не ри́ньте
У шляхéцький зáмокъ,
Брати́ моі Гадячáне!

„Ой злетівъ пу́гачъ
На висóку брáму,
Та, якъ пу́гу, та пу́гу! [48])
Ой чу́е, чу́е
Козáцькее сéрце
Яку́сь вели́кую ту́гу.

„Ой не ду́рно, брáття,
Ви́їхала шля́хта
На остáнній грець съ козакáми:
Мáбуть, начини́ла
Склепи́ будинкóві
И підкóпи порохáми“.

Не слу́хають хлóпці
И батьки́ стари́і,
Ри́нуть на здóбичъ вели́ку.
Ой богáто лю́ду,
Бідолáхъ убóгихъ,
Укорóтить собі віку!

Вивóдять хлопця́та
Кóней у наря́ді,
Винóсять пáнські риштýнки,
А сірóма вбóга,
Бу́дники. дейнéки
Пьють коштóвні тру́нки.

Ой запáло сóнце
Въ пили́ та въ тумáни,—
Хмáри пóломьямъ палáють:
Ой у остáнне
Пьяні бідолáхи
Весéлихъ пісéнь співáють!

IV.

Ой місяцю мáю!
Не світи́ зза гáю,
Нехáй я́сно серéдь нóчи
Купáло палáе.

Нехáй кругóмъ гри́ща
Тéмна нічъ насу́пить;

Нехáй кóжне приголýбить,
Кого вірно лю́бить.

Ой захова́въ місяць
Молоди́і ро́ги;
Потемні́ли стежки́ въ по́лі
И би́ті доро́ги.

Купа́льні дівча́та
Черезъ ого́нь ска́чуть,
А матірки́ изъ батька́ми
По уби́тихъ пла́чуть.

Співа́ють дівча́та,
Якъ у дзво́ни дзво́нять, [44])
А пону́рі пано́ве
Поби́тихъ хоро́нять.

Чо́рна потороча
До панівъ побра́лась;
Кому́ печа́ль, ко́му горе́,—
Поторо́чи ра́дість.

Укри́ла нічъ те́мна
Крів'а́ві жни́ва.
Кому́ печа́ль, кому́ горе́,—
Чо́рному пожи́ва.

Сти́ха, чо́рний, сти́ха
Сповида́е па́нство,
За людську́ кровъ обіту́е
Небе́снее ца́рство.

Сти́ха, чо́рный сти́ха
Хло́пство поуча́е;
Ой хто сі́е голова́ми,
А вінъ зажина́е.

V.

Не для те́бе, Го́лко,
Молоде́цькі жа́рти:
Взя́вши мушке́тъ, коло́ па́нни
Доде́ржуешъ ва́рти.

То не голу́бъ си́вий
Кругъ голу́бки хо́дить:
Панъ ота́манъ изъ паня́нки
И очі́й не зво́дить.

Бережи́ся, Го́лко,
Дівочої ре́чи,
Щобъ паня́нка не влести́ла
Твого́ се́рця гре́че.

Бережи́ся, Го́лко,
Дівочої вро́ди,
Щобъ не ви́пустивъ ти шля́хти
За Дніпро́ві во́ди.

Не вберігся Го́лка
Краси́ молодо́ї;
Сідла́въ шля́хті по́тай ра́ди
Вороні́і ко́ні,

Не вберігся Го́лка
Ти́хої розмо́ви:
Нагото́вивъ шля́хті збро́ю
У те́мній дубро́ві.

Кри́кнувъ о-півно́чі
Півень *кукуріку!*
Не поба́чять Гадяча́не
Сіро́ми до-віку. [45])

Крúкнувъ пу́гачь *пугу*
Земля́ застогна́ла,
Заревла́ ій утро́ба,
Огне́мъ запала́ла.

Па́ньскині буди́нки
Підъ не́бомъ літа́ють,
А пано́ве изъ Гадя́ча
У Лубні втіка́ють.

Оберну́лось гри́ще
На страшну́ трівогу.
Присвічуе кра́сний півень
Втікача́мъ доро́гу.

Чи ясно, чи те́мно—
Жва́во вте́комъ че́шуть,
Тільки ко́ні вороні́
Підко́вами кре́шуть.

Пісня пята. *)

I.

Блисну́ла зоря́;
Біліють поля́
Підъ холо́днимъ тума́номъ.
Чого́ зібра́лись
Стари дейне́ки
У дубро́ві за ста́номъ?

Блисну́ла зоря́;
Біліють поля́
Почина́ не́бо сия́ти.

*) Основа, 1862 г., Февраль, стр. 30.

„Ой не гара́здъ намъ,
Стари́мъ голова́мъ,
Молодо́го послуха́ти·

„Ой нашъ ота́манъ
Ви́соко літа́,
Та сіда́е низе́нько:
Що якъ віскъ роста́въ,
За сло́во одда́въ
Рарожи́нській серде́нько.

„Ой чи на те́ жъ брати́ наші
Підъ не́бо літа́ли,
Щобъ гля́нути изъ-за хма́ри,
Якъ пани́ втіка́ли?

„Ой чи на те іхъ по по́лю
Жую́ть сірома́нці,
Щобъ нашъ Го́лка прислужи́вся
Вродли́вій панія́нці?

„Усе́ по́ле, всі дубро́ви
Вороння́ обсіло,
Розно́шуе на́ші ко́сті,
Клюе́ на́ше тіло;

„А пано́ве, зъ ла́ски Го́лки,
Вь Лубня́хъ бенкету́ють,
Та зъ Ере́мою на Га́дячъ
Поту́ги готу́ють.

„Неха́й же іхъ привіта́е
Изъ ши́бениць шля́хта,...
Ви́копаймо вра́жихъ ду́ківъ
Изъ моги́лъ прокля́тихъ!

„Ота́ману молодо́му
Тепе́ръ па́нна сни́тця:

Лю́бо бу́де на слу́гъ їй
Вста́вши подивйтьця!

„Хай слу́хають ши́беники,
Якъ вороння́ кря́че,
Якъ удова́ по му́жеві,
Синъ по ба́тьку пла́че.

„А на Го́лку верхово́да
Зберімъ чо́рну ра́ду,—
Хай зупи́нить кра́снимъ сло́вомъ
Людський жаль-доса́ду!

„Чи такъ ле́гко запла́кані
Очі утира́ти,
Якъ паня́нці по́тай ра́ди
Ко́ника сідла́ти!

„Чи такъ лю́бо зра́дникові
У стовба́ стоя́ти,
Ой якъ лю́бо я́сну па́нну
На сідло́ сажа́ти?“

II.

На дейне́кахъ босоно́гихъ
Карма́зини ся́ють;
Шабелька́ми шляхе́цькими
Бу́дники лиска́ють.

Не боя́тця завзя́тиі
Панце́рного по́лку:
Бу́бнять въ бу́бни, визива́ють
На чо́рний судъ Го́лку.

Ви́йшовъ Го́лка середъ ра́ди,
Вклони́вся низе́нько.

Коло є́го панце́рники
Ла́вами близе́нько.

„Брати́ мої рі́дні,
Шано́вна громо́до!
Ма́ете ви коза́цьке завзя́ття,
Та не тимъ завзя́ттямъ,
Си́лою сліпо́ю—
Ви́звольтця усі ва́ші бра́ття.

„Брати́ мої лю́бі!
Тоді слобони́тця
Відъ Ляхівъ несі́тихъ Украіна,
Якъ у всіхъ убо́гихъ
И у всіхъ замо́жнихъ
Бу́де во́ля и ду́ма еди́на.

„Ва́чите ви до́бре,
Якъ Ляхи́ лука́ві
На поги́бель васъ у за́мокъ заманы́ли,
Не йняли́ ви віри
Мойму́ характе́рству,
Та й бага́то лю́ду ма́рне погуби́ли.

„Моє́ жъ характе́рство
Не на те здало́ся,
Щобъ людську́ кровъ ду́рно розлива́ти:
Навчи́вся я нау́ки,
Щобъ люде́й відъ му́ки,
Не гнівлячи́ Бо́га, визволя́ти.

„Ви чо́рную ра́ду
На ме́не зозва́ли—
Стою́ передъ ва́ми, въ ва́шій во́лі.
Не те мені́ стра́шно;
Стра́шно, що безъ ме́не
Не бу́де вамъ у похо́дахъ ща́стя-до́лі.

„Зна́йте, бра́ття, підко́пана
Уся́ Украіна—
Відъ Га́дяча до Глу́хова,
Зъ Лубе́нь до Лубли́на.

„Підкопа́лися пано́ве
Підъ людъ необа́чний
Зъ того́ ча́су, якъ постри́гся
Въ че́нці Сагайда́чний.

„Підъ церкви́ зъ буди́нківъ па́нськихъ
Прико́пані хо́ди—
На упа́докъ и погибель
Те́мному наро́ду.

„Підійметесь, розіллете
Крива́ві ріки,
А прийде ча́съ, прова́литесь
Въ страшну́ тьму на віки.

„Не про те́ намъ—тре́ба, бра́ття,
Ой не про те́ дба́ти,
Щобъ шляхе́цькимъ бі́лимъ тру́помъ
По́ле устила́ти.

„Тре́ба пи́льно тихъ лука́вихъ
Хо́дівъ дозира́ти,
Що йдуть съ пала́тъ та до церко́въ,
Съ церко́въ у пала́ти.

„Якъ освітимъ де́ннимъ світомъ
Ти́ті те́мні хо́ди,
Тоді тільки бу́де кори́сть
Изъ Жо́втоі Во́ди,—

„Бу́де кори́сть зъ Солони́ці,
Зъ Альти, съ Корсунщи́ни:

Не запряже́ у корми́гу
Шля́хта Украіни!

„Не моя́ жъ се, че́сне бра́ття,
Не моя́ нау́ка:
Иде́ вона́ одъ Ису́са —
Відъ діда до вну́ка.

„Що хотіте, те й чиніте —
Я у ва́шій во́ли,
Тільки про́шу—не згубіте
Вкраїнськоі до́лі!“

III.

Зашуміли въ лу́зі
Дуби́ кучеря́ві:
Загука́ли Гадяча́не
На дейне́цькі ла́ви:

„Ой ви, волоцю́ги,
Розбиша́цькі діти!
Гей, лучче бъ вамъ по комиша́хъ
Низови́хъ сидіти; [47])

„Лу́чче бъ доглядати
Мура́вського шля́ху, [48])
Та Моско́вському купе́цтву
Завдава́ти жа́ху;

„Лу́чче бъ вамъ зъ лихи́ми
Жи́ти ушкала́ми, [49])
Аніжъ ра́ду радува́ти
Зъ на́ми, коваками!

„Ву́де зъ васъ, що на́шихъ
Батьківъ підмани́ли, [50])

На кривáвій Солонúці
Гóлодомъ морúли.

„Бýде зъ васъ, що шляхту
Дурно дратувáли,
И зъ лукáвимъ Острянúномъ
Въ степú повтікáли. [51])

„Не слýхайте, брáття,
Хúжого бурлáцтва;
Хай панъ Гóлка порядкýе
У нáшімъ козáцтві.

„Молодúй вінъ сóкілъ,
Та жвáво літáе:
Де спýститця,—вражу шляхту
За чубú хапáе.

„Возьмú, Голко, стя́гу
И бунчýкъ у рýки,—
Вúзволь, вúзволь хліборóбівъ
Изъ пáнськоі мýки.

„Займáй, пáне Гóлко,
Шляхéцькиі кóні,—
Вúзволь, вúзволь Украíну
Съ тяжкóі невóли".

IV.

Дóбре булó бъ, дóбре
Жúти на сімъ свíті,
Колúбъ мóжна булó діла
Одногó глядíти.

Булá бъ зъ насъ громáді
Прáведна послýга...

Атó вкрáлась козакóві
У сéрденько тýга:

Міжъ козáцтвомъ Гóлка
Мовъ по пýщі блýдить,
И кóника воронóго
Підъ собою нýдить. [52])

Ой чи тобі, Гóлко,
Отаманувáти,
Чи до Лубéнъ крутоя́рихъ
Дорóгу верстáти,

Та впáсти до ніжокъ
Пáнні молодéнькій,
Роспорóти бíлі грýди,
Показáть сердéнько?

„Ой глянь, пáнно, въ сéрдце,
Чимъ воно́ палáе,—
Що дрýгого, пáнно, Гóлки
У свíті немáе"...

Мáрне слóво, мáрне,
Чужáя дружúно!
Ой хто въ пáнстві уродився—
Щó тому́ Вкраíна?

Мáрне твоé, Гóлко,
Сéрденько палáе:
Хто родúвся недоля́шкомъ,
Той Ляхóмъ сконáе.

„Ой сéрдце гаря́че,
Огнéнная дýшо!
Чимъ же я васъ погасúти,
Де втопúти мýшу?

„Погашу́ я се́рце
Па́ньскими слёза́ми,
Утоплю́ огне́нну ду́шу
У боя́хъ зъ Ляха́ми.

„Погашу́ я се́рце
Пра́цею тяжко́ю,
Затоплю́ огне́нну ду́шу
Дя́кою людско́ю.

„Ворогі́ лихі́,
Ви сліпі́ люде:
Не зна́ете, яка́ кори́сть
Зъ ме́не мі́ру бу́де.

„Не на те підня́вся я,
Щобъ кро́въ розлива́ти:
Я підня́вся, щобъ темно́ті
Очі осия́ти.

„Прокі́нься, Вкраїно!
Вже со́нечко схо́дить...
Го́ді, го́ді недо́людкамъ
Мі́ромъ верхово́дить!“

Пісня шеста.

I.

Ой уся́ке на сімъ сві́ті
Про своє́ гада́е:
Хто про до́лю Украіни
Та про сла́ву дба́е,

А хто зъ бра́та у захи́сті
По дві шку́рі лу́пить,

А якъ и́нший, то й прилю́дне,
Що́ попаде́, цу́пить.

Велича́лися дейне́ки
Будинко́вимъ лу́помъ:
Поста́вляли ши́бениці
Зъ ви́копанимъ тру́помъ.

И, попи́вшись, сумува́ли,
Що Жиди́ съ кага́лу,
До прихо́ду панце́рниківъ,
Усі повтіка́ли.

„Чорти́ ба́тька зна“, мовля́ли,
„Що́ тепе́ръ чини́ти!
Якъ и ца́рство небе́сне
Въ Бо́га заслужи́ти!

„А ки́ньмося лише́нь, бра́ття,
По склепа́хъ церко́вних:
Тамъ бага́то на шляхе́цтві
Перстенівъ конто́вних.

„Та й яко́го ка́та бу́де
Шля́хта тамъ лежа́ти,
И страшно́го того́ су́ду
Мовъ у про́сі жда́ти?

„Ге! за́мкнуто!... Коля́кою
Пі́дъ две́ри підпе́рто!
Ма́буть, стра́шно запоро́зькихъ
Гайдама́къ и ме́ртвимъ.

„А ке́те лишъ, підкотіте
Підъ це́ркву гарма́ту:
Вона́ за́разъ намъ очи́нить
Мертве́цькую ха́ту“.

—„Гвалтъ! рятуйте!“ изза дверéй
Жидú закричáли.
—„Оттакá ловúсь, панóве!“
Та й зареготáли.

Регóчутця гайдабýри,
Гармáту риштýють,
Відъ рáдощівъ підъ собóю
И землі не чýють.

Оттепéръ-то, панú брáття,
Дождáлись ми пáнства,
Ще й у Бóга заслýжимо
Небéсного цáрства!

„Оттепéръ-то полатáемъ
Свої дрáні бóки:
Постолú бýдуть сапъянí,
Шовкóві волóки!“ [53])

Ой торóхнула-ревнýла
Мідянá гармáта,—
Захитáлась, відчинúлась
Мертвéцькая хáта.

Повалúло съ хáти дúмомъ,
Мовъ у гýті зъ грýби;
Мовъ головá Одáмова,—
Вúщерила зýби.

Посúпалась цéгла, вапна;
Двéри, мовъ у пéкло,
Роззявились, розшúрились...
„А щó, Жидú? тéпло

„Натопúли ми вамъ хáту?
Не такъ, якъ бувáло
Ми въ холóднихъ вáшихъ кóрчмахъ
На лáвахъ конáли!“

Мовчáть Жидú, ані телéнь,
Нігдé не озвáлись;
Тільки вéтхі домовúни
Скрізь пороскривáлись.

Виглядáють жóвті кóсті—
Чи вже наступúла
Та годúна страшéнная,
Що дýшу томúла,—

Дýшу вбóгу, задáвлену
Изъ-мáлечку пáнствомъ,
У вічню, тьму замáнену
Хúтримъ тéмнимъ цáрствомъ.

Сýмно стáло гайдамáкамъ,
Сýмно міжъ гробáми,
Мовъ мерці до нихъ озвáлись
Мéртвими устáми.

II.

„Люде дóбрі! ось дивітесь:
Жидівська намітка!
Утікáла, та й втеряла
Чóртова Жидівка. [54])

„Гляньте, въ двéрцяхъ завязнула!
Сі двéрці на хóри.
Ой тамъ вонú, врáжі синú,
Ой тамъ людомóри!“

Стрепенýлись, порúнули
Въ цéркву гайдабýри,—

Застогна́ли, заплака́ли
Церко́вниі му́ри.

Притаілась изъ Жида́ми
Ходачко́ва шля́хта.
Коло батьківъ та матіро́къ
Діти—якъ пискля́та.

Притаілися уни́ти,
Що Ляха́мъ служи́ли
И съ ксёнза́ми неписьме́нну
Просто́ту дури́ли.

„Ага́! ого́!“ загука́ли
На іхъ гайдама́ки.
„Такъ ви усі сюди́ збіглись,
Держа́вськи соба́ки!

„До́бре, Жиди́! до́бре, шля́хто!
До́бре, довгопо́лі!
Бу́дуть жни́ва въ нась рясні́йші,
Ніжъ на па́нськімъ по́лі.

„И за се вамъ дя́куемо,
Що ви своі тлу́мки
И скриньки́ всі позно́сили
Намъ на подару́нки.

„А що́, Жиди́: чи ва́жче вамъ
Зо́лото втеря́ти,
Чи своі пога́ні ду́ші
До чортя́къ посла́ти?

„Ба́чте, до чо́го дово́дять
Ва́ші кля́ті ка́рби, [55])
Що самі намъ позно́сили
Незлі́чені ска́рби!

„А ти, шля́хто ходачко́ва,
Пани́ оконо́ми,
Людські пъявки́ безсерде́чні,
Дрі́бні грошоло́ви!

„Ви зъ Жида́ми наклада́ли, [56])
Іхъ ро́бомъ ходи́ли,
То съ па́рхами й поля́жете
У одній моги́лі.

„А за те, що въ васъ жидівська
Уда́ча леда́ча,
Домови́ною вамъ бу́де
Утро́ба соба́ча.

„А що жъ вамъ, бровки́ кудлаті,
Ма́емо сказа́ти?
Ви самі въ церква́хъ приви́кли
Люде́й поуча́ти.

„А вихо́дь лишъ поторо́чо,
На амбо́нъ висо́кий,—
Чи й до сло́ва, якъ до іжи,
Въ те́бе ротъ широ́кий?“

Не зляка́лась поторо́ча,
Ста́ла на амбо́ні;
Каза́ть ка́зань поторо́чі
Ніхто́ не боро́нить.

Отця́ й Си́на муги́кнула,
Ще й Ду́ха Свято́го.
„Ой слу́хайте, пани́ шля́хто,
Проро́чого сло́ва!

„Роскува́лось хи́же хло́пство,
За гріхи́ шляхе́цькі,—

Нехáй спрáвлять у-остáнне
Велúкъ-день збоéцький. [57])

„Ой вúкуе на іхъ шлях́та
Сталéвиі ýзди,—
Ой не вúйде хáмське кóдло
До сýду изъ нýжди!

„Ой вúкуе на іхъ шлях́та
Залíзні кайдáни,—
Махáтиме хáмське кóдло
До сýду ціпáми!“

Ой якъ грúкне оружúна
Изъ дóвгого дýла,—[58])
У широ́кий ротъ попівський
Засвистáла кýля.

Застогнáли живі лю́де
И въ склепý шкелéти;
Заблищáли списúй. шáблі,
Загулúй мушкéти.

III.

Хто жъ то въ цéркву увалúвся
Изъ панцéрнимъ пóлкомъ?
„Стійте, стійте, людоіди!“
Крúкне грізно Гóлка.

Ой трýситця въ тéмнімъ бóрі
Звірь відъ рúку лéва:
„Чогó тобі, отáмане,
Чогó відъ насъ трéба?

„Ой се нáша здобúченька!
Нашъ се заробітокъ!

Нáша вдáча! нáше щáстя!
Козáцький пожúтокъ!“

—„Огля́ньтеся, навіжéнні!
Трúста самопáлівъ
Плечéм съ плечéмъ... Моргнý ýсомъ—
Ля́жете снопáми!

„Ви на рáді мáли волю́,
А я—після рáди:
Моé слóво мáе сúлу
Цíлоі громáди.

„Хто звелівъ вамъ, хто дозвóливъ
У цéркві буя́ти?
Чи такúмъ же, якъ ви, лю́дямъ
Цéркву руйнувáти?

„Зруйнувáвши, нарóбите
Мýсору та пúлу,
Та й ля́жете собáками
Въ собáчу могúлу.

„И тому, хто éі слóвомъ
Умівъ руйнувáти,
Не далú у три дні нóву
Цéркву збудувáти.

„На крові бго́ будýють
Капищá нечúсті,
А по світу хóдить-тýжить
Духъ бго́ пречúстий.

„Збудýетця цéрква нóва,
Підъ нéбо знесéтця,
Якъ úстини вічне слóво
На ввесь миръ проллетця;

„Якъ забу́дуть братівъ бра́ття
Мужика́ми зва́ти;
Якъ у всіхъ насъ на Вкраі́ні
Одна́ бу́де ма́ти“.

Ой не впи́нить души́ Го́лка,
Рі́чъ, якъ по́відь, ри́не...
Хто́ жъ то е́і зрозуміе
На всій Украі́ні?

Пону́рились гайдабу́ри
Въ зе́млю головою,
Почухали пети́лицю,
Махну́ли руко́ю:

„Въ тімъ, ота́манъ, твоя́ во́ля,—
Хай муръ зостае́тця,
А що шля́хті та Жидові,
То вже не мине́тця!“

—„Не дозво́лю кровъ людску́ю
Ма́рне розлива́ти!
Хай втіка́ють, куди́ зна́ють,
До по́льскоі шля́хти.

„А добро́, що наздира́ли
Зъ убо́гого лю́ду,
На потре́би військови́і
Обе́рнене бу́де.“

—„Эге-ге́! такъ оттако́і
Вміешъ ти співа́ти?
А, бо'да́й же більшъ нико́му
Се́го́ не чува́ти!

„Хиба́ жъ тільки въ Бо́га й світу
Що въ твоімъ віко́нці?

Ще жъ не зга́сло галага́номъ
Коза́цькое со́нце! [59])

„Зоставайся жъ изъ Жида́ми
Та зъ мо́тлохомъ па́нськимъ,
А ми бу́демъ промишля́ти
Звича́емъ коза́цькимъ.

„Застава́йся, добро́мъ на́шимъ,
Якъ Жидъ, розжива́йся,
Та зза Дніпра́, и зза Бо́гу
Госте́й сподіва́йся!“

IV.

Позайма́ли гайдама́ки
Усі ба́лки и байра́ки,
Всі доро́ги степови́і
И всі стежки́ луговиі.
Відъ Лубе́нь до Кременчу́ка
Була́ шля́хті й Жида́мъ мука.
Ні проби́тись, ні прокра́стись,
Ані въ, гру́бі заховатись.
Що ні ша́бля, ні рушни́ця
Про́тивъ нихъ не помішни́ця;
Що ні су́кні, ні шкату́ли
Відъ хижа́цтва́ не влизну́ли.

Обернули гайдабу́ри
Па́нські ха́ти въ кучугу́ри, [60])
Пожа́ръ кровью полива́ли
Па́нські тру́нки попива́ли,
Въ па́нські гу́слі вигра́вали,
У сапъя́нцяхъ танцюва́ли,
Закаблу́ки відбива́ли.

Позайма́ли волоцюги
Всі прова́лля и яру́ги.
Де моги́ли, де прикме́ти,

Тамъ чату́ють іхъ бекéти.
На ко́никахъ вигрáвають,
Шабелькáми повертáють, [61])
Панцéрниківъ проклинáють,—
Хмельни́цького виглядáють.

V.

Уже́ жъ чóрна гáлічъ
Изъ усёго́ світу
На Вкраіну позліта́лась:
Де було́ бурла́цтво,—
Лугарі, дейне́ки,
На пожи́ву, на гульню́ збіра́лось.

Ворóни зъ грачáми
По звалищáхъ гру́ють,
А по пу́сткахъ вовки́ завива́ють;
Кре́чети зъ орлáми
По шляхáхъ шуму́ють, [62])
Ши́беникамъ óчі виідáють.

Не ста́ло бурла́цтву
Шляхе́цького лу́пу:
Всі буди́нки вже поруйнува́ли,
Здира́ли оде́жу
По склепáхъ ізъ тру́пу,
Въ тогосвітніхъ ша́тахъ похожáли.

Опе́ вамъ, пано́ве,
Пізняя нау́ка,
Що ви людськи́мъ по́томъ ку́бківъ доливáли:
Се васъ побуди́ла
Пеке́льная му́ка,—
Упиря́ми зъ гробівъ повставáли.

Пи́йте, упиря́ки,
Живу́ кровъ шляхе́тську,—

Су́ду вамъ за те́ не бу́де:
Про вашу одвáгу,
Си́лу молоде́цьку,
Співа́тимуть изъ ро́ду въ рідъ лю́де.

Тільки посуму́ють,
Слу́хавши тихъ спі́вівъ,
Въ пі́зні ча́си, рідний братъ изъ бра́томъ,
Що іхъ пра́щуръ ти́хий
Богобоязли́вий
Ста́вся шля́хті безсерде́чнимъ ка́томъ.

Мóже, тільки двóе
На всю Украіну,
Задзвони́вши су́мно у банду́рні стру́ни,
Опла́чуть „срамóтню
Да́внюю годи́ну“,
Якъ ви розбива́ли келепáми тру́ни.

Пісня се́ма.

I.

Ой у Лубня́хъ крутоя́рихъ,
У висóкімъ за́мку,
Сиди́ть пи́шний князь Ере́ма
На тисóвімъ ґáнку.

Не чита́е князь Ере́ма
Ли́стівъ издале́ка:
Перетя́въ усі доро́ги
И стежки́ дейне́ка. [65])

Ой прихóдять до Ере́ми
За вістя́ми вісті:
Повтіка́ло драгóніі
Ти́сяча и двісті. [66])

Повтіка́ли, поскида́ли
Шапо́чки рога́ті,
Та наділи коза́цькиі
Ку́чми волоха́ті.

Широ́кая око́лиця
И верш6́къ низе́нький [67])
Пла́вле-то́не въ поми́йниці,
Якъ гнилі опе́ньки.

Похи́листа ша́пка-ку́чма
Изъ ве́рхомъ чорво́нимъ
Ска́че, кру́титця, басу́е
На воронімъ ко́ню.

Го́ді тобі, пи́шний кня́зю,
Лови́ти раро́гівъ: [68])
Пора́ тобі вибіра́тись
Въ дале́ку доро́гу.

Го́ді со́боля держа́ти
На сріб'німъ ланцю́зі: [69])
Ой уже́ жъ твоя́ княги́ня
У вели́кій ту́зі. [70])

Го́ді, кня́зю, за гряни́ці
Зъ Москво́ю змага́тись: [71])
Пора́ зъ Лубе́нь зо всімъ ко́дломъ
Въ По́льщу вигреба́тись. [72])

Мавъ ти, кня́зю, изъ доро́ги
Че́нцівъ завертáти: [73])
Прийшло́сь тобі у коза́цтва
Доро́ги пита́тись:

„Ой козаки́! якъ до По́льщи
Втра́пити аъ обо́зомъ?

Що по Дніпру́ ви па́лите
Усі перево́зи?

Въ Кременчу́ці, у Черка́сахъ,
У Ка́неві, въ Ржи́щахъ
Стоіте́ ви зало́гами
Въ стари́хъ табори́щахъ.“ [74])

—„На́ що тобі, пи́шний кня́зю,
Доро́ги пита́ти?
Лу́чче тобі манівця́ми
Зъ Лубе́нь простува́ти. [75])

„Ой до те́бе, пи́шний кня́зю,
Збіглась уся́ шля́хта:
Червоніе навкругъ те́бе,
Якъ черва́та пла́хта.

„А міжъ ти́ми втіка́чами
Рарожи́нська па́нна,
Яснока́ чарівни́ця
На ввесь Га́дячъ сла́вна.

„Вміла вона́ відъ коза́цтва
Вночі утіка́ти,
То зуміе й тобі, кня́зю,
Доро́гу вказа́ти.

„А ми тебе́ зустрінемо
Не разъ и не дві́чі,
Та загля́немъ гарма́тами
Тобі, кня́зю, въ ві́чі. [76]).

„Веди́, кня́зю, за собо́ю
Ко́ней табуна́ми,
Щобъ було́ чимъ поділи́тись
На прощáння зъ на́ми.

„Бери́ ви́на, меди́ й пи́во
У бочка́хъ дубо́вихъ,
Щобъ було́ чимъ привіта́ти
Козаківъ лейстро́вихъ.

„Бери́ ша́ти дорогі́,
Су́кні едама́шки,
Щобъ було́ чимъ запобігти
Коза́цькоі ла́ски.

„Бери́, кня́зю, срібні ку́бки,
Зъ зо́лотомъ шкату́ли,
Щобъ твого́ ми проважа́ння
До́вго не забу́ли:

„Проважа́ли ми Ере́му
Зъ Лубе́нь до Прилу́ки,—
До́бре, до́бре нагріва́ли
Коло бго ру́ки!

„Провожа́ли ми Ере́му
За во́ди Дніпро́ви,—
Поміня́ли своє́ ря́мъя
На жупа́ни но́ві.

„Проважа́ли, рахува́ли:
„Чи бго́ пуска́ти,
„Чи въ та́борі до гарма́ти
„Его́ прикува́ти?“

„Ой наста́ла твоя́, кня́зю,
Оста́ння годи́на:
Збунтува́лась навкру́гъ те́бе
Уся́ Украіна.“

II.

Не бага́й, не круторо́гий
Въ ота́рі гуля́е:

Князь Ере́ма крізь коза́цтво
Доро́гу верста́е.

Ой не *медъ-пъяне́е-чо́ло* [77])
Бо́чку розрива́е:
Князь Ере́ма изъ шля́хтою
Хло́пство розгоня́е.

Ой не пи́во на про-ди́во [78]),
Игра́ючи ки́сне:
Князь Ере́ма изъ шля́хтою
Гайдама́цтво ти́сне. [79])

Бережи́ся, пи́шний кня́зю,
Дніпро́вої во́ди:
Не стина́йся съ коза́ченькомъ
Княже́цькоі вро́ди!

Коза́къ Го́лка по Вкраі́ні
Шу́лякомъ шуга́е;
Де крутне́тця—го́рде па́нство
Якъ пта́ство втіка́е.

Коза́къ Го́лка сшива́ со́тні
На живу́ю ру́ку:
Породи́ла бго́ ма́ти
На шляхе́цьку му́ку!

Ой де ста́не—земля́ та́не—
Підко́пи рика́ють:
Куди́ гля́не—трава́ вя́не—
Вороги́ зника́ють. [80])

III.

„Ой ви, хло́пство тупори́ле,
Безу́мні гла́ви!
Не въ-дога́дъ вамъ, якъ ми, па́нство,
Добува́емъ сла́ви.

„Есть у ме́не увъ обо́зі
Го́лений хавту́рникъ
Ой вінъ мині́ у напа́стяхъ
Вели́кий засту́пникъ. [81])

„Ви́візъ я є́гé изъ Ри́му
Відъ Отця́ Свято́го;
Ой вінъ зна́е, якъ скрути́ти
Го́лку молодого.

„Бо на спо́віді спасе́нній
Па́нночка сказа́ла. [82])
Кого́ се́рденькомъ дівочімъ
Щи́ро покоха́ла.

„Покоха́ла необа́чна
Во́рога лихо́го
Бра́ттівъ-шляхти, віри, Це́ркви
И Отця́ Свято́го.

„Покоха́ла бідола́шня,
Та й захорува́ла,
И въ неду́зі відъ преля́та
Та́йни не схова́ла.

„Такъ Госпо́дь намъ посила́е
По́мічъ не сподійну,
Що ми слу́жимъ костёлові
И папіжу вірно.

„Ось поба́чите, що́ змо́же
Пра́ва віра въ Бо́га:
Утіка́ти намъ помо́же
Коза́цька зало́га.

„А якъ Богъ дасть, що зъ обо́зомъ
Дніпро́ перебу́демъ,

То ще й Го́лку на роспра́ву
У ру́ки добу́демъ.

„Ёго́ кро́вью гаря́чою
Зми́емъ гріхъ дівочий
И ви́ставимъ ши́беника
Передъ ва́ші очі!“

IV.

„Чи то спра́вді, пани́ бра́ття,
Чи уві сні сни́тця,
Що нашъ Го́лка передъ кня́земъ
У ша́нцяхъ тісни́тця?

„Чи то спра́вді, пани́ бра́ття—
Не ймéмъ очя́мъ віри—
Що нашъ Го́лка у наме́ті
Пла́че надъ папіромъ?

„Мале́сеньке, тоне́сеньке,
Попи́сане кри́во,
Та зъ ота́маномъ хоро́бримъ
Чи́нить таке́ ди́во!

„Ой пано́ве! се жъ писа́ла
Па́нна чарівни́ця! [83])
Якъ намъ Го́лку відходи́ти,
Що кня́зя боїтця?“

—„Ота́маня сивоу́се!
Ви вікъ звікува́ли,
Та гіршого надъ всі го́ря—
Лю́бощівъ не зна́ли.

„Ота́маня сивоу́се!
Ви вікъ звікува́ли,

Соло́дшого надъ всі ща́стя—
Лю́бощівъ не взна́ли. [84])

„Ой риштýйте ви гарма́ти,
Морти́ри бомбо́ві,
Тільки да́йте мінí гля́нуть
На чо́рниі бро́ви.

„Ой стреля́йте и руба́йте
Зъ ра́нку до півно́чи,—
Да́йте, да́йте мінí гля́нуть
У лю́бині о́чі.

„Ой вели́ка се́рцю ра́дість
Во́рога зломи́ти,
А ще більша, а ще ви́ща—
Щи́ро полюби́ти.

„Ой вели́ка душі му́ка
Изъ свíтомъ проща́тись,
А ще більша, а ще гірша—
Дружи́ни зріка́тись.

„Отама́ння сивоýсе!
Чиніть мою́ во́лю:
Гей, поста́вляйте ви ча́ти
По чи́стому по́лю.

„Нехай гýсто зачатýють
Би́тую доро́гу,
Шобъ ніхто не змігъ чини́ти
Кня́зеві трівóгу.

„Хай Ере́ма зъ упоко́емъ
Дніпро́ перебýде,
Ні о́дного скарбо́вого
Во́за не позбýде.

„Хай втіка́е изъ нища́дкомъ
Въ до́брую годи́ну:
Не верта́тись ёму съ По́льщи
До насъ на Вкраíну!“

Ой вволи́ли ста́рі во́лю
Го́лки молодо́го,
Не зосмíлились промо́вить
Ота́ману й сло́ва.

V.

Хо́дить Го́лка надъ водо́ю—
Тяжко се́рце бъе́тця;
Ёго во́рогъ, ёго лю́тий
Зъ ра́дощівъ смíе́тця.

Хо́дить Го́лка та сумýе
Се́рцемъ одино́кимъ;
Ёго во́рогъ опини́вся;
За Дніпро́мъ широ́кимъ.

Позира́е на сей бе́регъ,
Потира́е рýки:
„Завда́въ, завда́мъ козако́ві
Страше́ннoі мýки!“ [85])

Ой не ра́дуйсь, пи́шний кня́зю,
Що заки́нувъ ýдку:
Хо́дить Го́лка та голýбить
Висо́кую дýмку:

„Кли́чешъ мене́, моя́ зо́ре,
На та́йну розмо́ву,—
Не почýю я до-віку
Коха́ного сло́ва!

„Ой оглу́хну, занімію,
Згніту́ свою́ ду́шу,
Се́рце лёдомъ заморо́жу,
Мо́вчки вме́рти му́шу.

„Дорога́ ти мині́ й рідна,
Се́рденько дівчи́но,
А доро́жша и рідні́йша
Ма́ти Украіна.

„Не почу́ю... бо не змо́жу
Се́рця зупини́ти.
Не поба́чу... не здолію
Я безъ те́бе жи́ти.

„Ой ши́роко, ой гли́боко
Ду́мкою займа́ю,
А ще ши́ршу, а ще гли́бшу
Я надію ма́ю.

„Де посіяти, аросити
Благода́тну волю,
Якъ не въ насъ на Украіні,
На крівавімъ по́лю?

„Ой засію я надії
И ду́ми висо́кі
У коза́цькій, у лица́рській
Нату́рі широ́кій. [86])

„Ой неха́й моі надії
Бу́дуть моі діти:
У се́рденьку гаря́чому
Лю́бо іхъ носити.

„Роспина́лись до́брі лю́де,
Щобъ у ра́і жи́ти,
А міні—аби́ не зни́кли
Моі діти въ світу.

„Ой то́ рай мій, вічне ца́рство,
Награ́да відъ Бо́га!
Не бажаю я відъ ёго
Кра́щого нічо́го. [87])

Пісня восьма.

I.

Братъ на бра́та го́стрить ша́блю
Наступа́е бо́емъ,—
Велича́е ёго́ шля́хта
Ви́тяземъ, геро́емъ.

Братъ відъ бра́та утіка́е,
Кри́ється въ хати́ні,—
Узива́е ёго шля́хта
Ха́момъ на Вкраі́ні.

Чие́ жъ ді́ло передъ Бо́гомъ
Пра́ведне, висо́ке?
Кого́ лю́бо озира́е
Небе́снее о́ко?

Ой чи ти́хъ, що пі́сля пра́ці
Гуля́ють съ пана́ми,
Ой чи ти́хъ, кого́ за пра́цю
Вінча́ють терна́ми?

Нехай своіхъ вихваля́ють
Пано́ве съ трибу́ни,
А про на́шихъ заигра́ють
Вандурніі стру́ни.

Нехáй своїмъ кýкли стáвлять
Корóлі, княжата,
А про нáшихъ бідолáшнихъ
Заплáчуть дівчáта.

Ой нé дóвго тобі, Гóлко,
Отаманувáти,
Характéрствомъ чужозéмнімъ
Ворогівъ лякáти.

Ой не дóвго тобі, Гóлко,
Голýбить надію,
Що Вкраіна вже не пійде
Въ лихýю різноцію.

Рáно, рáно ти, мій óрле,
Піднявсь воювáти,
Необáчнихъ, безталáннихъ
Рóзуму навчáти.

Сіешъ, сіешъ по Вкраíні
Ярую пшеницю,—
Лихá дóля рóдить-плóдить
Нікчéмну мітлúцю.

Сіешъ прáвду, сіешъ рóзумъ
И світъ передвічній,—
Байдужé! ихъ поторóча
Тягне въ морокъ вічний.

Дóвго, дóвго Украіна
Сліпá й глухá бýде:
Заслiпúли, заглушúли
Лукáвиі люде.

Ой закрийтесь ясні óчі,
Лягáй, сéрце, спáти:

Щé намъ Спáса не родúла
Пречúстая мáти!....

Нарядúли попи въ рúзи
Премýдрость всемúрну,
Дурять-манять людъ сердешний,
Якъ малу дитúну.

II.

Ой зза Днiпрá та зза Бóгу
Хмáра наступáе:
Панъ Хмельнúцький Кривонóса
Въ похóдъ виряжáе:

„Идú, идú, Кривонóсе,
Тóю сторонóю,
А я пійдý понадъ гірью
Слідóмъ за тобóю.

„Идú, идú, Кривонóсе,
Та вловú Ерéму.
Якъ улóвишъ, дýже вгóдишъ
Сéрденьку моéму.

Ще жъ, мій дрýже, е тамъ Гóлка;
Сияе красóю,
И прослáвивсь на Вкраíні
Нáрівні зо мнóю,

Ой якъ змóжешъ ёмý, дрýже,
Вкоротúти віку,—
Не забýду я послýги
Твоéі до-віку.“ [88])

III.

Ой зза Днiпрá та зза Бóгу
Хмáра наступáе;

Грачівъ клю́ча й чо́рнихъ га́локъ
На сей бікъ стяга́е. [89])

Чи то грачі, чи то га́лічъ,
Чи хи́жі дейне́ки
Роспуска́ють по Вкраі́ні
Заго́ни далекі?

„Ой не до́вго бу́дешъ, Го́лко,
Верхово́дить військомъ!
Втіка́й, втіка́й, вра́жий си́ну,
Изъ шля́хтою ни́шкомъ.

„Ой умівъ ти га́рну здо́бичъ
У насъ віднімáти;
Зумій тепе́ръ, вра́жий си́ну,
Противъ насъ стоя́ти!“

IV.

Чого́, чого́ въ Кривоно́са
На́ бікъ нісъ скриви́вся?
Не заста́въ въ Лубня́хъ Ере́ми—
За́ чуба схопи́вся.

Чого́ въ дейне́къ босоно́гихъ
Пото̀млені ко́ні?
Не насти́гли—уда́рились
Рука́ми объ по́ли.

Не насти́гли вони́ кня́зя
На би́тій доро́зі,
Перечу́ли черезъ лю́де,
Що вже на тімъ бо́ці.

„Кривоно́се, стари́й ба́тьку!
Стя́гуй свою́ си́лу,

Ряту́й, ряту́й відъ зра́дника
Украіну ми́лу!

„Уже́ жъ Го́лка, по́тай війська,
Съ кня́земъ наклада́е,
Усю́ шля́хту, все Жидівство
Въ По́льшу випуска́е,

„Ой уда́рмо, Кривоно́се,
На панце́рні ла́ви,
Хай леда́що не каля́е
Коза́цькоі сла́ви.

Ой не бійтесь, пани́ бра́ття,
Чужозе́мськихъ ша́нцівъ,
Ой уда́рмо, розженімо
Гадяча́нъ-пога́нцівъ!“

V. [90])

Ой не вcти́гъ же коза́къ Го́лка
На ко́ника сісти,
Ста́ли ёго́ панце́рниківъ
На капу́сту сікти,

Ой не вcти́гъ же коза́къ Го́лка
На ко́ника впа́сти,
Ста́ли Гадяча́нъ голіннихъ
Якъ сно́пики класти.

Ой якъ сти́сне коза́къ Го́лка
Коня́ острога́ми;
Оступи́ли ёго́ ла́нці
Зъ го́лими шабля́ми.

Оступи́ли,—мовъ коло́ссямъ,
Шабля́ми укри́ли.

Не зломи́ти гайдабу́рамъ
Лицарської си́ли! [91])

Поверну́вся ли́царь Го́лка
На пра́вую ру́ку;
Куди́ гля́не, туди́ гря́не,
Всю́ди по́вно тру́пу. [92])

Ой не взя́ти вамъ ли́царя
Го́лими рука́ми. [93])
Уже́ жъ ва́ша гайдама́цька
Тече́ кровъ ріка́ми.

„Кривоно́се, о́рле хи́жий!
Налета́й близе́нько,
Чи не влу́чишъ до́вгимъ спи́сомъ
У саме́ серде́нько.“

—„Ой вели́ке характе́рство!
Намъ е́го́ не вби́ти. [94])
Тре́ба, бра́ття, срібнимъ гу́дзькомъ
Рушни́цю наби́ти. [95])

Чи то ко́лосъ середъ ни́ви
Під вітромъ схили́вся,
Чи то Го́лка уродли́вий
Съ коня́ покоти́вся?

Покоти́вся,—кінь ворони́й
Понадъ Дніпро́мъ гра́е.
Съ того́ бо́ку князь Ере́ма
Лю́бо позира́е.

Покоти́вся,—довгогри́вий
По піско́чку ска́че;
На тімъ бо́ці Рарожи́нська
Тя́жко-ва́жко пла́че.

VI.

Не вважа́ли гайдабу́ри
На коза́цьку вро́ду,
Рва́ли тіло по кусо́чку,
Ки́дали у во́ду. [96])

„Оце́ тобі, чарівни́це,
Ті ка́рії о́чі,
Що ти́ лю́бо цілува́ла
Темне́нької но́чи!

„Оце́ тобі, чарівни́це,
Те́е ли́чко па́нське,
Що ти ёму́ зопсува́ла
Завзя́ття коза́цьке!

Оце́ тобі, чарівни́це́,
Се́рце те лука́ве,
Що ти всімъ намъ уба́вила
Коза́цької сла́ви!“

VII.

Ти́хо Дніпро Славу́тиця,
Ти́хо въ мо́ре лле́тця,
На тімъ бо́ці Рарожи́нська
Въ сиру́ зе́млю бъе́тця:

„Красо́ моя́! зъ золоти́ми
Ша́ти берега́ми!
Якъ же мині въ сві́ті жи́ти
Поміжъ ворога́ми?

„Красо́ моя́, пи́шна вро́до!
На́ що ти здала́ся!
Щобъ я ма́рне катели́цтва
И па́нства зріка́ся?

„Чи на те жъ я побáчила
Серéдъ ночи сóнце,
Щобъ дивúтись на свíтъ Бóжий
У пáнське вікóнце?

„Чи на те жъ мíнí відкрúлись
Таемнúці тéмні
Въ тóму сéрці гарячому,
Въ тíй душі огнéннíй?

„Ой сéрденько гарячее,
Огнéнная дýшо!
Підъ водóю у Славýті
Найтú я васъ мýшу!“

VIII.

Ой злúнула лебедúця
Зъ бéрега крутóго—
Порúнáти та шукáти
Пóгляду ясного.

Ой злúнула лебедúця
Изъ скéлі крутóі—
Порúнáти та шукáти
Розмóви любóі.

Чи то жъ біла лебедúця
Въéтця міжъ лугáми:
Чи то товуть зъ золотúми
Шáти берегáми?

„Ой панове, вірна шляхто!
Кúдайтесь у вóду,
Вúрятуйте чóрні брови
И пúшную врóду.“

—„Товáриші гайдамáки!
Хто зъ васъ дóбре плáвле?
На тихъ шáтахъ пóвно злáта,
Дорогóго кáмня.

„Мáбудь, щúро чарівнúця
Гóлку покохáла,
Що ті шáти дорогúі
Що-днá надівáла.“

Шкóда, шкóда вірній шляхті
Плáвати човнáми:
Потонýла пúшна врóда
Съ чóрними бровáми.

Шкóда хúжому дейнéцтву
Нéвідъ роскидáти:
Не покáжутця до-віку
Дорогúі шáти.

IX.

Ні шляхéцьке, ні дейнéцьке
Не побáчить óко
Дорогóго и святóго
У Днíпрí глибóкімъ.

Не про васъ, панóве, дбáе
Чúстий Духъ зъ духáми,
Якъ на зéмлю посилáе
Дúво міжъ дивáми.

Не на те васъ, тéмні лю́де,
Породúла мáти,
Щобъ Днíпрóві таемнúці
Сéрцемъ провирáти.

Прозирáють у Славýту [97])
Зъ ýстя до вершúни

Не-спани́лі, не-схлопі́лі
Ді́ти Украі́ни.

И поки́ диви́тись бу́дуть
У Дніпро́ві во́ди,
По́ти бу́дуть се́рцемъ чу́ти
Да́вніі прито́ди.

Ой бага́то у Славу́ті
Ди́вного, свято́го;
Найдивні́йше—ши́ре се́рце
Го́лки молодо́го.

Росте́рзане, крива́вее,
Бъе́тця під водо́ю
И всю во́ду исповня́е,
Ду́мою свято́ю.

Ой бага́то у Славу́ті
Красоти́ таїтця,
А найкра́ща—Рарожи́нська,
Па́нна-чарівни́ця.

Ши́ре се́рце до те́плого
Ло́ня пригорта́е
И дівочою сле́зою
Ра́ни заживля́е.

Лю́бо се́рцю крива́вому
Під водо́ю би́тись.
И на сей світъ крізъ ту ду́шу
Коха́ну диви́тись.

А на Йва́на на Купа́ла
Зъ води́ па́нна ри́не
И обхо́дить, въ білихъ ша́тахъ,
Усю́ Украі́ну.

„Ой ти мене́, Украі́но,
Коха́ння навчи́ла:
Кого́ стрі́ну надъ Славу́томъ,
Дамъ у се́рце си́лу.

„Перебу́де всяку му́ку,
Перебу́де го́ре,
И квітка́ми засия́е,
Якъ весно́ю по́ле.

„Ой ти мене́, Украі́но,
Навчи́ла люби́ти;
Въ кого́ се́рце крива́вее,
Му́шу исціли́ти.

„Переста́не кровъ гаря́ча
Се́рце облива́ти;
Заспоко́ю, приголу́блю,
Якъ дити́ну ма́ти.“

И бага́то безтала́нныхъ
Па́нна зустріча́ла,
И у се́рце сціля́щиі
Ча́ри проліва́ла.

И мое́ крива́ве се́рце
Скропи́ла сле́зою,—
Напоіла сціля́щою,
Живо́ю водо́ю.

Обнови́лась, я́ко о́рля,
Юность мого́ се́рця;
Роспусти́ла душа́ кри́ла,
Пісня ллетця, ллетця.... *)

*) На этомъ оканчиваются стихотворенія, печатавшіяся въ „Основѣ“ и потомъ собранныя П. А. Кулишемъ въ отдѣльную книжку подъ заглавіемъ „Досвітки“.—*Ред.*

Оста́ння пісня *).

Ой счорніла я, ой змарніла я
Зъ невимо́вного горя,
Що щерба́тая, безтала́нная
Довела́сь міні до́ля.

Ой мину́лося закоха́ннячко,—
Не мина́етця му́ка.
Отруіла мене́, моя́ ма́тінко,
Віковічня розлу́ка.

Ой хочъ тя́жко жъ я сумува́тиму,
Та не зна́тимуть лю́ди
Яка́ га́дина, яка́ лю́тая,
Заповала́ міні въ гру́ди.

Ой одкри́ла бъ я тобі, ма́тінко,
Моє́ тру́ене се́рдце;
Та не ви́несе твоє́ се́рденько—
На шматки́ розірве́тця.

До землячки **).

Украінко, рідна се́стро,
Пта́шко полохли́ва!
Куди́ се тебе́ замча́ли
Необа́чні кри́ла?
Передъ те́бе ща́сна до́ля
Съ ка́рими очи́ма,

*) Черниговскій Листокъ за 1861 г. № 11, стр. 83. Мѣсяцъ и число этого номера газеты не означены; цензурное же разрѣшеніе дано 18 декабря 1861 года.

**) Основа, 1862 г., Февраль, стр. 81.

А довічняя невбля
Стоіть за плечи́ма.
Поленула въ чужу́ зе́млю
Зъ рідної Вкраіни,
Промінята рідну се́мъю
На чужу́ чужи́ну.
Веселися, утіша́йся,
По́ки молоде́нька,—
Неха́й ту́жить по дити́ні
На Вкраіні не́нька.
А якъ бро́ви полиняю́ть
Ли́ченько змарніе,—
Щимітиме вбо́ге се́рце,
По́ки заніме́.
Щимітиме се́рце вбо́ге,
Що рідну роди́ну
Промінята на зрадли́ву,
Невірну дружи́ну.
Гірка́, гірка́ се́рцю зра́да
До́ма на Вкраіні,
А ще гірша, а ще тя́жча
На чужій чужи́ні.
Бу́дешъ пла́кать, въ зе́млю би́тись,
До́лю проклина́ти,—
Не почу́е, не розва́жить
Старе́нькая ма́ти!
Ой неха́й вона́ не чу́е,
Ой неха́й не зна́е,
Якъ дити́на погиба́е
У чужо́му кра́ї!
Лега́й, ма́ти, спочива́ти
Въ те́мну домови́ну:
Не ве́рнетця безтала́нна
Дочка́ на Вкраіну!

---

* * *

На-добра́-нічъ усімъ на́ нічъ! *)
Да́йте одпочи́ти...
Хто коха́е мене́ щи́ро—
Не бу́де буди́ти.
Не будіте, ми́ле бра́ття,
Мене́ зъ домови́ни:
Ой не хо́чу я до су́ду
Ба́чити Вкраіни!
А на су́ді зно́ву бу́ду
Го́спода блага́ти,
Щобъ верну́тись працюва́ти
До вбо́гоі ха́ти:
„Ой не живъ я, Бо́же пра́вий,
На білому сві́ті:
Рвавъ терни́ я по доро́зі,
Не рожéві квіти.
Не дозна́въ я, Бо́же пра́вий,
Лю́бого впоко́ю
За непра́вдою людсько́ю,
До́лею тяжко́ю.
Верни́, Бо́же, дороги́і
Літа молоди́і,
Що звяли́ли, отруіли
Вороги́ лихи́і.
Верни́, Бо́же, мою́ си́лу,
Що гну́лась-хили́лась,
На нару́гу, на заба́ву
Лю́дямъ знадоби́лась.
Верни́, Бо́же, мене́ зъ ра́ю
До рі́дноі ха́ти,—
Бу́ду въ ха́ті працюва́ти,
Тебе́ прославля́ти."

*) Основа, 1862 г., Февраль, стр. 66.

До братівъ на Вкраіну *).

Хто мене́ не зна́е—
Самъ себе́ пита́е:
Чи то ве́чіръ погаса́е,
Чи ра́нокъ світа́е?

Хто мене́ не зна́е—
Віри не дійма́е,
Що стари́й дідъ го́лосъ ма́е,
Підъ ко́бзу співа́е.

Ой мовча́въ я, бра́ття,
Сло́вомъ не озва́вся,
По́ки Ба́тько украінський
Пі́снею впива́вся.

Хочъ мовча́въ уста́ми,
Співа́въ я душе́ю,
Та боя́вся зъ нимъ ріяни́ти
Ко́бзою мое́ю.

Наста́ла годи́на,
Що вся Украіна
Заридала по Тара́су,
Якъ мала́ дити́на.

Наста́ла годи́на—
Ні одна́ люди́на
Не взяла́ся за банду́ру
Мужи́цького си́на.

Задзвони́ли су́мно
По Вкраі́ні дзво́ни.

*) Основа, 1862 г., Мартъ, стр. 29.

Ви́сить мо́вчки старосві́цька
Банду́ра въ комо́рі.

Уже́ жъ на ій стру́ни
Та й пообвиса́ли,
Голосні́йші, вимовні́йші
Ворогы́ порва́ли.

Чи до-віку жъ, бра́ття,
Бу́демо мовча́ти?
Благословіть мині́ ко́бзу
Німу́ю узя́ти!

Підтягну́ я стру́ни
На го́лосъ висо́кий,—
Не сумува́й, Тара́се ба́тьку,
Въ могы́лі глибо́кій!

Почіплю́ я, бра́ття,
До старих ъ струнъ но́ві,—
Не дока́зуй, загребу́щий,
Зъ Москвы́ козако́ві!

Неха́й го́рда шля́хта
Зъ жа́лю омлива́е,
Що коза́къ вельмо́жнихъ пре́дківъ
На судъ визива́е!

Гірко жъ мині́ та́я
Сла́ва довела́ся,
Що рука́ моя́ зня́лася,
За ко́бзу взяла́ся!

Ой хто мене́ су́дить,
Хто мно́ю горду́е,
Неха́й пра́вду, неха́й щи́ру
Відъ ме́не почу́е.

Сусіде лука́ві,
Загребу́щі ру́ки!
Не до су́ду прийма́ть бу́ду
Одъ васъ тя́жкі му́ки.

Го́ді вамъ у се́рце
Сіяти отру́ту!
Я посіявъ по отру́ті
Крутове́рху ру́ту.

Посхо́дила ру́та
Барвінкомъ хреща́тимъ,
Бу́де се́рце застила́ти,
Ра́ни закрива́ти.

Изъ ранъ, мовъ съ крини́ці,
Рідне сло́во ри́не...
Розлива́йся, рідне сло́во,
По всій Украі́ні!

Неха́й всяке мля́ве
Се́рце стрепене́тця—
И но́вою, здоро́вою
Ду́мою забъе́тця.

Росла́ моя́ ду́ма
Понадъ берега́ми,
Де славе́тний Гариба́льди
Би́вся зъ ворога́ми.

Цвіла́ моя́ ду́ма
Надъ водо́ю ти́хо,
Де вікъ че́сний дожива́е
Ма́ти-Гоголи́ха.

Ой бго́ жъ то си́ла
Мене́ звеселы́ла

И співáти про святýю
Вóленьку навчúла.

Ой íї жъ то сéрце
Тúхе-голубúне
Менé вчúло тихéсенько
Плáкать по Вкраíні.

„Цвіте мій“, мовлялá,
„Хóлодомъ прибúтий!
Отепéръ би тобí, сúну,
Трéба въ свíті жúти!

„На рідному пóлі,
Сúну, ти орáвъ би,
Рідну сéмъю ти насýшнимъ
Тепéръ годувáвъ би.“

Ой шкодá намъ, мáти,
Про те сумувáти,
Що сусіде загáрбали
Изъ рíдної хáти.

Нехáй изъ чужóго
Хлíба розживýтця;
Въ насъ на нúвахъ нóві жнúва,
Дасть Госпóдь, начнýтця.

Ой урóдить жúто—
Бýде всякé сúте;
Занедбáемъ, що забрано,
Хóлодомъ побúто.

Порóжні засіки
Гáрно налаштýемъ,
Ще й сусідъ своíхъ насýшнимъ
Хлíбомъ нагодýемъ.

Хай Німець сміється
Зъ нáшого звичáю,
Що ми справдí хлíбомъ-сíллю
Вóрога карáемъ. [1])

Ой тимъ ми на свíті
Здáвна держимóся,
Що втеряти тíльки прáвду
Одну́ боімóся.

Процвітáе цвітомъ
Дáвняя руíна:
Перехóдить свята́ прáвда
Відъ бáтька до сúна.

Прáвдо, нáша мáти!
Пóки ще живá ти,
Пóти бýдемъ навкругъ хáти
Своé жúто жáти.

Початокъ новоі поэми *).

(1648—1654).

Заспівъ.

Кобзо, моя непорочна утíхо!
Чомъ ти мовчишъ? Задзвони мíні стиха,
Голосомъ предківъ святихъ задзвони,
Давні пригоди мíні спомяни.

---

*) Основа, 1862 г., № 8, Августъ, стр. 51 и Черниговскій Листокъ, 1862 г., № 10, стр. 76.

Може, чие неспанілее серце
Тяжко забьетця, до серця озветця,
Якъ на бандурі струна до струни.
Хто не зуміе озватись річами,
Хай обізветця дрібни́ми слізами:
Ти жъ свої речі дзвони-промовляй,
Душамъ братерськимъ заснуть не давай.
Хай недовірки твої каменіють,
Хай вороги твої съ жа́лю німіють,—
Ти рідну се́мью до-купи ззивай.
Гей, хто на горе, на лати́ багатий!
Сходтеся мовчки до вбогої хати,
Мовчки сідайте въ мене по лавка́хъ,
Мовчки сумуйте по вбогихъ братахъ.
Темно на-дво́рі, зоря не зоріе,
Вітеръ холодний одъ півночи віе,
Квилять вовки по степахъ-облогахъ.
Кобзо! ти наша утіха едина...
Поки прокинетця сонна Вкраіна,
Поки дождетця своеі весни,
Ти намъ по хатахъ убогихъ дзвони.
Стиха дзвони, нехай братнее серце
Важко забьетця, до серця озветця,
Якъ на бандурі струна до струни.

Пісня перва.

Куди ні спогляну—
Серденько завяне;
Де ні обернуся—
Гірки́ми заллюся.
Побраталось панство
Съ пъявка́ми—жидами,

Душять Украину
Всіма́ сторонами.
Усі перевози
Обложили митомъ,
Вибірають мито
И грішми и житомъ.
Всі річки й озера
Заорандували;
Козацькиі села
Шляхецькими стали.
Уже й вітряками,
Уже й вешняками,
Въ городахъ торгами,
Въ селахъ ярмарками,
По шляхахъ чумацькихъ
Корчмами, шинками
Завладавъ Іуда,—
Похилились люде!...
Запродало панство
Жидові Вкраіну.
Хто словомъ озветця—
У темниці гине.
На руки кайдани,
А на ноги дибки,—
Дивись у віконце
Изъ темноі глибки.
Слухай, якъ жидівство
Изъ панствомъ гуляе,
Тупорилимъ хамомъ
Козака взиває.
Слухай, якъ голосять
Козацькиі діти,
Що мусять на жида
Панщину робити [2])
Брати моі, орли моі,
Прибо́ркані крила!

Не на-віки обомліла
Козацкая сила,
Ще не вмерла, пани—брати,
Козацькая мати...
Ще не всі ми підъ ногами
У хижої шляхти.
Ще не вмовкли на Славуті
Рѣвучі пороги;
Ще до Січи не забули
Козаки дороги.
Ой зберімося на раду
У чистому полі:
Нема въ полі на роздолі
Жидовскої волі.
Ой зберімось та порадьмось,
Чи намъ працювати,
Чи намъ хати покидати
Та въ луги втікати....

Варѳоломееві Шевченкові *),

(на ёго́ звістку, що заспоко́івъ пра́цею свою́ ста́рість).

Нема́ въ світі рідний бра́те,
Якъ своя́ хати́на!
Пожи́ве́ въ теплі, въ зати́шку
Вся твоя́ роди́на.

А якъ ще коло хати́ни
Та й млино́къ на Ро́сі,—
Спи собі тоді́ безпе́чне
Підъ него́ду, въ про́сі!

*) Основа, 1862 г., Октябрь, стр. 30.

А проки́нувшись, диви́ся,
Якъ дітво́ра гра́е;
Слу́хай, се́рцемъ весели́ся,
Якъ *стара* співа́е.

Нехай сла́вить ди́во ди́вне—
Красоту́ дівоньку,
Щобъ згада́въ ти те́плимъ се́рцемъ
Ве́сну парубо́цьку.

Нехай сла́вить Бо́же свя́то—
Лю́бощі-кохання,
Щобъ душі твоій приспи́лось
Да́вне жениха́ння.

А підъ співи зросту́ть діти,
Якъ рожеві квіти.
Ви дава́йте імъ нау́ку,
Якъ у світі жи́ти.

Въ сві́ті жити—не тужи́ти,
Хліба заробити,
Не боя́тись наступи́ти
На терно́ві віти.

Не самі квітки́ арива́ти
По гаяхъ, по по́лю:
Че́снимъ по́томъ виробля́ти
Изъ нево́лі во́лю.

Працюва́ли, добува́ли
Хліба ви свято́го
За первобцвіту-кохання
Віку молодо́го.

На стерни́ну и терни́ну
Сміливо ступа́ли,

А квітка́ми передъ ми́ромъ
Го́лову квітча́ли.

И слёзу́, и пітъ крива́вий
Відъ люде́й таїли,—
У зневá́гу не дава́ли
Молодо́і си́ли

Ой вели́ка си́ла въ се́рці,
Що кохáти вміе!
И недо́лю, и нево́лю
Вонá подоліе.

Немá си́ли въ Бо́жімъ ми́рі
Надъ свято́ кохáня:
Воно́ ро́бить изъ нево́лі
Чéсне панува́ння.

Къ Помпею.

Помпей, ты именемъ великій,
Но больше, кротостью души,
Ты внемлешь радостные клики
Въ блаженной хуторской тиши.
Веселый праздникъ именинный
Поѣздъ гостей нарядный, длинный
Къ тебѣ приводитъ въ отчій домъ;
Все шумно, радостно кругомъ.
У насъ не то,—мы праздникъ Божій
Встрѣчаемъ межъ людей,
И голосъ радостный друзей
Не зазвучитъ къ намъ изъ прихожей,—
Съ старушкой милою вдвоемъ
Мы никого къ себѣ не ждемъ.
Однакожъ мысль, что ты мечтаешь

О насъ въ день радости своей
И кубокъ полный выпиваешь
За дальнихъ изгнанныхъ друзей,
Одна ужъ эта мысль чаруетъ
Нашъ умъ и душу и даруетъ
Замѣну счастья быть съ тобой
Среди семьи твоей родной.
Повѣрь, Помпейко нашъ прелестный,
Что мы лишь тѣломъ вдалекѣ,
А думой въ миломъ уголкѣ
Встрѣчаемъ праздникъ твой чудесный,
За праздничнымъ столомъ твоимъ
Невидимо съ тобой сидимъ
И словъ твоихъ очарованье
Вкушаемъ любящей душой,
И тихой грусти изліянье
О братьяхъ дѣлимъ мы съ тобой,
И о Надинѣ одинокой
Тоскуемъ скорбію глубокой,
Но сердца грустнаго тоска
Съ тобою вмѣстѣ намъ сладка.
Утѣшься жъ, другъ, что милой Саши
Съ тобою нѣтъ въ день именинъ:
Среди Мотроновскихъ картинъ
Всегда витаютъ души наши,
И даже грозный смерти часъ
Не разлучитъ съ тобою насъ.

Сонетъ *).

Ще любо дивлятця на мéне карі очі,
И біла рученька въ моій руці тремтить,
И одъ річей моіхъ на ліжку, середъ ночи,
Дівоче серденько и мліе и болить...

*) Черниговскій Листокъ, 7 октября 1862 г., № 27, стр. 215.

Дівчино-горлице! шкода́ твого кохання,
Ночей безъ сна, здихання-сумування:
Живу я розумомъ, а серце тихо спить.

Минулись любощі,—душа моя жадае
Кохання иншого.... Споглянь ти на орла,
Якъ вітромъ на ёго́ одъ півночи бурхае,
А вінъ дзвинить перомъ, летить вінъ якъ стріла.

То духъ мій, горличко, то розумъ мій буяе...
Кого жъ вінъ по степахъ шукае—викликае?
Орли́цю сміливу, крилатшу одъ орла [1]).

Дума про Саву Кононенка *)

(1637).

Передне словце.

Між старосвіцькимъ козацтвомъ викидалось людей ледачих чимало. Такий був і Сава Кононенко. Приблудивсь він до вас на Рус із Московщини і заколотив усіма козаками, підцьковуючи шляхту на козацтво, а козаків-рейстровиківъ на випищиків та запорозців. Панам Ляхам такий чоловічок був по-нутру; підпирали його пани Ляхи збройною силою, бенкетами його вглобляли, подарунками обсилали і помогли йому виманити в рейстровиків гетманську булаву. Тоді запорозький кошовий Павлюк, бачивши, що ледачий чоловік орудуе козацькою справою, вислав од свого боку добрих молодців у Переяслав. Взяли вони Саву з його підручниками і привезли до Павлюка в Кош. Там козаки його судили військовою радою, та й скарали смертю, яко „недруга отчизного і похлібцю лядського".

*) Чернигов. Лист., 1863, № 9, стр. 66—72 и № 10, стр. 75—79.

I.

Червоніють хмари, червоніють;
Підъ кручами филі аліють;
Далекі діброви синіють;
Луги й береги зеленіють.

Потемніло небо надъ горами;
Говорить Славут із вітрами;
Пливуть запорозці човнами,
Окрила іх ніч туманами.

„Запорозці, товариші-браття!
Покажіть козацьке завзяття:
По три чайки в-ряд натягайте,
Дубовими веслами грайте."

Виплили с Крилова—не світало;
Двинули с Черкас—не смеркало;
Опівночі Канів минали;
Перед світом якорь метали.

„Запорозці, товариші-браття!
Покажіть козацьке завзяття:
В Переяслав рано впадайте,
Кононенка Саву піймайте.

„Кононенко лядським духом дише:
На козацтво ябеди пише,
Накладае панами Ляхами,
Колотить всіма козаками.

„Кононенко—москаль-чужениця;
Над козацтвом глумом-глумитця;
До Ляхів він—ласа лисиця,
До козацтва—хижая птиця.

„Не такому булаву держати,
Козацтву порядок давати,
Про здобич козацькую дбати,
По Чорному морю гуляти!“

II.

Ясно, ясно осіннее сонце
Переяслав освітило;
Рясно, рясно запорозьке військо
На майдані червоніло.

Вийди, Саво, вийди, недоляшку,
З гостроверхого будинку,
Глянь на прігру, на рій запорозький,
Що гуде-шумить по ринку!“

Роем, роем славні запорозці
Проти сонечка грають,
Грізно, грізно лядського похлібцю
На росправу викликають.

„Набивай, москалю, лядський побратиме,
Дорогі самопали,
Що тобі панове на лукавих учтах
В упоминку дарували!

„Покликай на варту, на панцерну роту,
Що стоіть при воротях,—
Нехай потанцює перед козаками
У сап'яних чоботях!

„Годі тобі, Саво, козаків хапати,
Шляхті в лапи оддавати!
Не до віку буде запорозцям уші
Вража шляхта обтинати!

„Не до віку будуть скалічені люде
У Гадячі вали сипать!

Годі вже з Ляхами, кручими синами,
Сап'янцями згорда рипать!“

III.

У Сави ворота—
Краківська робота:
Цвяховані, мальовані,
Гонтиною щитовані.

Під щитом бойниці—
Стоять гаківниці,
На вік вічний збудовано
І штабами обковано.

Боронить ворота
Панцерная рота,
Мирським скарбом купована,
Медом-пивом напована.

Даремна робота!
Не встояла рота,
Як сипнула до приступу
Завзята голота.

Що одні стріляють,
А другі рубають,
Треті Саву Кононенка
В батька-матір лають.

Не встояла рота—
Роспались ворота.
Прискочила до будинка
Завзята голота.

Східчастий будинок,
Зверткові віконця,
Та не видно навкруг його
За димами сонця.

Віють наші, віють
Із мушкетів густо,
Поки стало в пана Сави
На подвір'і пусто.

IV.

Стала в світі слава—
Росквитався Сава
З низовими братчиками-козаками
За лукаві вчинки,
За панські впоминки,
За бенкети, за ласі трапези з Ляхами.

Стала в світі слава—
Що попався Сава
Запорозьким братчикам в лабети,
Брали-ясакували
Жупани лудани,
Оксамити, едваби, саети.

Стала в світі слава—
Козацькая справа
Сама себе людям на сміх не давала:
Добре вона дбала,
Раду радувала,
Недруга отчизного скарала.

Могильні сходини *).

ПОЕМА.

На могилі при вірниці,
Въ півночі, злітались,—
Щирі душі українські

*) „Мета", Львовъ, 1863 г. № 1, стр 18 - 34. и № 2, стр. 106—116.

До ради збірались.
Що до ради, що до діла,
А що на судъ правий
Збіралася громадонька
Судити лукавихъ.
Въ парчахъ довгихъ, въ китайковыхъ,
Золотомъ повитихъ,
И въ жупанахъ у червонихъ
Збирались судити.

Кругомъ поле; спить могила;
Громада сумуе,
Вижидае собі річі;
Ніхто не жартуе.
Зайшовъ місяць,—перший півень
Піднявсь на огласку;
Изъ громади двое вийшло,
Питаютця ласки.

Першъ усёго озвався батько—
Батько Запоріжжя:
„А ну, діти, до поради,
А нуте до річі!"

Гукнувъ батько, та й ставъ смутний,
Булаву піднявши.
Обізвався за нимъ другий,
За голову взявшись;
Обізвався жовтий, блідний,
И голосъ, якъ зъ лёху,
Ледве-ледве ёго чути,
И назирцемъ трохи
Обернувся вкруги себе,
Щобъ гуртъ оглянути,
Та, вклонившись, вимовляе:
„Нуте жъ, діти, нуте!...."

Звовъ, якъ нелень въ непогоду,
Чуприну насунувъ,
Якъ хмарою окутався,—
Якусь думу думавъ.
Изъ підлібъя смутни очі,
На нихъ чорна дума,
Та зъ нихъ, часомъ, світъ зассяе,
Мовъ солнце зъ-підъ дуба.
Якъ сонечко на заході,
Дарма що не гріе,
А оссяе степи, лани,
И ланъ золотіе,
И озеро—якъ срибряне,
А даль—та червона!....
Такъ зяссяли смутни очі
Зъ-підъ хмурого лоба.

(Невідомий цей чоловікъ починa свою річъ до громади; громада придивляетця до ёго и баче въ ёму когось знакомого та забутого.)

Невідомий:

„Ой шановная громадо,
Підчасъ ми зібрались,
Хто-то й зъ-близу, а кто й зъ-даля,—
Спішили, сліталисъ,
Не для сміху, не для жартівъ,—
Для праці, для ради,
То у себе, то въ другого
Спитати поради...

(Трохи помовчавши:)

Хто пізнае свого батька,
Чи малу дитину,
Хто пізнае сестру, брата—
У таку годину?
Хто пізнае товариша,

Не бачивши зъ-роду?
Пропоную свое лихо
И свою невзгоду.

(Зновъ трохи помовчавъ, а тимъ часомъ громада зовсімъ утихомирилася.)

Я родився въ своімъ полі.
А вирісь въ чужому;
Шукавъ слави для Украйни,
Та найшовъ другому—
Гріхъ казати—козакові.
Лягла моя слава!...
Добро мусивъ, та недоля
Досталась, не слава,—
А соромъ, та людські лайки,
Въ Украйні зарікй;
Менія мое—гірша лайка
Зосталась на-вікі.
Хто теперъ мене згадае
Брату-козакові,—
Тому й лайки, а відъ кого?...

(Плаче.)

Охъ, серце въ окові!
Мое серце гірько плаче,
А гіршъ, що не дома,
Не на рідні поховали,
Не въ густій діброві".

Громада (пізнаючи ёго):

—Бачили, чули,
Милий нашъ друже:
Уже ти набрався,
Ажъ ми дивувались.

Невідомий (обтираючи слёзи:)

„Хочъ—завіщо? скажіть мині!
Скажить, добрі люде,
Що зробивъ я для Украйни,
Що мене забули
Наши діти на чужині?
Добромъ не згадають,
Тілько чути, що сміютця,
Лають, проклинають".

Громада (совсімъ пізнавши):

— Москаль, Москаль, рідний брате,
Напустивъ туману,
Та й посліпли діти наши!
Москаль отуманивъ,
Москаль, Москаль, рідний брате!
Та ті, що предъ Богомъ
Стоять завше на тимъ світі,
Що тутъ за порогомъ.

Невідомий (крізь слёзи:)

„Хочъ на волі лігъ въ могилу,
Кайданівъ не бачивъ,
Такъ не маю й тутъ покою,—
Кістки моі плачуть:
Вони бачуть, вони чують
Недобрі споминки,
Зарікання. Соромъ!... Соромъ!...
Такъ наші пожитки
Пропадають, якъ пилина;
Москаль понаврочивъ,
Робить въ нашій Украйні,
Робить, що захоче".

Громада (голосно:)

— Понаврочивъ, понаврочивъ!
Нашъ людъ пропадае:
Всю живущу Москаль тягне,
Изъ рукъ не пускае.

Невідомий:

„Пропадаю!...
А той лежить у могилі,
Лежить-спочивае
Въ Украіні, рідній землі...
(Сердито)
Совісти не маешъ!...
Продавъ Петру твою неньку—
Ой, Юда предатель!
Спокутуйся въ чужій славі,
Спокутуйсь, проклятий!"

Громада:

— По заслузі ёму, друже,
Нехай лишъ проспитця;
А ти, брате, спокутуйся
Та вже-жъ не журися:
Може буде таки въ світі,
Що людъ схаменетця!
Хочъ въ неволі трава зійде,
А людъ нашъ оснетця!

Громада замовкла,
Мовчить невідомий;
Тутъ голосъ роздався,
Неначе Господній,—
Неначе-бъ то зъ неба,
Якъ Богъ на Синаі

Балакавъ зъ Мосіемъ,
Той голосъ гукае:

„Нежурись, козаче!
Не сумуй по тій славі,
Не бийсь по утраті!
Буде колись та година,
Якъ у рідній хаті
Кістки твої привітають,
Та й въ далю до дому
Твоя слава колись прийде
Спочити въ діброві!“

(Громада жахнулась, а невідомий, затрусившись, потупивъ очі и довго мовчавъ).

Невідомий:

„Дай то, Боже!...“

Лобъ піднявся,
И очі блиснули;
Сівъ вінъ мовчки до громади,
Громада вітхнула,
За тимъ часомъ стало чути,
Якъ пугачъ гукае:
„Пугу! пугу!...“ всі вірнули,
А вінъ—не літае,
А стоіть собі поважно
Въ турецькімъ жупані,
Та поважне слово Січі
Гукае громаді:
„Пугу, браття-громадяне!
Я мушу сказати
Свое лихо, людське горе,
Й поради прохати.....

(Громада змовкла.)

Нудно мині спать въ кайданахъ
На чужому полі;
А ще гірше, якъ згадаю,
Що не має волі,
Волі неньці-сиротині,
Нашій Україні.
Поховала своіхъ дітокъ
Не въ степу—въ чужині:
Поховала въ Москівщині,
У землі шляхецькій,
У кайданахъ, въ Сібірюці,
Въ могилахъ турецькихъ.

Скрізь полягла наша слава,
Слава віковая,
Та полягла не въ Украйні:—
Вона не приспала;
Присипали чужі люде,
Враги, та не рідні;
Присипали. . . . . Не загине-жъ
Слава на чужині!

А въ Украйні сплять могили,
Сплять сини ледачі;
У неволі гартовались,—
Не въ степахъ козачихъ.
У неволі вікъ марніють,
У неволі гинуть,
Москалеві хлібороблють,
Ёго не покинуть.
Не згадають першу долю,
Не згадають нашу славу,
Січъ, козацьку волю.“

Громада:

— Гріхъ и соромъ братамъ нашимъ,
Синамъ Украіни,

Якъ-що слава добутая
На віки загине.

Батько Запоріжжя:

— Потрівай лишъ, ясний орле!
Є гонець міжъ нами,
Скаже правду того світа,
Якъ тамъ поживають;
Чи то справді вже забули
Батьківъ рідні діти;
Стрівай, орле: вінъ не схоче
Неправди таіти...,
Того пекла не боітця,
Що спершъ переходивъ.
Не страшна ёму та мука,
Що вінъ переносивъ.

Пугачъ:

„Хай роскаже,
А я свое:
Гину й досі у кайданахъ
Богомъ не прощенний,
Бо въ кайданахъ, у неволі,
Лігъ козакъ хрещений,
У кайданахъ на чужині
Ненька не приспала,
А въ Украйні міжъ братами
Гине моя слава.
Гине моя слава на вікъ-віки;
Поле поорали,
Посіяли; уродило;
Москалі стоптали.
Потоптали наше зерно
На саму Покрову,
Покосили траву нашу
До самого корня.

Громада:

— Кара! кара Москалеві!
Погубивъ Украйну!
Кара дітямъ Катерини!
Кара, злая кара!

Замовкъ пугачъ, трічи тупнувъ
Объ землю ногами;
Забрязчали на все поле
Залізні кайдани.
Затряслася та могила,—
Така ii доля!

Зійшовъ пугачъ изъ могили,
Та й сівъ ажъ одъ поля;
А громада тутъ у гомінъ,
Тамъ регітъ, тамъ галасъ....
Старий батько огукнувся:
„Що ви, діти? Гай, гай!
Стійте лищень,
Стійте!“

Ажъ ось съ поля, зъ-за могили,
Піднявсь хтось недужий
Та довгою вкритий
Китайкою червоною.

Батько Запоріжжя:

„Годі гомоніти!...“

Насупивши брови хмурі,
Голову схиляе,
Зійшовъ вище на могилу,
Звідтіль оглядае.

Хто побачить—не пізнае,
Хто такий—не знають;

А вінъ трохи одкривъ очі
Та й ставъ промовляти:

„Зъ головою повинною
Йду я сповідатись,
Братамъ моімъ, українцямъ,
Свій гріхъ розказати.
(Подумавши:)
Усі мене знають,
Одні мене знають,
Другі-жъ поважають.
Инший гостримъ якъ уколе,
То й въ ямі застонешъ;
Тамъ розіллють моремъ кари,—
Отто-жъ вже потонешъ.
Якъ тутъ поратують
Відъ кари, то прямо
Одягнуть у славу...
Та що така слава,
Якъ тісно у хаті,
И зъ боку та на бікъ
Усе повертатись....

Тобъ-то кажуть: „запроторивъ,
Продавъ свою матіръ".
Послухайте-жъ! Коли виневъ,
То разомъ карайте.
(Подумавши:)
Не того бажавъ я, браття,
Не кари відъ ката;
А бажавъ я руку дати,
Якъ братъ дае брату.
Не бажавъ я йти въ неволю,
Тікавъ я відъ панства,
Відъ шляхецтва, та попавъ я
У саме кріпацтво.

Не тягнувъ я въ ярмі шиі,
А йшовъ я по волі;
Простягъ руку, якъ рівному.
Зійшлися обое
И—думкою не згадати—
Та хто-бъ те подумавъ?
Свої руки, свої ноги
Въ кайдани обпутать.

Та вже довго я караюсь
За те, що сподіявъ;
Душа моя не весела,
А мае надію.
Простіть мині, милі браття!
Пустіть одпочинуть
Зъ вами вкупі, въ вашій хаті....
Чи вже-жъ мині гинуть?"

Громада:

— Богъ съ тобою, нашъ Богдане!
Не вмре твоя слава;
Всі пізнають твои думи,—
Спомянешъ це слово.
Хто-бъ же думавъ, щобъ братъ брата
Схотівъ погубити;
Щобъ хто жінку хотівъ вбити,
Сина задушити?..

(Богданъ обнимаетця и цілуетця—спершу зъ батькомъ Запоріжжя, а потімъ зо всіма громадянами.)

И зновъ тихо, зновъ не чути
Річі до громади;
Зновъ сумують, вижидають
Суда и поради.

(Де-не-де зъ громади вириваютця голоса:)

„Гонця! гонця!"

Ажъ ось диба—ледве, ледве
Протягуе ноги;
Поступъ вірна; вінъ не просить
Ні въ кого підмоги.
Черезъ плечі висить кобза
На ремінї чорнімъ,
На ремінї широкому;
На ій струни нові
Почіпляні, напручені
Самі якъ не грають.
Кобзарь, йдучи, на палицю
Себе підпирае.
Піднявсъ вище, якъ орелъ той,
И очі орлині
Піднявъ вгору, озирнувся
Кругомъ на могилі.
Довгі уси ротъ прикрили,
Відъ вітру бушують,
Зобгавъ ноги, присідае;
Громадонька чуе—
Забряжчали нові струни,—
Кобзарь направляе
Свою кобзу; все готово,
И вінъ починае:

„Зъ давнихъ давенъ Дніпръ широкий
Тече въ сине море;
Зъ давнихъ давенъ наша мати
Злегалася зъ горемъ;
Зъ давнихъ давенъ діти наші
Знали, де недоля,—
Не було імъ ще ніколи
Такоі неволі.
Помарніли, зледащіли;
Та вже зелень сходить,
Сходить жито; е надія,

Що Богъ намъ уродить.
Є вже нива, де посіять,
Й готовлять насіння,
Та на ниві е оріхи,
Де дарма посіви.
Ой кохавъ я щирі думи
Оріхъ той зъорати,
Та все дарма: вража сила
Взялася мішати.
Ой мішали, ще й мішають
Москаль, москальчата,—
Завелися въ нашімъ краі
Пани, паненята.
Обвернули коштовитихъ
До свого талану;
Обвернули та й зробили
Украінця паномъ.
А съ тимъ панствомъ ёму дано
Чужі звичаі;
А въ звичаяхъ—лихо! лихо!...
Ні, лучче сховаю....“

Громада:

—Та ні, брате!
Нічого ховати.

Кобзарь:

„Забряжчи ти, моя кобзо,
На нові струни;
Я голосно заспіваю
Слухать кому буде.

(Грае.)

Забряжчи ти, моя кобзо,
На всі свої лади:
Заспіваю про те панство,
Про життя неладне.

(Грае й співае.)

Забули стидъ, забули соромъ,
Кому ви совість віддали?
Огляну васъ, побачу васъ,
Не ті ви стали, що були.
Въ хоромахъ ви звили гніздо
Пороківъ, злиднівъ и гріхівъ,
Всёго, що е на світі гидче,
Чого самъ чортъ-би не хотівъ.
Все те я бачивъ и мовчавъ,
Бо ждавъ кінця години злої,
Кінця гріхівъ, кінця пороківъ,
Я ждавъ, я ждавъ,—сказавъ и годі....
(Замовкъ и виграе на кобзі, а потімъ зновъ співае.)

Я бачивъ самъ, якъ батько рідний
Дітей своіхъ на сміхъ пустивъ:
Що дня гулявъ, робивъ бенкети
И все добро изъ рукъ спустивъ;
Добро чуже, добро сирітське
Пропівъ, програвъ, въ дітей віднявъ;
Чого-жъ не вспівъ пропить-програти,
То те покравъ, въ гаманъ сховавъ,
А дітямъ давъ сердечну долю,—
Не давъ ума, не давъ освіти,
А давъ гоноръ, початки панства,
И съ тимъ пішли несчастні діти.
Сміетця людъ,—вони не бачуть
И кирпу дмуть, у-верхъ деруть,
И панствомъ тимъ гордятця й досі,
Хочъ зъ нихъ сміють, хочъ імъ плюють.

(Трошки помовчавши.)

Несчасні діти, невинні діти!
А хто за васъ потягне руку?
А хто васъ збавить, не допустить
До васъ недолі, може й муки?

Тітки и дядько васъ забули,
За батькомъ ті слідкомъ идуть;
Въ однімъ гнізді росли, кохались,
Ті вамъ підмоги не дадуть....

(Замовкъ и направляе кобзу.)

Громада:

—Добра!...

Кобзарь:

„На другий ладъ заграйте струни!
Заграй ти, кобзо, голоснішъ!“

Батько Запоріжжя:

„Співай, кобзарю, ще такої“.

Громада:

—Такої ще! побільшъ, побільшъ!

Кобзарь (співае:)

„Отамъ надъ Псломъ, на правімъ боці
Ціеи річки, за піскомъ,
Стоіть будинокъ-хоромина,
Построінъ зъ давна ще панкомъ.
Теперъ загляньте въ ті хороми,
Въ закрами, скрини по куткахъ,
Великі кучі тамъ богацтва
Зібралися въ однихъ рукахъ;
Ті кучі плачуть и потёки слівъ
Ще ллютця, ллютця по землі,
Бо те добро збіралось кривдо,
Збіралось завжде по брехні,
Багато лукъ, багато поля
Віднято сильно въ козаківъ.

Не знавъ суда, не знавъ росправи,
Укравъ, віднявъ, бо такъ хотівъ.
Дивлюся я, и злодій той
Споважнохильний у панівъ;
Ёму бенкетъ, ёму звичаі,
Бо вінъ робивъ, якъ самъ хотівъ.
Сказавъ-би я у вічі прямо,
Що ти укравъ, що ти виднявъ;
Ему не стидъ, не стидъ знакомимъ,
Бо слідъ згубивъ—зъумівъ сховать.
Та що й казать! казавъ вінъ людямъ:
„Я кравъ, ховавъ, бо вмію красть,
„Бо е ліса—куди ховати
„Злодіівъ здобичъ, та не въ васъ!...“

Громада:

—Добра!...

Кобзарь (подумавши трохи, знов співае:)

„А тамъ, въ кутку, високі гори
И чорний лісъ на нихъ порісъ;
На горахъ тихъ стоіть будинокъ.
Будинокъ стогне, плаче лісъ,
Бо тамъ живе порочня мати,
Працюе тіломъ, ще й зъ-добра,
Въ роскоші тоне, світъ поганить.
Працюе—лихо!—не одна-жъ!
А бачуть те усі сусіди,
Сусідні дочки молоді,
И мати дітокъ наставляе:
„Отакъ робіть! отакъ робіть!“...

(Награе на кобзі, а громада ні чичиркъ; подумавши, кобзарь знов співае:)

„Ажъ онъ, ажъ онъ-де людський соромъ!
Тамъ цілий рідъ на злі сидить,

Тамъ батько вмеръ—причина темна,
А плідъ пішовъ ввесь світъ гудить.
Одна дочка пішла въ палати
Продати тіло, та й найшла
Уси, хочъ білі, за-те довгі,
И жизь—ніщо. Друга пішла
Не то въ палацъ, не то въ хороми,—
Кохання, жарти въ торгъ дала,
И такъ прошла не 'дна та зіма,
Міжъ людомъ такъ вона жила.“

(Замовкъ и нахиливъ свою голову.)

Громада:

— Ну ще, брате! ну ще, брате!
Нічого таіти
Та всю правду, напъ кобзарю,
Бо де-жъ ії діти.

Кобзарь (уставши:)

„Ні, панове громадяне!
Роскаже хто другий,
Бо вже таки утомився,
Та ще й своя туга:
Поскитавсь я на тімъ світі,
А все тее—панство;
Бувъ салдатомъ на тихъ горахъ
И паномъ зъ кріпацтва;
Потімъ знову у кайдани,
Въ каторогу, післали,
И каторжнимъ згубивъ силу,—
Потімъ назадъ взяли;
Ще скитався по чужині,
Коли кажуть: „годі!...!“
Такъ-то й годі! Ажъ и мертвий
Не маю спокою;

Й теперъ мене судять, лають,
Неначе живого.
Теперъ моі кістки жовті
Стали виривати;
Теперъ стали въ домовині
По шматкамъ метати.
А все пани-недоляшки,
Московська понура!..
Бо щось правда для нихъ гірка,
Не по іхъ натурі...."

Громада:

— Людська хмара іхъ розмие,
А вітеръ розвіе;
Лихе панство заразъ згине,
Якъ правда повіе!

Тутъ другий півень одкликнувся;
Громада знова озирнулась
На всі краі, на всі сторони;
По небі хмара хмару гоне,
И хмари густо небо стлали,
У край одъ краю вісті гнали.

Громада:

— Вісті, вісті съ того світу!

Повіявъ вітеръ изъ-за степу,
Зъ байраківъ, гаівъ загуло;
Громада змовкла, розслухае,
А вітеръ свище; чуть було
Завні тяжкі, слёзи гіркі,
Ридання, регіть съ-підъ кнута.
Людская кровъ неслася вітромъ,
И тихо голосъ вимовлявъ:

„Біда, біда въ людьми зъідналась,
Біда всімъ краемъ замишля,
Бідою річки наші плютця,
Біда въ неволю віддала.
Одинъ народъ себе рятуе
Зъ біди, другого затяга,
И гне народъ бідою ключку,
Останні злидні витягать.
Зъ бідою жидъ почавъ боротись,
Зъ біді наживъ богацтво, гроші,
А все біду свою туря,
Зъ бідою Ляхъ по-вікъ воюе,
Біду на другихъ наклика,
Біда панівъ уже псувала,
А панъ ще й досі не втиха.
Ще панъ живе; живе неправда,
Живе зъ нимъ лихо и біда.
Ще панъ не вмеръ, не вмерла кривда
И пуга сили заіда;
Ще панъ живе, ще панъ воюе
Изъ словомъ правди, и руба
Ножемъ брехні, ножемъ доноса,
И все кричить: „біда! біда..."
— Біда вамъ, дочки Русалима!...
Христосъ колись людямъ сказавъ,
— Бо вы змели насіння годне,
Що Богъ людямъ на помічъ давъ.—
Біда и вамъ, пани прокляті!
Бо й въ васъ зерна того нема,
Бо ви зерно свое псували,
Нема въ васъ чести й сорома!

Могилу лоскомъ люде вскрили;
Замовкли, стихли; а въ могилі,
Неначе мертві повставали,
Гуло, вило, въ землі стогнало.

Зашумілы знову байраки,
Въ степу метлицю понесло,
И хвиля трави вихиляе,
И всюди, скрізь кругомъ, гуло.
А часомъ вітеръ сипне слёзи,
Зъ-далека горе принесе;
И чують знову громадяне
Заспіви тяжкі; съ лиха все
Зо всіхъ кінцівъ гуде—спивае,
Співае—плаче; плачъ и сміхъ,
И злющій регітъ, стогнуть люде:
Одинъ почне, другий не стихъ.

Голосъ перший:

Тяжко міні, тяжко!
Зъ горя, не по-волі
У пеклі цімъ жити.

Тяжко міні, тяжко!
Світъ білий поганить,
На соромъ робити.

Тяжко міні, тяжко!
Хліба заробляти,
Гріхомъ годуватись.

Жити на світі,
Та ще молодецкій
Чести не мати.

Ой чи моя-жъ то
На це була воля?
Чи я-жъ то хотіла?

Въ батька гуляла,
Матіръ кохала,
И сердце кипіло.

Де-жъ ти ваялася?
Відьма проклята,
Пані багата!

На що здалася?
Въ пана купила
За два дукати?

Тілько для того,
Щобъ въ батька відняти,
Въ пекло продати.

Такъ!... захотілось
На два дукати
Третёго взяти.

Пий же, проклята,
Кровъ молодую!
Серце руйнуешъ.

Въ роскоші тонешъ
Насъ убиваешъ,
Честю торгуешъ!

Голосъ другий:

Я ходила по городі,
Ласковиць шукала,
Заквітчати свою косу,
Та лихо спіткала.
И не туди то, ажъ съ-за тину
Паничъ появився;
Якъ не билась, не просилась
И якъ не молилась,
А узяли у кімнати—
Паничеві свати,
По-неволі противъ ночи
Постіль білу слати,

Ой бодай-же мої руки
Зъ-малку повсихали,
Якъ не вміла того пана
На-віки приспати!
Ой бодай-же моє личко
Зъ-роду не білило,
Якъ приспати того пана
На-віки не вміла.
Ой було-бъ міні несчасній
Та зъ нимъ задавитись,
Якъ тепера приходитця
Валятись підъ тиномъ,
Та змивати слізоньками
Панський той любистокъ,
Та нудити свою душу,
Ховатись відъ дітокъ.—

Прочистили хмари небо
Надъ-тими горами
Зеленими Дніпровськими,
И, ніби-то въ раю,
Повіяло тихесенько
Зъ-відтіль на всі краі,
Въ Украіні озвалися,
Гуртомъ заспівали:
„Ой краю нашъ, краю!
Краю нашъ рідненький!
Прийми, привітай насъ,
Якъ сирітъ маленькихъ!
Ми сироти голі,
Обірвані ходимъ,
И ніччю спочити
Кутка не знаходимъ.
Проклятиі діти,
Одверженні родомъ,
Зъ душею и серцемъ

И волею зъ-годомъ.
Ой знай же, нашъ краю,
Що насъ попрікають
За те, що кидаемъ
Нікчемні звичаі.
Суди ти насъ, краю!
Карай по заслузі
Та съ-першу послухай
Сердонька у туі:
Звичаі далекі
До насъ привітались,
Батьки наші рідні
Зъ ними поіднались;
Звичаі нікчемні
До насъ привітались,
Батьки не прогнали;
Та й що зъ ними сталось!
Забули святую
Та щирую правду,
Українську долю
И козацьку славу;
Злигались зъ гостями—
Народомъ чужими,
А свій рідъ забули
Діти Украіни!...
Ой краю нашъ милий,
Що съ тобою сталось?
Твій рідъ перебутий
Тебе одцурався.
Забута намъ воля,
Запропащена доля;
Ніхто не насіе
Пшениці въ тімъ полі.
Дарма ті посіви—
Пшениця не зійде,
Кукіль тамъ уродить...

Народніі зъіди!!
О людъ недотепний!
Перевертні края
Одстали одъ гурту,
Одъ нашого краю!...
Батьки наші, краю,
Братівъ покидають,
Синівъ своихъ рідних
Въ праці попрікають;
Самі-жъ загубили
И совість и правду,
Забули въ хоромахъ
Українську раду,
Засіли въ хоромахъ,
Въ мурованихъ, білихъ,
Деруть зъ-відтиль шкури
Братівъ своіхъ бідних.
Въ хоромахъ бенкети,
Въ хоромахъ весілля,—
Въ братівъ нашихъ рідних
Диряві оселі.
Въ хоромахъ гуляють
Пани, паненята,
А нашъ братъ бідує,
Якъ панські щенята.
Ой краю нашъ милий!
Заглянь ти въ будини,
Подивись: пізнаешъ,
Що нашъ панъ тамъ чине".

Зъ усіхъ кінцівъ, зъ усіхъ сторінъ—
И все до могили,—
Неначе-бъ то пісня людська,
И голосъ единий
Такъ співае:
„Якъ була я багата,

Мала и дукати,
Мала срібло, злато
И рублені хати.
Мала свое поле
И степи широкі:
Паслися отари.
Скрізь, де скинешъ окомъ,
Тамъ богато коней,
Тамъ ліса соснові,
Тамъ луги и луки,
Тамъ гаі, діброви.
Скрізь було въ кешеняхъ
Золото бряжчало;
Пояси шовкові
И шапки квітчались.
Скрізь сияла слава—
За моремъ, Дунаемъ;
Мала свою волю,
Вільно панувала...
Пішло срібло-злато,
Золоті дукати
Въ московську кешеню;
А рублені хати
Огні попалили,
И жито у полі
Москалі скосили,
Степи зруйновали,—
Багацтва шукали,
Отари и коней
Пани позаймали.
Останніі гроші
Кешені не рвали,
Та й ті не сховались,—
Жиди повіймали,
А волю святую—
Въ ярмо та кайдани;

Осталася слава,—
Вже то не закони.
Літай же ти, славо,
Літай по чужині,
Та людямъ розказуй,
Яка Україна...“

Замовкла пісня, й вітеръ знову
Погнавъ по небі хмари чорні;
И низомъ знову ставъ ганяти
Зъ усіхъ кінцівъ, та все до хати.
(Въ різнихъ місцяхъ по-переміні чуются голоси:)

I.

Слухай, хаме! Чи хочъ вудки?—
Випий лишень зъ-горя.

II.

Самъ тулисся, а сміесся;
Доказуешъ горемъ!

I.

Хаме, хаме!—хочъ за шелягъ!..
Стрівай лишень!... Слухай!
Хочешъ даромъ?... А признайся:
Твоя жінка сука?

III.

Куда лѣзешъ, мазёпа!
Вишъ ты—й онъ въ работу.
Нѣшто смыслишъ? Гречку-бъ сѣялъ,
А больше нѣтуть толку!

IV.

Заплати—
То будешъ правий;
Не заплатишъ—
Будутъ краять.

V.

Пришли сіна до конюшні,
Чоловіка въ клуню,
Нехай робить за панщину;
А тобі—ось дуля.

VI.

Коли хочешъ, щобъ не били,—
Роби, що панъ каже.

VII.

Якъ не звяжешъ свого батька,
То й тебе повяжуть.

VIII.

А ви куди простяглися?
А вамъ треба волі?
А засъ! Ще ви не Хранцюзи;
Вамъ різокъ у—волю!

IX.

Асъ! два! асъ! два!...
На пра́—во!...

X.

Што я . . . . т . . .

IX.

Эхъ ты! та-я, та-я!
Нѣшто по-салдацкому такъ гаварятъ?

XI.

Мене, пане, обідрали;
Взяли моі дрова
Десятники, а тепера
Якъ міні до-дому?

XII.

Нафучись вигофарифать по-благородна, да тогда и прикоди шаловаться; а я не разопралъ тфая мушицка языкъ.

XIII.

За молитву
Треба дати,—
Ато підешъ въ пекло!

За шлюбъ треба
Заплатити,—
Ато підешъ въ пекло!

За исповідь—
Хочъ гривеньку,—
Ато підешъ въ пекло!

За часточку—
Хочъ пяточку,—
Ато підешъ въ пекло!

Миромъ мазанъ—
Миро стое,—
Ато підешъ въ пекло!

За похоронъ—
Карбованця,—
Ато підешъ въ пекло!

За хрестини—
Три полтини,—
Ато підешъ въ пекло!

По мертвому—
Мене годуй,—
Ато підешъ въ пекло!

Богъ уродить—
Міні готуй,—
Ато підешъ въ пекло!

XIV.

„Верніть міні добро мое,
Верніть дідівщину!
Верніть добро, що забгали
У лиху годину!
Верніть міні степи моі,
Верніть мою волю,
Верніть волю, що забгали
Зъ широкого поля!
Верніть міні добро мое,
Бо Богъ васъ накаже!
Верніть міні батьківщину!...“

Оттакъ въ степу каже;
Коли-чути: за цю мову—
Пуга засвистіла:
„Оце тобі батьківщина!
Згадай свого діда!....“
За цимъ—регітъ изъ-підъ пуги,

А тамъ: „кукуріку!“....
—Оттакъ, браття, у насъ діють,
Оттакъ ще до—віку!—

Топиръ—Гора *).

Волынська дума **).

I.

Вже журавелькы вéсну звистылы,
И жайворонкы пидъ небомъ граютъ;
Жабы въ болоти заскрéкотилы,
Та й соловейкы гаи вытаютъ.
Дивча въ диброви шука сонъ-зилля;
Куе зузулька, викъ ій вищуе...
Чы то жъ короткый, та й безъ весилля?...
Влысиулы слезы, серце сумуе...

II.

Ходыть по селахъ
Дидъ изъ торбáмы.
Будыть святымы
Душы писнямы.
Всюды селяне
Старцеви рады,
Всюды винъ первый
Середъ громады.
Навкругы ёго

*) Гора ся—на Волыню, у Ровенскому повити. На гори— камъяный хрестъ, а пидъ горою - село Передилле. Людськый переказъ про Топиръ—Гору заховано въ сій думи. Дiялось у XVI столитти.

**) Правда, Львовъ, 1868 г., № 27.

Купляцця люде:
„Заспивай, старче,
Що було й буде?“
—„Ой, мои диткы!“
Старець имъ каже:
Тяжка годына,
Та й лыхо враже!
Бувъ я тамъ, диткы, де Ингулъ-ричка,
Злывшысь изъ Богомъ, рыне у море;
Земля Татарська тамъ невелычка,
Да тяжке людямъ видъ неи горе.
Бувъ на шляху я, що Дыкымъ Полемъ
Звидты прямують на Украину;
Зуздрывъ зъ могылы пидъ небомъ голымъ
Погань Татарську. хыжу дружыну.
День и ничъ бигъ я,
Зъ сылъ выбывався....
Гляну; ажъ чорный
Замитъ пиднявся!
Вороння й галочъ
Пидъ небомъ кряче,
И щось незрыме
Въ оздухахъ плаче,
Хто бувъ у Сичи, прыкмéты знае:
Колы зъ улусивъ ханъ вылитае
До насъ по здобычъ,—ёго, мовъ хмары,
Птаство голодне попережае.
Горе жъ вамъ, диткы!
Рыне, проклятый,
Не дасть вамъ вéсну
Празныкуваты.
Молитесь, диткы,
Святому Богу,
Та й тикай кожне
Въ свою дорогу!“

Молядця люде,
А за горою
Галочъ день вкрыла
Наче полою.
Клыкне—поклыкне
Старець по мыру:
„Гей, спасай душу
Тай Божу виру!
Крыйтеся, люде,
Хто куды встыгне,
Поки безбожна
Пóгань налыне!“

III.

Въ темному лузи
Сонце сміецця;
Промижъ травою
Струмочокъ въетця;
Надъ нымъ плакуча
Верба неначе,
Схылывшы виття,
Сердешна й плаче.
Витеръ стыхенька
Виття хытае,
Козакъ въ дивчыны
Правды й пытае:
„Чы вирно любышъ
Мене, дивчыно?“
—„Люблю, якъ маты
Ридну дытыну“.
Проговорыла
Та й счервонила,
Шытымъ рукáвцемъ
Лычко закрыла.

Такъ голубъятка
Соби воркують,
Ажъ раптомъ галасъ
Страшенный чують.
Глянуть, ажъ хаты
Въ сели палають,
Дымъ по-пидъ сыни
Хмары бурхають.
Небо надъ нымы
Все почорнило,
А сонце кровъю
Зачервонило.
Изъ села люде, забравшы диткы,
Гýртомъ безладнымъ въ пущу тикають;
Несуть иконы, хресты, пожытки
Корогвы въ витромъ фуркочуть—грають.
Ледве до пущы
Бидахы встыглы,
„Гала!“ Татаре
Въ село набиглы.
Выють, буркочуть,
Мовъ буря влюща,
Мовъ середъ моря
Хвыля ревуща.
Блыснулы стрихы,
Дымъ пидлитае,
Чорнымъ кожухомъ
Небо вкрывае.
Зныклы....
Зосталось
Лышь пожарыще.
Витеръ по чорныхъ
Буртыщахъ свыще;
Мижъ попеламы
Печы биліють,

А по руинахъ
Собакы выють.

IV.

Ой ты, Вкраинськый на́роде мылый!
Чомъ съ-поконъ—вику въ го́ри знываешъ?
Чомъ одъ колыскы ажъ до могылы
Тилькы турботу та нужду знаешъ?
Де твоя доля,
Люде сердешный,
Що въ своій хати
Не бувъ безпешный?
Жывъ—пробувавъ ты, мовъ та стеблынка,
Що й перегналв бъ ыншу травыцю,
Дакъ мусыть гынуть у косовыцю;
Рисъ ты, мовъ дыкый бро́стокъ-дубынка,
Що швыдко вгору
Паростъ пускае,
Та злюща пакость
Кору здырае;
Мусыть винъ сокомъ
Сылъ намагаты,
Го́лый корою
Истъ покрываты.
Глянешъ на те́бе—
Серце вмирае.
Чы Богъ проклятгемъ
Тебе карае?
Чы свитъ на тебе
Розлютувався,
Занапастыты
Прытьмомъ завзявся?
Весно, красюща
Землю квиткамы,
Гарна, якъ дивка

Мижъ дивонькамы!
Въ цилому роци
Добо найкраща
Для земель ыншыхъ,
Для насъ—пропаща!
Чымъ ты вытаешъ
Руськыи ныны?
Що́ намъ прыносышъ,
Пышна богыне?
На пожарыщахъ—
Чорни руины,
А на руинахъ
Плачъ-побыванне...
То жъ твое любе
Намъ прывитанне!...
Геть видъ насъ, весно,
Геть, не вертайся!
Въ пущахъ та нетрахъ
Квитомъ пышайся,
Туды заманюй
Погань огыдну,
Нехай забуде
Русь-Украину.

V.

Гей ты, Даныло,
Славный козаче! [1])
Чуешъ, якъ сумно
Воронне кряче?
Здавня ты знаешъ
Шляхы Татарськи,
Славенъ ты, хваленъ
Въ думахъ кобзарськыхъ.
Волосомъ сывымъ,
Батьку, вкрывайся;

А въ поли бытысь
Не зарикайся.
Гей, стрепеныся жъ,
Туре нашъ ярый!
Клычуть у „танець"
Тебе Татаре,
Клычуть у танець,
Та й скалять зубы...
Заткны невирамъ
Землею губы;
Свысны Щербатымъ [2])
Ханови въ слини,
Щобъ ажъ поганый
Зубы заципывъ.
Не хтивъ у Крыми
Тыхо сыдиты,
Та й забажавъ песъ
Нашу кровъ пыты.

VI.

Крыкне ханъ зычно
Хыжымъ Татарамъ:
„Де ступлю, хай кровъ
Скризь тече даромъ!"
Потимъ гыранамъ [3])
Давъ знакъ бровамы,
Щобъ звеселылы
Его писнямы,
Гучно трыструнни
Скриглять чунгуры:
Въ ладъ хыта лобомъ
Ха́ныще мурый;
Кровъю налыти
Вырячывъ очи,

Якъ звирь, що звисты
Скотыну хоче.
Слухавшы писе́нь,
Такъ расходывся,
Наче людськои
Крови напывся.
Выпустывъ стрилу, [4])
Закрычавъ: аманъ!
Шлыкы й каптаны
Роздавъ мижъ гыранъ,
Шукаты дивчатъ
Выславъ погони,
Казавъ спочыты
Й попасты кони.

VII.

На Топиръ-гори
Щось дывнее сталось...
„Господе, рятуй!"
Крыкомъ озвалось;
Бо й тамъ Татарва
Вже опынылась,
За кымсь угналась,
Та й зупынылась.

А тамъ у лузи
Зновъ пры вербыни
Чомъ галасуе
Погань съ пустыни?
„Джявръ, джявръ!" [5]) белькочуть
По-надъ водою,
Летять що сылы....
Бо тамъ съ косою
За свою любу

Козакъ сердешный
Навпро́ты Горды
Выйшовъ безпешный.
Одынъ зъ арканóмъ
Бувъ прыпустывся,
Та крыкнувъ: Гʼала!
Съ коня схылывся,
Бо козакъ его
Черкнувъ косою,—
Беркыцьнувъ мурый
Сторчъ головою.
Другый шаблею
Лышъ замахнувся,
Та не встыгъ рубнуть,
Не схаменувся,
А козакъ его
Якъ-разъ улучывъ,
Ростявъ косою
На дви унучи.
Тоди Гордынци
Стрилы пустылы,
Ему тры жала
Въ серце встромылы.

VIII.

Чы се на неби
Загримотило?
Чы на степу щось
Закопотило?
Чы зъ бативнею
Втика проклятый?

Ханъ у намети
Лигъ полосатимъ,
Мовъ писля жыру

Вовкъ, спочыватн.
Кругомъ наметы
Мурзивъ билилы.
Пидъ гору Топиръ,
Пидъ гай засилы
Татаре; Аллу
Вже прославляють
Та й сыре мъясо
Кинське лыгають.

Копоть, що спершу
Далекымъ здався,
Разъ-у-разъ блыжче
Все ростынався;
Выбигъ зъ намету
Ханъ съ переляку,
Выбиглы й мурзы,
Крычять: Алла-гу!
Мыттю поганци
Сидлають кони,
Рыштують въюки
До оборони..

Чуты вже й голосъ...
Якъ гримъ лунае.
Холодъ гордыньоку
Лаву проймае.
Мріють у поли
Шапкы козацьки.
Веде юнацтво
Въ „танець татарськый“
Сокилъ Даныло—
Ажъ глянуть мыло!
Кинь пидъ нымъ сывый
Басуе—рвецця;

Мечъ у правыци—
Щербатымъ звецця;
Сяе сталева
Шапка-мысюрка;
Блыскае панцыръ,
Віецця бурка;
Борода мае
Вила, кучмата;
Крыкне у поли—
Наче гармата.
Передомъ скочыть
Жваво до танця
Затопывъ шаблю
Въ крови поганця.
Збывся мургу́рый
Ханъ съ пантелыку,
Не зумивъ справыть
Своихъ до шыку,
Сунувсь упередъ,
Мовъ зъ мишка шыломъ
Зчепывсь на шабляхъ
Зъ старымъ Данылом
Ажъ ось Даныло
Щербатымъ свыснувъ,—
Здобувсь ханъ раны
Та й съ поля прыснувъ.
Зъ московськый мисяць
Буде лызатысь,
Не хутко зможе
На Русь загнатысь.

IX.

Зъ нетривъ та зъ лису выйшлы селяне,
На пожарыще дывляцця сумно,
Ажъ не ймуть виры, ажъ серце въяне,
Такъ зруйнувалы ихъ село глумно.

Плачемъ голосять,
Тяжко й здыхають,
На щó споглянуть,
То й зарыдають.
Зболилы груды,
Захрыпнувъ голосъ,
Головы звыслы,
Якъ въялый колосъ.
Дви стари вдóвы зайшлысь слезамы,
Людей пытають: „Хто вирыть въ Бога!
Чы нема мого сына мижъ вамы?“
Друга старенька пыта небога:
„Чы не бачывъ хто
Моеи часомъ?“
Та й заголосять
Обидви разомъ.
Шкода пытання!
Вже й вечорie;
Сонце за гору
Голову крые;
Проминемъ хмару
Позолотыло,
А надъ хмарою
Небо темнило.

„Дыво! ой дыво жъ!“
Люде гукнулы,
На Топиръ-гору
Гуртомъ сыпнулы;
Бо на Топири
Хрестъ почавъ мриты.
Перши зуздрилы
Маленьки диты.
Роспростеръ рукы
Винъ камъяный;
На хрести сяють
Слова святыи.

Що було мыру—
Ныць повалылось;
Обидви й невькы
Ему вклонылись.
Одна молылась,
Поклоны была,
А друга крычмо
Заголосыла.
До хреста лыне
Щось ему шепче,
Шепче, цилуе...
Нибы ій легше...
Та й пидъ лыбъ очи
Позапускала,
Правцемъ безъ духи
Пидъ хрестъ упала.
„Ой не велю жъ вамъ,“
Каже пипъ, „диты,
Бидну небогу
Та й тверезыты.
Спытайте лучче,
Яка то́ сыла
Хрестъ передъ намы
Постановыла?
То рука Божа
Зробыла чудо,
Покы свитъ сонця—
Памъятка буде.“

X.

На Топири спать
Повкладалыся;
Що въ кого було—
Покрывалыся.
Мисяць надъ мыромъ

Стыха сыяе,
А соловейко
Въ лузи спивае,
Уси замовклы
Съ тяжкого горя;
Тилько стареньки
Молитвы творять;
Тилько заквылыть
Тамъ немовлятко,
То зитхне зъ жалю
Кризь сонъ дивчатко.
Въ кинець ущухло.

Злиплыся вики
Сномъ благодатнимъ
Нибы на вики.
Не спала одна
Тилько людына—
Маты старенька
Зныклого сына;
Квылыть потыху,
Мовъ голубыця;
Зъ очей горюща
Крапле водыця.
Ничонька-маты
Землю покрыла,
Все прыгасыла,
Все потаила,

Въ бздухахъ всяки
Духи блукають:
Ти дбають щастя,
Ти смерть эсылають.
Все по ихъ воли
На свитъ приходыть,
Та й по ихъ воли

Изъ свиту сходыть;
Потайни косы
Пры соби носять,
Людське дыхання
На устахъ косять.

Люде вартови
Нагле поснулы;
Зъ неба дви зиркы
Внызъ полынулы;
Въ темному лузи
Зирка зныкае,
Друга на гору
Тыхо злитае.
Хрестъ на Топири
Заворушився;
Каминь, мовъ тило
Биле, свитився;
Намалювалысь
Карыи очи;
Забованилы
Косы дивочи;
Уста рожеви
Любо всмихалысь;
Рукы обняты
Роспростыралысь.
Ажъ ось прылынувъ
Янголь крылатый,
Подавъ дивчыни
Изъ себе шаты.
Въ янгольскыхъ шатахъ
Дивчына гожа,
Мовъ просто съ церквы
Святая Божа,
Съ каменя выйшла
Соби тыхенько,

Помижъ сплющымы
Майне легенько.
По-надъ землею
Знявшись летила—
Де верба въ лузи
Мылого вкрыла,
А зъ высокости
Глянула въ воду:
„Чы пизна мылый
Мою уроду?“
Та й усмихнулась,
Мовъ квитка сяе,
Якъ поцилункомъ
Ранокъ витае,
А пидъ рукою
Серце заграло,
И очко щастемъ
Ажъ запалало.

XI.

Винъ.

„Ой не далы жъ намъ
Щастя дожыты!“

Вона.

„Звелыть Господь рай
Нашъ видчыныты.
Давъ намъ дознаты
Щастя такого,
Що не боицця
Ничого злого.
Трома стриламы
Тебе пробылы,
Та й на симъ свити

Насъ розлучылы.
Дай—поцилую,
Кожну стрилыну,
Рутою раны
Твои обвыну.
Чого жъ сумуешъ?“

Винъ.

„Не сумуваты
Не зможу: чувъ я,
Якъ моя й маты
Былась у землю
Та голосыла.
Іи втишаты
Не моя й сыла.“

Вона.

„Та й я не знаю,
Де моя маты:
Богъ не дозволывъ
Про неи дбаты....
За мною гналысь
Хыжи невиры.
На Топиръ-гору,
Що люти звири
Отъ-отъ блызенько....
Тильки съ пивъ-гони....
Вже й досягають....
Вже ихъ долони
Косы моеи
Отъ досягалы.
Крыкнуты тильки
Уста здолалы:
„Господе, рятуй!“
Та якъ простерла

Руки хрестомъ, я
Такъ и замерла.
Такымъ-то чудомъ
Спась Богъ одъ глуму!
Теперъ я маю
Едыну думу:
Кожнои ночы,
Саме въ пивночы
Вуду литаты
Тебе вытаты,
Рановькы любы
Та й цилуваты“....

XII.

Ой тамъ за гаемъ
Небо зъ землею
Зійшлося, нибы
Свое зъ своею.
Тыхо блукають
Хмары стадамы;
Русалкы мріють
Мижъ яворамы.

На свитъ зайнявшысь,
День уже дыше;
Витерець травы
Й лыстя колыше.
Вовкы та лысы,
Що жырувалы
Татарськымъ трупомъ,
Геть повтикалы
По пущахъ, нетрахъ,
По логовыщахъ,
Зъ мертвого поля—
Съ побоёвыща.
Ось выйшло сонце!

Багаттямъ сяе,
Проминня любе
На свитъ злывае:
Давно сховалась
У хрестъ дивчына;
Козака вкрыла
Въ лузи вербына.

Надъ пожарищемъ
Ластивкы въюцця;
У лузи бжилкы
Медомъ пасуцця,
Любо гостюють
Помижъ квиткамы;
Буселъ поважно
Дыбле плавамы;
Чайкы кыгычуть,
А бугай бу́гу
До ныхъ озвецця
Съ темного лугу.
По ставу грають
Золоти хвыли,
А соловейко
У саду квылыть;
Циркае качка;
Гуска гегече;
Крыльцямы въ поли
Жайвиръ трепече.
На пожарыщи
Скризь обгорили,
Мовъ чорна варта,
Шулы стримилы.
Крылы все поле
Татарьски трупы;
По нымъ шугають
Вороны й кру́кы,

Шарпають тило,
Очи довбають,
Похоронъ темный
Орды справляють,
А надъ горою
Топиромъ сяе:
Камъяни рукы
Хрестъ простягае.

Наканунѣ 17 октября *).

Печаленъ я брожу межъ лагерныхъ огней:
Нѣтъ въ говорѣ борцовъ былого оживленья!
Борьба надорвала́ сердца богатырей:
Утраты горькія—и не видать спасенья!

Какъ въ циркѣ средь звѣрей, въ горахъ заключены,
Мы дивныя дѣла геройства совершаемъ;
На насъ глаза боговъ земныхъ устремлены.
И гибелью своей мы праздность забавляемъ.

Да, вѣкъ нашъ не пройдетъ безслѣдно на землѣ:
Кровавые ручьи глубоко землю взроютъ;
Вожди народные, съ бозстыдствомъ на челѣ,
Не лавромъ, терніемъ намъ головы покроютъ.

Голгоѳа новая устроена въ горахъ—
И въ церкви новая завѣса раздерется,
И чувство новое взволнуется въ сердцахъ,
И слово новое въ народахъ пронесется...

---

*) „Газета Гатцука", 1876 г., 23 октября, № 44, стр. 704.

Воззваніе *).

Ты широка, земля моя родная,
И велико могущество твое:
Твой Святославъ до береговъ Дуная
Бралъ города и замки на копье.

Твои орлы недавно за Балканы
Несли огонь и стрѣлы на враговъ;
Предъ ихъ грозой твердыни трепетали
Знакомыхъ намъ босфорскихъ береговъ.

И ты-ль Дунай перешагнуть боишься,
Мечемъ твоимъ Стамбулу погрозить
И средь костей на дикомъ боевищѣ
Культурные штандарты водрузить?

Вспомни, Русь, твой трудъ тысячелѣтній,
Прославленный гражданственной борьбой:
Олеговъ путь, твой путь ветхозавѣтный,
Не загражденъ никѣмъ передъ тобой.

27 октября 1876 г.

Вызовъ **).

Нѣтъ, хищная толпа бездушныхъ богачей,
Уступки мы тебѣ не сдѣлаемъ во вѣки!
Облекшись въ долговой виссонъ изъ векселей,
Для пурпура ты льешь невинной крови рѣки.

Ты всю вселенную въ одинъ вписала чекъ,
Всѣ подвиги ума и сердца оцѣнила;
Любимый твой товаръ—оплошный человѣкъ:
Вездѣ его твоя факторія купила.

*) „Газ. Гатц.“, 1876 г., 6 ноября, № 46, стр. 723.
**) Ibid.

Но къ намъ не прорвался твой дерзостный обманъ—
Во имя общихъ нуждъ и выгодъ поднебесной:
Ты русскій міръ еще не спрятала въ карманъ,
Не нами заключишь ты свой итогъ безчестный.

Возстанетъ на тебя славянская семья,
Подниметъ высоко свой стягъ тысячелѣтній;
На нашу прю съ тобой стечется вся земля...
Да будетъ страшный судъ! да будетъ судъ послѣдній!

Приглашеніе *).

Намъ памятны былыя времена,
Когда вся Русь, какъ море, волновалась,
Когда въ густомъ дыму и въ пламени она
Руиной падала и кровью захлебалась.

Намъ памятны былыя испытанья:
Растоптаны на Калкѣ и Днѣпрѣ,
Мы грозно поднялись въ невѣдомой Москвѣ
И начали земель и княжествъ собиранье.

И собрались подъ нашъ могучій стягъ
Безсильные въ разбродѣ милліоны,—
И покорился намъ нашъ безпощадный врагъ,
Склонилася орда подъ русскіе законы.

Но съ запада орда иного рода
Къ намъ двинута Намѣстникомъ Христа,
Чтобы подъ знаменемъ кроваваго креста
Воздвигнуть эшафотъ для русскаго народа.

Премудрые властители земли!
Гуманные глашатаи науки!
Вы въ ваши хижины кромѣшную тьму несли,
Въ смиренные сердца—сомнѣній тяжкихъ муки.

*) „Газ. Гатц.“, 1876 г., 13 ноября, № 47, стр. 745.

Довольно съ васъ Москвы военноплѣнной
И Кіева въ развалинахъ нѣмыхъ!
Иль мало васъ легло на шанцахъ боевыхъ?
Иль мало славы намъ и чести во вселенной?

Идите вновь: слѣды проложены:
И Ляхъ, и Шведъ, и Двадесять языковъ
Гостили на Руси, и честью почтены
Изъ края въ край земли—среди побѣдныхъ кликовъ.

Идите вновь, да здравствуетъ Война!
Все тѣ же мы и въ дракѣ и въ миру:
Великъ у насъ запасъ кроваваго вина,
Просторно будетъ всѣмъ у Русскихъ на пиру.

Война *).

Такъ, это онъ, призывный звукъ трубы...
О, сладкій сердцу звукъ! ты—царственное слово,
Ты—слово націи, ты—приговоръ судьбы,
Велящей намъ открыть арену жизни новой...

Нѣтъ, милая, не падай мнѣ на грудь:
Слезами горькими слезы въ ней не пробудишь.
Теперь все нѣжное и тихое забудь:
Ты дѣла страшнаго свидѣтельницей будешь.

Гранитною скалой явись, мой другъ,
Недвижимой среди всемірно-грозной бури,
Да не колеблется тревогою твой духъ,
Пока сраженій дымъ скрываетъ блескъ лазури.

Война! война! вся Русь, какъ исполинъ,
Трепещетъ радостью, на трудный путь вступая:
Въ ея умѣ предметъ отъ праѣдовъ одинъ
И въ сердцѣ мысль одна, завѣтнвя, святая.

*) „Газ. Гатц.“, 1876 г., 13 ноября, № 47, стр. 753.

Къ „народнымъ пѣвцамъ“ *).

Зачѣмъ же смолкли ваши струны,
Пѣвцы народные?... Куда дѣвались вы?
Гдѣ тѣ трескучіе перуны,
Созвучіе безсмысленной молвы,

Которыми, бывало, всенародно
Казните вы измышленныхъ царей,
Изящныхъ дамъ, роскошныхъ богачей
И все, что̀ выше васъ, толпы писакъ голодной?

Когда бы знали вы прямое вдохновенье,
И тайны творчества доступны были вамъ,
Вы обновились бы въ священное мгновенье,
И вихорь бы у васъ промчался по струнамъ.

Теперь бы крылатымъ, вѣщимъ словомъ
Могли поднять упадшій русскій духъ,
Вы праведнымъ громили бы укоромъ
Созданіе Петра, нѣмецкій грѣшный бургъ.

Теперь, когда кровавые Балканы
Зовутъ къ себѣ знакомыхъ имъ орловъ,
И добиваютъ Оттоманы
Великодушныхъ юнаковъ,—

Пускай-бы вновь зарокотали
Живыя струны въ честь князей,
И, внемля имъ, сердца вострепетали
Геройскимъ чувствомъ древнихъ дней.

Но нѣтъ! кто разъ, въ забаву черни дикой,
Святымъ огнемъ безсмысленно игралъ;
Кто славныхъ предковъ сонмъ великой
Въ мечтахъ нелѣпыхъ отвергалъ;

*) „Газ. Гатц.“, 1876 г., 13 ноября, № 47, стр. 756.

Кто легкомысленно ругался
Надъ вѣчною святыней алтаря,
И колебать въ безуміи пытался
Маякъ во мракѣ смутъ, нашъ идеалъ царя,—

Тотъ потерялъ на вѣкъ стезю къ душѣ народа;
Пришельцемъ будетъ онъ въ родной своей семьѣ:
Ни церковь, ни законъ, ни самая свобода
Не дастъ ему межъ насъ удѣла на землѣ.

Герою *).

Мы видѣли тебя среди степей хивинскихъ.
Мы видѣли тебя на сербскихъ высотахъ,
И всюду жителямъ предѣловъ чухно-финскихъ
Твой идеалъ войны внушалъ какой-то страхъ.

Война подъ знаменемъ культурно-піонернымъ
Противна помысламъ героевъ кулака,
Ума недальняго служакамъ безпримѣрнымъ,
Глядищимъ на талантъ и геній свысока.

Ты страшенъ имъ, Герой, на горе всей Россіи,
Къ стыду отечества и къ радости враговъ...
Нѣтъ, не согнутъ они передъ тобою выи:
Ты не изъ ихъ среды, ты между ними новъ.

Contemnunt... какъ давно сказалъ намъ это слово
Великой націи великій гражданинъ! [1])
Божественный талантъ—залогъ судьбы суровой...
Мужайся среди золъ, славянскій паладинъ!

Отвергнутый толпой бездушно-гордливой,
Ты имя русское вознесъ на высоту;
Борьбой неравныхъ силъ, борьбой краснорѣчивой,
Парадной хроники заполнилъ пустоту.

*) „Газ. Гатц.“, 1876 г., 27 ноября, № 49, стр. 784.

Нѣтъ, не умретъ она, идея обладанья
Тропой Олеговой къ босфорскимъ берегамъ!
Сзовутъ всю Русь подъ стягъ священныя преданья,
И дастъ она отпоръ безчисленнымъ врагамъ.

И будешь ли ты жить среди арены славной,
Иль жертвой мужества падешь съ мечемъ въ рукѣ,—
Твой образъ нравственный, культурно-православный
Россія сохранитъ въ душевномъ тайникѣ.

Приговоръ *).

Вскую шаташася языцы,
и людіе поучашася тщетнымъ?

Съ востока вѣсть пришла—шатаются языцы
И поучаются безбожнымъ клеветамъ,
И съ запада встаютъ князья морской царицы.
Грозя разбоями и грабежами намъ.

И вся вселенная молвою возшумѣла,
Исполнился молвы великій русскій міръ;
Но недвижимъ и тихъ у царственнаго дѣла
Остался среди насъ полночный богатырь.

На лаврахъ прежнихъ лѣтъ покоясь горделиво,
Спокойно онъ глядитъ въ таинственную даль:
Былого времени глаголъ краснорѣчивой
Предъ нимъ животворитъ народную скрижаль.

Проходятъ передъ нимъ чредою величавой
Владиміръ... Іоаннъ... Романовъ Михаилъ...
Тишайшій въ счастіи... и онъ, покрытый славой,
Онъ, въ бѣдствіяхъ войны создатель новыхъ силъ...

*) „Газ. Гатц.“, 1876 г., 27 ноября, № 49, 784.

Проносятся предъ нимъ орлы Екатерины,
Безтрепетныхъ дружинъ крылатые вожди...
Возобновляются въ умѣ его картины—
Кровавые моря... огненные дожди...

„Народъ мой!“ онъ вѣщалъ, „ты—жертва искупленья
За все, чѣмъ грѣшенъ міръ предъ Господомъ любви;
Ты—переполненный фіалъ долготерпѣнья,
Холодный исполинъ съ кипѣніемъ въ крови.

Доколѣ азъ терплю клеветникамъ мятежнымъ,
Смиряя въ благости порывъ моей души?
Иди ихъ упаси жезломъ моимъ желѣзнымъ
И, какъ скудельничьи сосуды, сокруши.

* * * *).

Безсмысленно стихи мои журчатъ:
Я вижу, ты едва журчанью ихъ внимаешь...
Скажи, какой блистательный нарядъ
Ты окомъ сердца созерцаешь?

Скажи, чей нѣжный взоръ твои красы лобзаетъ,
Безъ мысли и безъ словъ гордынѣ женской льститъ,
Сгущаетъ алый цвѣтъ ланитъ
И тонкій жаръ стыда по тѣлу разливаетъ?

Но нѣтъ, не говори! оставь надежду мнѣ
Одушевить твой умъ фантазіей игривой,
И небранные взять аккорды въ глубинѣ
Души невинной и лѣнивой.

Тогда мои безсмысленные звуки
Получатъ строгій смыслъ; я въ дѣвственной крови
Зажгу пожаръ неопытной любви,
И въ сердцѣ поселю страданій сладкихъ муки.

*) „Газ. Гатц.“, 1876 г., 27 ноября, № 49, стр. 793.

Западникамъ *).

Въ познаніе вещей мы очень глубоко,
Какъ въ преисподнюю, душею погрузились,
И все теперь для насъ рѣшается легко.

Мы доблестямъ отцовъ и дѣдовъ не учились;
Ушли отъ нихъ мы въ даль, куда-то далеко,
И лишь смѣшное въ нихъ потомству возвѣщали.

Гражданскіе труды, житейскія печали,
Все забавляло насъ въ почтенныхъ старикахъ;
Серьозной стороны ни въ чемъ мы не видали.

Но въ ихъ присутствіи какой-то тайный страхъ
Мы въ сердцѣ чуяли, какъ будто предъ царями
Сидѣли на судѣ въ порокахъ и грѣхахъ.

Давно ужъ не видать ни одного межъ нами.
Изъ этихъ сдержанныхъ, серьозныхъ стариковъ,
Съ ихъ строгой правдою, съ ихъ важными рѣчами.

Мы тѣшимся умомъ ученыхъ дураковъ,
Ниспровергающихъ величіе преданья,
И рвемся изъ дому, какъ будто изъ оковъ.

На Западѣ мы ищемъ воздаянья
За шалости ума, за дѣтскіе грѣхи,
За дерзкое святыхъ завѣтовъ отрицанье.

Но, господа! ужель вы въ старые мѣхи
Хотите наливать кипучее вино?
Валите прозу въ нихъ, щадите хоть стихи,
Ато ужъ черезъ чуръ и стыдно и грѣшно!

*) „Газ. Гатц.“ 1876 г., 18 ноября, № 52, стр. 859.

Возсозданіе *).

У меня краснорѣчія мало,
Не умѣю про все разсказать,
Что̀ мнѣ душу когда волновало,
Что̀ мнѣ въ жизни дано испытать.

Не поэтъ я, мой другъ, не мечтатель,
Не умѣю рядиться въ цвѣты,
Я твой скромный, нѣмой обожатель;
Но меня не отвергнула ты.

О, какъ нѣжно меня ты голубишь!
Какъ высоко себя я цѣню
За то чувство, которымъ ты любишь
Незамѣтную личность мою!

Какъ отъ Божія взора взыграла
Размягченная масса земли,
И красою душа засіяла
Отъ дыханья Предвѣчной Любви,—

Такъ во мнѣ человѣкъ обновился
Передъ любящимъ взоромъ твоимъ,
И мой умъ роемъ думъ заискрился,
Какъ летящій въ звѣздахъ херувимъ.

И постигнулъ я тайну искусства,
И сумѣю тебѣ разсказать
Про мои окрыленныя чувства
И восторговъ святыхъ благодать.

*) „Газ. Гатц." 1877 г., 22 января, № 3, стр. 54.

Нигилистъ *).

Не говорите мнѣ о церкви, монархизмѣ,
О вѣрности бояръ въ опальныхъ волосахъ: [1])
Родился я на свѣтъ въ геройскомъ нигилизмѣ,
И взвѣсилъ русскій міръ на герценскихъ вѣсахъ.

Какое дѣло мнѣ до десяти столѣтій,
Въ которыя народъ Россію созидалъ?
Мы—отдаленнѣйшихъ орангутанговъ дѣти;
Нашъ предокъ счетъ вѣкамъ съ потопа потерялъ.

Великій мы народъ, древнѣе всѣхъ преданій,
Нашъ край—вселенная; вездѣ мы у себя.
Какъ звѣри средь лѣсовъ, какъ рыбы въ океанѣ,
Мы всюду властвуемъ, плодяся и губя.

И знайте, чистыя, высокія созданья:
Вашъ вѣкъ ужъ миновалъ. Обнявъ собой весь міръ,
Мы въ людяхъ заглушимъ наивныя мечтанья,
И дикой вольницѣ откроемъ вѣчный пиръ.

Господне попущеніе.

Русская легенда.

(1555 — 1612).

Се предаю ти его, токмо душу его соблюди.

Кн. Іова, гл. I. ст. 6.

I.

Предъ Господа любви и жизни безконечной
Стеклись крылатые безсмертія сыны,

*) „Газ. Гатц." 1877 г., 22 января, № 3, стр. 54.

Глашатаи его премудрости предвѣчной,
Свидѣтели суда и казни Сатаны,—

Созданья нѣжныя, съ душею вдохновенной,
Святое творчество фантазіи небесъ,
Вѣнецъ сверхчувственныхъ божественныхъ чудесъ,
Благословенный плодъ идеи безпредѣльной.

Притекъ предъ Господа и онъ, духъ адской тьмы,
Сомнѣній мрачный вождь, крылатъ мечтою дикой—
Содѣлать Божій міръ театромъ кутерьмы,
Разнузданныхъ страстей ареною великой.

И рекъ Господь любви: „О духи благостыни!
По слову моему, весь міръ вы обтекли...
Въ какихъ странахъ, въ какихъ виталищахъ земли
Вы зрѣли торжество божественной святыни?

„Гдѣ древній мой законъ, чрезъ Моисея данный,
Достойно обновленъ подъ знаменемъ креста?
Гдѣ зрѣетъ Вѣры плодъ, безсмертіемъ вѣнчанный,
Надежды и Любви сіяетъ красота?“

И грустный гимнъ воспѣлъ хоръ ангельскій предъ Богомъ:
„Повсюду на землѣ господствуетъ обманъ,
Въ сердцахъ—безвѣріе, въ умахъ—страстей туманъ,
Грабежъ и нищета—межъ храмомъ и чертогомъ“.

Осклабился князь тьмы, сверкая мрачнымъ взоромъ:
„Не всуе былъ мой трудъ: во злобѣ я великъ!
Я сдѣлалъ крестъ—Любви и Разума позоромъ,
Наукою закрылъ отъ міра Божій ликъ“!

— „А видѣли (рече Господь) тотъ край суровой,
Гдѣ борется съ нуждой и горемъ человѣкъ?
Не заразится онъ гордынею во вѣкъ
Внушеньемъ духа тьмы, грѣховности основой“.

— „Ей, Господи! (рекли) мы сердцемъ отдохнули,
Взирая съ высоты на подвиги его.
Но зложелатели къ его душѣ прильнули,
Да совратятъ сыновъ завѣта твоего“.

— „И еслибъ ты отъ нихъ твоей десницей мощной
(Примолвилъ Сатана) не отстранилъ враговъ,
Давно бъ развратъ и ложь торговыхъ береговъ
Вселились, яко свѣтъ, въ странѣ твоей полнощной“.

И возгремѣлъ Господь: „Языкъ велерѣчивый,
Сплетенье адское коварной клеветы!
Да будетъ же сей край плевелъ бѣсовскихъ нивой,
Игралищемъ страстей, позоромъ правоты!

„Волчцы и терніе отъ рукъ твоихъ нечистыхъ
Да пріиметъ свѣжая полночная земля,
И да исполнится великая семья
Во мѣсто Божьихъ чадъ, змѣенышей когтистыхъ!

„Се, предаю тебѣ её на искушеніе:
Иди, въ ней судъ съ высотъ закона низведи,
Всели въ нее обманъ, предательство, хищенье,
И лишь ея животъ отъ смерти пощади.

„Я знаю, сей народъ способенъ къ воскресенью
Отъ смертной пагубы въ жизнь вѣчную мою.
Воскреснувъ, онъ предастъ на вѣки посрамленью
И силу адову, и клевету твою“.

II.

Не молнія вдали межъ тучъ блистала грозныхъ,
Зубцами бороздя верхи безплодныхъ скалъ:
То духъ крушенія и замысловъ безбожныхъ,
Во мракѣ злобныхъ душъ, усмѣшкою сверкалъ.

Не бури гласъ ревѣлъ въ своемъ концертѣ дикомъ,
Рыкали пропасти, тряслися горъ хребты:
То съ хохотомъ летѣлъ съ небесной высоты
Противникъ Господа въ веселіи великомъ.

„Насталъ (рече) конецъ стремленью человѣка
Къ безумнымъ подвигамъ сердечной чистоты:
Борьба Добра и Зла, начавшись прежде вѣка,
Твореньe Божьихъ рукъ низводитъ до мечты.

„Пройдетъ еще сто лѣтъ—и смѣхомъ возсмѣюся
Надъ всѣмъ возвышеннымъ и честнымъ на землѣ,
Все въ хаосъ превращу, и въ непроглядной мглѣ
Съ божественной душей въ одинъ составъ сольюся".

III.

И взгляды лютые на полночь онъ метаетъ,
Гдѣ свято соблюденъ Всевышняго законъ,
Гдѣ царь премудростью въ незлобіи блистаетъ
Среди совѣтниковъ, какъ новый Соломонъ.

У трона царскаго мужъ церкви одесную,
Во всеоружіи преданія, стоитъ;
Другой, мужъ земскихъ дѣлъ, съ мечомъ въ рукѣ, хранитъ.
Обычай и законъ и жизнь царя святую

И, какъ на небеси теченье звѣздъ согласно
Сливается въ одинъ чудесный, тихій хоръ,
Такъ въ царствѣ праведномъ все тихо, мирно, ясно,
Куда ни устремлялъ князь мрака злобный взоръ.

Скрежеща въ ярости огненными зубами,
Гремучей тучею спустился онъ съ высотъ,
Дыханьемъ возмутилъ теченье свѣтлыхъ водъ,
И землю омрачилъ широкими крылами.

IV.

И воспріялъ онъ власть Господня попущенья,
Царя премудраго безумствомъ поразилъ,
Содѣлалъ слухъ его клоакой наущенья
И въ сердце клеветы кинжалъ ему вонзилъ.

Во злобѣ, какъ въ огнѣ, метался царь великій,
Желѣзнымъ скипетромъ совѣтниковъ разилъ,
Престолъ свой кровью жертвъ невинной обагрилъ,
И царство превратилъ въ вертепъ тиранства дикій.

И, мучась, какъ отъ ранъ, отъ дѣлъ своихъ жестокихъ
Вѣнецъ онъ съ головы, какъ терніе, срывалъ,
И, кроясь отъ людей въ монастыряхъ далекихъ,
Слезами и постомъ боль сердца утолялъ.

Но, жертву зависти повсюду назирая,
Предвѣчный врагъ добра всё глубже погружалъ
Коварной клеветой отравленный кинжалъ,
Мечты ужасныя больной душѣ внушая.

И царь изъ мирныхъ стѣнъ, какъ звѣрь изъ клѣтки рвался
На мѣсто Лобное, въ собранье палачей
И страшный вопль и визгъ, и хохотъ раздавался
Среди сверкающихъ въ людской крови мечей.

V.

„Еще день ужасовъ (мечталъ князь ада злобной)—
И встанетъ на царя истерзанный народъ,
Низвергнетъ царскій тронъ—и самъ себя пожретъ
Въ безумной ярости войны междоусобной!"

Но, выше мукъ земныхъ душею воспаря,
Народъ передъ судьбой таинственной смирился,

И, въ кротости своей, ко Господу молился,
Да уврачуетъ духъ страдающій царя.

„Нѣтъ, мой онъ будетъ, мой!“ взывалъ князь тьмы
жестокой,
И злобой вящшею тирана напоилъ;
И сына посохомъ безумный царь пронзилъ,
И сумрачные дни скончалъ въ тоскѣ глубокой.

VI.

„Теперь сгекайтеся отъ запада и юга
Всѣ грѣшники земли! (воскликнулъ Сатана)
И не щадите здѣсь ни недруга, ни друга,
Да будетъ ужаса вселенная полна!

„Пускай потоки слезъ горючихъ разольются,
Злодѣйствомъ возшумятъ кровавыя моря!
Воздвигнемъ вымысломъ царя мы на царя,
Да оба глубоко народу въ грудь вопьются!“

Рече—и бысть. Стеклися супостаты,
Съ конца въ конецъ весь край пожарами зажгли,
И хаты пахарей, и барскія палаты
На горе, гладъ, позоръ и гибель обрекли.

И создался тогда изъ Русича и Ляха
Коварный оный типъ, разнузданный козакъ,
Безчестный удалецъ, чудовище безъ страха,
Краса кромѣшниковъ, свѣтило гайдамакъ,—

Типъ расторженія святыхъ семейныхъ узъ,
Типъ нарушенья клятвъ и рыцарскаго слова,
Всего, чѣмъ дорогъ намъ народный нашъ союзъ
Подъ вѣчнымъ знаменемъ ученія Христова.

VII.

Возвеселился врагъ предвѣчный Бога правды:
„Убійства! грабежи! безвѣріе! развратъ!
Тираннія! обманъ! всѣхъ беззаконній адъ!
И Бога нѣтъ въ сердцахъ, и сердцу нѣтъ отрады!

„Гдѣ твой народъ святой, хранитель правой вѣры,
Свершитель чистыхъ жертвъ у древнихъ алтарей?
Се, предъ лицемъ твоимъ другъ друга гложутъ звѣри,
Губители тобой помазанныхъ царей!

„Прійди, вселися въ нихъ, очисти ихъ отъ скверны,
Законъ твоей любви безбожнымъ возвѣсти,
И высшимъ разумомъ имъ душу просвѣти,
Да встрянетъ къ небесамъ ехидны родъ мизерный!“

Рече Господь любви: „Воистину вселюся,
И дѣломъ благости мой духъ возвеселю;
Какъ свѣтъ слѣпымъ очамъ, ихъ разуму явлюся;
Какъ чистый горный снѣгъ, ихъ души убѣлю.

И вѣдай, злобный духъ: не всѣхъ твоею силой
Объялъ еси и въ тьму погибели увлекъ:
Остался сердцемъ чистъ безтрепетный пророкъ,
Въ оковахъ вражескихъ согбенный надъ могилой.

„Какъ пламенникъ небесъ я крою въ искрѣ малой,
Такъ свѣтъ вселенныя—въ одной душѣ святой...
Да посрамится вождь гордыни одичалой,
И обновится жизнь сердечной чистотой!

„Возставлю сей народъ смиренно-величавый
Среди земныхъ племенъ, какъ лилію въ раю,
И да хранитъ онъ мысль изъ вѣка въ вѣкъ мою,
Сіяя въ тихости могуществомъ и славой“.

Слава *).

„Слава не вмре, не поляже:
лицарство козацьке
всякому роскаже“.

(Кобзарська дума).

I.

Не поляже, кажеш, слава?
от же вмре, поляже,
и онуки те забудуть,
що́ дідамъ роска́же!

Занедбають по́тверезу,
що́ по́пъяну снилось,
ніби воля з панським правом
на Вкраіні билась.

Ні! з порядком господарнім
бились гольтяпаки,
через лінощі нетяги,
через хміль бурлаки.

Не героі правди й волі
в комиші ховались
та з Татарином дружили,
з Турчином еднались.

Утікали туди слуги,
що в панів прокрались.
и, влизнувши з рук у ката,
гетьмана́ми звались.

*) Изъ рукописей П. А. Кулиша, принадлежащихъ Н. М. Кочубею.

Павлюківці́ й Хмельнича́не,
хижаки-пъяниці,
дерли шкуру з Украіни,
Як жиди з телиці,

а зідравши шкуру, мясом
з Турчином ділились,
покі всі поля кістками
білими окрились.

Не поляже, кажеш, слава?
ні, кобзарю брате!
прокляла свое козацтво
Украіна-мати,

розбишацьким заробітком
гордувати стала
и поеми гайдамацькі
бре́хнями назвала.

Все бо в них була омана:
воля, честь, лица́рство,
за́ що світом колотило
дикее козацтво.

Воля—шарпать паньскі села,
честь—людей душити,
а лица́рство—християнську
кров річка́ми лити.

II.

Як ходили наші предки
слави здобувати,
покидали стару Матірь
у безверхій хаті.

Горювала, побивалась
без хліба, без соли,
визираючи в віконце
козацькоі долі.

Не однака ж її діткам
судилася доля;
хто лежав на дні морському,
хто — посеред поля:

хто в Царьграді на базарі
брязкав кайданами,
а кого в Москві на ринку
дерли барбарами;

иншого четвертували
по серед Варшави,
щоб не надили гультяів
до пъянóі слави.

Чула Мати безталання,
плакала, журилась,
за синами-буйтурами
в сиру землю билась.

„Годі, годі, рідна нене,
„не плач, не журися,
„иди з нами козаками
„горілки напийся.

„Ми тобі безверху хату
„вкрием оксамитом,
„а стужки́ понасипаем
„золотом, не житом“.

И стара на голе тіло
кунтиш надівала,

босоніж у златоглавах
павою гуляла.

Въ Божу церкву подавала
прúноси крівaві,
щоб Господь синам прибавив
здобичи та слави.

А з попівських алилуів
у шинк прямувала,
за людськúй проклін, за слéзи
музúки наймала.

Веселилась по козацькі
била пóсуд, груби;
доставалось и шинкарці
и гостям у зуби.

„На те воля, на те доля,
„на те честь и слава!
„Нехай знае моіх діток
„и Москва й Варшава!“

Довго ріяала троіста,
козаки гуляли,
по шклянкáх та по черепью
у грязи скакали.

А пропивши всі саети,
жупани́ лудані,
вели Матірь на спочивок,
мов вельможну пані.

И покіль старенькі кості
любо спочивали,
козаки свої гостинці
у смак пропивали.

Як пробуркались,—знов алидні,
нічим похмилитись!
„Де ж сини мої поділись?“
Пійшли з Турком битись,

пійшли віру боронити,
людську кров точити,
щоб було за що́ убогу
Матірь похмелити.

Визирає знов старенька
у віконце долі,—
шкода ждати: всі почезли
на морі й на полі!

Полягали, та мовляли:—
„Слава не поляже,
„про невидане лицарство
„всякому роскаже“!

Так! роскаже, нехай зна́е
увесь світ великий.
як текли по Україні
кріавиі рікі,

як тих рі́к удови й діти
слізми доповняли,
на руйно́вищах козацьких
з голоду конали!

Через се козацька слава
не вмре, не поляже,
про безпутне гайдамацтво
всякому роскаже.

Козацька и па́нська розмова на тому́ сві́ті, а підслу́хав і пода́в письме́нній грома́ді П. Куліш. *)

I.

Дві коза́цькі мари́.

Одна́ мара́.

Та й ши́роко ж на сім світі!
аж серденько гра́е!
степ в моги́лами—що мо́ре
від кра́ю до кра́ю!

Дру́га мара́.

От знай мов коза́к утіху:
степ—нена́че мо́ре!
не вида́в моги́л ни ро́ду,
що стоять мов го́ри!

Одино́кі тут блука́ем,
ніде притули́тись,
ані жи́да обідра́ти,
ні з ляхо́м поби́тись.

Нарека́ли на тім світі
на тісну́ тісно́ту,
а тут з ну́ду и в пеке́льну
поліз би робо́ту.

---

*) Изъ рукописей П. А. Кулиша, принадлежащихъ М. Н. Кочубею.

Одна́ мара́.

Ось поглянь! он, зза моги́ли
на́че сні́г бурха́е,
тай реве́ щось, ти каза́в би
Чо́рне мо́ре гра́е!

Дру́га мара́.

А зійдімо ж на моги́лу,
що́ за дивовіжа!
серед літа завірю́ха,
сніговита фи́жа!

Одна́ мара́.

Що́ се, бра́те?... Се ж гуля́е
наш Дніпро́-Славу́та!
він и тут розби́в Поро́ги,
камяни́ пу́та!

Гля́нь уни́з: між комиша́ми
ту́литься, мов зло́дій...
Не тули́ся: вже не зна́йде
лях тебе́ добро́дій!

Он, Лима́н уз Крим леліе,
недале́ко й мо́ре...
а чия́ на мо́рі си́ла
козака́ побо́ре?

Ще й Христа́ ми не знава́ли,
в Кгре́ка гостюва́ли,
и д воро́тям царіградським
щити́ прибива́ли.

Дру́га мара́.

Схамени́ся! сю ома́ну
люде звуть мира́жем,
Біли́ш не бу́дем воюва́ти,
вдру́ге не поля́жем.

Та й чо́го тим велича́тись,
що в Оле́гом віщим
здобува́ли ми у Кгре́ка
зодяга́ння й пи́щи?

Що́ тепе́р нам за одра́да,
що ми Ту́рка де́рли
и жінка́м своім вози́ли
намистя́ні пе́рли?

Сла́влять нас проноакува́ті
историогра́фи,
а проте́ попадемо́ся
у чортя́чі ла́пи.

Не така́ тут, бра́те, віра,
як мату́ся вчи́ла,
що знай пя́тінку пости́ла
та покло́ни би́ла.

Не така́ тут, бра́те, сла́ва,
як ми прославля́лись,
що горя́чою людсько́ю
кро́вью упива́лись.

За пости́ та за покло́ни
ра́ю ту́т не бу́де:
и ченці тут, и ранда́рі—
все одна́кі лю́де.

Не влести́ш слова́ми Бо́га,
не засліпиш зла́том:
не йме віри Бо́жа правда
попам язикатим;

не спогля́не з високо́сти
(на) срібля́ні ша́ти,
що вдягають Бо́жий о́браз
дерії́ бага́ті;

и нена́видні ій на́ши
церкви́ златогла́ви,
що пиха́ помурува́ла
для мирсько́і сла́ви.

Непріе́мні ж Бо́гу й на́ши
при́носи коза́цькі:
шко́да зе́мель бусурма́нських
и мае́тків па́нських!

Не нево́льника в нево́лі
ми на ду́мці ма́ли,
як гаре́ми розбива́ли,
за́мки руйнува́ли.

Не за зли́дні хліборо́бські
би́ли ми на па́нство;
не за кри́вди, не за зди́рство
зно́сили ранда́рство.

Роспусти́лись, розопсіли
хижаки́-голо́та,
обдира́ли й правосла́вних
для срібла́ та зло́та.

Ні купе́цтва не мина́лі,
ні чума́цтва в по́лі,

розбива́ли вси́х на мо́рі
и на суходо́лі.

И в Москві нам, и в Стамбу́лі
одна́ була́ віра,
ті́лькі слава, що вою́ем
ніби бузувіра.

Зна́ли скрізь нас по над мо́рем,
в Ка́фі, в Трапезо́нті,
достава́лось, од нас ту́ркам,
як од шляхти Го́нті.

Визволя́ли ми наро́ду
ти́сячі з нево́лі
та й шука́ли з ни́ми вку́пі
в Московщи́ні до́лі.

А Москву́ поруйнува́вши,
де́рли Волощи́ну:
неха́й зна́ють правосла́вні
на́шу Украіну!

Оце́ ж нас тут не відбре́шуть
историогра́фи:
мов жиди́ попадемо́ся
у чортя́чі ла́пи;

II.

Дві па́нські марі́.

Одна́ мара́.

Coż to, panie dobrodzieju?
pusta Ukraina!
не вита́е swego па́нства
ні одна́ люди́на!

Чи то ж ма́рно ми тата́рськихъ
szlaków пильнува́ли,
що без по́чту й без підда́нныхъ
зъ домови́ни вста́ли?

Що́ зрічо́к нам malowniczych,
з тихъ квіто́к паху́щих?
na co ptastwo нам співо́че
по луга́х та пу́щах?

То poezya мужи́ча,
roskosz гайдама́цька:
без бога́цтва і honorow
гірка до́ля ля́цька!

Дру́га мара́.

Слу́хай, panie kasztelanie!
де се так співа́е?...
На́че да́вній wajdelota
пре́дків вихваля́е!

Одна́ мара́.

Спра́вді!...

Дру́га мара́.

Слу́хай: на́че дзво́нить
в стру́ни золоти́і...
Се ж він бу́дить з гробови́ща
спо́минки святи́і!

Одна́ мара́.

Я й слова́ вже розбира́ю,
се́рцем доповня́ю...

Чи не пре́дки се́ нас кли́чуть
до па́нськаго ра́ю?

Изза хмар.

Від наста́ння світу, хто був
кра́щий над Лехи́та?
він в жупа́ні народи́вся,
а всі лю́ди в сви́тах.

Не схотів жупа́на те́рти
в бійці з мусульма́ном,
плати́в зо́лото султа́нам
и татарським ха́нам.

Для jedności всёго́ ми́ру
під пято́ю в па́пи,
забажа́в Москву́ пійма́ти
у шляхе́цькі ла́пи,

щоб Москво́ю навісно́ю
Ту́рка звоюва́ти
и від Ри́ма до Пеки́на
ра́й зарандува́ти.

То була wspaniała га́дка,
missya вели́ка,
щоб по всій землі твори́ли
во́лю кателі́ка!

Тоді б чо́рні лю́де,—по́ки
й світу, працювали,
а шляхе́тні панували́,
в столи́ столува́ли.

Одна́ мара́.

O niebieski wajdeloso!
не бажа́ем ра́ю:

твоя́ пісня на́ше па́нське
се́рце вдовольня́е...

Дру́га мара́.

Pzosze, слухай!...

Изпід землі.

Изза мо́ря
ти́хий вітер віе,
віе вітер, повіва́е,
ту́чу наганя́е...

Одна́ мара́.

Co to jest?... Та се ж не з не́ба!
Наче з домови́ни
сумни́й го́лое обізва́вся...

Изпід землі.

Боже наш еди́ний!

твоя́ пра́вда од восто́ка
зіронькою вста́ла,
та, сяйнувши до Вкраїни,
невидима ста́ла.

Пра́вдо не́не! де ти ділась,
що те́бе ні в Ри́мі
не поба́чиш, не почу́еш,
ні в Ерусали́мі?

Закрика́в нас ри́мський па́па,
що Христо́м озвався,
и рандарь до нас туре́цький
з екзарха́ми сла́вся,

та й обо́е ж то луди́ли
лу́дою нам очі,

мов би ро́зум у коза́цький
голові жіно́чий.

Нам каза́ли, ніби, не́не,
ти в Москві схова́лась,
та й брехали: там и сліду
пра́вди не оста́лось.

Изза мо́ря вітер віе,
ту́чу наганяе...
не встае́ коза́к з моги́ли,
пра́вди дожида́е.

Бо ніхто́ ёму́ на не́бо
не вказа́в доро́ги:
ні замо́жні протопо́пи,
ні ченці убо́гі.

Він по ла́знях, по брова́рнях,
по шинка́х тиня́вся,
и без спо́віді й причастя
спать на віки вкла́вся.

Ой неха́й же пра́вда зли́не
з не́ба на хвили́ну, —
мов до ма́тери, до не́і
сірома́ пори́не,

и, зали́вшися гірки́ми,
з се́бе кров изми́е,
и введе́ іх Во́жа пра́вда
мі́ж свои святи́і.

Су́мно, су́мно вітер віе,
ту́чу наганя́е...
не встае́ козак з моги́ли,
пра́вди визира́е.

Одна́ мара́.

Co za głupstwo!

Дру́га мара́.

Nie, mój drogi
panie kasztelanie!
zakręcili oswieceni
głowę nam rzymianie.

Ще як По́пеля в коли́сці
По́льща колиха́ла
на нас хи́жо позира́ла
па́нська тиа́ра.

Из Пия́стами вози́лась,
на́че кіт из са́лом,
а Степана обгорну́ла
го́леним кага́лом.

Як же ми настанови́ли
кру́лем шве́да Ва́зу,
не дали́ дихну́ти По́льщі
ізуїти й ра́зу,

и зату́ркали по шко́лах,
по сейма́х на віки
чужозе́мнім красомо́вством
бідну просторіку.

Белькота́ли ми пори́мські
кра́ще Цицеро́на, [1])
та й байдуже, що коза́цтво—
на́ша оборо́на.

Не схотіли їх лица́рством
пра́вим поробити, [2])

и коза́цькі поверну́ли
у підданство діти.

Втікачі з них, волоцюги,
колії поста́ли;
ми їх па́нськими рука́ми
до Москви́ загна́ли.

Помогли́ нам ізуїти.
городя́н дрочи́ти,
а други́х попів з ченця́ми
святостю окри́ти.

И пони́кла на́ша сла́ва
перед тим мужи́цтвом,
и сиди́ть, мов пес у чо́вні,
па́нство з ізуїтством.

Оце́ ж су́мно од восто́ка
вітер повіва́е,
и на шля́хту й на коза́цтво
ту́гу наганя́е.

По́ки світу, по́ки со́нця,
по́ти бу́де сла́ва,
що потруе́ні латинством
Кра́ків и Варша́ва.

По́ки світу, по́ки со́нця,
будуть сумува́ти
запоро́зькі правнуча́та,
що не вста́не Ма́ти....

Ні, не вста́не з під руіни:
бо шляхетська си́ла
своїм тру́пом ій крива́ві
гру́ди пригвіти́ла.

Бе́сіда Старо́го Ро́зума з Недо́мысломъ *).

Стари́й Ро́зумъ.

Погибни день, що я на свит роди́вся,
и тиха ніч, що прорекла: „зачався“;

О, щоб той день увія́вся темното́ю,
щоб не світи́в Господь на его зверху,
и світ над ним не засияв во віки.

Неха́й ёго густи́й обійме мо́рок,
неха́й ёго важка́ окри́е хма́ра,
и по́мерки испо́внят ёго́ страхом.

О, щоб ту ніч пожёрла тьма́ страше́нна,
щоб не лічив ії ніхто́ в рокóвім крузі,
и в місяцях не да́вано ій місця!

Неха́й та ніч во вик неплідна бу́де, [1])
и радощів неха́й вона́ не зна́е!

Да проклянýть ії—що проклина́ють
шкодли́ві дни и по́мерки наво́дять! [2])

Да ви́гаснуть зара́ні ії зо́рі,
нехай жада вона даре́мне світу,
и лю́боі зорі очей не ба́чить,—

що ма́тері утро́би не закри́ла
и не спасла́ мене́ від мук вели́ких!

*) Это—VII-я статья въ сборникѣ сочиненій П. А. Кулиша: „Хуторская философія и удаленная отъ свѣта поэзія“. Спб. 1879 г., стр 192—274.

* * *

Чом я не вмер у ма́тери в утро́бі,
рожа́ючись чом не зітхну́в ди́хання!

Про що мене́ нести́ли два колина,
и два соски́ мало́го годува́ли?

Тепе́р би я лежа́в собі впокійно,
опочива́в сном ти́хим безпробу́дним,

як сплять царі и ду́ки іменити́,
що помники́ собі побудува́ли,

як сплять князі́, що зо́лотомъ черто́ги
и сріблами світли́ці исповня́ли;

або́ як той захо́ваний недо́рід
що Бо́жого очи́ма дня не ба́чив.

Там [3]) грішники перестаю́ть бу́яти,
там то́млені знахо́дять опочи́нок;

невóльники лежа́ть, простя́гшись лю́бо,
байду́же їм про осаву́лу зло́го;

там схо́дяться вели́кі из мали́ми,
и па́нськоі раби́ не зна́ють во́лі.

* * *

Недо́мисел ъ.

Коли́б тобі не гірко було слу́хать...
Та хто живе́ в уста́х удержить сло́во?

* * *

Навча́в еси людéй на до́брий ро́зум
и покріпля́в знемóженні ру́ки.

Твої слова́ держа́ли—хто хита́вся,
ти зміцнював коліна слабоси́льні.

Тепе́р же сам, в недо́лі и турбо́ті,
ти хи́лився к сирій землі від ту́чи.

Хиба́ж не ти надіявся на пра́ву?
хиба́ж не ти вповáв на вла́сну щи́рість?

Згада́й лише́нь, хто погибав безвінно?
коли́ и де погу́блено правди́вих?

А я видав, що, хто ора́в непра́ву,
хто сіяв зло, той пожина́в скорбо́ту.

Дихне́ Госпо́дь—и зни́кнуть нечести́ві,
попа́лить іх диха́нне ёго гніву.

Рика́е лев—заглу́шить ёму го́лос,
и левчуку́ повибива́е зу́би.

Могу́щий лев без пи́щі погиба́е,
и левеня́т розгу́блює леви́ця.

* * *

Таємню річ доне́сено до ме́не,
и слу́хав я, як ми́мрило щось ти́хо [4]).

У те́мну ніч, серед пону́рих ду́мок,
ув о́бляги, як сон людей обійме,

вели́кий сум проня́в міні все тіло,
від о́страху тремтіли моі кості,

Дихну́ло щось коло́ мого́ обли́ччя,
и до-гори́ підня́вся у ме́не во́лос.

Стоіть—дивлю́сь—и ба́чу и не ба́чу—
ні о́бліку, ні ви́ду, ні поста́ви....
ущу́хло все—и чу́ю ніби го́лос:

„Хто пра́веден пере́д судо́м Госпо́дним?
хто без гріха́ перед творце́м небе́сним?

И слу́гам він своім не довіря́е,
и в я́нголях вбача́е неправдивость.

То щож ёму ті, що живу́ть у гли́ні
и на пилу́ збудо́вані земно́му?

Поги́нулиб вони́ попе́ред молі,
Між ра́нком би и ве́чором поче́зли;
де ділися, ніхто́ й не дознава́вся б.

Порва́лась би верівка в іх наме́ті, [5])
и зги́нулиб, ума́ не засягну́вши".

* * *

Кричи, зови,—ніхто́ не обізве́ться:
кото́рому з свяги́х [6]) жалітись бу́деш?

Безу́мний сам гнівом себе́ вбива́е,
заідливий від зло́бящих ду́мок со́хне.

Я ба́чив, я дурни́й роскорени́вся,
та я прокля́в осе́лю ёго ма́рну.

Ёго сини́ безпе́чности не зна́ли;
за ворітьми́ [7]) іх би́то без защи́ти.

Ёго врожа́й голо́дний поіда́е,
прору́бує терно́ву огоро́жу,
и хижаки́ добро ёго́ розно́сять.

Бо не з землі недо́ля виросте́,
не с по́пелу росте́ лиха́ годи́на.

Ми ро́димось турбо́ти дознава́ти,
так як орля́—під хма́рами літа́ти.

* * *

А все-таки́ б я оберну́всь до Бо́га,
Всевишнього́ блага́в би я щоде́нно.

Вели́ке він и несказа́нне тво́рить,
він безлічно дива́ свої явля́е.

Лице́ землі окро́плює дощами,
и на поля́ пуска́е з не́ба во́ду.

Смире́нного возно́сить на висо́кість,
мизе́рного из нужди визволя́е.

Везбо́жникам псує́ ледачі ра́ди,
и не дає́ рука́м їх зла чини́ти.

Лука́вого лука́вством його́ ло́вить,
и хи́трого у хи́трощах тума́нить.

У день вони́ як серед но́чи ходя́ть,
и по́лапки шука́ють о полу́дні.

Тим бідного їх меч, уста́, мина́е,
безси́лного не вхо́плять си́лні ру́ки.

Верта́еться нещасному надія,
и закрыва́ неситу пе́льку зло́ба.

* * *

Блаже́н, кого́ Госпо́дь остерега́е!
не одверта́йсь од Бо́жого кара́ння.

Пора́нить він и перевя́же ра́ну;
його́ рука́ уда́рить и загоїть.

Шість раз тебе́ изба́вить од скорбо́ти,
и в се́мий раз нещастя не дізна́сть.

Спасе́ тебе́ від сме́рти в голодне́чу,
и від меча́ засту́пить серед бо́ю.

Лихи́й язи́к, як бич, тебе́ не вда́рить,
не знатемеш руїни, як наста́не.

В голо́дний рік и в лихоліте будеш
сміятися, и звір тебе не займе.

Бо ти й суху́ зъедна́еш собі зе́млю,
и вся́ка тварь прихи́литься до те́бе.

Поба́чиш мир круго́м свого́ наме́ту,
и на́ полі у те́бе бу́де по́вня.

Твій рід и плід розмно́житься на світі,
и на́молодь кругом тебе́ рости́ме.

И пійдеш ти на то́й світ по́вен ві́ку,
як на гумно́ копа́ пшени́ці до́бра.

Оце́ тобі розу́мне міркува́нне;
збагни́ його́, кори́стуйся ним, дру́же.

Старий Розумъ.

О, хтоб узя́в та зва́жив мое го́ре!
хтоб на вагу́ зложи́в моє́ несча́сте!

Було́б воно́ песку́ морського ва́жче:
того́ й гірке, доса́дне мое сло́во.

Я стрілами Госпо́дніми постріля́н,
отру́ту їх душа́ моя́ впива́е,
и Бо́жий страх на ме́не ополчи́вся.

Хиба́ рика́ она́гра[8]) сере́д па́ши?
хиба́ реву́т воли́, як я́сла повні?

хиба́ пісну́ ідя́ть без со́ли стра́ву?
и що за смак в ійці без жовткови́ни?

Оттак же й я душею одверта́юсь
від усёго́, що ста́лось моім хлібом.

* * *

Коли́б Госпо́дь спевни́в мое́ жада́нне
и дав міні чого́ я сподіва́юсь!

Неха́й мене́ розда́вить ёго си́ла,
ёго́ рука́—порве́ мое́ диха́нне.

Була́б тоді міні в тому́ одра́да,
була́б міні в тому́ яка́сь потіха,
що не лама́в я Бо́жого зако́ну.

Чи бу́де ще снаги́ в лесне́ дово́лі.
щоб до кінця́ терпіти й упова́ти?

Хиба́ моя́ снага́ тверда́ над ка́мінь?
Хиба́, як мідь, кріпке у ме́не тіло?

Тепе́р я сам собі не довіря́ю,
и хто мене́ підде́ржить пе́ред Бо́гом?

* * *

Нещасному—підмога ёго́ дру́зі,
хоч би́ з біди́ забу́в и страх Госпо́день.

Брати́ мої невірні, як той би́стрень,
що дзюркоти́ть на про́весні в доли́ні.

Біжи́ть-шуми́ть, злама́вши зімню кри́гу,
наду́вшися водо́ю снігово́ю;

а в за́суху нема́ ёго́ и сліду;
прийшли жари́—шкода́ ёго шука́ти!

Задля́ ёго́ зверта́ють карава́ни,
иду́ть степо́м и ма́рне погиба́ють.

Тема́нськиі и са́вські подоро́жні
надіялись на лю́бе водопійло;

шкода́ було́ впова́ти на проя́ву:
прийшли́—нема́! страша́нная ома́на!

Так ви мене́ звели́ в моій надіі:
зляка́ла вас тяжка́ моя приго́да.

Хиба́ я ва́с прошу́, щоб наділи́ли
мене́ яки́м доста́тком, або грішми?

Хиба́ мене́ з нево́лі визволя́ти,
чи в розбиша́к вам тре́ба одбива́ти?

Навчи́ть мене́—мовча́тему я мо́вчки;
скажи́ть міні, в чому́ мій гріх вели́кий.

Соло́дкиі слова́ свято́і пра́вді;
яка́ж кори́сть из ва́шого доко́ру?

Ви су́дите мої гірки́і речі;
в кого́ боли́ть, той сто́гне хоч на вітер.

Напа́ли ви гурто́м на сироти́ну,
копа́ете прия́телеві я́му.

Погля́ньте лиш міні у вічі про́сто,—
поба́чите, кото́ре з нас лука́вить.

Вернітеся—неха́й ни бу́де кри́вди;
вернітеся,[10]) я правду возглаго́лю.

В моїх слова́х не зна́йдете лука́вства,
я зна́ю й сам, що про́сте, що крив'е́е.

Ми на землі—що во́їни у слу́жбі,
и на́ші дні—що на́ймитова пра́ця.

У полі раб шука́е прохоло́ди.
а на́ймит жде тяжко́го заробітку;

Я ж місяці и дні лічу́ журбо́ю,
на пай міні важкі упа́ли но́чі.

Лега́ючи, „Коли́ж той світ“? пита́ю,
а ніч иде́, иде́ собі пова́гом,
и му́ками до ра́нку я году́юсь,

Окри́лося все тіло моє́ стру́пом,
поре́палась и полупи́лась ко́жа.

Мій день лети́ть, як чо́вник у верстаті,
и вороття́ не бу́де моїй до́лі.

* * *

Ой спогадай [и]), що жизнь моя—якъ вітеръ!
моім оча́м не ба́чити вже сча́стя.

Поди́вився—нема́ мене́ на світі;
шука́тимеш—не зу́здриш мене́ о́ком.

Иде́-пливе́ хмари́на та й зника́е;
не ве́рнеться, хто зійде в преиспо́дню;

не ве́рнеться до рідної домівки,
ніхто́ ёго́ не ви́йде зустрічати.

* * *

Отта́к устам дава́тиму я во́лю:
неха́й душа́ важе́нне виливае;
и се́рденько заба́виться слова́ми.

Чи мо́ре я, чи звірь морський, страше́нний,
що ти мене́ зупи́нюеш—гаму́еш?

Кажу́ собі: „Хоч сон мене́ потіши́ть,
постіль моя́ споко́їть трохи муку“.

А ти мене́ що раз лака́еш сна́ми,
у при́видки трівожиш мою́ ду́шу.

Тим смерть міні люби́ща над диха́нне,
моім костя́м зотління я бажа́ю.

Зника́ю вже. відхо́жу з сёго світу;
поки́нь мене́, бо дні моі—як па́ра.

Що ми таке́, щоб ти на нас диви́вся,
не забував, що живемо на світі,

огля́дував що-ра́нку на́шу ду́шу
и про́бував, які ми, що хвили́ни?

Чи до́вго ще очей з мене́ не спу́стиш
и не дасй хоч сли́ню проковну́ти?

Чи я згріши́в, то що тобі до то́го?
про що мене́ що-дня достерега́ти,
и цілитись на ме́не що годи́ни?

Чом відъ гріха́ мене́ ти не очи́стиш?
чому́ з мене́ непра́вди не обми́еш?

Оце́ж уже́ земля́ мене́ приси́пле;
шука́тимеш—не зна́йдеш між живи́ми.

Недо́миселъ.

Чи до́вго вже сплітáтимеш химéри,
и го́лос твій бурхáтиме як вітер?

Хибá Госпо́дь зако́н свій перемінить,
и праведних неправо покарае?

Твоі сини́ згріши́ли перéдъ Бо́гом,
то й попусти́в Госпо́дь іх у поги́бель.

Коли́ж изно́в обéрнесся до Бо́га,
помо́лисся всеви́шнёму Владиці,

коли́ ти жив на світі без лукáвства,
то пéвен будь—оглянеться на тебе;

він прáведність твою́ судо́м окри́е,
и що ти мав с початку твого віку,
покáжеться мали́м у но́вім щáсті.

* * *

Сягни́ лишéнь умо́м у дáвні дáвна,
и мудрости в батків позич святоі

(бо вчо́ра ми постáли—що ми знáем?
ми по землі мов тінню переходим),

вони́ тобі роскáжуть и зъясу́ють,
святі словá из серця свого́ ви́ймуть:

„Хибá ростé папирус уз боло́то,
и рогозá живé в безводний су́ші?

Ще молодá, ніхто іі не різав;
а перш трави́ усякоі посо́хне.

До так и той, хто забувáе Бога:
непрáвого надія погибáе.

Немá в ёму́ ні пёвности, ні си́ли,
ёго́ снагá—що пауко́ва сітка.

Шкодá ёму́ об хáту обпірáтись:
не ви́держить, впадé его будівля.

Ось дéрево на сонці, зеленіе,
и віттями нагну́лось за огрáду,

коріннями вчепи́лось у каміння,
и гли́боко вросло́ аж до грани́ту;

а ви́копай, то й місце ёго́ рідне
ёму́ чужé и неприя́зне стáне:

на тій землі рости́ме и́нше дрéво,
и віттями лелітиме на сонці“.

* * *

Ні, прáвого Госпо́дь не відпихáе,
и грішному руки́ він не простя́гне.

Коли́сь тебé він щáстем нагоро́дить,
весéлостю устá твоі испо́внить,

а ворогів твоіх стидо́м окри́е,
намéти злих як ви́хром позривáе.

Стари́й Ро́зумъ.

О, так, знáю! воно́ ж бо сéму й прáвда:
хто без гріха, без кри́вди перед Бо́гом?

Хто з ним на суд, на прю словесну стане,—
не оправди́ть и тисячнёго сло́ва.

Могу́щий він и му́дрий супроти́вник;
нема́ того́. хто встої́ть про́ти ёго.

Перенесе́ куди́ захо́че го́ри
и в я́рости зовсім їх перева́рне.

В ёго́ земля́ аж хо́дором захо́дить,
и задріжа́ть й стовпи́-підпо́ри.

Він повели́ть—и со́нце не захо́дить;
кладе́ печа́ть на зо́рі нещисле́нні.

Оди́н собі намёт свій напина́е,
и по верха́м морські́ хви́лі хо́дить.

Созда́в він Ві́з, Волосожа́р и Кво́чку [12]),
світлиці геть на той бік оки́яну.

Він чудеса́ недові́домі тво́рить,
ёго дива́м ні́хто́ не зна́е ліку;

Иде́, граде́—и я ёго́ не ба́чу,
лети́ть, шуми́ть—я ро́зумом сліпу́ю.

Чи візьме що—ніхто́ ёго́ не впи́нить
ніхто́ ёму не кри́кне: „Що́ ти ро́биш“!

Росе́рдившись, Госпо́дь не прохоло́не,
поки́ ёму не вклоня́ться проти́вні.

То як же я стоя́в би проти ёго,
и не́хтував слова́ ёго́ святи́?

Хоч би́ совсім я пра́вим почува́вся,
то й тоб свого́ суддю́ блага́в слова́ми.

Хоч би́ й озва́вся благи́й на ре́вні речі,
не ду́мав би, що він почув мій го́лос,

він, що огне́м и бу́рним ду́хом ди́ше,
він, що не знать, за що мене́ кара́е,

ще не дае́ перевести́ диха́ння,
и чере́з край гірко́і налива́е.

Чи си́лою, то ска́же: „Я гото́вий“!
Чи чере́з суд, він ска́же: „Позива́йте“!

Я був би прав, коли́б мій ріт зати́вся [13]),
не винува́т, коли́б мене́ він зга́нив.

* * *

Я пра́веден, про жизнь міні байду́же,
я не боюсь уме́рти за се сло́во.

Неха́й собі, я вже сказа́в про Бо́га:
„Він пра́ведних и нечести́вих гу́бить“.

О, хоч би він губи́в мене́ від ра́зу?
Ні, ёму сміх из про́бби неповинних! [14])

Леда́чим він одда́в у ру́ки зе́млю,
закрив лице́ ії лука́вим су́ддям;
Коли́ж не він, то хто? скажіть на ми́лость!

* * *

Літа́ моі біжа́ть, як скорохо́дець;
Біжать-літять, из щастем не зустрівшись.

Пройшли́ вони́ без сліду, як той чо́вен,
Як той оре́л, що здо́бич доганя́е.

Коли́ скажу́: „Забу́ду мое го́ре,
поки́ну плач, возвеселю́сь душею“,

то страх мене́ обійме за мій сму́ток,
бо зна́ю—ти мене́ не оправда́ешь.

Вже я давно́ осу́жденний у те́бе,—
про щож міні даре́мне турбова́тись?

Неха́й би я обли́вся снігомъ чи́стим
и що́локом поми́в безви́нні ру́ки.

то ти мене́ в нечи́сту яму вки́неш,
и бу́ду я гидки́й моій оде́жи.

Я Богові не рівня, щоб змага́тись,
и вку́пі йти судо́м суди́тись правим:

бо нікому між на́ми розсуди́ти.
на нас обо́х грізну́ підня́ти ру́ку.

Неха́й би вже він па́лицю поки́нув,
и о́страхом не му́чив мою ду́шу;

озва́вся б я до ёго не ляка́вшись:
бо в серці я не той, яки́м здаю́ся. [15])

* * *

Душа́ моя́ втоми́лась побива́ннем,
неха́й уста́ говорять без упи́ну
и пла́четься гіркée мое се́рце.

Не осужда́й так ху́тко мене́, Бо́же;
скажи́ міні, за що твій гнів ня ме́не?

Хиба́ тобі утіха з мого́ ли́ха,
що відопхну́в мене́, своє́ созда́нне,
а грішникам присвічуеш на су́ді?

Хиба́ ж и ти людськиі ма́еш очі,
и ди́вишся на світ, як грішні лю́де?

Хиба́ твій вік таки́й, як чоловічий?
твоі літа́ хиба́ такі, як на́ші,

Що ти гріхи́ моі перебира́еш,
пере́ступу дошу́куесся грізно,

хоч зна́еш сам, який я не повинний
и що ніхто́ від те́бе не заступить?

* * *

Твоя рука труди́лась надо мною—
и ти мене́ збагнітува́ти хо́чеш!

Ой спогада́й, що ти мене́, мов глину,
зліпи́в, скрути́в,—и хочеш в прах розсипать!

Тиж сам мене́, як молоко́, очи́стив,
як сир, сгусти́в, упо́рав, приспосо́бив.

Одя́г мене́ ти ко́жею тонко́ю
и жи́лами обви́в премудро кості.

Мене́ житте́м и ла́скою ущедрив,
достерега́в, беріг мого́ диха́ння.

И ось воно́, що ти у серці ми́слив!
таку́ міні суди́в ти ща́сну до́лю!

Аби тобі за гріх мене́ кара́ти,
и ни еди́ної вини́ не извини́ти.

Чи винува́т, то го́ре міні, го́ре!
чи пра́веден, то глянути не смію:
сором'юся мизе́рности мое́і.

А підійму́сь—ти, мов той лев, на ме́не
наска́куеш, щоб дух мій залька́ти;

свидітелів на ме́не знов вивóдиш,
удвоюе́ш проти́ мене́ завзя́тте,
один за' дним тісня́ть мене́ лихи́і.

* * *

Про що́ мене́ ти из утро́би ви́йняв?
Умер би я, ніхто́ б мене́ не ба́чив,

и був би я, мов не зачався, не склався:
з утро́би я у землю перейшо́в би.

Хиба́ мій вік не сон? Стрива́й же,
хоч тро́хи дай мині повесели́тись,

поки́ спущу́сь, без вороття́ між лю́де,
у глибину́, в страше́нну преиспо́дню,
в країну тьми, у по́мерки довічні.

Там сме́ртня тінь, непоря́д, руйнови́на;
там день одно, що темрява нічна́я.

Недо́мыселъ.[16])

Чи вже ж мовча́ть, як хто гора́зд говори́ть?
хиба́ вже й прав, хто гу́сто словом си́пле?

Чи на тебе́ зна́йдеться розумний,
щоб ти глуми́всь, не ма́вши собі вини́?

Ти Бо́гові сказа́в: „Я маю ро́зум;
в твоіх оча́х я чистий, без поро́ку".

Нехай же Бо́г до те́бе возглаго́ле,
уста́ свої відкри́е та промо́вить.

Що він тобі яви́в свою́ прему́дрість
и та́йная своіх вели́ких ду́мок,—
вбача́тимеш, що він ще й милосе́рден.

Ти ду́маеш—збагне́ш прему́дрость Бо́жу
и сягане́ш умо́м до е́го пра́вди!

Не сягоне́ш, бо ви́ща вона́ не́ба,
и не збагне́ш, бо гли́бша над безо́дню.

У довжину́ він до́вший всього́ світу,
а завширшки́ він ши́рший окия́ну.

Захоче́ він—и грішник у темниці;
звели́ть—и суд згрома́диться на зло́го.

Уміе́ він позна́ти винова́тця,
відкріе́ гріх, де й не в дога́д нико́му.

И ду́рень сим до ро́зуму дійшо́в би,
и син осла́ почав би міркува́ти.

* * *

Оттим же то, коли́ вернувсь до Бо́га,
и простягти́ до ёго руки́ хо́чеш,

коли́ свій гріх ти на рука́х обми́еш,
и вижене́ш с твого́ наме́ту кри́ву;

то сміливо підіймеш чи́сте о́ко,
стоя́тимеш на пра́вді не боя́вшись.

всі бо́лещи, скорбо́ти твої зни́кнуть,
забу́деш іх, мов по́відь весняну́ю;

грядущее сия́не́ тебі полуднем,
тепе́решне яснітиме як ранок;

здобудесся впоко́ю и вповáння,
огле́дисся та й ля́жеш собі спати;

у сні тебе нещо́ не потрево́жить
лести́тися до те́бе будуть лю́де;

а о́чі злих на віки потемніють,
не зна́тимуть, як из турбо́ти ви́йти
надія іх—диха́нне перед сме́ртю.

Стари́й Ро́зумъ.

Нема бачу й народу більш на світі;
як помре́те, то зни́кне вся прему́дрість,

Тим ча́сом я таки́й же ма́ю ро́зумъ,
я ні в чому не бу́ду па́сти за́дню;
та й хто того́, що ви рекли́, не зна́е?

Смихо́вищем я став у вла́сних друзів,—
я, що сам Богъ до ме́не озива́вся!

Я зда́вся вам, неви́нний, чи́стий, на сміх;
горду́ете, бо ща́стем надули́ся.
нещасному в люде́й одна́ зневага.

В розбійницких наме́тах ти́хо и ми́рно,
и грішники живу́ть собі безпе́чно,
дарма́ що ім прави́ця стала́ Бо́гом [17]).

* * *

Спита́й скота́—и він тебе́ нау́чить, [18])
в небе́сних пти́ць—вони́ тебе́ наста́влять.

Скажи́ землі—вона́ тобі зъясу́е,
и ри́ба річ прему́дру твою́ змо́вить.

Хто між ними́ не зна́е й не вбача́е,
що Бог созда́в и сотвори́в вселе́нну,

що все живе́—у Го́спода в прави́ці,
в ёго руці—диха́нне чоловіка?

Хиба́ слова́ не ву́хо розбира́е,
так як уста́ смаку́ють всяку́ стра́ву?

* * *

Прему́дрости, мовля́в, шука́ти в си́вих,
бо ро́зуму, хто до́вго жив, набра́вся.

У Го́спода прему́дрость и поту́га,
совіт благи́й у розум він дару́е. [19])

Що́ зруйнова́в, того́ ти не збуду́еш;
из ёго рук не ви́зволить могу́щий.

Зупи́нить він—и пересохнуть ріки,
а повели́ть—покри́ють во́ди зе́млю.

В ёго́ руці и си́ла и прему́дрость:
обма́нщика з обма́неним він ба́чить.

Займа́е він в поло́нь гетьма́нів го́рдих,
тума́нить він наро́дним су́ддям ро́зум.

Розвя́зуе царя́м іх шабельта́си,
верівкою упо́перек іх вя́же.

Свяще́нників одво́дить у нево́лю,
бага́того руйну́е до оста́нку.

Заціплюе уста́ краснорічи́ві,
и відійма́ прему́дрость у прему́дрих.

У го́рдощах соро́мить пи́шне па́нство,
підпе́рези розвя́зуе поту́жним. [20])

Безо́дню він на со́нце підійма́е,
и те́мряву освічуе страше́нну.

Впоту́жнюе наро́ди и руйну́е,
то ширить ім, то зу́жуе грани́ці.

У приводців він ро́зум одійма́е
и во́дить їх пусти́нями без шля́ху.

Мов по́лапки, без світла, у темно́ті,
мов пья́ні, слоня́ються розу́мні.

Такі дива́ вбача́ли мої о́чі,
чува́в мій слух и се́рце розуміло.

Я зна́ю все, чого́ ви здобули́ся,
не ни́жчий я ни в чо́му перед вами.

* * *

До Господа озву́ся з моїм сло́вом,
ёму пода́м на суд уве́сь мій по́бит;

ви ж зна́ете одні лукаві плетні,
ви лікарі для ме́не не потрібні.

Мовча́тиб вам, то й тоб уже́ був ро́зум,
здава́лось би, що й ви не безголо́ві.

Послу́хайтеж моєї оборо́ни,
смири́теся перед правди́вим сло́вом.

Ви хо́чете служи́ть лука́вством Бо́гу;
непра́вдою до ёго підлести́тись?

Чи тож бо ви—избра́нники Госпо́дні,
чи речники́ за Го́спода на су́ді?

А що, як він загля́не вам у се́рце?
чи ви й ёму́ напустите тума́ну?

Він пе́рвих вас за кри́вду покара́е,
дарма́ що ви кривили задля́ ёго.

Чи вас ёго вели́чче не лака́е,
и Бо́жий стра́х вам се́рця не трівожить?

Розси́пались, як по́піл, ва́ші притчі;
твердий свій мур з грязі ви мурова́ли.

Иди́ть собі, я бу́ду говори́ти,
яка б міні за се біда́ не скла́лась.

Держу́ в уста́х моє́ мізерне́ тіло,
держу́ в руці мою́ уббгу ду́шу. [21])

Госпо́дь мене́ вбива́е без ощадку,
одно́ міні оста́лось—оправданне.

А мо́же тим спасу́сь від злої сме́рти,
що грішнику не да́но ба́чить Бо́га. [22])

Послу́хайте ж нескри́вленного сло́ва;
и щіру річ мо́ю ловіте ву́хом.

Суди́тися готов я перед Бо́гом:
бо пра́вдою из суду ви́йду чи́стий.

Нема́ того́, хто вка́же мою́ кри́вду,
а зъя́виться—замо́вкну я на віки.

Щоб я не кривсь від те́бе в моім серці:
ти дай міні у двох річа́х ощадок:

не роздави́ мизе́рного руко́ю,
и не лака́й мене́ великим стра́хом.

Тоді пита́й, відка́зувати бу́ду,
або́ міні на до́питки відка́зуй. [23])

Скажи́, в чому́ тобі я провини́вся,
скажи́, які мої гріхи́ и кри́вди?

Чого́ лице́ від ме́не одверта́еш, [24])
мене́ собі за во́рога вважа́еш?

Невже́ сухи́й листо́к ляка́ти хо́чеш,
соло́мину на вітрі здоганя́ти,

що ти міні страшни́ виро́ки пи́шешь,
вико́пуеш гріхи мої з коли́ски? [25])

Зако́вуеш в кайда́ни мої но́ги,
нагля́дуеш ступні мої мизе́рні
и навкруги́ ямки́ міні копа́еш,

а я лежу́, валя́юсь порохне́ю,
оде́жею, що міль попроіда́ла.

* * *

Хто народи́всь на Бо́жий світ від жінки—
недо́вгий вік, скорбо́ти до́вгі ма́е.

Пиднявсь, процвів—и вя́не мов та квітка;
біжить як тінь, що по́лем переходить.

И ти сёго очи́ма пожира́еш!
злиде́нного суди́тись позива́еш!

Хто чистоту́ з нечи́стого добу́де?
Ніхто́!

Коли́ злічи́в ти дні людсько́і жи́зні
и місяці призна́чив, скільки жи́ти,

коли́ ти дав коро́ткий вік люди́ні,
то не диви́сь на не́і хоч під ве́чір,—
неха́й вона́, як на́ймит, відпочи́не.

И де́рево яку́сь надію ма́е:
хоч зру́бане, ще ми́слить зеленіти,
и паростки пуска́е молоди́і.

Ище й тоді, як ко́рінь ёго́ стру́хне,
як у землі само́ замре́, засо́хне,

неха́й вода́ прила́щиться до ёго—
изно́в воно́ зеле́не пустить ли́сте.

А чоловік умре́—и не здвигне́ться;
зітхне́ він дух—шука́й ёго де хо́чеш!

Як о́зеро, засо́хши, не наллеться,
або ріка́ не ве́рнеться, изсякши:

так чоловік, простя́гшися, не вста́не,
не схо́питься, поки́ на не́бі со́нце;
на віки сон обійме ёго тіло.

Ой, хоч би ти схова́в мене в моги́лі,
щоб я зожда́в, поки́ твій гнів пере́йде,
и знов згада́в про ме́не, де я дівся!

Та ні, хто вмер, не ве́рнеться між лю́де! [26])
А ждав би я, мов воін у стражни́ці,

що ти мене́ ким и́ншим переміниш,
позве́ш мене́ пере́д себе́ на ро́спит,
и діло рук своіх изно́в огле́диш.

Коли́ж бо ні! мене ти назира́еш, [27])
гріхи́ мої, пере́ступи знай лічиш.

Ти ви́рок мій хова́еш під печа́ттю,
виду́муеш на ме́не ди́вні ре́чі.

Мов та гора́ пома́лу порохніе,
и си́плеться каміннем круго́м се́бе;

мов та вода́ руйну́е ди́ку ске́лю,
або ріка́ злива́е поберіжжя:

так ти людськи́ надіі в прах руйну́еш;
без вороття́ руйну́еш чоловіка,
скалічивши, кладе́ш ёго́ у зе́млю.

Не зна́є він, чи до́бре його́ дітям,
яке́ життє́, яке́ їх побива́нне.

Йому́ боли́ть неду́жне його́ тіло,
його́ душа́ про се́бе тількі тужить.

Недо́миселъ.

Хто з ро́зумом, той не гука́є ма́рно,
груде́й своїх не наповня́є вітром.

Гнилі слова́—йому́ не оборо́на:
яка́ кори́сть в речах пусти́х, нікче́мних?

Оце́ж и ти поки́нув страх Госпо́день,
ти переста́в Свято́го поважа́ти.

Твої уста́ ясу́ють твою́ кри́вду,
хоч би які сплітав ти хитрі речі.

Не я, ти сам гово́риш проті се́бе,
ти сам себе́ осу́джуеш на віки.

Хиба́ на світ роди́всь ти пе́рше світу?
хиба́ поста́в ти пе́рше високо́сти? [28])

Чи радува́в ти ра́ду вку́пі з Бо́гом?
чи ти стягну́в до се́бе всю премудрість?

Що зна́еш ти, чого́ б и ми не зна́ли?
чого навчи́всь, чого́ б ми не збагну́ли?

Між на́ми е дово́лі сивоу́сих
и на літа бога́тших, ніж твій ба́тько.

Святі слова́ пусти́в ти ми́мо ву́ха,
и байдуже́ про на́ші дру́жні ре́чі.

Куди́ тебе́ замчи́ть твоя́ зава́тість?
чого́ зори́ш на нас очи́ма ди́ко?

Чи сеж тобі гневи́тися на Бо́га
и до йго́ такі слова́ мовляти?

Що чоловік, щоб був він непороче́н?
жіно́цький син, щоб бути йму чистим?

Госпо́дь своїм святи́м не довіря́е, [29])
и небеса́ [30]) не чи́сті пе́ред Бо́гом.

То що ж йму́ исто́та безувірна?
що той, хто пъе гріхи́ нена́че во́ду?

* * *

Ось слу́хай лиш, як я тебе́ наста́влю,
и роскажу́, на що я надиви́вся,—

що му́дрні передаю́ть моло́дшим,
набра́вшися нау́ки в сивоу́сих,—

в тих чи́стих душ, що тут жили́ на волі,
не ба́чивши між се́бе чужозе́мця:

„Злочи́нцеві всі дні сповня́е ту́га,
лиха́ душа́ прийма́ до ві́ку му́ку.

Круго́м ii кипи́ть що-день трево́га,
напа́сть ii лека́е що-годи́ни.

Від те́мряви спасти́ся не вдова́е,
мов для меча́ и ро́диться леда́чий.

Уже́ йму́ здае́ться, що він ста́рець:
бо злигодні віщу́е йму́ се́рце.

Убо́жество лека́е йму́ ду́шу,
иде́ йму назу́стріч, мов те військо.

Бо він изня́в свою́ на Бо́га ру́ку,
гордо́нею пійшо́в проти́ Свято́го;

на Бо́га він підня́вся, тугоши́й,
окрив хребе́т залізними щита́ми;

зали́в собі лице́ блиску́чим са́лом,
убра́вся в жир, мов у шовко́ві ша́ти.

Отти́м же то живе́ він у руїнах,
в руйно́вищі, що люде по'дбіга́ли,
поки́дали, мов кучугу́рі це́гли.

Не бу́де він бага́тий, ані ща́сний,
и за́йманще ёго́ у ши́р не пійде.

Не ви́йде він из те́мряви до віку,
пожре́ огóнь одрідде ёго́ хи́рне,
и зни́кне сам, як Бог дмухне́ на ёго.

Неха́й же зла, безу́мний, не боїться,
Бо зло ёму́ за нагоро́ду ста́не.

Не дасть ёму́ дожи́ти віку до́ля,
не бу́де він, мов па́льма, зеленіти.

Плоди́ свої погу́бить в зелено́чку,
и цвіт ёго́ обси́плеться зара́нi.

Неплідна бо сімья́ у нечести́вих,
пожре́ огóнь наме́ти ока́янних.

Зачне лихи́й в утробі зло, мов жінка,
а вро́дить він ома́ну та поги́бель."

Стари́й Ро́зумъ.

Вага́цько я тако́го чув на світі:
не так люде́й у ту́зі розважа́ють!

Чи вже скінчи́в твої жорсто́кі речи?
звідкіль се ти набра́всь тако́го ду́ху?

Зумів би й я по-ва́шому глаго́лать,
коліб лиха́ годи́на вас поби́ла;

знайшо́в би й я, що́ про́ти вас каза́ти,
зумів би й я хита́ти голово́ю;

мої уста́ були́ б на сло́во ще́дрі,
и жа́лощів було́б у них дово́лі.

* * *

Та що! слова́ печалі не заглу́шать:
чи пла́чусь я, чи ні, а се́рце ни́е.

Знемігся я, на си́лах упада́ю: [81])
ти ви́губив мою кохану се́мью;
схопи́в мене́ мов харцизя́ку зло́го;

я ввесь иссо́х, и се мій свідок бу́де—
хто до мене́ гірке́ промо́вить сло́во.

Жене́ мене́ гнів Бо́жий, розрива́е, [82])
скрего́че він страше́нними зуба́ми,
и во́рог мій на ме́не о́чі го́стріть.

Роздая́вили на ме́не я́ру пе́льку,
уда́рили в лице мене́ безче́стем,
и підняли́ одно'дного́ на ме́не.

Госпо́дь мене́ отда́въ лихи́м у ру́ки
и попусти́в лука́вим лю́дям по́пуск.

Я ти́хо жив,—післа́в міні турбо́ту,
вхопи́в мене́ и ростерза́в у шма́тте:
страше́нному на и́грашку я зда́вся.

Круго́м мене́ літа́ють ёго стріли;
без жалощів дару́е сме́ртні ра́ни,
и жовч мою́ на зе́млю проли́ва́е.

Госпо́дь мене́, мов за́мок, розбива́е,
на ме́не він, як во́ін, наступа́е.

Одігся я в шорстку́ волосяни́цю,
у пил земни́й втопи́в лице́ з печа́лі,

Від сліз гірки́х черво́ні в ме́не о́чі,
окри́ло іх покри́вало густе́е.

А все такі нема́ в мене́ непра́вди,
и ві́рою я чи́стий пе́ред Бо́гом.

* * *

Не закрива́й моє́і, зе́мле, кро́ві,
не заглуша́й плачу́ про відомще́ннє!

Бо ще в мене́ свидітель е на небі,
засту́пник е в висо́ких високо́стях.

Прия́телі глузу́ють з мене в вічі;
запла́чу ж я гірки́ми перед Бо́гом.

Неха́й мене́ з собо́ю сам розсудить [83]),
як су́дить він люде́й з людьми́ на світі.

Вбача́ю жъ бо кіне́ць моє́і жи́зні,
иду́ туди́, звідкіль нема́е хо́ду.

Зруйно́вано житте́ моє́ на світі,
пога́шено міні на небі со́нце,
оста́лася одна́ мі́ні моги́ла.

* * *

Коли́б мене́ поки́нули леда́чі.
щоб я іх кривд, змага́ння іх не ба́чив!

О Бо́же! будь зару́кою моє́ю:
бо нікому руки́ моє́і вда́рить [84]).

Ти се́рце іх закри́в
не дай же ім на су́ді перева́ги.

Хто зра́дою прия́телів підхо́дить,
того́ дітя́м на світі сліпувати.

Вони́ з мене́ зроби́ли в лю́дях при́тчу,—
сміхо́вище, що тількі ввічі плю́нуть

Пригасну́ло моє́ від туги о́ко;
мов та мара́, мое здае́ться тіло.

Злека́ються усі правди́ві лю́де
и закипля́ть гнево́м на нечести́вих.

а пра́ведний держа́тиметься тве́рдо,
удво́е він свою́ снагу́ покріпить.

* * *

Вернітеся, стрива́йте, не втіка́йте: [85])
я доведу́, що всі ви безрозу́мні.

Я все втеря́в, чим се́рце весели́лось,
про що я дбав, сяга́в умо́м дале́ко.

Из но́чи ви хотіли день зроби́ти;
ваш день таки́й, як темрява нічна́я. [86])

Коли міні оста́лось ти́лькі вме́рти,
коли́ вже я посла́в собі в могилі,

и ма́терью назва́в сиру́ю зе́млю,
а гробаків—сестри́цями—братя́ми,—

яку́ мі́ні голу́бити надію?
и хто їі в моім житті вбача́е?

Пішла́ вона́ на той-світ в преиспо́дню,
коли́ ще й там знайду впокій, зотлівши!

Недо́миселъ.

Коли́ скінчи́ш ти ви́гадки химе́рні,
и нам даси́ до те́бе говори́ти?

Опа́мятуйсь: чи ми ж тобі звіря́та,
німи́й язи́к, що розуму не ма́е?

Ти сам себе́ з доса́ди рвеш за се́рце:
чи світові спустіти через те́бе,
чи камяни́м перемісти́тись го́рам?

Ні, кагане́ць у злю́щого пога́сне,
и в курені ого́нь не запала́е.

Ёго наме́т на віки тьма оби́йме,
не здійме він сво́го уго́ру світла.

Ступа́тиме нога́ми по прова́ллям,
и западні на сте́зці не обійде.

Тене́тами круго́м ёго́ обіймуть,
и сілами лови́тимуть, мов звіря.

З підзе́мними верівками запа́дні
припра́влено ёму́ на всіх доро́гах.

З усіх сторо́н ёго́ ляка́ють стра́хи,
не зна́е злий, куди́ ёму́ ступи́ти.

Чига́ ёго́ голо́дная поги́бель,
що-де́нь ёго́ руіна назира́е.

Наро́диться у сме́рти перворідень,
и погризе́ ёму́ суста́ви й жи́ли. [37])

Из ти́хого наме́ту ёго́ вхо́плять
и поведуть перед царя всіх страхів.

Ося́деться чужи́й в ёго́ наме́ті
ёго́ житло́ заси́пле з не́ба сірка.

Внизу́ в ёго́ позасиха́ корінне,
вгорі в ёго́ пообтина́ють вітте.

Поги́нула на світі па́мять злю́ки,
имя́ ёго́ забу́то в ти́хих се́лах.

Из світу в тьму́ прова́литься на віки,
и ви́кинуть ёго зміж се́бе лю́де.

Не ма́тиме ні ро́ду, ні приплоду;
ввесь дім ёго́, уся госпо́да ви́мре.

Дале́кий вік здиву́е ёго до́ля,
ёго біда́ злякае всіх суча́сних.

Така судьба́ лихи́х люде́й на світі,
таки́й кінець—хто Бога забува́е!

Стари́й Ро́зумъ.

Доко́лі вам стужа́ти мою ду́шу
и му́чити мене́ леда́чим сло́вом?

Деся́тий раз міні тяжку́ оби́ду
завдаете́ без сорома, без глузду.

Неха́й и так, неха́й я гріх сподіяв;
мі́й гріх—мое́, а не чие́ неща́сте.

Звідкіль же ви взяли́ вели́ке пра́во,
мов зло́дія, мене́ кара́ти сло́вом?

Оду́майтесь: се Бог мене́ обідив,
се він мене́ круго́м сітьми́ оки́нув.

Кричу́ „напа́сть!“—ніхто́ мене́ не чу́е;
прошу́ суда́—нема́ судді про ме́не.

Загороди́в він путь передо мно́ю
и те́мряву на всі стежки́ наки́нув.

Збагнітува́в мою́ вели́ку сла́ву,
изни́в з мене́ вінє́ць мій осія́нний.

Зо всіх боків житло́ моє́ обру́шив;
як де́рево, мою надію ви́рвав.

Проти́ мене́ страшним гнево́м пала́е.
тісни́ть мене́, мов во́рога лихого.

Зібра́лися повки ёго́ на ме́не,
верста́ючи далекую доро́гу,
и мій наме́т, мов хма́ра, обгорну́ли.

Братів моіх він оддали́в од ме́не,
розбіглися від ме́не щи́рі дру́зі.

Поки́нули мене́ близькі сусіде;
хто знав мене́, забу́в моє́ обличче.

Чужи́й я став и го́стю и служе́бці,
вони́ мене́ не зна́ють, зневажа́ють.

Зову́ слугу́—не хоче обізва́тись,
и мушу́ я нікче́много блага́ти.

Жона́ моя́ від ме́не одверну́лась,
синів моіх прохати́ довело́ся.

Пого́рджує неду́жнім и дітво́ра:
здійма́юся—вона́ сміється з ме́не.

З ким зна́вся—води́вся, тепе́р гиду́ють мно́ю;
кого́ люби́в—на ме́не обернулись.

Прили́пла вже до ко̀сті моя́ шкура,
заста́вся я из я̀слами зубни́ми. [38])

Ой зми́луйтесь ви надо мно́ю, друзі!
бо вда́рила мене́ рука́ Госпо́дня.

Чи й вам же то мене́ из Бо́гом гна́ти?
чи ще моім ви тілом не наїлись?

* * *

Недо́миселъ.

Знайду́ж и я про те́бе сло́во в се́рці,
неха́й воно́ не ни́е від доса́ди.

Тяжки́м мене́ уда́рив ти докором,
та дух мого́ ума́ мене́ наста́вив. [39])

* * *

Хиба сёго́ ти не чува́в из роду,
що на землі, з поча́тку чоловіка,

безбо́жники не до́вго весели́лись,
пиша́лися не до́вго нечести́ві.

Неха́й лихи́й знесе́ться хоч до не́ба,
и сягоне́ до хма́ри голово́ю,—

изче́зне він, мов кал ёго́, без сліду,
не зна́тимуть е́го и місця лю́де.

Мов ди́вний сон, из памяти він ви́йде;
десь дінеться, мов та мара́ нічна́я.

Диви́лося на ёго лю́дське о́ко—
не ба́чити ёго й осе́лі рідній.

Тяга́тимуть синів ёго́ за ёго,
верта́тиме чуже́ добро́ рука́ми.

Гріхи́ ёму́ у кости повъіда́лись,
и спа́тимуть из ним у домови́ні.

Бо зло було в ёго́ уста́х соло́дке,
хова́в ёго́ пі́д язико́м лука́вим.

Держа́в ёго́, не ви́плюнув из ро́та,
и смакува́в леда́че піднебенням.

Отру́тою ёму́ в утробі стане,
яд га́спедський по животу́ роспу́стить.

Богатство він чуже пожер—и зве́ргне:
бо повели́ть Господь ёму́ блюва́ти.

Гадю́чий яд він ви́ссав лиходійством—
и га́спедьска иззість ёго́ отру́та.

Не ба́чити леда́чому на світі,
як молоком течу́ть и медом ріки.

Оддасть увсе́, не проглине́ чужого,
втіша́тися не бу́де він бага́тством.

Бо обдира́в убо́гого, знуща́вся,
поруйнува́в хати́, та й не поста́вляв.

Не зна́е він ні на́ситу, ні вини́ну,
ні о́щаду на найдоро́жчі ре́чі.

Зажер усе́, нічого не оста́вив,
тим ра́дощі ёго́ коро́ткі бу́дуть.

У по́вняві дозна́е недоста́тку,
всі зли́годні підіймуться на ёго.

Стрива́ймо лиш, ось бу́де ёму́ іжа:
пішле́ ёму́ Госпо́дь огонь жеру́щий,
и че́рево неси́тому испо́внить.

Коли́ втіче́ від го́строго заліза,
то мідний лук ёго́ проши́е на́скрізь.

Коли́ стрілу из тіла свого ви́йме,
блиску́чая ёго́ в печінку влу́чить,
и нападе́ на ёго о́страх сме́ртний.

Скарби́ ёму́ здаду́ться на поги́бель;
ніхто й вогню́ не бу́де роздува́ти,
а пожере́ наме́т ёго́ до нитки.

И ви́явить ёго́ лука́вство не́бо,
и вся земля́ обе́рнеться на ёго.

Розси́плються усі́ ёго́ надба́ння,
від Бо́жого гніва́ вони́ поче́знуть.

Таки́й кіне́ць дае́ Госпо́дь лихо́му,
таке́ в ёго́ лука́вому наслідде!

Старий Ро́зумъ.

Ой слу́хайте моє́ ува́жно сло́во,—
неха́й хоч се потішить хи́рне се́рце.

О, да́йтеж бо міні до вас промо́вить!
тоді изнов глузуйте—насміха́йтесь,

Хиба́ мене́ зобідила людина?
то як же я терпіти му́шу мо́вчки?

Зміркуйте лиш и се́рцем надрігнітесь,
уста́ собі руко́ю затуліте.

* * *

Поду́маю—и ввесь похолодію,
затру́ситься від стра́ху моє́ тіло.

Чого́ воно́, що злим на світі добре,
живу́ть, цвіту́ть, вбива́ються у си́лу?

Круго́м лихи́х їх семъї процвіта́ють,
їх па́молодь розмно́жується лю́бо.

Госпо́да їх не дізна́є турбо́ти,
и Бо́жий жезл мина́є окая́нних.

Корови їх приплодом звеселя́ють,
и я́ловіць нема́ між їх стада́ми.

Сімъя́ у них росте́ мов та ота́ра,
дітво́ра їх танцю́є серед ста́рших,

з бандурами, а цимбалами, з пісня́ми
проміж гостей веселих веселя́ться.

У ро́скоші кінчають вік щасли́вий,
вмира́ючи, не му́чаться не сто́гнуть.

А лю́де сі від Бо́га одверну́лись:
„Байду́же нам про твій зако́н спасе́нний!

яка́ користь Всевишнёму служи́ти?
яке́ добро з моли́тви чоловіку“?

Хиба́ вони́ не пе́вні в своїм ща́сті?
(о, пропади́ лихи́й совіт од ме́не!)

Чи по́часту вида́ли ви, що га́сне
у злю́щого в наме́ті бго́ світло, [40])
и що Госпо́дь гнево́м лихи́х кара́є?

Чи почасту їх вітер, яко полову,
и буря, мов соло́му, рве—розно́сить?

Мовля́ете: „Скара лихих на дітях“.
Що діти? ні, неха́й самих кара́є,

щоб ба́чили лихі свою́ руїну,
и напили́сь гнева́ бго́ из ча́ши!

Чи стра́шно ім на го́ре семью́ ки́дать,
коли́ самі скінчи́ли вік безпечно?

* * *

Та ні, не нам на ро́зум наставля́ти
того́, хто всіх на високо́стях су́дить.

Оди́н вміра у ща́сті та в роско́шах,
ні кло́поту, ні ну́жди не дізна́вши.

Хліви́ бго від молока́ пару́ють,
столи́ бго́ погну́лись під мясивом.

Другий вмира́ у ну́жді та в скорбо́ті,
ні ро́скоши, ні ща́стя не дізна́вши.

Обо́х земля́ своим присипле пра́хом
и гробаки́ обо́м ім тіло вкри́ють.

* * *

О, зна́ю я, що в вас за та́йні ду́мки,
и за́ що ви мене́ так осуди́ли!

Ви ми́слите: „Де дівся дім тиранський?
Де той намет, що ку́блились леда́чі.“?

Спита́либ ви въ тих, що шляхи́ верстають; [41])
вони́б святу́ вам пра́вду росказа́ли.

„И день суда́ лихи́й не погиба́є,
и Божій гнів ледачого мина́є.

Хто пра́ведним бму́ допік би сло́вом,
возда́в бму́ за всі бго́ непра́вди?

З перéпихом несýть ёгó на мáрах,
и згóрда він из кáміню говорить. [42])

Легкá ёмý земля́ серéд доли́ни; [43])
потя́гнуться слідóм ёгó громáди,
и бéз ліку попереди́ли злого. [44])

* * *

Химéрами менé не розважáли,
проти менé у сéрці зло таіли.

Недóмиселъ.

Чи чоловікъ потрібен на що Бóгу?
ні, тількі сам собі розýмний слýжить.

Що Бóгові из щи́рости твоéі?
Про що ёму життé твоé правди́ве?

Чи дýмаеш, що з ля́ку він карáе,
що бýде він суди́тися з тобóю?

Чи е кінéць твоій неси́тій злоеті?
чи е лічбá твоим непрáвдам лю́тим?

Ти брав заклáд в братів твоіх дарéмно;
ти з гóлого здіймáв остáнне рямъе;

ти не давáв напи́тись подорóжнім;
ти проганя́в голóдного від сéбе.

Захóплював потýжний лю́дську зéмлю;
хто був страшни́й, той панувáв безпéчно. [45])

Вдови́ць ні з чим ти відпускáв од сéбе,
и си́роти кали́цтва здобувáлись.

От чéрез се кругóм тебé запáдні,
карáесся ти стрáхом та бідóю.

Сиди́ш у тьмі, кругом себé не бáчиш,
потóпом вод твою окри́ло дýшу.

* * *

Господь живé на небесáх високих;
на зорі глянь, як ви́соко возні́сся!

А ти казáв: „Що знáтиме Всеви́шний?
чи змóже він кріз тéмряву суди́ти?

Запя́всь кругом він хмáрами густи́ми,
и тількі знай небéсний круг обходить“.

Держи́сся ти старого беззаконства,
ти дýмаеш, як дýмали погáнці,

що знéсені з землі до чоловіка,
и корінь іх водá повиривáла. [46])

Мовля́ли бо: „Байдýже нам про ёго:
що змóже нам зроби́ти Всемогýщий?“

А він же то намножив ім господи...
о, пропади совіт лихи́х од мéне!

Руіна іх возвесели́ть правди́вих,
смія́тися з них бýдуть непови́нні:

„Поги́нули без сліду нáші злю́ки,
пожéр огонь непрáве іх надбанне“.

* * *

Верни́ся знов до Бога, и спасéсся,
прихи́литься до тéбе щáсна доля.

Прийми́ з ёго пречи́стих уст наýку,
словá ёго сховáй у щи́рім сéрці.

Уста́неш знов, як ве́рнесся до Бога
та прожене́ш з свого наме́ту кри́вду.

Повикида́й скарби́ свої на смітник,
и золото повисипа́й у воду.

Тобі Господь вели́ким ска́рбом бу́де,
небе́сний царь—горо́ю сріблясто́ю.

И ти бу́деш у ми́рі з Всемогу́щим,
без тре́пету зведе́ш на Його́ очі.

Прохатимеш—и він тебе́ почу́е,
спевни́ш Йому́ святи́ї обітни́ці.

Заду́маеш—и все тобі удасться,
світи́тиме тобі на стезці світло.

У сми́рности, ти в го́ру вознесе́ся;
щасти́ть Госпо́дь—хто о́чі потупля́е.

Спасе́ться и той, хто провини́в у Бога,
спасе́ться він твоє́ю чистотою.

Старий Розумъ.

Ще раз мене́ осу́ждено безвинно:
не ймуть слёза́м, не ймуть стогнанню ві́ри!

* * *

Коли́б міні знайти́ осе́лю Божу,
и до Його́ престолу доступи́тись;

тодіб Йому́ все діло моє́ ви́вів
уста́ б моі сповни́в я оправда́ннем.

Неха́й би він збива́в мене́ слова́ми,—
дозна́всяб я, яка у Його́ ду́мка.

Замість того, щоб си́лою лякáти,
неха́й би він прини́кнув трохи ву́хом

Тодіб узна́в, яка́ у пра́вди смілость,
и переста́в мене́ судом тісни́ти.

Та щож! пійду на схід—Його́ нема́е;
на за́ході шука́ю—не знахо́джу.

Чи може він на півночи?—не ба́чу;
чи в глибина́х полу́дня?—не загле́джу.

Бо зна́е він мою́ безви́нну совість: [47])
як золото из горну в Його́ ви́йду.

Моя́ нога́ Його́ слідом ходи́ла,
з Його́ путя я не звертáв нико́ли;

не хи́бив я проти́ Його́ зако́ну,
Його́ слова́ хова́в у щи́рім се́рці.

Так хо́че він. то хто ж Йому́ розра́е?
наду́мався—и зробить що замі́слів.

Спевни́ть усе́, що вирік про́ти ме́не,
а може вже и и́нша в Його́ ду́мка.

Тим я бою́сь Йому́ у вічі гля́нуть:
поду́маю—и страх мене́ оби́йме.

Він дав міні знаро́шне се́рца мля́ве,
знаро́шне він мене́ лякáе стра́хом,

щоб тьма мене́ на віки не поже́рла,
и встерегла́сь моя́ ду́ша від згу́би.

* * *

Чому́ Госпо́дь так не споря́дить ча́су,
щоб день суда́ Його́ на світі зна́ли?

Загла́джують безбо́жники гряниці, [48])
и кра́дений това́р пасу́ть безпе́чно.

Сирітського осла́ жену́ть у въю́ках,
беру́ть в заклад вола́ удовино́го.

Уби́того зневолюють звертáти,
хова́ються від них безси́льні лю́де.

Пригнічені—мов у степу́ она́гри;
удосвіта встаю́ть шука́ти пищі,
году́е сте́п голо́дну їх дітво́ру.

Вони́ свій хліб у по́лі зажина́ють.
и виногра́д в лихо́го па́на кра́дуть.

Як день, так ніч, без рямья на хребти́ні,
від хо́лоду не ма́ють чи́м окри́тись,

у го́рах їх дощáми пробива́е;
до ка́меня притулюються тілом. [49])

Харци́зники в заклáд беру́ть від ло́ня
мали́х діте́й у ма́тері—вдови́ці.

Кого вони́ до ни́тки обідра́ли,
ті на-тощáкъ важкі сноп и́ ім но́сять,

вида́влюють оли́ву з їх оли́вок,
и ви́на ім по вертогра́дах ро́блють.

* * *

А в горо́дáх встае́ під не́бо ле́мент:
пере́д смертю про відомще́нне про́сять,—
и Бо́гові про лю́дський плач байду́же.

Ще ей такі, що ненави́дять світло, [50])
пура́ються освіченого шля́ху,
и сте́жками Госпо́дніми не хо́дять.

Пере́д світом уста́не розбишáка,
уби́того, безси́льного вбива́е,
и по́ночі блука́е хи́жий зло́дій.

Пере́любець смерко́м свого́ чига́е,
„ніхто́ мене́ під ве́чір не пізна́е,“—
и на лице́ покри́вало нaки́не.

А ті в доми́ під те́мну ніч улазять,,
а в день сидя́ть по я́мах похова́вшись,
не зна́ючи, яке у Бо́га со́нце.

Бо ра́нок ім—мов смертна тьма, поги́бель;
поба́чивши, що світ, дріжя́ть від стра́ху;

Ле́гкі вони́, мов тріска се́ред фи́лі;
прокля́та іх на світі займанщи́на,
не зна́тимуть доро́ги садово́і. [51])

* * *

Як снігова́ вода́ від спе́ки со́хне,
так пожере́ моги́ла нечести́вих.

Забу́де іх те ло́не, що пести́ло;
роба́цтво іх обійме під земле́ю;

ніхто́ про них не спогада́е лю́бо;
мов де́рево, розби́те гро́мом, будуть:

бо на́падом бездітню пожирають [52])
и о́щаду не чи́нять удови́ці.

А все-таки ія Бог держи́ть на світі,
дае́ снагу́, як жи́зні вже не ча́ють.

Вбезпе́чуе Госпо́дь и нечести́вих,
и над ними́ він ру́ку простяга́е.

Хоч мруть вони́, та посере́д роско́шив,
а падають, так як усе на світі,—
як під серпо́м у полі спілий колос.

Неха́й же хто дока́же, що я хи́блю
и річ мою́ обе́рне у дурни́цю.

Недо́мисел ъ.

Страшни́й Госпо́дь поту́гою свое́ю, [53])
він тво́рить мир на висота́х небе́сних.

Хто во́інство ёго́ злічи́ти мо́же?
и на кого́ не лле́ться світ Госпо́день?

То хто ж би зміг опра́витись у Бо́га,
жіно́цький син—очи́ститись у ёго?

И місяць сам не я́сен пе́ред Бо́гом,
в очах ёго́ и зо́рі не блиску́чі;

то як жеб то чирвя́к той ста́вся чи́стим,
той чолові́к, той прах, та гніль нікче́мня!

Старий Розумъ.

О, як же ти безси́льного піддержав!
підпе́р его правицю слабови́ту!

як те́много навів на добрий ро́зум,
премудрістю зарятува́в невда́ху!

До ко́го се так му́дро ти озва́вся?
и чий се дух уста́ твоі подвигнув? [54])

* * *

Он ве́летні, и ті по-під моря́ми,
під тво́ривом морськи́м дріжа́ть від стра́ху. [55])

Без по́кришки у Бо́га преиспо́дня,
безо́дню він як на доло́ні ба́чить.

В порожняві він распросто́рив сівер,
ні на чому́ важку повісів зе́млю.

Звелів вода́м згрома́дитись на хма́рах.
и ваготи́ не чу́ють, не порву́ться.

Завішус лице́ свого́ престо́лу,
насу́пивши попе́ред ёго ту́чі.

Оче́ркує вели́кий круг на во́дах
там, де зоря граничиться из тьмо́ю. [56])

Підва́ливи небе́сного черто́гу
хита́ються, як він гнівом пала́е.

Він си́лою коли́ше си́не мо́ре,
и му́дростю драко́на побива́е. [57])

Дихне́ Госпо́дь—и вия́снится не́бо,
сягне́ Свяги́й—и создаються зорі.

З краечку ми ёго́ вбача́ем тво́ри,
віддалеки́, и то вже вя́не во́лос!
то як же нам Госпо́день го́лос чу́ти?

* * *

Божу́ся тим, хто напусти́в на ме́не,
и хто мене́ гірко́ю напова́е:

поки́ в мене́ у тілі е диха́нне
и жи́зні дух Госпо́день мене́ дви́же, [58])

моі уста́ лука́вого не ска́жуть,
и мій язи́к непра́вди не промо́вить.

До віку вас правди́вими не зна́ю,
невинности моеі не зречу́ся.

Узя́вся я и бу́ду борони́тись:
бо вся́кий день твори́в я Бо́жу правду.

* * *

Неха́й же хто лихи́х моіх осу́дить,
напа́сників пове́рне в винова́тство:

Яка у них заста́нется надія,
коли́ Госпо́дь ім ни́тку переріже?

Чи він до іх плачу́ прихи́лить у́хо,
як іх побъе́ годи́на нещасли́ва?

Чи зве лихи́й з одра́дою Благо́го,
чи мо́литься з надіею Святому?

Я вас навчу́, як Бо́га розуміти,
відкри́ю вам святі ёго́ прису́ди.

Вбача́ли ви своіми іх очи́ма;
и на́ що б вам пусте́ рига́ти сло́во?

Ось що суди́в Госпо́дь лука́вим лю́дям,
ось що Свяги́й готу́е беззако́нним:

Сини́ у них расту́ть під меч крива́вий,
уну́ки іх у-повні́ жить не бу́дуть.

Челя́дників іх ви́губить поміръе,
и вдо́ви іх слёза́ми не запла́чуть.

Неха́й срібла́ намно́жять, як поло́ви,
а су́плаття надба́ють повні скри́ні,—

одя́гнуться у ту оде́жу пра́ві,
поділяться гроши́ма ненорбчні.

Буди́нки в них—мов капшучки́ у мо́лі,
збудо́вані так міцно, як катря́га.

Бага́тими засну́ть вони́ в оста́нне:
проки́нуться—мов сон усе почёзало!

Мов той пото́п, обійме страх леда́чих,
и ви́хор іх серед ночі підхо́пить.

Хурто́вина на іх зі схо́ду на́йде,
и ви́мете из місця іх як смітте.

Госпо́дь що-де́нь на них пуска́е стріли,
від по́страху, від грізьбы стуманіють.

Сплесне́ наро́д рука́ми на руіні,
и світом іх погибель повита́е.

* * *

Знахо́димо в землі срібля́ні жи́ли,
и зо́лото знайшовши очища́ем.

З землі копа́ть залізо ми уміем
и з ка́меня черво́ну мідь топи́ти.

Освічуем підзе́мні глибоко́сті,
розгля́дуем камінне з каганця́ми,
и сме́ртна тінь від нас іх не закри́е.

Копа́емо прохо́ди під земле́ю;
людська́ нога́ там зро́ду не ступа́ла;
виси́ть вона́ дале́ко від осе́лі.

Оця́ земля́, що хлібом нас году́е,
в середині огня́ми вся пори́та.

В камінні там вивбдяться сапфи́ри
и зо́лото лежи́ть піско́м блиску́чим.

Путя́ туди́ не зна́е хи́же пта́ство,
не зазирне́ туди́ и ра́ріг о́ком.

Дубрівнее звіръе́ там не бува́ло,
невиного там не поба́чиш сліду.

До са́мого грани́ту ми дохо́дим,
и ру́шимо під о́шву гір висо́ких.

Прору́буем кана́ви в щи́рім ка́мни,
вбача́емо сокро́вища очи́ма.

Уміемо прото́чини гати́ти,
и схо́ване на Бо́жий світ явля́ти.

А де знайти́ прему́дрости бага́тство?
де ро́зуму свято́го дошука́тись?

ніхто́б ёму́ ціни́ не вмів зложи́ти:
нема́ ёго́ на світі між живими.

Спита́емо в безодні,—„Ні, не ма́ю“!
спита́емо у мо́ря,—„Ні, не зна́ю“!

За зо́лото прему́дрости не ку́пиш,
и ро́зуму за гро́ші не здобу́деш.

Не продаю́ть за зо́лото офирське,
за дорогі они́хи та сапфи́ри.

Ні з зо́лотом, ні з криштале́м рівня́ти
премудрости, хто б мав ії, не бу́де.

Проти́ ії ніщо́ коралі добрі,
и від пере́л ясни́х вона́ доро́жча.

Шкода́ ії топа́зом цінува́ти
и на вагу́ из щи́рим зла́том кла́сти.

Звідкіль вона́ прихо́дить, ся прему́дрість,
и як знайти́, де розум пробува́е?

Не ба́чили ії людськиі очі,
не зу́здріло ії й небе́сне пта́ство.

Одна́ труна́ та смерть гово́рять
„Чува́ли ми, як ре́чено про не́і“, сти́ха:

Госпо́дь оди́н шляхи́ до не́і зна́е,
він зна́е, де прему́дрість пробува́е.

Бо ди́виться аж у кінці земни́і,
вбача́е все, що діеться під не́бом.

Як він держи́ть вітри́ у рівнова́зі,
и міряе вагою бу́рні во́ди,

як подае́ дощам свої зако́ни,
визна́чуе доро́гу блискави́цям,—

тоді вона́ в ёго́ перед очи́ма,
тоді ії він тво́рить, озира́е
и го́лосом ясу́е чоловіку:

„Госпо́день страх—оце свята прему́дрість.
Цура́йся зла—оце правди́вий ро́зум.“

* * *

О, хтоб мене́ зроби́в таки́м, як бу́в я
тоді, як Бог диви́всь на ме́не з не́ба,

як він світи́в своім на ме́не світлом
и розганя́в круго́м мене́ темно́ту,—

таки́м зроби́в, як був я в молодо́щах,
як Бог вита́в по-над моім наметом;

як був Госпо́дь ще́ благи́й до ме́не,
як ще круго́м мене́ сини́ седіли;

як я топи́в мої у ма́слі ноги
и з ка́меня точи́в олію до́бру;

як я ходи́в из ху́тора у го́род
и засідав серед громадських мужів!

Хова́лися тоді від ме́не бла́зні,
старі діди́ стоя́ли повстава́вши,

Князі язи́к держа́ли за зуба́ми,
уста собі руками затули́вши;

перерива́всь у дуків зи́чний го́лос,
и прилипа́в язи́к їх до гортані.

Бо хто чува́в про ме́не, славосло́вив,
а хто вбача́в, хвали́въ мою́ потугу.

Я визволя́в вища́сних из тісно́ти,
оборо́ня́в сиріт безоборонних.

Благословля́в мене́, хто ма́рно ги́нув,
и вдовине́ возвеселя́в я се́рце.

Невинностю як ша́тами вкрива́вся,
и пра́вдою як ца́рством величáвся.

Сліпо́му я на сте́заці був очи́ма,
безно́гому каліці був ногами.

За ба́тька був убо́гим, безприхи́льним,
и розбіра́в я діло чужозе́мця

Я че́люсті трощи́в лихій непра́вді,
и вирива́в з зубів у неі здо́бич.

Я говори́в:„ умру́ в гнізді зати́шнім,
и в ста́рості лічи́ть года́ забу́ду.

Купа́ються в воді мої коріння,
ми́ж ли́стями ночу́ють в ме́не ро́си.

Моя́ хвала́ раз-по́-раз процвіта́е,
міцніе лук в моій руці поту́жній.“

Від ме́не всі пора́ди сподіва́лись,
и слу́хали моґо́ глаго́лу мо́вчки.

Проти́ мене́ ніхто́ не озива́вся,
мої слова́ масти́ли лю́дямъ ду́шу.

Як ни́ва жде дощу́ серед засу́хи,
так жда́ли всі, поки́ я покажу́ся.

Я був дощем сере́д сухо́го літа,
вони́ в мене́ шука́ли прохоло́ди.

Вони́ мене́, як дощику, жада́ли,
уста́ свої, мов ски́ба, відкрива́ли.

Як усміхнусь, очам не довіря́ють,
и ся́ево лиця́ мого́ збіра́ють.

Куди́ прийду́, на по́куті сіда́ю,
мов царь седжу́ серед люде́й ору́жніх,
серед сиріт—пора́дник и засту́пник.

Тепе́р же я— сміхо́вище в моло́дших,
чиіх батьків я на́рівні не ста́вив
з пасту́шими соба́ками моіми.

За ле́дарство у всіх вони́ в зневáзі,
лома́кою жену́ть їх из грома́ди.

И я тепе́р на прися́півки ім зда́вся,
на вигадки мізе́рним знадоби́вся!

Воні́ мене́ з огі́дою мина́ють
и плю́нути у вічі не бо́яться.

Нема́е в них ні міри, ні звича́ю,
зняли́ з себе́ обро́ть передо мно́ю.

Мизе́рники встають на мене справа, [59])
підко́пують мій мур леда́чі лю́де,
прокла́дують свої доро́ги злю́кі. [60])

Мої стежки́ псую́ть, перетина́ють,
нава́жились гурто́м мене згуби́ти;
хто ж буде ім на поміч помага́ти?

Ломаються мов у проло́м замко́вий,
поту́жніють руіною мое́ю.

Обня́в мене́ вели́кий страх и тре́пет;
доста́ток мій мов бу́ря розімча́ла,
и зни́кнула, мов хма́ра, ща́сна до́ля.

* * *

Тепе́р моя́ душа́ сле́за́ми лле́ться,
злиденні дні мене опанува́ли.

Німа́я ніч гризе́ неду́жні кості,
не спіть гроба́к, що въівся в хи́рне серце.

Від бо́лещів изсо́хло біле тіло,
и, мов тісна оде́жа, мене́ сти́сло.

У грязь мене́ повергнув Всемогу́щій;
змішався я из по́пелом и пра́хом.

Молю́ бго́, а він мене́ не чу́е;
Вклоня́юся, а він мене́ не ба́чить.

Ти, Го́споди, аробивсь немилосе́рдним,
тісни́ш мене́ поту́гою твое́ю.

Підня́в мене́ на кри́ла твого́ вітру,
и ростопи́в твоїм диха́ннем бу́рним.

Бо зна́ю я—веде́ш мене́ на той світ,
де зійдуться до ку́пи лю́де.

* * *

Шкода́ мольби́! він простяга правицю,
плачу́ мого́ и ле́менту не чу́е.

Яка ж кори́сть, що я втіша́в нещасних,
и вболіва́в над до́лею уббгих?

Я ща́стя ждав—на злігодні здобу́вся:
я світу ждав—у те́мряві оста́вся.

Боли́ть-кипи́ть гі́рка моя́ утро́ба,
гнете́ мене́ годи́на нещасли́ва.

Счорнів, змарнів, та не од вітру й со́нця,
Серед люде́й кричу́, на но́ги знявшись.

Я бра́том став худо́му сіроманцю
и стробусам, що кви́лять по пусти́ни.

Попа́далась моя́ шматка́ми шку́ра,
кістки́ мої від жа́ру почорніли.

Не пісня, плач в моіх банду́рніх струнах,
моя́ сурма по ме́ртвому голо́сить.

* * *

Коли́ я йшов доро́гою ома́ни,
коли нога́ моя́ ступа́ла кри́во,

коли́ зверну́в я з про́стої доро́ги
и об чуже́ добро́ помазав ру́ки,

Неха́й чужі пожнуть, що я посіяв,
и на землі погибне ввесь мій корінь!

Коли́ раба́ мого́ або́ рабиню
я пригніта́в, прида́влював на су́ді;

(я міркува́в: „А що, як Бог озве́ться,
и нам обо́м звели́ть на су́ді ста́ти?

Хиба́ не він созда́в раба́ и па́на?
хиба́ не він зача́в обо́х в утробі“?);

коли́ я гнав убо́гого від се́бе,
и не вважа́в на сльози удови́ці;

коли́ я хліб іда́в не поділи́вши,
и сирота́ у ме́не не корми́вся:

неха́й плече́ мое́ покине ру́ку,
неха́й рука́ одді́литься від ліктя!

Ні, я боя́всь Свято́го прогневи́ти,
я знав свою́ вине́рність пе́ред Бо́гом.

Коли́ я клав на зо́лото надію
и говори́в: „На те́бе упова́ю“;

коли́ моїм бога́тством я втіша́вся
и по́внею мое́ю весели́вся;

коли́ радів з воро́жого нещастя,
коли́ я був чужи́м щасли́вий ли́хом;

коли́ я кляв мого́ врага́ прокліном,
и согріши́в, бажа́вши ёму́ сме́рти;

коли́ земля на ме́не нарека́ла
и пла́калась гірки́ми перед Богом,

коли́ я ів її врожай без пла́ти,
одня́вши в тих, що тяжко працюва́ли:

неха́й міні, замість пшени́ці, те́рен,
а бодяки́ замість ячме́ню ро́дять!..

Голосъ изъ не́ба.

Хто ти таки́й, що хо́чеш затеми́ти
небе́сний суд слова́ми без нау́ки?

Підпережи́сь як ли́чить у поході, [61])
и дай одвіт на всі мої пита́ння.

* * *

Де був еси́, як оснува́в я землю?
скажи́ міні, коли́ таки́й прему́дрий!

Хто розміря́в по всій землі грани́ці,
и ланцюги́ натягува́в по ме́жах?

На чім її підва́лини держа́ться?
хто положи́в її наріжний ка́мінь,—

як по́рядно співа́ли ра́нні зо́рі
и всі сини́ Госпо́дні ликували? [62])

* * *

Хто воріть ми́ запе́р филисте мо́ре,
як ри́нуло из че́рева земно́го, [63])

як дав ему́ я хма́ри на оде́жу,
а тумани́ густі́ні на соро́чку,

як ви́значив ёму́ гряни́ці пе́вні,
поста́вивши из шу́лами воро́та,

и повелів: „Бурха́тимеш от-по́ти,
отту́т межа́ твоім серди́тим фи́лям!

* * *

Чи ти хоч раз дава́в нака́зи ра́нку,
и визнача́в зорі на небі місце,

щоб обняла́ всю землю по узкри́ллям
и всіх дихих струснула в преиспо́дню? [64])

Пока́жеться—и мов печать приложит: [65])
явля́еться мій світ у пи́шних ша́тах.

В леда́чого мов кагане́ць пога́сне: [66])
він ки́дае лиху́ свою́ робо́ту.

Чи ти ходи́в аж до морськи́х крини́чив? [67])
чи ти спуска́всь на дно в морську безо́дню?

Чи ба́чив ти воро́та сме́рти оком
и те́мряви страшенної поро́ги?

Чи ти обня́в хоч про́сторонь земну́ю?
скажи́, бо ти все зна́еш и все бачив.

* * *

Які́ шляхи́ веду́ть в осе́лю світа,
и де живе́ півно́чня тьма́ страше́нна?

Скажи́, де світ гряничиться из тьмо́ю,
и покажи доро́ги в іх госпо́ду?

Чи то ж би ти не знав сёго́, роди́вшись
тоді, як ще вони́ не народи́лись?

* * *

Чи ти бува́в у снігови́х комо́рях?
Чи ти вида́в засіки по́вні гря́ду,

що я держу́ в запа́сі про безбо́жних,
прихо́вую про час войни́ й руіни?

Де росхідні шляхи́ для світу со́нця
и для вітрів, що по землі бу́яють?

Хто відчиня́ віко́нця дощови́і
и блискавка́м визна́чуе доро́гу,

щоб дощ ишо́в на зе́млю камяни́сту
и скро́плював безлюдную пустыню; [68])

щоб про́сторонь вели́ка зеленіла,
степи́ й луги́ окри́лися краcóю?

* * *

Чи е оте́ць у до́щику дрібно́го,
и хто рожа́ сере́д засу́хи ро́су?

Де ро́диться той лід, прозірна кри́га,
та па́морозь, той и́неи піднебесний?

Мов ка́мінем окри́ються пото́ки
и по вода́м посте́лються доро́ги:

* * *

Хиба́ се ти саджа́в на не́бі Кво́чку,
хиба́ се ти заплів Волосожа́ра? [69])

Хиба́ се ти выво́диш ра́нню зо́рю,
хиба́ се ти везе́ш по не́бу Во́за?

Чи зна́еш ти небе́сниі зако́ни,
и як вони́ земле́ю управля́ють?

Чи вмієш ти дава́ть порядок хмарам
и вилива́ть дрібні дощі на землю?

Чи по твойму веліню хо́дять зо́рі,
чи до тебе́ вони́ озву́ться, як покли́чеш?

Хто дарува́в ім чоловічий ро́зум,
и се́рце ім прему́дрістю испо́внив?

Чи злічит хто всі хма́ри попід не́бом,
чи повели́ть ім пролива́ти во́ду,

щоб пил земни́й злипався наче тісто,
и бранка міси́лася, як глина?

Хиба́ се ти даєш пожи́ву ле́ву,
и левчуків году́єш у пусти́ні,

як у кублі лежа́ть вони́ голодні,
або в куща́х чату́ють на звіри́ну?

Хто во́рону вороненя́т году́е,
як в го́лоду вони́ до Бо́га крячуть,
тиня́ючись по пущі без пожи́ви?

* * *

Чи зна́еш ти, коли́ на ске́лях са́рна
и ти́ха лань своіх теля́ток те́лять?

Чи ти лічи́в, відко́ли вони́ тільні,
и скількі днів важки́ми ім ходи́ти?

Навко́лішки стано́виться звіри́на,
кладе́ теля́ и бо́лю більш не чу́е.

Телята іх расту́ть собі в пусти́ні,
росхо́дяться и ма́тері не зна́ють.

* * *

Хто ви́пустив она́гру на свобо́ду,
и знав припін из ди́кого оеля́ти?

Я дав ёму́ пусти́ню на пробу́ток,
солончаки́ пода́в ёму́ на па́шу.

Не лю́бить він тісно́ти городсько́і,
и голосом погу́книча горду́е;

пасе́ться він по непристу́пних го́рах,
и ку́щики вишу́кує трави́ці,

* * *

Чи зму́сиш ти до послуха́ня ту́ра?
чи в те́бе він при я́слах заночу́е?

Чи бо́рону до ёго ти прив'я́жеш?
чи пійде він за батіжко́м у те́бе?

Чи звірисся вели́кій ёго́ си́лі,
и віддаси́ на ёго всю робо́ту?

Чи впе́внисся, що впо́рае він по́ле
и на гумно́ перевезе́ що вро́дить?

* * *

Хто стро́вусу звелів маха́ти кри́льми
и бу́селя переганя́ти бігом?

Він ки́дае свої на зе́млю я́йця,
щоб грілися собі в піску́ на ви́вод.

Не дба про те, що їх нога́ розла́вить,
або копи́т звіря́ти полёвого.

Дітей свої́х не догляда́ жорсто́кий,
и байдуже́, що му́чився даре́мне.

Се тим, що Бог не дав ёму́ розсу́дку,
не наділив ёго́ умо́м звири́ним.

Аж ось—побіг и ло́вить кри́льмі вітра;
шкода́ ёго́ коне́м наздоганя́ти!

* * *

Чи ти се дав таку́ коне́ві си́лу,
и роспусти́в ёму́ филя́сту гри́ву;

навчи́в ёго́, мов сарану́, скака́ти
и голосни́м ляка́ти се́рце ржа́ннем?

Він копито́м капа́е вго́рда зе́млю,
про́ти луків він сам лети́ть стрілою.

Сміється він изъ о́страх(у?) и сме́рти,
перед мече́м наза́д не подае́ться.

Дзвини́ть над ним сайдак и лук мідя́ний,
и ра́тище блищи́ть над голово́ю.

Стене́ться він, заржа́ и жре доро́гу, [70])
він сам не свій, як у трубу́ затру́блять.

Почу́в трубу́—го-го! заржа́ и рве́ться;
оддалеки́ він чу́е бій крива́вий
и крик бойців, и го́лос ота́ання.

* * *

Чи ти зроби́в, що шу́ляк пла́вле въ не́бі,
и на зіму у ви́рей путь верста́е?

Чи ти орлу́ звелив ширя́ть під хма́ри,
на висота́х гніздо собі звива́ти?

На ске́лях він житло́ собі спору́дів,
на камяни́х природних замкови́щах.

Извідтіля́ він здо́бич назира́е,
в але́ку даль зато́плює зирни́ці.

Году́ються ёго́ орля́та кро́вью:
де в по́лі труп, там и оре́л шуга́е.

* * *

Учи́телю, чи ще ти не смири́вся,
и Го́спода вини́тимеш устами?

Старий Ро́зумъ.

Що́ я скажу́, никче́мний прах и по́піл?
я затулю́ уста́ мої рука́ми.

Почав був я... та більше вже не бу́ду,
у дру́гий раз я сло́вом не озву́ся.

Голосъ изъ неба.

Підпережись, як ли́чить у похо́ді,
и дай одвіт на всі мої пита́ння.

* * *

Чи тож тобі мою зневажить пра́ву,
свою вину́ перевести́ на ме́не?

Чи то й твоя́ така страшна́ правиця?
чи й ти грими́ш, як голосом озве́ся?

А ну, вбери́сь у сла́ву та в вели́ччє!
ну, одягни́сь у сяево й пере́ни́х,

та запала́й гнево́м на нечести́вих,
и по́глядом смири́ людську́ гординю.

Спогля́нь уни́з—и роздави́ наду́тих,
як прах розвій по вітру беззако́нних,

позарива́й у зе́млю всіх лука́вих,
и сме́ртною навік окри́й їх тьмо́ю.

Тоді и я твою́ прославлю си́лу,
що ти собі запомогти́ уміеш.

* * *

Ось бегемо́т—и він моє́ созда́нне:
він ість траву, нена́че він дома́шній.

Диви́сь, яка́ страше́нна в ёго си́ла,
яки́й хребе́т и черево поту́жне!

Хвоста́ свого́ згина́е, на́че ке́дра,
покручени на стегнах е́го жи́ли.

Мов мідяні стовпи́, у ёго ногі,
а ко́сті—мов товсті залізні шта́би.

Найперший він між тво́ривом Госпо́дним:
Госпо́дь ёму́ дав меч свій на послу́гу. [71])

Пасе́ться він між го́рами в доли́нах,
там круг ёго́ усі звіря́та гра́ють.

Ляга́е він по холодка́х надвідніх,
и в комиша́х по ба́гнах любить спа́ти.

Чи розлило́—не стра́шить его повідь,
хочби́ и вся Орда́нь лилась на ёго.

Хто на ёго́ підійметься, засту́ка,
тене́тами пійма́е, загнузда́е?

* * *

Чи ви́тягнеш з води́ Левиафа́на,
гачком ёго́, як ри́бу, зачепи́вши?

Чи проштрикне́ш ёму́ ловою ніздрі? [72])
чи буде він гуляти на припо́ні? [73])

Чи ска́же він тобі покірне сло́во,
блага́тиме тебе́, як полоня́нин?

Чи ста́не він з тобо́ю на умо́ві,
и зго́диться повік тобі служи́ти?

Чи бу́деш нім, мов пта́шкою, гуля́тись,
на ни́тоцци привяжеш для дити́ни?

Чи продаду́ть гуртом ёго́ риба́лки,
поділяться нім лю́де хананейські? [74])

Чи ра́тищемъ пробъе́ш ёму́ ти шку́ру,
чи го́лову ёму прико́леш о́стю?

Ось положи́ свою́ на ёго ру́ку,—
чи в дру́гий раз захо́чеш воюва́ти?

* * *

Так се твоя́ лица́рська одва́га?
чи спра́вді ти не вбъеш ёго́ очи́ма?

Коли ж ёго́ ви боите́сь дражни́ти,
то хто міні проти́витись посміе?

Кому́ се я и за́ що винува́тий?
усе́ моє́, що́ ти під не́бом ба́чиш.

* * *

Погля́нь ище, яка́ є́го́ будівля,
яка́ снога́ и що в є́го за збру́я!

Хто зазирне́ під опанчу́ страшно́му,
поди́виться є́му́ в двойни́і зу́би?

Хто відчиняв ворота є́го пе́льки,
и зазира́в, що́ там за страх зуба́тий?

Пишаеться луско́ю він свое́ю,
вона́ в є́го́ мов щит лежи́ть на щи́ті.

Одна́ одну́ держа́ть, не розірву́ться,
суцільною коро́ю позроста́лись.

Як чхне страшни́й—засне́ блискави́ця,
як позирне́—мов та зоря́ засвітить.

Из ро́та він огонь черво́ний си́пле
и и́скрами трескучими бурха́е.

Из ніздер він пускае дим стовпа́ми,
мов той каза́н на хо́лоді пару́е.

Дихне́—и жар мов міхом роздува́е,
и по́ломъе є́му́ из го́рла лле́ться.

Страше́нная в є́го́ шия́ці си́ла,
а перед ним німи́й літа́е по́страх.

Тверде́ в є́го́ сутугувате мя́со,
як бли́во злило́ся, не здвигне́ться.

Мов камяне́ у гру́дях є́го се́рце,
жорстке́, міцне́, нева́че спідне жо́рно.

Підійметься—и де одва́га ва́ша?
втіка́ете необзирь помертвівши.

А ні з мече́м, ні з ра́тищем була́тним,
ні з стрілами, ні з па́нцирем до є́го.

Лома́е він залізо, мов соло́му,
а мідь є́му́—що де́рево потру́хле.

Не побіжи́ть від лу́ка він туго́го,
и пра́щею є́го́ не заляка́еш.

Ощіп є́му́—неначе хворости́на,
сміе́ться він над спи́сом довгокли́гим.

По че́реву у є́го черепи́ця,
у ба́гнищі лежи́ть він боронóю.

Круго́м є́го́ кипи́ть вода́, булько́че,
він па́хощі из мо́ря випуска́е. [75])

За нимъ иде́ міжа́ искри́ста піни,
що тиб сказа́в—поси́віла безо́дня.

Нема́ є́му на всьо́му світі па́на:
создавсь на те, щоб не боявсь нічо́го.

Він ди́виться на все висо́ке зго́рда:
се царь всього́ звіря́ и риботво́ру.

Старий Ро́зумъ, павши ницъ.

О, ба́чу я, ти в світі всемогу́щий:
що́ зду́маеш—ніщо́ тебе́ не впи́нить.

Хто зва́житься озва́тись про́ти Бо́га?
Я говори́в безу́мно, без нау́ки,
про ті дива́, що не сяга́е ро́зум.

„Послу́хай же, я бу́ду говори́ти,
и дай одві́т на всі мої пита́ння“. [76])

Про те́бе я бува́ло тількі чу́ю,
тепе́р же я вбачав тебе́ очи́ма.

Тим ка́юся, річей моіх цура́юсь,
и па́даю у прах пере́д тобо́ю.

Примѣчанія и поясненія

автора и редактора.

Предисловія, примѣчанія и послѣсловія

П. А. Кулиша

КЪ СВОИМЪ СТИХОТВОРЕНІЯМЪ.

Предисловія, примѣчанія и послѣсловія П. А. Кулиша къ своимъ стихотвореніямъ.

Народня слава.

Стр. 68.

Изъ „Досвитокъ“ изданія 1899 г. *): Слава предкивъ пидій-мае потомкивъ на велыкодушни вчынкы,—тилько справдéшня, а не фальшóвана патрыотычнымъ фанатызмомъ слава. Украйинець може велычатысь однымы степовымы могыламы, яко дóказомъ того, що вдержавсь изъ *свойимъ словомъ* на земли, засіяній предкивськымы костьмы; бильшъ ничымъ нехай не велычается передъ культурнымъ ареопагомъ народивъ.

Солóниця.

1.—Стр. 70, ст. 6.

Уродúло жúто,
Та нікому жáти:

Въ народной пѣснѣ о походѣ на линію поется:

Посіяли, поорали,
Та нікому жáти:
Пішлú нáші козáченьки
Линіі копáти.

*) Дальнѣйшія примѣчанія, безъ указанія мѣста ихъ напечатанія, взяты изъ журн. „Основа“, гдѣ они помѣщаются вслѣдъ за стихотвореніемъ, къ которому относятся. Цифры страницъ и стиховъ примѣнены къ настоящему изданію.—*Ред.*

2.—Стр. 70, ст. 10.

Пішлѝ нáші хлібороби
Списáми орáти.

Польско-козацкія войны были не только борьбою религіи съ религіею, не только народа съ народомъ, но и стремленіемъ кореннаго народонаселенія старорусскихъ земель отстоять права вольности народной по отношенію къ польскимъ панамъ [1]). Поэтому-то, при всѣхъ мрачныхъ чертахъ своихъ съ одной и другой стороны, эта борьба достойна вдохновенія поэтовъ и изученія мыслителей. Въ послѣднее время, нѣсколько польскихъ перьевъ, не весьма впрочемъ сильныхъ, вооружились за достоинство аристократическихъ представителей старой, давно покончennой борьбы. Не входя съ ними въ діалектическіе диспуты, приведемъ имъ свидѣтельство о господствующихъ классахъ въ Рѣчи-Посполитой ихъ же писателя, современника Наливайка и Хмельницкаго. Онъ много разъ путешествовалъ по Европѣ; современники прозвали его, за разнообразныя его свѣдѣнія, Польскимъ Варрономъ, а извѣстный польскій писатель нашего времени, Юліанъ Бартошевичъ (*Hist. Literat. Polskiej*, str. 383), признаетъ за нимъ рыцарское праводушіе: Prawość miał rycerską. Этотъ писатель, по имени Симонъ Старовольскій, въ знаменитой книгѣ своей: Reformacya Obyczajow Polskich (стр. 105—111), пишетъ: Czworakie albowiem u nas zdzierstwo, a zgola niepohamowane prawem żadnem, znajduje się, Polacy moi. Pierwsze starostów i dzierżawców rozmaitych dóbr rzeczypospolitej, którzy

[1]) Въ самомъ началѣ войнъ козацкихъ, задача его сдѣлалась очевидна для пановъ, но только паны никакъ не сознавали себя виновными въ томъ, что такая задача явилась въ массѣ Украинскаго простонародія. Гетманъ Жолкевскій, преслѣдуя Наливайка, въ 1596 г., писалъ къ королю: Brzidko asz y spominacz do czego się to swowolenstwo brało, iakie spominanie maiestatu W. Kro. Mczi, iakię zamisli o Cracowie, stoliczi slawnei W. Kro. Mczi, rozbiczju, witraczeniu stanu szlacheczkiego... (*Zrzódła do Dz. Polsk.*, przez M. Grabowskiego i Al. Przezdzieckiego, 1, 72).

co wiedzieć jakich ciężarów, robocizn i podatków nie wkładają na ubogie poddane królewskie (a drudzy i swoich własnych ledwie nie ze skóry odzierają), nic na komisye, nic na dekreta królewskie ne dbając. A gdy które go prawem przycisną i inkwizycyami, tedy ci panowie, co przy dworze natenczas będą, jeden drugiego ratuią, omawiają przed królem jako mogą, przyczyniają się za oskarżonym, chłopy gromią, strofują. straszą i odpowiadają im, aby koniecznie sprawy odstąpili, i zamilczeli krzywd swoich nieznośnych. A gdy którzy z chłopow rozumniejszych, spodziewając się jakiej poprawy, stoją mocnie przy prawie swojem i nie ustają z suplikami do dworu,—wnet ich pozabijać każą, albo potopić, a chudobę jeśli jaką mieli konfiskować, i między szczwacze swoje rozdać, zadawszy chłopu utopionemu, że buntownik był, że opryszek, że złodziejską z pogranicznemi przewodnią trzymał. I taci, *quorum os maledictione et amaritudine plenum est*, urzędnikowie, ekonomowie i służkowie wierni, albo raczej zauszniczkowie panów swoich, którzy *linguis suis dolose agebant*, przywiodą wnet pany do tego, że będą *veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem*. — — Drugie zdsierstwo jest tak panów wielkich, jako i szlachty miernej zuchwałey, którzy podróże z gromadnemi orszakami czyniąc, nie płacą w gospodach co natrawią, na polu szkody ludziom ubogim czynią, a ich gwardye niekarne przez wsie albo miasieczka jadąc co jeno po drodze potkają—porwą; gęś, kurę, barana, ser, masło, kiełbasy, chusty i wszelakie naczynia domowe, chłopu do komory wpadłszy. A panowie, skargę słysząc, albo się skryć każą temu co uszkodził, albo chłopa pofukają i obuszkować każą, że o lada co turbuje jego mości. A tym też sposobem i z rzemieślnikami, i z kupcami wszędzie poczynaią, na bórg rzeczy nabrawszy albo rozbić sobie co rozkazawszy, nigdy się nie iszczą nikomu, nie płacą, ale zawsze się z prace cudzej i najeść i napić i zbogacić chcą, kaduki upraszając po ludziach co możniejszych, tak za żywota ich co jeno mają wydzierają, jako i dziatkom ich ubogim, po śmierci onych.— — Trzecie zdzierstwo czynią w Polszcze wszystkie urzędy, przełożeństwa i sądy tak wielkie jako i małe.— —Czwarte zdzierstwo czyni w Polszcze żołnierz, który Boga zapomniawszy i sprawiedliwość jego, jest ojczyznie swej teraz harpią i tyranem nieubłaga-

nym.— —Idzie żołnierz na wojnę, drze, łupi ludzie ubogie, i bracia swoję. Jest na wojnie w obozie, na czaty wysyła na wszystkie strony, jak w nieprzyjacielskiej ziemi. Z wojny się wraca, drze, bierze, łupi po staremu, jakoby to z hołdowanego poganina, i w jednej wsi wyjada, z drugiej wóz skarbny picuje, z trzeciej do domu swego posyła, a z dziesięciu pieniądze wybiera. I by to iczsze jedna chorągiew brała, a daley tak plądrując niepostępowała, tedy by jakokolwiek *sustinissem utique,* ale jedna chorągiew, wybrawszy co może wydrzeć, ze wsi wynijdzie, a druga tegoż dnia zarazem następuje, trzecia nazajutrz. I tak niemasz tak podlej wioski, tak lichej miescinki, coby w niej trzydzieści i czterdzieści chorągwi nie brało. Aż się ludzie z niej rozejdą, placząc, przeklinając i o pomstę ze wszystkiego serca wołając. Этой-то жажды мести и удовлетворяли козаки, которыхъ отдѣльные интересы совпадали съ интересами простонародья вездѣ, гдѣ они ни появлялись. Чтобы дорисовать картину неистовствъ коронаго и панскаго войска, которое большею частью состояло изъ благородной шляхты, не говоря уже о ротмистрахъ, хорунжихъ, поручикахъ и прочая, которые были всѣ безъ исключенія чистѣйшей, благороднѣйшей дворянской крови, скажемъ, что въ *Актахъ Западной Россіи* напечатаны документы, которыми одно и то же правительство увольняетъ одни города на нѣсколько лѣтъ отъ податей и пошлинъ за то, что они претерпѣли татарскій набѣгъ, а другіе—также на нѣсколько лѣтъ за то, что въ нихъ квартировало войско (см. т. 1-й, стр. 347 и 350). Между рукописями С.-Петербургской публичной библіотеки авторъ нашелъ наивныя жалобы отъ войска королю: что когда войско идетъ походомъ и приближается къ какому-нибудь городу или мѣстечку, то мѣщане, узнавъ объ этомъ, заблаговременно ломаютъ мосты на рѣкахъ, запираютъ ворота и защищаютъ отъ него переправы и проходы, какъ отъ непріятеля. (См. фоліантъ Польскаго отдѣла рукописей, № 94, стр. 244, 465—469 (годъ 1637) и 711—718 (годъ 1639).

3.—Стр. 70, ст. 16.

Не впевняйся, сѝзий орле,
На лейстрóвихъ дуже.

За бунты противъ воеводъ, старостъ и коронныхъ гетмановъ, изъ козацкаго реестра выключались всѣ безпокойныя головы. Эти козаки, выписанные изъ реестра и потому называвшіеся *выписчиками* (wypiszczyki), отличались отвагою, какъ люди, которымъ нечего терять, и постоянно враждовали съ реестровыми козаками, которыхъ они ненавидѣли, которымъ завидовали и которыхъ старались поднимать противъ установленныхъ сеймомъ властей, чтобы общимъ возстаніемъ возвратить утраченныя права и, вмѣсто управленія дворянскаго (воеводско-старостинскаго), установить въ Украинѣ управленіе козацкое, основанное на общей для всего населенія подачѣ голосовъ. Таковъ былъ искони идеалъ общественнаго благоустройства у украинскаго простонародья [1]), и ради этого-то идеала помогало оно козацкимъ ополченіямъ, и на козаковъ, часто поступавшихъ съ нимъ варварски, смотрѣло обыкновенно какъ на своихъ защитниковъ.

4.—Стр. 71, ст. 14.

Щобъ на своихъ бúти.

Въ народной пѣснѣ о разоренiи Сѣчи поется:

Ой уклонúлися тому Тарасóвi,
А що пiдъ нимъ дóбре жúти,
Ой тiлько тéе та и непрúятно,
Що на своiхъ трéба бúти.

5.—Стр. 78, ст. 5.

Солóнiї млáки.

Млáками называются мочары въ низинахъ. Трава ростетъ по нимъ только изрѣдка, потому что они пропитаны горькою солью.

Изъ изданія „Досвитокъ" 1899 г.: И польска муза нàвить, пидъ крытычню тéмряву, выхваляла попередныка Налывайкового,

---

[1]) Dyaryusz Okolskiego, str. 81: O jak wiele tego *in bello servili* najduje się, którzy życzą, aby odrobina panów i szlachty nie zostawała, aby uszczerbek majestat krolewski cierpiał, a chłopski regiment następował!

Косыньскаго. Оного часу, якъ писалысь оци думы, авторъ уже проглянувъ кризъ досвитню тёмряву стилькы, що зрикся Косыньщыны. Дарма жъ, що не зныкла ще на Вкрайини традыція

„Про лыцаря того гетьмана,
„Що на огни Ляхы спеклы"—

винъ знехтувавъ *мидяного вола* варшавського, который, пройшовшы ба' й чрезъ таки творы, якъ Гоголевы, нашкодывъ обомъ народамъ стилькы, скилькы могла бажаты чернеча злисть, выдумуючы инквызыторськи вчынкы. Авторъ не знавъ тилькы, що Наливайко порывався втекты въ московськи пустыни видъ пидманеныхъ затязцивъ свойихъ, якъ описля зробывъ пресловутый Остряныиъ, чы Гостраныця. Любо було патріотычнёму серцеви думаты, що и въ насъ бувалы свойи Курціи. Тымъ Налывайка въ ёго не выдалы козакы, якъ выдавалы багатёхъ свойихъ вождивъ, а самъ винъ озвався жертвою. Авторови думалось, що треба було „рятуваты та вызволяты Украйину одъ ляхивъ та недолящкивъ". Ой леле! мусылы вси розумни рятуваты та вызволяты йійи видъ козацького буяньня та духовныцького зъ обохъ бокивъ памороченьня.

Съ того світу.

Стр. 83.

Примѣчаніе. Когда умеръ Шевченко и возникъ вопросъ о перевезеніи его тѣла въ Украину, нѣкоторые изъ украинцевъ настаивали, чтобы похоронить его въ Кіевѣ, тогда какъ въ завѣщаніи поэта сказано, чтобъ его похоронить въ степи, надъ Днѣпромъ. Этихъ нѣкоторыхъ почитатели воли покойнаго называли паненятами и панскими дѣтьми, т. е. людьми, не понимающими жизни Шевченка и духа его поэзіи.

Изъ „Досвитокъ" изданія 1899 г.: Не перерадывши тыхъ, що зъявылысь пидъ часъ Шевченковойи смерты представытелямы національности, авторъ прынисъ червону кытайку самъ и вкрывъ нею козака-поэта.

Кумейки.

1.—Стр. 85, ст. 6.

За жидівські дуди,

О *дудахъ* или *дудкѣ* упоминаютъ нашъ Самовидецъ и польскій историкъ Грондскій (Historia Belli Cosaco-Polonici). Это была плата арендатору отъ поселянина за рожденіе дѣтей. Названіе ея произошло отъ монеты, называвшейся попросту dudek. Она соотвѣтствовала нынѣшнимъ 18 копейкамъ; но, по замѣчанію Грондскаго, Жиды, медленною выдачею квитка и разными унаслѣдованными отъ предковъ и обратившимися въ ремесло ухищреніями, умѣли увеличивать эту плату по своему усмотрѣнію, такъ что народъ, и безъ того съ негодованіемъ окупавшій рожденіе дѣтей, терпѣлъ отъ нихъ не только моральное, но и матеріальное бремя. Польско-украинскіе паны, нуждавшіеся постоянно въ деньгахъ, старались упрочивать за собой арендную плату отъ Жидовъ, и потому узаконивали въ своихъ имѣніяхъ всѣ жидовскія выдумки, карали смертью ослушниковъ и грубіяновъ, а нерѣдко предоставляли и самимъ Жидамъ-арендаторамъ право жизни и смерти надъ *хлопами.* Ни что до такой степени не ожесточало противъ шляхты нашихъ хлѣборобовъ, какъ жидовскіе грабежи и притѣсненія, и потому, каковы бы ни были у козаковъ побужденія къ войнѣ, но помогавшіе имъ хлѣборобы и ремесленники управлялись только жаждою мести за жидовскія неистовства.

2.—Стр. 86, ст. 6.

То кварцяне військо съ панськимъ
Докупи зыжджалось.

Силы польскаго государства состояли, во-первыхъ, изъ войска состоящаго на жалованьи, которое выдавалось по четвертямъ года, *квартамъ,*—почему и называлось *кварцянымъ;* во-вторыхъ, изъ наемныхъ нѣмцевъ; въ-третьихъ, изъ ополченій панскихъ, которыми паны защищали пограничья отъ Татаръ и воевали другъ съ другомъ, и, въ-четвертыхъ, изъ козаковъ украинскихъ, полу-

чавшихъ небольшое жалованье и содержавшихъ свою артиллерію изъ отведенныхъ имъ на Украинѣ волостей.

3.—Стр. 86, ст. 22.

Три стиха этого куплета взяты изъ народной пѣсни:

У го́роді у Глу́хові
Ревну́ли гарма́ты:
Не по однімъ коза́ченьку
Запла́кала ма́ти.

4.—Стр. 86, ст. 24.

Ой розби́въ зъ гарма́тъ Потоцькій
Та́боръ, мовъ кошу́ру;

Самымъ употребительнымъ у козаковъ способомъ защиты былъ *та́боръ*. Иногда во время пораженія своего они успѣвали *вта́боритись* меньшимъ табором, т. е. сомкнуть вокругъ себя четыреугольникомъ возы въ нѣсколько рядовъ, и тогда опять дѣлались страшными для враговъ. Такъ было и подъ Кумейками. Когда Потоцкій разорвалъ таборъ, въ которомъ возы скованы были одинъ съ другимъ цѣпями, и врѣзался въ него съ конницею, козаки занимая Потоцкаго сѣчею и ружейною перестрѣлкою, *вта́борились* наново, занявъ меньшее пространство. Этимъ они спасли себя отъ окончательнаго пораженія и ночью отступили къ Боровицѣ, гдѣ еще разъ проиграли битву.

5.—Стр. 87, ст. 2.

Ни́кли трави жа́лощами,
Гнулось дре́во съ туги:

Изъ *Пѣсни о полку Игоревѣ:* „Ничить трава жалощами, и древо съ тугою къ землѣ приклонишася".

6.—Стр. 87, ст. 12.

Розійшлі́ся по Вкраіні
Каліки безрукі.

Такихъ *безрукихъ калікъ* встрѣчали еще недавно въ Западной Украинѣ, какъ памятникъ *Коліивщины*. Обыкновенно отрубали осужденнымъ правую руку и лѣвую ногу, и въ такомъ видѣ пускали ихъ на всѣ четыре стороны для устрашенія народа. Это было послѣднее повтореніе тѣхъ ужасовъ, которые побудили Украину соединиться противъ магнатскаго владычества. Руководимые питомцами современной инквизиціи, польскіе паны воображали, что наводятъ на нашихъ предковъ ужасъ безчеловѣчными казнями, тогда какъ этимъ-то именно и поддерживали они въ нихъ жажду мести, ненасытившуюся до послѣднихъ столкновеній Украинцевъ съ Поляками. Желая опозорить, въ глазахъ толпы, предводителей ея публичнымъ терзаніемъ ихъ тѣлъ, паны придавали имъ величіе мученичества, заставляли забывать всѣ ихъ недостатки и память ихъ дѣлали священною для потомства. Это мы видимъ всего яснѣе на Гонтѣ, съ котораго сняли съ живаго кожу, и проч., и проч. (ужасно даже пересказывать), а народъ тутъ же воспѣлъ его смерть въ пѣсняхъ, которыя до сихъ поръ не умолкаютъ, внушая простолюдинамъ презрѣніе къ мучителямъ и негодованіе на ихъ звѣрство. Вѣрный духу своего народа, Шевченко возвелъ Гонту, „мученика праведного", какъ онъ его называетъ, въ апотеозъ величія, и ни одна душа не усомнилась въ истинѣ словъ его, потому что поэтомъ управляло правосудіе сердца, котораго никакими проповѣдями и политическими доводами невозможно разубѣдить въ его чувствахъ, хотя они въ отношеніи къ какому-нибудь отдѣльному факту и могутъ быть ошибочны.

7.—Стр. 87, ст. 16.

Этотъ куплетъ заимствованъ изъ народной пѣсни о казни Гонты:

Панъ рейме́нтарь похожа́е:
„Дивітеся, лю́де,
Ой хто тілько збунту́ється,
То всімъ те́е буде!"

Примѣчаніе (стр. 88, ст. 4). Подъ словомъ *Ляхъ* издревле подразумѣвалось понятіе—панъ, т. е. человѣкъ, воображавшій за собою какое-то родовое право на своевольство. Отъ этого въ

нашихъ народныхъ думахъ къ слову *Ляхи* всегда прибавлялось иронически—*мостйві панй*. Украинская народность не чуждается никакого племени, никакого сословія. Это доказано свободнымъ вступленіемъ каждаго, кто бы онъ ни былъ, въ запорожское братство. Хмельницкій, въ переяславскихъ переговорахъ съ Адамомъ Киселемъ, говорилъ, что въ Украинѣ свободно могутъ проживать и владѣть землями всякіе магнаты, только бы подлежали общему праву, т. е. отреклись отъ своихъ родовыхъ предразсудковъ. Но, сколько наши козаки ни убѣждали поляковъ и собственныхъ ополяченныхъ земляковъ „желѣзными доводами", эти господа остались глухи къ голосу человѣчности и къ народному праву. Мы понимаемъ это такимъ образомъ, что для Поляковъ отказаться отъ своихъ панскихъ тенденцій—было все-равно, что отказаться отъ исторической будущности. Почему же наши не-панскія тенденціи должны были быть для насъ менѣе дороги? Отречься отъ нихъ ради братства съ *Ляхами, мостивыми панами,* для насъ то же, что отказаться отъ своей будущности. Вотъ почему Украинцы могли сказать имъ:

По́ки Рось зове́ться Россю,
Дніпро́ въ мо́ре лле́тця,
По́ти се́рце украі́нське
Съ панськимъ не зжи́ве́тця.

Изъ „Досвитокъ" изданія 1899 г.: Тутъ зорнулы выдумкы Кгрондзького и иншыхъ пессымыстивъ, що водылысь духомъ партіи. Не жыдивськи оранды та дуды пидіймалы козацтво на культурныкивъ, а той недомыселъ, который зъ одного боку освячувало изуйицтво, а зъ другого вызантыйство, найдавнійшы ворогы свободнойи науки. Мы самы ще бувалы герольдамы темного бою завзятыхъ та велыкодушныхъ, котри ще меньше насъ розумилы, *за що* и *якъ* треба воюваты.

Шкода морочыты самыхъ себе и иншыхъ, буцимъ мы, „гынучы, свою правду кривъю запысалы". Шкода проповидуваты, буцимъ бы серце „паньське" (серце людей маетныхъ и потужныхъ) есть обсолютне зло, зъ котрымъ „серце украйиньске не зжыветься до вику". И зжыва́ється передъ нашымы очыма, не

шкодяче прокгресови науки й маральности, и зжыватыметься тоди, якъ забудуть на Вкрайини уже й имена геройивъ козащыны, зъ усима тенденціямы, яки мы до нейи прышываемо.

Самъ собі,

Стр. 92.

Седьмой куплетъ этого стихотворенія построенъ на слѣдующихъ стихахъ народной пѣсни:

Ой го́ре, го́ре, нещасли́ва до́ля!
Ви́орала Мару́сенька ми́слоньками по́ле,
Чо́рними очи́ма та й заволочи́ла,
Дрібне́ньками слізоньками все по́ле змочи́ла.

Старець.

Стр. 94, ст. 26.

Изъ народной пѣсни:

Та літа́е оре́лъ, та літа́е си́зий
По висо́кій високо́сті:
Охъ и пла́че ко́закъ, та пла́че старе́нький,
А по своій молодо́сті:
„Охъ и молодо́сте-одрадо́сте,
На се́рденьку своя́ во́ля!..."

Дунайська дума.

1.—Стр. 96, ст. 2.

Тихо Дунай, тихо
Несе́ чисту во́ду:

Вода въ Дунаѣ очень мутна и становится, говорятъ, чище только осенью. Авторъ, дѣлая невѣрность, былъ ободренъ народною музою, которая подсказала ему эти стихи. Она воспѣваетъ тихое теченіе Дуная, тогда какъ онъ отличается своею быстротою и мѣстами имѣетъ опасные водовороты. Народная пѣсня начинается такъ:

Ти́хо, ти́хо. Дунай во́ду несе.

Есть прекрасная по складу пѣсня, въ которой говорится о мутности Дуная, но эта мутность приписывается причинѣ случайной:

Не журь мене, стара́ не́не,
Бо я журбу́ и самъ знаю:
До Дуна́ю приїжджа́ю,
Съ кони́ченька не встава́ю,
Въ піхву ша́блю не хова́ю,
Все зъ Дуна́емъ розмовля́ю.
Чомъ ти, Дуна́й, ставъ такъ сму́тенъ,
Ставъ такъ сму́тенъ, калому́тенъ?
Що, Дуна́ю, тебе зби́ло:
Чи галочки́ чорнокри́лі,
Чи ко́ники вороні́,
Чи козаки́ молоді́?
Ой чомъ коні гетма́нськиі
Не пьють води́ Дуна́йськоі?
Ой не пъють, не спочива́ють,
Все на то́й бікъ поглида́ють,
Де козаки́ кіньми гра́ють,
Шабелька́ми повёрта́ють.

Впрочемъ, какъ бы ни былъ мутенъ Дунай въ натурѣ и въ этихъ безцѣнныхъ стихахъ народной пѣсни, онъ представляется совершенно чистымъ въ тихую погоду, когда въ немъ, какъ въ зеркалѣ, отражаются его прекрасныя рощи. Поэтому два слѣдующіе стиха:

Задиви́лися дубро́ви
На свою уро́ду—

могутъ служить оправданіемъ стиху предъидущему.

2.—Стр. 39, ст. 21 и 22.

Неха́й бра́ття шляхта
На́шу людскість зна́ють,

Людскость (ludzkość), т. е. обходительность съ людьми, радушіе въ гостепріимствѣ, играла важную роль въ быту польско-

украинскихъ пановъ, но любезность ихъ простиралась только на сословіе благородныхъ.

3.—Стр. 99, ст. 23.

Неха́й ва́шу па́нську го́йность.

Какъ въ этомъ, такъ и въ другихъ стихотвореніяхъ авторъ считаетъ достодолжнымъ вводить слова польскія въ стихи, которые онъ вкладываетъ въ уста шляхтѣ. Хоть у него изображается собственно шляхта украинская, но она, бесѣдуя даже на своемъ родномъ языкѣ (который вообще презирала, яко языкъ хлопскій), употребляла слова своихъ руководителей въ аристократизмѣ—пановъ польскихъ. *Гойность* значитъ собственно—щедрость.

4.—Стр. 99, ст. 26.

Кра́щого клейно́ду,

Клейнодъ—драгоцѣнность, знакъ фамильнаго отличія въ гербѣ, знакъ власти, какъ напримѣръ: булава, бунчукъ, печать.

5.—Стр. 100, ст. 12.

Що всю шляхту, усіхъ дукі́въ
Зовуть ворога́ми?

Сохранился съ напѣвомъ, въ видѣ стона, слѣдующій отрывочекъ какой-то незабытой пѣсни, напечатанной въ *Южнорусскихъ народныхъ пъсняхъ* Метлинскаго:

Та все пани́, та все ду́ки...
Позаіда́ли на́шиі лани́, луги́ й лу́ки.

6.—Стр. 100, ст. 18.

Ви́нники, дейне́ки;

Дейнеками назывались бездомные козаки, народъ бѣдовый. отчаянный. По лѣтописи, всего больше они дѣйствовали, въ качествѣ партизановъ, во времена Выговщины. Слово *дейне́ка* ошибочно объясняютъ словомъ *дене́які* (словомъ несуществующимъ въ устахъ народа: есть слово *де́які*). Одна пѣсня начинается такъ:

Ти, коза́че Запоро́зький, дейне́ко,
Не завóдь дівчи́ни відъ мату́си далéко.
Дівчи́на въ мату́сі—якъ утя́ налъ водою,
А заведéшъ ii—вона́ бу́де сиротóю.

Скитальческій бытъ дейнеки выражается и въ слѣдующей пѣснѣ:

Го́ре мені на чужи́ні,
Що не вку́пі брати́ моі:
Оди́нъ въ Січі ота́маномъ,
Дру́гий въ степу́ вата́жкою,
Тре́тій дійно-дейне́ченько,
Понадъ Дністро́мъ дійно хо́дить,
Дев'ятеро ко́ней во́дить,
На деся́тімъ поізжа́е,
Дністра бра́томъ назива́е:
„Дністре бра́те, побра́таймось,
Скажи́ річку Савра́нськую
И прикме́ту коза́цькую".
—„Вго́ру, дійно-дейне́ченько!
Тамъ річенька Савра́нськая
И прикме́та коза́цькая".

7.—Стр. 110, ст. 24.

За́вше по́вні того́ хло́пства
Ви́нниці й брова́ри.

За́вше—всегда. Должно-быть, въ старину чернорабочіе наемники при винокурняхъ и пивоварняхъ, а также при зажиточныхъ домахъ, состояли изъ бездомныхъ бурлакъ, которыхъ легко было склонить на всякое отчаянное предпріятіе. Въ думѣ объ Иванѣ Коновченкѣ полковникъ Филоненко вызываетъ ихъ на военный подвигъ такимъ образомъ:

Ви, гру́бники, ви, ла́зники,
Ви, брова́рники, ви, ви́нники!
Годі вамъ по ви́нницяхъ горілóкъ кури́ти,
По брова́рняхъ пивъ вари́ти.
По ла́зняхъ ла́зень топи́ти,

По гру́бахъ, по пе́чахъ спа́ти,
Товсти́мъ ви́домъ мухъ годува́ти,
Спи́ною са́жи витира́ти:
Ходіте зъ на́ми на доли́ну Черке́нь погуля́ти!

Не надо забывать также, что, въ извѣстные моменты Украинской исторіи, винниками, броварниками, будниками, грубниками, лазниками бывали Украинцы и по-неволѣ. Это обстоятельство возбуждало въ нихъ особенную готовность искать счастья въ войнѣ, противъ кого бы ни была она. Въ *Лѣтописи Самовидца*, въ исчисленіи причинъ войны Хмельницкаго, говорится, между прочимъ, о козакахъ:... „тогда бо оныхъ, не хотячихъ, чего не звыкли были, панщины робити, на службу замковую обернено, которыхъ зъ листами и въ городѣ до хандоженія коней старостове держали, въ дворахъ грубу, т. е. печи, палити, псовъ хандожити, дворѣ змѣтати и до иншихъ неизносныхъ дѣлъ приставляли".

8.—Стр. 100, ст. 26.

Поза города́ми:

Населенная часть Украины называлась *Городами*, или *Украіною*. Открытыя степи, доступныя только людямъ кочующимъ и вооруженнымъ, назывались *Полями* или *Ди́кимъ По́лемъ*, а не то — *Степами*. Послѣднее названіе сохранилось до конца украинскаго козачества, т. е. до Уманской трагедіи и разоренія Запорожской Січи, въ слѣдующей козацкой импровизаціи:

Степи́-поля́,
Степи́-поля́,
Ро́скішъ моя́!
Го́ді мені по васъ гуля́ти,
Ляхівъ, Жидівъ розбива́ти!

9.—Стр. 101, ст. 22.

Що ви Украіну
Га́рно захисти́ли,

Какъ бы ни была велика оказанная намъ услуга, она можетъ быть уничтожена злоупотребленіями эгоизма. Притомъ же паны украино-польскіе, приводя Украину въ возможно-цвѣтущее состояніе, заботились вовсе не о благоденствіи наибольшей массы ея обитателей. А старанія ихъ о ея безопасности были велики. Это, между прочимъ, видно изъ современныхъ брошюръ. Въ одной изъ нихъ (Polska Nizna albo Osoba Polska etc. przez X. Piotra Grabowskiego, 1596) говорится между прочимъ: Tatarowie ludzie Pogańscy, barbari niepotężni, do boiu goli, tak często a gęsto krainy nasze pustoszą ——krainy nasze pograniczne, obfitoscią ziemie obiecaney podobne, w pustynią bydlęcą obracaią ——Robotnikow naszych, ktorzy na nasz chleb robią, tych ledwo nie każdy rok po kilkudziesiąt tysięcy vymuią. A co nażałosnieysza, często się trafia, iż nierowno mniysza liczba Pohancow, większą liczbę dusz Chrzescianskich braciey naszey, sromotnie w niewolą wieczną zabieraią ——Moskwa, acz barbari, illiberi, bez animuszu, bez serca ślachecklego, a ci ednak o Tatary swoie, co im szkodnieyszy byli, postarali się——y teraz tuszą sobie, że nic nie mieszkaiąc y Perekopskich dziesięcinnikow naszych, co v nas dziesięcinę wybieraią, opanuią, y iuż kilka zamkow nad nimi posadowili.——Заботясь о заведеніи на Украинѣ вооруженныхъ шляхетскихъ поселеній, этотъ добродушный политикъ XVI вѣка говоритъ: Mym zdaniem lepszy będzie brat moy rycerz cwiczony, ktory mi w potrzebie na nieprzyaciela mego vprzeymie pomoże, na tym chlebie, ktorybym ia miał cudzodziemcom dać, za dziecinne albo raczey niewiesciusze ich chwasty, aniż przednieysze Tureckie y Włoskie iedwabie, niż wina Medyolańskie, niż sobole y marmurki Moskiewskie. niż aromata Indiyskie, y inne takie chwasty rycerstwu nieprzystoyne a zgoła szkodliwe.

Сообщаю еще нѣсколько выписокъ, характеризующихъ тотъ вѣкъ, въ который начались польско-украинскія войны.

.... Część ich (панскихъ доходовъ) Turczynowi na kebierce, safiany, iedwabie, ec. Część Niemcom, Włochom też na iedwabie, sukna, płotna drogie, na wina y aromata rozmaite ec. Część Moskwie na futra, a ieszcze często tak niebacznie y szalenie, iż na wagę położywszy futro z złotem, ktore za nie daią, dziesięckroć, a

pod czas złoto więcey będzie ważyło, niż futro.——v nas iuż to w obyczay weszło, że skoro kto maiętnostki iakiey nabędzie, iuż musi rad nie rad koszto wieść, a ieśliż cudzodziemcom pieniendzmi nie ściele, za grubiana, niopolita y nie dworzanina go maią, a nawet y wyśmieią go".

Продавая плѣнниковъ, набранныхъ въ Украинѣ, „Татары za pospolitego robotnika czterdzieści, pięćdziesiąt czerwonych złotych biorą, a za osobliwego iakiego vdatnego młodzienca y sto czerwonych złotych.

——Tym się y Kozacka dzika drużyna, do sprawy, porządku y posłuszenstwa przywiedzie; y zabieży się tym trwogam y niebespiecznościam, ktore z kozackiego swowołenstwa na PP. przychodzą, y inszym ieszcze więtszym, ktore z tegoż swowolenstwa z czasem vrość mogą, abowiem wiele ich, co by się do kozakow vdać mieli, nawet y ci sami co w kozackiey drużynie będą, do rycerstwa się tego vdadzą, gdzie sławą swą y dusznym zbawieniem swym y z pewnym opatrzeniem swym, z małżonkami y dziatkami swymi vczciwie przed Panem Bogiem y ludzmi żyć będą mogli, daleko przystoyniey niż v kozakow, zaczym kozakom drużyny y mocy nie będzie dostawało, ze się ni ocz kusić nie będą mogli, y owszem sami kozaci w to się rycerstwo zacne, sprawne, y W. K. M. posłuszne przeformuią.

Это замѣчательная черта старопольской исторіи, что казаками дѣлались не мужики собственно и не Украинцы собственно. Аристократизмъ польскихъ пановъ, возвышенный почти до олигархическаго монархизма (если такъ можно выразиться) и освящаемый ученіемъ тогдашней Церкви, породилъ въ самомъ нѣдрѣ польскаго государственнаго общества множество реакціонеровъ, которые, увлекаясь, какъ вообще бываетъ въ исторіи, собственными интересами, вмѣстѣ съ тѣмъ готовили неизбѣжное разрушеніе стараго порядка вещей. Приведу изъ рукописей С.-Петербургской публичной библіотеки интересную выписку о томъ, что *козачество,* подъ инымъ названіемъ, являлось иногда, независимо отъ украинскихъ волненій, вовсе не въ украинской части Польскаго государства. Въ рукописи Л: F. отд. IV, № 99-й, подъ заглавіемъ: Stanisława Lubinskiego Listy królewskie do roznych,

1600, на листкахъ 42—48, читаемъ слѣдующее: „...wiele a pewnie większa część ukrzywdzonych odchodzi od nayprzednieyszego tego Seimowi powagi sprawiedliwosci throna besz sprawiedliwosci. Trzeba na to nowego sposobu (это—Instructia na seim walny koronny)——aby domowy rząd y pokoy pospolity władza zwierchnosci swey w iednakiei się trzymała klubie, ale przemaga priwatna swawola, bo się to iusz zagęsciło, ze prawo pospolite zniewazaiąc kazdy gwaltem swego dochodzi, privatni osoby Woysko zebrac, ludzi cudzoziemskich nawiesc, chorągwie roscągnąc, bitwe ieden z drugim wstępnym boiem zwiesc, Panstwa postronne naiachac, pokoi zerwac, a mimo to wszystko, choc Pan napomina zaxazuie, zwierchnosc zniewazyc, nic to v nas.——V nas, zal się Boze, do tego przyszło, ze kto ieno tylko moze, do gwaltu się vcieka, gromada, zwody, Woyska sądy obsadzaią, naiacha ieden drugiego, iuz to rzecz zwyczayna, własnie iakoby zwierchnosci, iakoby Pana, iakoby prawa w Polscze nie było. Zguba to Rptey, iawny vpadek wolnosci, ktorą takowa Anarchia wyniszcza. Nie dawnosc to w Polsce nastało, ale prętko, strzez Boze, wzruszeniem wnętrznego pokoiu, vciskiem ludzi vbogich, contemptem prawa, zniewazeniem vrządow wyroscic y zgubic moze, iesli się wczas temu nie zabiezy. Trzeba na to ostrzego prawa, bo dawne iuz tak stępiały, ze się ich ten telko boi, kto nie ma moczy, a komuz trudno, gdy się odwazy, a zwłosca przi tak rospusczony y smiały swei wolei? Patrzalismy w tym roku ná Woyska, od prywatnych zebrane, doznalo Xięstwo Mazowieckie y Prussy, a pewnie samo W. K. Litewskie niezmiernych od nich ciężarow, łupestwa, gwaltow y mordow.—— Nowe czasy, nowe obyczaie praw nowych potrzebuią.——I tec są choroby nasze, to nas, z nas samych pochodząc, gubi.——Далѣе (на оборотѣ 58 листа, въ Vniwersalie przeciw swowolnikom, 1615, kwietnia 28, изъ Варшавы) король пишетъ:——w tych dniach kupa znaczna ludzi z przeszłey Confederatiej mimo obowiązek (po wzięciu dostateczney zapłaty) na się dany swowolskie chorągwie roku przeszłego podniesli, szkody wielkie w Koronie y W. K. Lit. a mordy, pozogi, lupiestwa w Księstwie Pruskim poczynieli, znowu teraz w takoweyze na łupy y mordy odwazney gromadzie do Korony weszli, aby się na wszelaką potęgę, z mieisca do mieisca się

pomykaiąc, sposobiwszy swemu złemu przedsięwzięciu, z ktorym na zgubę oyczyny odwasyli się, dosyc uczynili. Въ заключеніе, король проситъ воеводу кіевскаго и гетмана коронnаго гасить этотъ *огонь*, въ такихъ же выраженіяхъ, какія потомъ употреблялись въ воззваніяхъ противъ Хмельницкаго. Кто читалъ Pamiętniki Paska, достойные прилежнаго изученія, тотъ вспомнитъ выраженіе одного пана о безпорядкахъ, происходившихъ передъ глазами гетмана и подскарбія литовскаго, Гонсѣвскаго, въ 1662 году: tu u nas sprawa kozacka. (Pam. Paska, изд. 1860, стр. 162). Поразителенъ отвѣтъ Крымскаго хана на просьбу пановъ принять участіе въ ихъ междоусобной войнѣ (1663): ..., oznajmił (ханъ), że tego nie uczyni, obiecując to nagrodzić na inną usługę, ale nie na tę wojnę, gdzie brat na brata szablę dobywa. (Тамъ же, 173).

10.—Стр. 101, ст. 23 и 24.

И козáцтво въ Чóрне мóре
Гулять не пустили.

Въ наше время почти всѣ соглашаются, что относительно козацкихъ набѣговъ на Татаръ и Турокъ Польское правительство поступало благоразумно. Событія, однакожъ, противорѣчатъ этому мнѣнію, и въ XVII вѣкѣ были между Поляками люди, стоявшіе за козаковъ. Въ одной изъ рукописей С.-Петербургской публичной библіотеки: (Л: F, отд. XVII, № 33, стр. 107—142) авторъ нашелъ слѣдующій интересный документъ.

Sententia o uspokoeniu Woyska Zaporoskiego jednego slachcica Polskiego.

Wiadoma iest rzecz kazdemu, ze crescentibus w Vkrainie coloniis crescit Woysko Zaporoskie, ktore przy Czerkasach tylko koczowało, a więcey nie bywalo go, tylko dwa tysiąca; stąd y Moskwe, ktora po dzis dzien Kozakow Czyrkasami zowie, naiezdzali, y w polu chodząc z Tatarami vstawicznie vganiali się, z Dniepru na Czarne Morze wodą wpadali, tandem longe... *) zasiedli włosci, z

*) Списано мною съ весьма нечеткаго почерка, и нѣкоторыя слова остались непрочитанными, или подъ сомнѣніемъ.

Примѣч. Ред. Вм, „longe", несомнѣнно, слѣдуетъ читать: „londem", т. е. сухимъ путемъ.

ktorych coraz większe pomnozenie Kozacy wzieli, iako tedy, nonnisi sublata causa tollitur effectus, tak ktoby chciał extropare Kozakow, musiałby reuocare ad sua principia, to iest z wlosci tamecznych vczynic pustynią, dla kąkolstwa ac pszenicc et propter spina scindere rosas, zniowszy ztamtąd swoie wlosci, musiała by Rzeczposp. cierpiec koczowiska Tatarskie na tych mieyscach. Dla tego y dla woyny Tureckiey, na ktorą y wodą y lądem są potrzebne Kozacy, i nie rezolwowała się Rzeczposp. y resolwowac się nie moze na takowe extrema, srodkow zas y sposobow roznych kosztowała na zatrzymanie ich w lepszym porządku, ale im ostrzey z nimi postępowano, tym fortius oni z tego wyłamywali się. Ztąd tak często ponosi niewczasy Rzeczpos. y częste a krwawe z nimi odprawować musi woyny. Jakoby tedy consulere temu y iescze skutecznieyszych poszukac sposobow w tak ciężkim teraznieyszym Oyczyzny razie, co rozum y experientia optimi consiliary suadent nobis, tegobym ia iescze sprobowac zyczył. Nie vleczy nikt choroby, poko iey non penetrat causam et radicem, tot sentiendum. W tey sprawie. chcząc szkodiiwe skutki zniesc rozruchow Kozackich, potrzeba indagare, cognoscere et tollere causas, ktore byto miały byc causae causantes paroxysmy na Rzeczpos. insolentyą Kozacką. Ia cztery bydz znayduie: pierwsza—zabranie *) pola y morza; druga—urzędow Vkrainnych z nimi zwada; trzecia—około podawania y starszyzney confusio; czwarta—pura malitia. Quod primum, Kozacy szablą zyc navczyli się, pola y morza pilnuiąc, iakoby tedy alienam kazano im imbuere naturam, gdy im kazano poniechac tego. Cierpieli poki mogli, ciągnela przecie zawsze natura iako wilka do lasa, y tak dlugo ten wrzod zbierał się, az się spukł. Quibus causis constituetur Civitas, iisdem retinetur. Aze nie ta była Constitutia Woyska Zaporoskiego, (zeby) zyc bez pola y morza, dla tego tesz w tym porządku zatrzymac się nie mogli tak długo y nie mogą, przenieslismy niewczas Turkow y Tatarow na nas samych y oyczyzne naszą. Zabronilismy lasu, zdobyczy—szukaią iey v nasz; do nasz tesz Orde na pomoc biorą sobie, z ktorą przedtym w polu o grunty Rzeczposp. zawsze się vganiali. A do tego otia

*) zabronienie?—*Ped.*

dant vitia; zolnierz patriae suae, gdy mu służby nie stanie, albo iey w cudzey ziemi szuka, albo seditiosus doma bywa, czego tot exempla mamy Czesarczykow, Lisowczyków et id. genus. Ta tedy iest prima causa et praesentis calamitatis Rzeczyposp. y zawsze tumultus kozackich dawnych zabaw y zdobyczy zabronienie cum otio vitioso złączona; sequitur conclusio: albo tollere causas, albo causas pati. Quod secundam causam, ita est demonstrativa et palpabilis, ze przedtym bywały z occaziey contentionis Vkrainnych Podstaroscich Woyny y teraznieysza, y ztądze origo Kumeyskiey Woyny y potym na Starcu skonczoney. A co Oicowskich zdobyczy jedna beczka fantow zabitych wzięta kozakowi od jednego Vkrainnego Podstarosciego, dla ktorey sto beczek krwie slacheckiey wylewało się y magna pars Vkrainy zniesiona, y inszey woyny taka przyczyna, me tacente liquet. Jakosz temu zabiezec probowała Rzeczposp. roznych sposobow, dawała y Pulkownikow slachte, formowała skutecne sprawiedliwosci między Kozakami a Vrzędami Vkrainnymi, nic to nie pomogło; vis tollere effectum, extingue causam, iakosz to rozumiec tak: albo Kozakow przeniesc, albo z nich vrzędnikow wyniesc; i aze Kozakow przeniesc od Dniepru, szlakow y od Zaporoza—y niepodobna, y non expedit Rzeczyposp. to sequitur, ze owych od nich (seruatos seruam) potrzeba wyniesc y tak się sprawiec, iako z powietrzem. Maią li po włosciach... swoim zapowietrzac Kozacy totam plebem, maią li zwady czynic Podstarosciowe Rzeczyposp. wszystkiey z Kozakami, satis est odwazywszy particulam dobr Rzeczyposp. tanqm peste infectos, zawrzec w niey y z nimi wyprowadzic zwad wszystkich occasie y ich extropare radicem. Prodibunt.... ex imaginatione et apprehentione futuri.... periculi contrarie omnes huic remedia. Lecz futuris periculis, iesliby iakie miały emanere, futurum tempus providet consilia; nos praesens curamus malum, ktorego zbyc nie mozemy grnutownie, tylko sublata causa. Quod tertiam causam, ta zwykła bywac z zamieszania się między sobą Kozakow, gdy im kommissarze KJM. podawali Hetmanow, a im się nie podobał Hetman, a wnet albo zabiią, albo topią. O co się potym bierze Rzeczposp. y ztąd woyny bywaią, gdy tedy z podawania tego Starszego Hetmana korzysci niemasz Rzeczyposp. tylko zwada. Y tę causam ampulare:

niech sobie y obieraią, y zabiiaią; nie wdawac się w to, ktorego obiorą sobie.... tego im stwierdzac. Mogą się kiedy między sobą zamieszac około tego sami y dac occasią, ad melius esse, ze lepiey ich rozwadzac o to będzie, nizeli się wadzic. Quod quartam causam, ze pod czas bez wszelkiey occasiey tumultuią się ex pura malitia, iako był Nalewayko, a takze Kosinski y Podkowa. Ta iuz excluditur, bo taki to tu moze powstac, iako y powstali z iakiego kolwiek kraiu, a nie z woyska Zaporoskiego, ale tesz takiego, iako odkrytego rozboynika, iuris nullum praetextum habentem, y postrzedz latwiey y segregare et in herba reprimere, a do tego trzy occasie zniowszy tumultew y seditiey Kozackich, tak wyprozniwszy ab omni infectione corpus, na to iedno accedans łatwiey miec ono, iako te wszystkie occasie maią swoie praetexty, tak pura malitia y rzadko się przydac y sama siebie zawstydzyc y długo trwac nie moze y zgoła sama by siebie arguere musiała. To tak deducowawszy, ze gdy Kozacy nie będą otiosae, nie będą tesz vitiosae, y gdy będą zdobydz y pozywienie mieli wolne tam, gdzie miewali, v nasz iey szukac nie będą, w polu zawsze wadzili się z Tatarami, straszna y szkodliwa liga mieysca nie będzie miała; y gdy będą sami in oc . . . . . tesz tych, z ktorymi się wadzywali, mieszkali, okaziey do Rzeczyposp. miec nie będą, chyba się sami z sobą wadzic zechcą; a gdy będą sami sobie obierali Starszyzne, choc ich topic i zabiiac będą, my się z nimi o to wadzic nie będziemy. Przychodzi rzecz do takiey conclusii, ze iesli non fallit ratio his sublatis, ktore widomie causant seditie y tumulty Kozackie, następnie revolutio spokoynego zatrzymania woyska Zaporoskiego y zawziętey iadowitey hostilitatis vsmierzenia y ligi szkodliwey z ordą restrictia. Ale zostaią escze obiectiones, ktore by mogły contra primum remedium formowac się et contra secundum, contra tertium, ze wolnosc kozacza zachodzi z Turczynem pacta. Contra secundum, ze zawsze Kozakow samych . . . . moze miec w sobie iakie potomne periculum, te to resoluere velim. Naprzod tedy, ze pacta z Turczynem zachodzimy: nie pisalibysmy w Commissiey ani w ordinaciey pola y morza facultatem Kozakow, ale tak tylko, ze przy dawnych wolnosciach zachowuiemy. A skoro Kozakom ipso facto wolno morze z Turczynem zas rzecz taką sama

sacra veritas firmat: trzymalismy kozakow w kawecanie cum tanta sanguinis profusione, a to morze twoie czarne wolno było od naiazdow. Zatrzymywalibysmy y do kouca, lecz Tatarowie twoi, nie kontentowawszy się tym, ze, na kazdy rok łąmiąc pacta, Panstwa koronne naiezdzali, złączywszy się y spiknąwszy się zdradziecko z Kozakami, fortece, ktora broniła do morza, przeieli y Hetmanow z woyskiem zniesli y poszedszy in visceras regni, ferro et igne pustoszyli ią. Żądamy, vczyn nam y sobie sprawiedliwosc z Tatarow a bydz ostrozny od Kozakow, bo my pacta z tobą trzymamy, ale za poznoszeniem fortec przez spolnę rękę Tatarow y Kozakow, zatrzymac Kozakow nie mozemy; albo tedy pokaray orde y tak wez w klube Tatarow, iakoby y my do pierwszego porządku rzeczy przywiesc mogli, albo ci swawolne ac utrinque, byle woyska się nasze nie mieszały; naszych pact niech nie naruszaią, a zas Porta Otomanska niechay od Kozakow miast swoich na morzu broni, a my Tatarow bronic się będziemy. Albo to przyimie Cesarz, albo nie. Jesli przyimie, posadziwszy kwarciane woysko v Braclawia y przyczyniwszy go za to, cosmy Kodak opatrzywac y Tararom vpominki dawac mieli, Czarny szlak tak potężnie, iak iuz nastąpiła potęga Kozacka, zawarszy, z Kozakami zostanie Rzeczposp. bezpieczna. Jesli tesz nie przyimie Turecza Porta takiego pactu, przy niey, nie przy nas foedi fragium; a kiedy przydzie naycięsza, kto kolwiek ma rozum, sentiet ze lepiey woyną Turecką, nizeli bellnm intestinum pati, z ktorego generatio Poganska nostra corruptio widoma pochodzi. Są tego nulla rationes. Ja tylko dam cztery: na woyne Turecką wszyscy Chrzesciane dopomodz mogą; na domową nikt nie pomoze, owszem nektorzy—strzez Boze—do ruiny naszey przyczynic by się chcieli. Woyną Turecką retunditur liga; z Ordą kozacką bello intestino firmatur et nostrum robur firmatur. Ratio woyny Tureckiey—sedes Wołoskiey Ziemi, a Oyczyzuy całosc, intestino bello sama w sobie ruina widoma. Ratio, iesli woiowac lepiey coniuncta manu Christiana z nieprzyiacelem Krzyza Swiętego, nizeli z samym sobą lepiey cum ari Monarcha, nizeli z wlasnymi chłopi, lepiey in pari ale w Martis o panstwa, anizeli z Kozakami o ich siermięgie, a o swoie Panstwo; lepiey umrzec in sacro bello z Turkami, nizeli nikczemnie od chłopa. Albo niebo

pokoy nam przywrocic chce y pryimie Porta Turecka pactum, albo woyne gotuie, ktorą iesli ma dopuscic Pan Bog, o imie Jesusa Christusa Pana naszego vmierac y niebo sobie zasługowac, anizeli w krwawym domowym potopie nikczemnie ginąc volemy. Co iusz do drugiey obiectiéy, ze to periculosum bydz moze dac samym Kozakom particulum fundi, wspominało się wyzey, iz praesens malum gorsze iest nizeli futurum, bo de futuris contingentibus non datur scientia; moze tak bydz, iako sobie imaginuiemy, moze nie bydz: to zas malum, ktore iusz nas praemit de facto, curandum, a do tego cokolwiek rozumiemy bydz co in passo periculi obwarowac commissią y iuramentami ut fidem Reipub. niewchodzenie w conspiratio z postronnymi, nieprzechodzenie cyrkułu zamierzonego, nieprzyimowanie poddanych, niewychodzenie na wlosc, stanowienie woyska liczby pewne na kazdą potrzebę Rptey et reliqua. Na ostatek rerum . . . . albo iesli to pomiesza, albo w swey klubie zostanie. Jesli się pomiesza, redibit ad Rempublicam totam, awteraznieyszym czasie, ze się Rpte wydzwignąc moze vel hoc benefitio plautibili populi, dosyc z nas będzie iesli tesz ta constitutia będzie durabilis, a Oyczyzna w pokoiu. To iest voti nostri caput y o to Pana Boga wszyscy prosimy. Accedant allius . . . . ingeniae et propinent Oyczyznie . . . . co ex magistra rerum widziec mogłem y tak concluduie: Niech Kozacy, iak byli, tak będą, gdzie chodzili, tam chodzą, co czynili, to czynią; niech in uno rotulo zawarci zostaną et ex ead. particula danych sobie włosci płacą sami sobie, a Rptey (sublata occasione wszelkiey zwady) służą; niech z Tatarami wadzą się, nie brataią, a Oyczyzna niech ma z nich y JKMPN Mlciwy poddanych y sług, a nie nieprzyiacioł.

Янъ Рудавскій также полагаетъ, что, если бы не препятствовали козакамъ воевать съ невѣрными, то не было бы бунтовъ козацкихъ. Jedyna to taiemnica do zatrzymania w przyiazni i posłuszenstwie lud ruski do buntu pochopny, a na wszelkie przedsięwzięcia zuchwały. Hist. Polska, I, 9.

11.—Стр. 101, ст. 29 и 30.

Що наша Вкраіна
Стала шляхті раемъ.

Замѣчаніе инженера XVII вѣка, Боплана, что паны въ Украинѣ блаженствуютъ, какъ въ раю, а крестьяне мучатся, какъ въ чистилищѣ, извѣстно каждому. Оно подтверждается и другими печатными документами; а то вотъ выписка изъ рукописной записки о Польшѣ итальянца Петра Дуодо (1598 г.), добытой для автора, въ Венеціи, Н. Я. Макаровымъ: Quando alla trattation dei popoli la nobilta universalmente è in tanta licentia per la suprema autorità ch'ella ha nell diete, che non ha ne legge ni ordini che la ritengono. Il popolo minuto et specialmente i contadini sono talmento tirannizzati dai nobili che a pena possono dire haver libero l'habito che portono; et sopra gli altri quei della Littuania, i quali benchè raccolgono abondantamente, tuttavia non gliene resta per poter nudrirse et de lore familie, et questi ancora si possono dire ancora felici chi arrivono a poter vivere, in confronto di quelli chi habitano vicino dei Turchi et dei Tartari. (Relatione di Polonia del clarissimo Pietro Duodo. nel 1598) *). Скарга, въ одной изъ сеймовыхъ рѣчей, упрекаетъ пановъ такъ: Dotknąćby i onego złego prawa, którem kmiecie i wolne ludki Polaki i wierne Chrześciany poddane ubogie niewolnikami czynią, jakoby *mancipia* kupieni abo na wojnie sprawiedliwej poimani byli i czynią z niemi drudzy co chcą na maiętności i na zdrowiu i gardle, żadnej im obrony i forum żadnego o krzywdy ich — drugdy nieznośne — nie daiąc i na nich *supremum Dominium* (na które się samy wzdrygamy) stawiąc, etc. etc. (Kazania Sejmowe, str. 95—97).

12.—Стр. 102, ст. 7—10.

Обливáлось пáнство
Дрібними слéзами:
„Дóбра нáші, сéла нáші!
Що-то буде зъ вами?“

*) Эта выписка сообщена авторомъ Н. И. Костомарову для пораженія кого-то изъ рыцарей Польской старины и, вѣроятно, употреблена имъ въ дѣло; но—repetitio est mater studiorum.

Этими стихами авторъ желалъ напомнить читателямъ слѣдующее простодушно-вѣрное замѣчаніе лѣтописца Грабянки о панахъ украинскихъ, основанное, конечно, на той истинѣ, что, гдѣ сокровище ваше, тамъ и сердце ваше: „Въ тихъ часѣхъ Іеремѣй Вишневецкій, послишавши зъ Лубень, зъ войскомъ своимъ и зъ всѣмъ дворомъ, заплакавши по маетностяхъ, до Полщи рушилъ“ (Стр. 51—52). Коронный хорунжій Александръ Конецпольскій писалъ въ своемъ универсалѣ 1648 г., 31 мая: „...когда всѣ мы проливаемъ слезы (wszystkim nam lachrymis prosequentibus), потерявъ всякую надежду,—эти вѣроломные... ни о чемъ другомъ не помышляютъ, какъ объ убійствахъ, пожарахъ, опустошеніяхъ и истребленіяхъ“. (*Памятн. Кіевск. Комм.*, II, отд. 3-й, стр. 44.) Тамъ же, на стр. 31, см. сѣтованія Адама Киселя о потерѣ ста тысячъ злотыхъ годового доходу на лѣвой сторонѣ Днѣпра. У него оставалось еще, по его словамъ, отъ десяти до двадцати тысячъ злотыхъ годового доходу, но онъ, какъ истинный панъ, восклицаетъ: „Мы будемъ нищими, подобно нашей лифляндской братіи!“

13.—Стр. 102, ст. 11 и 14.

Пре́дки на́ші сла́вні
Королямъ служи́ли,
И пустині Украінські
Людомъ осадили...

Честь и слава имъ за это, а всё-таки не слѣдуетъ ломать стульевъ, хоть Александръ Македонскій и великій человѣкъ. Но, оставляя Гоголя съ его безсмертными насмѣшками, примѣнимыми не къ однимъ Русскимъ, обратимся къ документамъ, которые для автора—а можетъ быть и для его читателей—интереснѣе его стиховъ. Украинскія пустыни отдавались королями во владѣніе панамъ съ условіемъ населить ихъ, жить въ нихъ лично и, въ военное время, защищать ихъ отъ непріятелей. Такъ Владиславъ Ягелло пожаловалъ на Подольи (Украина у насъ вездѣ, гдѣ аборигены говорятъ по-украински) Томку изъ Коморникъ село Соколъ. Fia tamen, сказано въ жалованной грамотѣ 1406 года, quod in terra Podoliae, propter defectum hominum, residentiam faciat personalem, et ad singulas expeditiones nobis cum una lancea et duobus sagitariis idem Thomco et ejus successores obsequi tenebuntur et servire, sic etiamcnm expeditiones domesticas, utpote circa defentiones terrae cum omnibus hominibns nobis et nostris successoribus venire sint astricti, et dationes, contributiones, laboresque, quibuscunque nominibus vocitentur, quae antecessoribus nostris ducibus, et principibus Podoliae, et possessoribus ipsius solvi solitae fuerant Nobis per kmethones et incolas praedictae villae efficaciter persolvantur. (*Zrzódla do Dz. Polsk. wyd. prz. Mich. Grabowskiego i Al. Przezdzieckiego*, I. 154). Что паны обращали въ населенныя мѣста именно *пустыни*, это видно, между прочимъ, изъ грамоты Витольда, жалованной въ 1388 году. Такъ сказано: ... ведомо чинимъ — — аже есмо допустили садити село Княжую Луку на сырому кореню у Подольской земли, у Каменецкомъ повѣтѣ, межи реками Морашками, до берега Морашки Сенковской, зъ лѣсомъ, што зовутъ Стрыіовъ Рогъ и Куликовыми лѣски, аже потоля, гдѣ упадаетъ Морашка Сенковская у Мурахву Великую, Василеву Корачевскому, слузѣ нашому... (Тамъ же, стр. 144).

Изъ „Досвитокъ“ изданія 1899 г. Колы згадаемо, яка була корысть изъ Украйны усимъ культурнымъ сусидямъ, то правда, що вона, „якъ садъ рясный процвитала“, и не пидъ козацькымъ же то бунчукомъ заряснила вона.

Исторія колонызаціи Украйинськихъ пустынь свидкуе, що хоть бы й корыстно було воно панамъ, *не змоглы бъ* воны панувaты такъ, щобъ йихъ порядкы Украйину

„Якъ садъ искрасылы,
И слёзамы пидданськымы
Вси травы зросылы“

Се бо ричъ неможня: бо та роса выпалювала бъ и садъ и ёго травы.

Що паны „козацьства въ „Черне море гулять не пустылы“, цымъ докоряютъ и самы ляхы свойимъ предкамъ. Ну, а колыбъ

пустылы? що було бъ тоди? Турокъ утикъ бы въ Азію? хто зате поручыться? та нехай бы и втикъ. Хтожъ бы тоди пиклувався свободою розуму людьского? Пыклувалысь бы або ти, що о́дынъ-на-о́дного заклыкалы Туркивъ, обороняючись одъ реформаційи, або ти, що зробыли бъ у Турціи Велыку Руйину.

До идеального по́гляду на козацьку бувальщыну прыво́дыло насъ чувство благородне—жажда прокгресу; тилькы жъ бо черезъ заслиплену патріотызмомъ крытыку, старосвицьке хыжацтво здавалось намъ героямы якойи-сь колысь *будучойи* культуры, котрій нибы то не давалы себе выявыты властытели неписьменного простацьства.

Инша ричъ боротысь изъ тымы, котри въ очывыдькы зайдають науку и йийи ридну дочку—культуру, якъ се выображено въ думи „Зза Дунаю“ и де-якихъ иншыхъ. За си авторъ не червоніе передъ самымъ собою. Се не сфальшована патріотызмомъ речывыстость.

Настуся.

1.—Стр. 109, ст. 1 .

Поміжъ ба́локъ Жо́вті Во́ди

На рѣчкѣ Жовтихъ Водахъ козаки впервые разбили коронное шляхетское войско. Рѣчка эта дѣйствительно протекала по степнымъ долинамъ, балкамъ. Теперь она, говорятъ, изсякла.

2.—Стр. 109, ст. 7 и 8.

Похожа́ють въ пи́шныхъ ша́тахъ
Козаки́ чуба́ті.

Одѣться въ платье побѣжденнаго врага считалось у козаковъ рыцарскою честью. Это видно и изъ думъ народныхъ, какъ напримѣръ:

Чо́боти Татарські истяга́въ,
На свої коза́цькі но́ги обува́въ;
Оде́жу истяга́въ,

На свої коза́цькі пле́чі надіва́въ;
Ба́рхатний шликъ издійма́е,
На свою коза́цьку го́лову надіва́е.

Современный лѣтописецъ говоритъ, что когда козаки-сермяжники возвращались съ походу на Поляковъ, то, одѣтые въ добычныя одежды, съ высоты казались массами движущихся цвѣтовъ.

Эпитетъ *чуба́ті* взятъ изъ народной думы:

Що не ви́дно чуба́тихъ
Не то по степахъ,
Не то й по луга́хъ...

3.—Стр. 110, ст. 1—4.

Форма этого куплета взята изъ народной пѣсни;

Приіхало до дівчи́ни
Два козаки́ вго́сті.
Оди́нъ стоіть коло сіней,
Кони́ченька вя́же;
Другий стоіть підъ віко́нцемъ,
Добри́-вечіръ ка́же.

4.—Стр. 111, ст. 1.

Що́ въ Кумейкахъ, въ Боровиці

Подъ Кумейками и подъ Боровицею, ниже Канева, близъ Мошенъ, козаки были разбиты Потоцкимъ въ 1637 году. Въ слѣдующемъ году было новое возстаніе и новыя пораженія козаковъ надъ Сулою.

5.—Стр. 111, ст. 26.

Підъ Ко́рсунь въ гости́ну...

Угощеніе состояло въ кровопролитной битвѣ, которая была напередъ хорошо соображена, обезпечена засадами и потому окончилась рѣшительнымъ пораженіемъ шляхты.

6.—Стр. 114.

Въ I-й и II-й строфахъ дѣло идетъ о первыхъ козацкихъ войнахъ и потомъ о пораженіи козаковъ въ 1638 году, когда гетманъ Остряниnъ бѣжалъ съ *комóнникомъ* въ Московскія степи.

7.—Стр. 115, ст. 5.

Тільки Дмúтро Гýня

Слѣдовало бы напечатать Дмитрó; но народъ говоритъ и Дмúтро. Напримѣръ, въ послозицѣ: *До Дмúтра дівка хúтра, а після Дмúтра, якъ стріне собáку, то й питáе: „Чи не въ старостú ви, дядюшка, йдетé?“* Т. е. невѣста переборчива до тѣхъ поръ, пока минуетъ время сватовства, опредѣляемое осеннимъ праздникомъ св. Дмитрія.

8.—Стр. 115, ст. 11 и 12.

Не загúне ёго слáва
Поміжъ козакáми!

Неудачная война Острянина была искуплена Гунею, который, оставшись только съ пѣхотою, выдержалъ продолжительную осаду соединенныхъ силъ Потоцкаго и князя Іереміи Вишневецкаго. Онъ доказалъ, что доведенные до отчаянья козаки страшнѣе для коронnаго войска, нежели во время великихъ надеждъ своихъ. Войны Острянина и Гуни, равно какъ и Павлюка, до сихъ поръ мало намъ извѣстны. Мы ожидаемъ съ нетерпѣніемъ окончанія новаго труда Н. И. Костомарова—подробнаго изображенія времени, предшествовавшаго Хмельнищинѣ, которымъ трудомъ нашъ несравненный историкъ занятъ въ настоящее время. Чтобы дать читателямъ понятіе, до какой степени можетъ быть интересна художественно обработанная повѣсть объ этомъ періодѣ, приведу небольшой эпизодъ изъ неизвѣстной еще лѣтописи Лукомскаго, писанной въ 1770 году и сообщенной мнѣ М. В. Юзефовичемъ. Немногіе читали Diariusz Okolskiego, откуда заимствованъ лѣтописцемъ этотъ эпизодъ, потому что эта драгоцѣнная книга составляла большую библіографическую рѣдкость и появилась только недавно въ обширномъ собраніи историческихъ матеріаловъ: Bibliotheka Polska.

„Гетманъ Потоцкій (говоритъ Лукомскій со словъ Окольскаго, очевидца войны) крайне на томъ постановилъ, чтобы козаковъ — — перемѣнными хорунгвамы безпреривно доставать, на нихъ наступать и вылазки дѣлать до десяты дней, и прытомъ близъ шанца нѣмецкаго сдѣлать батарею изъ дубовъ, а на верху оной изъ земли блокгаузъ, съ котораго съ пушекъ въ окопъ козацкій мочьно бъ было стрѣлять цѣльно, повелѣлъ. — — Козаки, усмотря, что реченая батарея и блокгаузъ поляками совсѣмъ сдѣлани и что изъ онаго блокгауза всѣ мѣста и лица ихъ въ окопѣ выдѣть не трудно, однѣ утекаютъ, другие сквозь польское войско пробыватись хотѣли, а чернь къ гетману объявленіе послалы, что оны поддаться ему готови; старшини жъ такой хитросты употребили. Юля 11 числа ноччю отправили они нѣсколько козаковъ къ шанцу, состоящему близь оной батареи, съ наставленіемъ, дабы они противъ нихъ льстыли такою рѣччю, бутто они для словленія языка идуть до окопу, и подъ тѣмъ прыкровеніемъ дабы провѣдали, какой у поляковъ лозунгъ. Тѣ козаки, подъ выдомъ реестровихъ (т. е. преданныхъ Потоцкому), въ обозъ къ нимъ же, реестровымъ, прышли, соглашаються съ онимы, какимъ образомъ языка достать въ окопѣ (Гуни), а между тѣмъ соглашеніемъ и о лозунгѣ провѣдали и оній къ своимъ прынеслы. Потомъ, съпустя полчаса, нѣсколкома десяткамы козаковъ засаду учынили и опять къ шанцамъ возвратылись. Какъ же ихъ спрошено: кой лозунгъ? они съказали; а одынъ изъ козаковъ реестровихъ спросилъ: достали ль языка? Они отвѣтствовали: и не одного досталы. Между тѣми самимы разговорамы засадние козаки на разговаривавшихъ неосторожнихъ реестровыхъ нападши, нѣсколько десятковъ, тутъ же пры нихъ нѣкоторую частицю пѣхоты нѣмецкой высѣкли и выкололи. Къ тому жъ, намѣрывая еще и оній батарей истребыть, блокгаузъ разрушыть и пушки изъ оного искатыть, и уже были на оній взълѣзли; но, какъ во всемъ обозѣ полскомъ окрикъ учинился, а поляки къ оному батарею сближатысь началы, то оніе козаки, чтобъ поляки

ихъ не захватыли, съ того батарея сскакивая, спасенія своего щастыемъ искали. Въ тую жъ почъ учынилось въ полскомъ обозѣ великое замѣшательство, такое, что все войско чрезъ всю ночъ пры ружжу стояло. Въ тое жъ ночное въремя козаковъ изъ окопу нѣсколко тысячъ въ обозъ полскій въскочивъ, многихъ поляковъ въ ономъ помертвили и въ оконъ съ побѣдою возъратились".

9.—Стр. 117, ст. 23 и 24.

Извѣстіе о бѣгствѣ Гуни съ тремя-стами козаковъ въ степи къ Острянину сохранилось въ рукописяхъ С.-Петербургской публичной библіотеки. Николай Потоцкій, отъ 19 сентября 1639 года, съ оффиціальною наивностію, увѣдомляетъ короля, что Гуня ушелъ *безъ всякой причины* (Hunia, który hetmanił swawolstwu przeciwko woysku WKW, y z kilka innych Principałow we trzech set koni do Ostranina do Moskwy, przes wszelky przyczyny, uciekł). Поэма объясняетъ эти причины, на основаніи извѣстныхъ уловокъ магнатскаго полноправства въ Украинѣ.

10.—Стр. 118, ст. 11 и 12.

Утіка́ла відъ насъ тля́хта
Штани́ погуби́ла.

Изъ народной пѣсни объ Уманской рѣзнѣ:

Утіка́ли Ума̀нчики,
Штани́ погуби́ли.

11.—Стр. 121, ст. 9 и 10.

Одъ При́петі до Синю́хи
Всла́вили себѐ Обу́хи,

Украинскій народъ не чуждъ понятій объ аристократизмѣ, но онъ до сихъ поръ держится коренного значенія слова ἄριστος (лучшій), не прибѣгая къ внѣшнимъ, искусственнымъ, механическимъ пособіямъ превосходства одного человѣка передъ другимъ. Самая слава имени соединялась въ его понятіяхъ не съ успѣхомъ, а съ значеніемъ дѣяній общественныхъ. Это всего ближе

мы можемъ видѣть на Гонтѣ, Котовичѣ и другихъ участникахъ Коліивщины, заклейменныхъ и до сихъ поръ клеймимыхъ даже со стороны людей Русскихъ названіемъ *разбойника*. Какъ поступаетъ у Квитки любящая дѣвушка, цѣлуя руки у грязнаго, опозореннаго колодника, такъ поступалъ Украинскій народъ, въ своихъ пѣсняхъ и воспоминаніяхъ, съ тѣми, на кого онъ смотрѣлъ, какъ на мучениковъ народной правды. Вотъ почему авторъ вкладываетъ въ уста Обушихи горькое воспоминаніе о предкахъ, которые прославились бѣдствіями и несчастіями. Упрекъ Пушкина: „Друзья минутнаго, поклонники успѣха", къ нашему народу не относится. Были случаи, когда онъ въ пѣсняхъ своихъ проклиналъ торжествовавшаго Богдана Хмельницкаго и называлъ *коза̀цькими батька̀ми* такихъ людей, какъ Зализнякъ и Гонта, которымъ печатная исторія (съ немногими исключеніями) отводила до сихъ поръ самое позорное мѣсто. Тотъ же самый народъ не отозвался ни единымъ словомъ сочувствія къ Мазепѣ, падшему якобы за Украину. Вообще его сердечная логика достойна изученія. Я только обращаю здѣсь вниманіе читателей на тотъ аристократизмъ нашего неграмотнаго (и слѣдовательно чуждаго грамотныхъ заблужденій) простолюдина, который выражается въ его бесѣдахъ и семейныхъ сдѣлкахъ словами: *чѐсний рідъ, дити́на чѐсного ро́ду*, и пр. Уваженіе къ богатству у насъ есть; но богатство вообще такъ заподозрѣно, что даже молодая чета, получивъ въ приданое рогатый скотъ, лошадей, овецъ, часто обращаетъ все это въ деньги, суевѣрно утверждая, что не пойдетъ въ прокъ добытое чужимъ трудомъ, а впослѣдствіи покупаетъ на трудовыя деньги другой домашній скотъ, и уже вѣруетъ, что можно съ него разжиться. Этимъ объясняется отчасти и убожество нашего народа, и та странная для иностранца гордость въ убожествѣ, уваженіе къ самому себѣ въ крайней нищетѣ и равнодушіе къ обогащенію, которыя такъ часто можно еще и въ наше политико-экономическое время встрѣтить въ Украинѣ. Что касается до понятія о честномъ родѣ, то своеобразный аристократизмъ этого понятія такъ силенъ въ нашемъ простонародьи, что простые козаки и вообще поселянки-невѣсты доступны у насъ только для немногихъ образованныхъ и богатыхъ паничей, ко-

торые бы вздумали на нихъ жениться. Тутъ останавливаетъ родителей и самихъ невѣстъ въ ихъ выборѣ не страхъ новаго положенія въ свѣтѣ, не стыдъ своего мужичества, т. е. необразованности между дворянами,—вовсе нѣтъ. Народу нашему вѣчно чудится несчастье, неизбѣжно соединяющееся съ богатствомъ, пріобрѣтеннымъ, какъ онъ выражается, *Богъ єго́ знає, якъ.* Смыслъ этого страха тотъ, что, по его нелегко объяснимой логикѣ, человѣкъ—самъ по себѣ, а богатство—само по себѣ, и что смѣшивать эти понятія до нераздѣлимости для него такъ же дико, какъ смѣшивать вѣчное съ временнымъ, живое съ мертвымъ, несомнѣнное съ призрачнымъ. Такимъ образомъ и при своемъ аристократизмѣ, любящемъ углубляться въ область преданій, народъ нашъ остается глубоко демократическимъ: остается всегда и во всемъ *народомъ,* а не классомъ, выдѣляющимся изъ народа. Зная это по живымъ представителямъ простонародного Украинизма, мы легко можемъ понять, какъ это сынъ владѣтельнаго князя, какимъ de facto былъ Богданъ Хмельницкій, de jure былъ только реестровой козакъ, т. е. рядовой воинъ; какъ воины, подобные кошевому Ивану Сірку, по сложеніи съ себя войскового званія, были въ глазахъ народа только простыми пасічниками, хотя ихъ знакомствомъ и дружбою каждый гордился, какъ въ уголовныя обвиненія противъ гетмана Самойловича (измышленныя канцелярскимъ умомъ Мазепы) внесены простодушно жалобы козаковъ на то, что, прійдя къ нему, надобно было стоять у порога, и пр. и пр. На основаніи всего этого, я заставляю счастливаго и конечно обогатившагося побѣдителя Поляковъ, Мороза, вмѣстѣ съ прославившимся Гунею, относиться къ женѣ Обуха такъ, какъ будто она вовсе не обѣднѣла и не унижена шляхтою до уровня служенія шумнымъ постояльцамъ-жолнерамъ, а ее самое—говорить съ гостями тѣмъ же языкомъ, какимъ говорила бы и жена гетмана Хмельницкаго. Мнѣ случалось входить въ короткія отношенія съ бродячими бѣдняками, лирниками, кобзарями или просто нищими. Никогда я не замѣтилъ, чтобы они, во время предлагаемаго имъ гостепріимства, стѣснялись своею нищетою и низостью своего положенія, или выражали лакейское уваженіе къ моимъ житейскимъ преимуществамъ. Гомеровскій

Пріамъ въ шатрѣ Ахиллеса никакъ не былъ проще, естественнѣе и благороднѣе ихъ въ обращеніи. Благодарность свою они выражали даже съ какимъ-то милымъ для меня упрекомъ: *Тільки се й твоє́, що ти своє́ю рукою́ подаси́, а то все не твоє́.* Видите, какъ у нашего народа актъ душевной дѣятельности отдѣляется отъ матеріала, который употребленъ для этого акта! Невольно приходитъ на мысль, во что оцѣнилъ Христосъ чашу воды холодной. Не смотря на то, что въ житейскихъ счетахъ за вещи она не стóитъ и самой дробной единицы матеріи,—въ области духа онъ дѣлаетъ незабвеннымъ дѣломъ актъ употребленія этой матеріи. Украинской народъ, относясь къ міру вещей и явленій жизни непосредственно, безъ той искусственности, которая у насъ часто выдается за усовершенствованіе жизни,—сохранилъ простой, здоровый взглядъ на исторію, на народное право, на достоинство личности человѣческой и на многое, о чемъ приходится намъ спорить съ учеными и неучеными кабинетными людьми. Само собою разумѣется, что не всѣ простолюдины и даже не очень многіе простолюдины могутъ служить намъ предстателями того, что мы называемъ истинно украинскою народностію. Но въ томъ-то и подвигъ народоизученія, чтобы отличать главное отъ второстепеннаго, общее отъ частнаго, постоянное отъ случайнаго, внутреннее, самородное отъ внѣшняго, пришлаго, самобытное, первоначальное отъ наброшеннаго извнѣ, подражательнаго, искаженнаго.

12.—Стр. 122, ст. 11.

Наші бжóли піддирáли,

Въ печатающихся нынѣ Археографическою Коммиссіею *Актахъ Западной и Южной Россіи* часто идетъ дѣло о загребленныхъ или опустошенныхъ пасікахъ. Это показываетъ, что въ XVII столѣтіи пасіки составляли еще одну изъ главнѣйшихъ статей сельскаго хозяйства и промышленности. А *Лѣтопись Самовидца* (стр. 7) иронически выводитъ изъ подобныхъ грабежей даже причину войнъ Богдана Хмельницкого: „...натрапили (сказано въ ней) на чоловіка на одного, у которого одняли пасіку, которая всій землі Польской начинила біди, а тимъ спосо-

бомъ...." (и начинается повѣсть о самихъ войнахъ). Кстати обращу вниманіе читателей-спеціалистовъ на темное мѣсто въ современной рукописи одного шляхтича (приведенной мною въ примѣчаніяхъ къ *Дунайской Думѣ*), указывающее на какой-то неизвѣстный намъ грабежъ подстаростія Чаплинскаго: A co oicowskich zdobyczy jedna beczka fantow zabitych wzięta kozakowi (очевидно, этотъ козакъ—Хмельницкій) od jednego Vkrainnego Podstarosciego, dla ktorey sto beczek krwie schlacheckiey wylewało się...

13.—Стр. 122, ст. 13 и 14.

Бідни́ли насъ посто́ями,
Харчува́ннямъ, напо́ями.

Въ универсалѣ своемъ гетманъ Остряниnъ (*Записки о Южной Руси*, II, 297) жалуется всему народу, что начальникъ квартировавшихъ въ Острѣ жолнеровъ, Городовскій, требовалъ отъ его отца доставлять для его, Городовскаго, собакъ ежемѣсячно по три ведра творогу и по ведру масла, не говоря ужъ о томъ, что остерскіе козаки и мѣщане поставляли для корму самимъ постояльцамъ. Изъ этого можно заключить, съ какимъ горькимъ чувствомъ должна была вдова Обуха вспоминать о своей беззащитности послѣ неудачной войны гетмана Остряниna. Самый стихъ: *Харчуваннямъ, напоями,* взятъ изъ *Лѣтописи Самовидца* (стр. 11), гдѣ говорится, что въ началѣ войнъ Хмельницкаго мѣщане должны были вступать въ козаки, чтобы освободиться „отъ побоевъ, напоевъ и кормовъ незвычайныхъ".

14.—Стр. 122, ст. 21.

Якъ ви въ полі ста́ли о́рця.

Выраженіе *ста́ти о́рця* употребительно у черноморскихъ байдачниковъ. Это значитъ—повернуть байдакъ противъ вѣтру. *Поста́въ о́рця!* говорятъ они другъ другу въ извѣстномъ случаѣ *Ста́ти лу́ка*—почти то же, что и *ста́ти ца́па*, т. е. воспротивиться какой-нибудь силѣ.

15.—Стр. 123, ст. 8.

Самі слізми облива́лись.

См. 12-е прим. къ *Дунайской Думѣ*.

16.—Стр. 123, ст. 24.

Ме́домъ, пъя́нимъ-чо́ломъ.

Медъ подъ названіемъ *пъяне́-чоло́* упоминается въ извѣстной думѣ о Ганжѣ Андыберѣ.

17.—Стр. 126, ст. 30.

Ми́то зъ людей бра́ли.

Мытомъ называлась пошлина съ провозныхъ товаровъ и съѣстныхъ припасовъ, которую брали на заставѣ при переправѣ черезъ рѣку, при въѣздѣ въ городъ и т. п. Въ Украинѣ, при неограниченномъ господствѣ Жидовъ-арендаторовъ, подъ видомъ мыта, брались народа вездѣ, гдѣ ни вздумается—бывало арендатору, со всего, съ чего вздумается, и столько, сколько вздумается. До какой степени возмутителенъ былъ этотъ грабежъ, можно судить изъ того, что народъ воспѣвалъ его въ своихъ думахъ, наравнѣ съ кровопролитными битвами и другими своими торжествами и страданіями:

Да бра̀ли ми́то-проми́то:
Одъ возово́го
По пів-золото́го.
Одъ пішого пішени́ці по три де́нежки ми́та бра́ли,
Одъ небора́ка ста̀рця
Бра̀ли ку́ри да я́йца,
Да ище́ (Жидъ) пита́е:
„Ци нема̀ ко̀тику, сце пого́?"

18.—Стр. 127, ст. 11—14.

Ще неда́вно по три ко́рчми
Стояло на ми́лі

И щóглами одзначáлись
Висóкі могúли.

Кобзарь Андрей Шутъ сохранилъ въ своей памяти вѣрную картину безобразной жадности пановъ польскихъ, которые давали волю своимъ арендаторамъ выжимать изъ народа послѣднюю денежку. Онъ пѣлъ мнѣ:

Якъ одъ Кумівщини да до Хмельни́щини...
У землі кралéвській добрà не булó
Якъ Жиди-рандàрі
Всі шляхи козàцькі зарандовàли,
Що на одній мúлі
Да по три шинкú становúли.
Становúли шинкú по долúнахъ,
Звóдили щóгли по висóкихъ могúлахъ...

19.—Стр. 127, ст. 30.

Подражаніе народной пѣснѣ-веснянкѣ:

Малà нічка Петрівочка—
Не вúспалася нàша дівочка,
По горі ходúла,
Тонкý біль білúла,
Изъ тúею біллю говорúла:
„Ой бéле жъ моя та тонéнькая!
За кого́ пійдý я молодéнькая?
Якъ я пійду за нелю́ба,
То я тебé, бéле, у чорні почтý,
То я тебé, бéле, у будень зношу.
Ой якъ я пійдý та за мúлого,
То я тéбе, бéле, у білі почтý,
То я тебé, бéле, у свя́то зношý".

20.—Стр. 129, ст. 20.

Въ-старину очень часто отецъ семейства, устроивши домашній бытъ дѣтей, оканчивалъ жизнь въ уединенной пасікѣ, куда

ему обыкновенно доставляли пищу младшія дѣти, внучата, а также и старушка-жена, оставленная имъ для кроткаго руководства молодой семьи. Въ этомъ виденъ народный практическій разумъ. Старику-отцу мудрено было бы сохранить достоинство свое въ домѣ, гдѣ молодая сила требуетъ простора и той свободы личности, на которой основывается дѣлимость семействъ въ Украинѣ. Напротивъ, старушка-мать, непривыкшая къ власти подъ владычествомъ мужа, легко подчинится въ главныхъ частяхъ хозяйства господству молодого домовладыки, а для дѣтей его и для руководства молодой жены она необходима. Я видалъ пасічниковъ, въ родѣ Гуни и Мороза. Пасіка у такихъ стариковъ дѣйствительно превращается въ молитвенную пу́стынь. На нихъ смотрятъ, какъ на отшельниковъ, какъ на людей святыхъ. Тишина уединенія, отсутствіе житейской сумотохи въ хозяйствѣ пасічника, свѣжесть окружающихъ его травъ, которыя должны, для самихъ пчелъ, изобиловать цвѣтами, и, наконецъ, таинственное жужжаніе роевъ, которыми онъ правитъ, подъ покровительствомъ святого Зосимы,— все это вмѣстѣ производитъ на посѣтителя то впечатлѣніе, какое, безъ сомнѣнія, производили первобытные славянскіе храмы. Когда прошла по Украинѣ *велúка руúна* и все превратилось въ развалины, что́ говорило о шляхетствѣ и покровительствуемомъ шляхтою католическомъ и полу-католическомъ духовенствѣ,— старикамъ-отцамъ было естественно заступить мѣсто духовныхъ наставниковъ народа. Я знаю одно село, обливаемое напро́весні водою такимъ образомъ, что въ свѣтлый праздникъ нѣтъ возможности добраться до какой-нибудь церкви въ сосѣдствѣ для освященіи пасхи. Въ замѣну этого, неграмотные старики собираютъ народъ подъ открытымъ небомъ и говорятъ публично о Христѣ и его ученіи, какъ слышали отъ своихъ дѣдовъ. На всѣхъ этихъ данныхъ основаны стихи мои:

Нехáй Бóгу бýдуть хрàмомъ
Пасіки-пустúні.

Далѣе, въ поэмѣ, слѣдуетъ изображеніе стариковъ, сидящихъ на по́кутi подъ образами. Почти слово въ слово я слышалъ 4-й и 5-й куплеты III-ей строфы моей изъ устъ дѣвушки-козачки,

разсказывавшей намъ въ Петербургѣ, съ сердечнымъ умиленіемъ, какъ у нихъ по праздникамъ украшается хата присутствіемъ почтенныхъ сельскихъ патріарховъ. Чувство старческой красоты доступно нашему народу, какъ и чувство красоты юношеской.

21.—Стр. 130, ст. 26 и 27.

Розмо́ва ноча̀ми
Зъ німи́ми стіна́ми;

Народная пѣсня такъ изображаетъ подобное одиночество:

Ой пійду́ я до кімна̀ти
Постілоньки сла́ти.
Постіль біла, стіна німа,—
Ні съ кімъ розмовля́ти.

22.—Стр. 132, ст. 10.

Добъемо́ся до Варша́ви,

Въ этомъ смыслѣ нѣтъ преувеличенія. Уже во времена Кумейковщины польскіе магнаты выражали свое негодованіе на высокомѣріе козацкое. Идеи завоеванія у казаковъ не было, такъ какъ они чуждались обладанія людьми, но у нихъ всегда было стремленіе ниспровергнуть существовавшій въ Польскомъ государствѣ порядокъ и попрать шляхетскія неправды, какъ называли они всѣ тѣ тенденціи, съ которыми и въ наше время аристократическіе представители Польши выступаютъ на поприще политической пропаганды. Вспомнимъ угрозы Богдана Хмельницкаго въ переговорахъ съ польскими послами. Его рѣчь не была импровизаціею: онъ высказывалъ то, о чемъ, безъ сомнѣнія, мечтали Морозенки, Богуны и пр.

23.—Стр. 132, ст. 34.

Этотъ куплетъ заимствованъ изъ народной пѣсни:

Що ти, ми́лий, ду́маешъ-гада̀ешъ?
Ма́будь мене́ поки́нути ма̀ешъ.

24.—Стр. 133, ст. 13 и 14.

Будешъ кровъ воро́жу,
Изъ піско́мъ мішáти,

Въ народной думѣ Хмельницкій говоритъ козакамъ:

Ой коза́ки́, дiти, дру́зi!
До́бре ви да̀ете,
Ляхівъ побива́ете,
Кровъ іхъ Ля́дську у по́лі
Зъ жо́втимъ піско́мъ мішáйте.

25.—Стр. 135, ст. 11 и 12.

Буде би́тись въ сиру зѐмлю
Старе́нькая ма́ти;

Въ народной пѣснѣ козаки говорятъ матери украинскаго Ахиллеса:

Не плачъ, не плачъ, Морози́хо,
У сиру зе́млю не би́йся...

26.—Стр. 135, ст. 15 и 16.

Заспіва́е-зарида́е
Уся Украіна.

Народная пѣсня о Морозенкѣ начинается такъ:

Ой Моро́зе, Морезе́ньку,
Ой ти сла̀вний коза̀че!
За то́бою, Морозе́ньку,
Уся́ Украіна пла́че.

Намекнувъ на извѣстный по пѣснямъ конецъ Морозенка, я оканчиваю этимъ свою поэму. Жизнь этого любимаго героя Украинской старины представляетъ богатую тему для эпоса: онъ попалъ въ плѣнъ Полякамъ и былъ выкупленъ матерью, которая продала для этого не только домашній скотъ, но и всю военную добычу мужа и сына; потомъ онъ отыгралъ всю трагедію Хмель-

ницкаго и, послѣ Жванецкой битвы, очутился въ плѣну у Татаръ, которые вырѣзали ему у него живое сердце.

Воні́ жъ ёго́ ані сікли,
Ні въ чве́рті рубали,
Тільки зъ ёго молодо́го
Живъе́мъ се́рце взя́ли.

Все это очень завлекательно для поэта; но Морозенко извѣстенъ намъ почти по однѣмъ только пѣснямъ народнымъ. Сновать поэту по этой радужной основѣ значило бы—соперничать съ народною музою, чего я никому не посовѣтую. Другое дѣло—заимствовать отъ нея цвѣты и краски. Притомъ же моимъ намѣреніемъ было — представить козаковъ послѣ войны, или въ промежуткахъ военныхъ походовъ, дома. Въ лицѣ Обушихи я хотѣлъ показать, какихъ женщинъ создавала наша кровавая исторія (вспомнивъ осаду Трилісъ и разореніе Буши), а въ лицѣ Настуси—какъ тяжело падали на нѣжное, полное любви и страсти женское сердце необходимыя условія боевой козацкой жизни. Каковы были козаки внѣ хуторскихъ захолустьевъ своихъ, этихъ пріютовъ поэтическихъ преданій, пѣсенъ и врожденной мечтательности украинскаго характера,—это изображено мною въ другой, большой поэмѣ: *Вели́кі Прово́ди,* которую *Основа* начнетъ печатать съ январьской книжки 1862 года.

27.—Стр. 136, ст. 28 и 29.

Усміхне́тця, бра́те,
Запла́кана Ма̀ти,

Изъ посланія Шевченка:

Обніміте жъ, брати́ мої
Найме́ншого бра̀та,
Неха̀й Ма̀ти усміхне́тця,
Запла̀кана Ма̀ти!

Изъ „Досвитокъ“ изданія 1899 года. Ся поэма выображуе 1648 рикъ. У сёму и въ дальшихъ рокахъ Татары важылы ве́лыко у тій козацькій слави, що стала нашою неславою. Авторовы очи не бачылы слона въ Хмельницького кунсткамери. Украинську справу поставлено тоди такъ: або паньскимъ добромъ жывытысь, або въ татарськихъ лыкахъ до Крыми прямуваты. Велыкодушныхъ и праведныхъ людей всегда и всюды бувало о̀маль. Звидкиля жъ було йимъ набратысь на Вкрайини, щобъ переважыты татаро-козацьки загоны?

Авторъ теперъ вбачае крытычный свій поступъ оного часу у тому, що вже не малювавъ панськойи та жыдивськойи наругы зъ благочестывойи виры. Ёму вже й тоди було ясно, що колы козакы такъ часто важылысь на кривавыхъ терезáхъ изъ десяткамы тысячъ коронно-панськаго вiйська, покрепленного нимецькою пихотою й инженерiею, то не моглы бъ и одного тыжня втѐрпиты, щобъ якый-ся тамъ жыдъ-рандарь „на славнiй Украйини“ не дозволявъ козикови й мужыкови церкву одчиныты, дытыну охрестыты або молодыхъ одружыты, якъ выспивувалы a posteriori Хмельнычане, на втиху нашымъ сучаснымъ исторыкамъ.

Та й безъ цiейи слипойи хыбы, гиркою ироніею здаються теперъ таки слова, якъ оце:

Та не всихъ насъ хыжа сыла
Людойидствомъ застрашыла,
Не всимъ очи заслипыла,
Не задавыть тому серця,
Чый ридъ зъ давносты ведеться,
Хто якъ пташка зъ клiткы рветься,
Чыя кривъ лылась и льлеться
За Вкраинське *щастя-долю,*
За святу *народню волю.*

Або: Въ кого срибло, въ кого злóто
Та шляхецькiйи клейноты,
А въ насъ *правда, права воля—*
Найлюбiйша въ свити доля . . . и *да́ли.*

Або: Ой що насъ по-вовчи рвалы,
Вовчымъ слидомъ повтикалы . . . . . .

Вже жъ то *правда* поробыла,
Наша предкивська сила....

Або: Ой нашъ ридъ ведеться здавна,
Наша слава здавна славна;
Наша правда здавна *права*
Чиста славна наша слава!

Въ одному мисци авторъ дае козакамъ таке говорыты: що воны попереро́блюютъ у церквы костёльни руйины. Се нагадуе той фанатызмъ, которымъ дыхалы, въ свою чергу, протестанты, подужавшы папыстивъ и забувшы, що воны ведутъ свій ридъ видъ прославленныхъ „Друзивъ Свита“. Мы знаемо, якъ широко освитылы людській розумъ благочестыви або православни церкви, попереробле́вани на католыцьки костёлы.... Чы то видъ татарокозацькою шаблею засыяло бъ свитло шырше, нижъ видъ рымськошляхецькою? О Кальвыне! Кальвыне! о Сервете, Сервете! „Sancta simplicitas“, тай годи!

Брату Тарасови.

Стр. 135.

Изъ „До́свитокъ“ изданія 1899 г. Ще въ 1846 роци стався бувъ спасенный за̀думъ, оппертый на готови гроши, вырваты геніального кобзаря зъ того ретроградного гурту, що опавъ ёго, мовъ духы тьмы, псуючы ёму и добрый розумъ, и здоровья. Дурна, вельмы потужна лапа прыдавыла насъ обохъ на̀довго. Вже тилькы недо́гарокъ Шевченкового таланта вернувся зъ Азіяччыны и на недо́гарокъ накынулысь люде, що тилькы вмилы потураты хыбамъ поэта. Хоть и вчащавъ Шевченко до нашого куреня, та не перева̀жалы мы шкодлывойи прына̀ды.

Гоголь и Ворона.

Стр. 137.

Прошу редакцію приложить къ *Основѣ* басню: *Гоголь и Ворона,* въ видѣ извѣщенія о приготовляемомъ къ изданію сборникѣ моихъ стихотвореній. Украинское слово, по моему глубокому убѣжденію, способно проявить себя со временемъ во всѣхъ родахъ и видахъ стиховъ и прозы. Надѣюсь, что читатели увидятъ это отчасти и въ моемъ сборникѣ, изъ котораго заимствована предлагаемая басня. Само дѣло убѣдитъ въ этомъ,—и можетъ быть, скоро—нашихъ антиподовъ, которыхъ *День* для насъ *Ночь,* которые пророчески рѣшаютъ вопросы жизни и смѣло утверждаютъ, что наше слово способно къ тому-то, и не способно къ тому-то. Надѣюсь также, что другіе писатели украинскіе поддержатъ мою мысль новыми произведеніями; что явятся новые поэты съ новыми силами и новыми, еще несуществующими для насъ средствами языка, такъ мало покамѣстъ разработаннаго.

Давнє горе.

1.—Стр. 138, ст. 15.

У пі́сні співа́ють:

Чомъ ти, Дуна́й ставъ такъ сму́тенъ,
Ставъ такъ сму́тенъ, калому́тенъ?
Ой що́ жъ, Дуна́й, те́бе збило?
А чи га́лочки чорне́нькі,
Чи ко́ники ворonéнькі,
Чи козаки молоде́нькі?

2.—Стр. 139, ст. 5.

Зино́вать (Cytisus austriacus L., ракитникъ луговой, штебелюнъ, Pallas). Ніяки́мъ плу́гомъ зино́вати не ви́коренишъ. По́ле, де поросла́ зіно́вать, вважа́ють за пропа́ще.

Чумацькі дiти.

1.—Стр. 142, ст. 16.

Коми́шники були́ розби́шаки степові зъ утікачівъ па́нськихъ и всяки́хъ и́ншихъ. Наро́дъ бувъ убо́гий, бо не зъ добра́ ки́давъ рідне село́ и се́мъю, та й жорсто́кий, бо, натерпівшись ли́ха, не вважа́въ и на чуже́ го́ре. Прочита́ти мо́жна про нихъ у *Запискахъ о Южной Руси*, I, 75 и 157.

2.—Стр. 143, ст. 14.

Гайдабура—те жъ, що й *гайдамáка*, тільки ще гірше: щось жорстóке, хи́же и зовсімъ ди́ке. Жінка, що зна́ла одно́ ли́хо за чоловікомъ-розбиша́кою, зложи́ла, съ го́ря пісню:

Заколю́ я свиню́ бу́ру
Помина́ти гайдабу́ру...

Lago maggiore.

1.—Стр. 144, ст. 13.

У пісні співа́ють:

По ю́лиці хо́жу,
Та й не нахожу́ся;
Дивлю́сь, де роди́на,
Та й не надивлю́ся.

Святиня.

1.—Стр. 150, ст. 27.

Изъ запорозькоі пісні:

Стру́ни моі, стру́ни золоти́і
Зайгра́йте мині́ сти́ха...

Велики́ проводи.

1.—Стр. 154, ст. 25.

Чи то Хмельниче́не,

Автору не случилось, въ изустныхъ преданіяхъ народа, слышать слова *Хмельниче́не;* но что оно существовало, доказательствомъ тому могутъ служить слѣдующія слова Рудавскаго (при описаніи Збаражской осады): Za nimi (за плѣнными Поляками, привязанными къ жердямъ) posuwali się zwolna do wałow naksztalt wozów z kosami, niesłychane machiny drewniane, w których się kryli najwprawniejsi z Chmielniczan. (Hist. Polska, 1. 75).

2.—Стр. 155, ст. 24.

Сидить пи́шний князь Ере́ма

Еремою называли козаки князя Іеремію Вишневецкаго-Корибута, которому, принадлежала, большая часть восточной Украины, по лѣвую сторону Днѣпра, кромѣ множества имѣній въ западной Украинѣ и Червоной Руси. Это былъ самый энергическій защитникъ пановъ противъ козачества, самый искусный полководецъ между шляхтою, самый жестокосердый тиранъ относительно побѣжденныхъ и захваченныхъ въ плѣнъ, и въ то же время одинъ изъ образованнѣйшихъ людей между магнатами Польскаго государства. Отрекшись отъ наслѣдственной греческой вѣры, онъ служилъ римскому католичеству съ такимъ фанатизмомъ, какъ-будто всѣ паны и кардиналы, сколько ихъ ни было, вдохнули въ него свою душу. Украинско-католическая аристократія до сихъ поръ гордится Іереміею Вишневецкимъ; Украинскій народъ до сихъ поръ вспоминаетъ его имя съ ужасомъ и отвращеніемъ; государственники удивляются его великодушному самоотверженію для поддержанія цѣлости Рѣчи Посполитой; гуманисты презираютъ его энергію.

3.—Стр. 155. ст. 25.

На тісо́вімъ га́нку.

По разсказамъ Голембёвскаго и другихъ антикваріевъ, старосвѣтскіе дворяне строили свои дома такимъ образомъ, чтобы изъ сѣней, изъ *піддаша*, или съ *га́нка* можно было видѣть все домашнее хозяйство. Сидя на *га́нкѣ*, панъ дѣлалъ всѣ распоряженія на счетъ охоты, рыбной ловли, посѣвовъ и сбора хлѣба, защиты своихъ границъ отъ сосѣднихъ пановъ, чинилъ судъ и расправу своимъ *дворянамъ*, т. е. шляхтѣ, служившей при его дворѣ, или, какъ выражались тогда, находившейся въ *дворской* или *дворянской* службѣ, изрекалъ кару нерадивымъ или провинившимся *подданнымъ* (крестьянамъ), дѣлать смотръ надворнымъ хоругвямъ, или ротамъ козаковъ, панцырниковъ, драгунъ, гусаръ и т. п. и пировалъ съ гостями. Внутреннихъ комнатъ въ

старину было гораздо меньше, чѣмъ въ наше время. Гости и домашніе мужчины обѣдали, играли, танцовали и спали большею частію въ наружныхъ частяхъ дома, подъ навѣсами и подъ открытымъ небомъ. Поэтому-то авторъ выводитъ Іеремію Вишневецкаго на сцену не внутри, а внѣ его палатъ, которые читатель не долженъ воображать ни очень обширными, ни очень роскошными. Разсказы лѣтописцевъ о сотняхъ тысячъ панскихъ возовъ, наполненныхъ сребромъ, одеждами и мебелью, показываютъ, что въ тотъ вѣкъ, исполненный набѣговъ и пожаровъ, цѣнныя принадлежности пышной панской жизни заключались въ разнаго рода движимости. Оттого-то панско-козацкія войны унесли съ собою почти всѣ слѣды магнатской жизни въ Украинѣ,—жизни, не уступавшей быту западныхъ властелиновъ черни, ни въ роскоши, ни въ разнообразіи забавъ и наслажденій. Попировали старинные украинскіе паны, нашумѣли на весь міръ, разлили рѣки шляхетской и козацкой крови, и оставили послѣ себя только богатство воспоминаній, въ услажденіе спокойнаго поэтическаго созерцанія и въ безконечную скорбь каждой благородной души.

4.—Стр. 157, ст. 21—24.

Дамо́ тобі крулевщи́зну
У Липовімъ Бро́ді,
И будешъ ти, зъ ла́ски сѐйму,
Шляхтичъ на загро́ді.

Привилегіи шляхетства были такъ велики въ Польскомъ государствѣ, что высшей награды не возможно было и придумать для храбраго воина. Даже и во время упадка политической польской системы, многіе старшины козацкіе обезпечивали себя, на всякій случай, шляхецкимъ достоинствомъ, съ которымъ прятались отъ войсковой козацкой черни и людей, преданныхъ національному дѣлу искренно. Нобилитація сопровождалась пожалованіемъ *крулевщи́зны,* или имѣнія, считавшагося королевскимъ. Эти крулевщизны были часто только номинальныя, потому что надѣлялись нобилитованнымъ козацкимъ старшинамъ изъ земель, давно потерянныхъ Рѣчью Посполитою. Такъ Самко́ или Самчѐн-

ко получилъ, на сеймѣ 1659 г., нобилитацію и въ пожизненное владѣніе имѣніе Березаны. См. Volumina Legum, томъ IV, стр. 651 (по изданію 1859, стр. 304): Maiąc w dziele rycerskim zaleconego Jakima Samczenka z woyską Zaporoskiego, onego do tytułu y prerogatywy szlacheckiey przypuszczamy, y przywiley tak na nobilitatią, iako na dożywocie Bereżany, onemu dany, approbuiemy. Такъ нобилитованы въ томъ же году: войсковый судья Самуилъ Зарудный, съ пожалованіемъ имѣній: Капустной, Долины, Дорековецъ и Чернова; Василій Золотаренко, rycerz z woyska Zaporoskiego, съ переименованіемъ въ Золотаревскаго, и многіе другіе, которыхъ имена потомки ихъ, Украинцы, найдутъ въ Volumina Legum. Замѣчательно, что сами они таили жалованныя королевскія грамоты отъ козаковъ, а впослѣдствіи ихъ наслѣдники скрывали ихъ козацкіе подвиги отъ шляхты. Польскій историкъ Нѣсецкій, опасаясь оскорбить родныхъ Григорія Гуляницкаго, награжденнаго, въ 1659 году, Носовкою и Киселевкою (нѣкогда панскою добычею рода Киселей), утаилъ, не взирая на лѣтописи и Volumina Legum, что Гуляницкій былъ козацкимъ *полковникомъ,* назвалъ его *ротмистромъ* и приписалъ къ орто-польскому роду Уляницкихъ (см. т. IV. стр. 435), произшедшему, конечно, отъ какой-нибудь Украинки *Уля́ны.*

5.—Стр. 159, ст. 3 и 4.

Уроди́ла ма́ти—
Якъ намалюва́ла.

Въ народной пѣснѣ поется:

Уроди́ла мене́ ма̀ти—
Якъ намалюва̀ла.
Дала̀ мені̀ ща̀стя-до́лю,
Щобъ я панува̀ла.

6.—Стр. 159 ст. 5 и 6.

Якъ ви́йдешъ збройно
Гряни́чить гряни́ці,

Выраженіе *гряни́читись* или *гряни́чити гряни́цю* образовалось въ то время, когда украинскіе паны увеличивали свои владѣнія на счетъ своихъ сосѣдей, подобно монархамъ. Ка́къ это было возможно дѣлать, читатель увидитъ изъ 9-го примѣчанія къ *Ду-*

найской Думѣ. Преданія о войнахъ пановъ между собою собраны, къ сожалѣнію, въ небольшомъ количествѣ, изъ устъ народа и напечатаны въ 1 томѣ *Записокъ о Южной Руси*. Авторъ, во время пребыванія своего на службѣ въ Кіевѣ, получилъ отъ почтеннѣйшаго, нынѣ уже покойнаго, старичка Валентія Росцишевскаго, владѣльца села Липоваго, весьма интересныя бумаги XVII вѣка о пограничныхъ войнахъ Адама Киселя съ Песочинскимъ; но копія съ нихъ погибла у него, въ 1847 году, вмѣстѣ со многими другими бумагами, по извѣстному случаю.

7.—Стр. 159, ст. 29 и 30.

Ой бье-розбивáе
Щука-рúба ряску:
Не вважáе Гóлка
На дівóчу лáску.

Въ народной пѣснѣ:

Ой одбúла щýка-риба
Одъ бéрега рúску:
Утерúла вiдъ мúлого
Вiрне слово й лáску.

8.—Стр. 160, ст. 9—11.

Пiшлá-повилáся
Зъ Лубéнь крутоярихъ
Дорóга розлóга...

Въ народной пѣснѣ:

Ой изъ Лубéнь до Хорóля
Дорóга розлóга.

9.—Стр. 161, ст. 16 и 17.

Ой буде розмóва,
Гармáтняя рáда.

Поляки говорятъ: żelakne racje. См. Pamiętniki Paska, стр. 130. Ja też zrozumiawszy, że tu już pokorą nic nie wskóramy, ale racjami żelaznemi nadrabiać trzeba, jakem trzymyał obuch w rękach, tak go téż zaraz nim mocno przeżegnałem w piersi, że upadł pod ławę.

10.—Стр. 166, ст. 7.

Кiнь вороний, самъ молодúй,—

Въ народной пѣснѣ:

Кiнь вороний, самъ молодúй,
Та ще й не женúвся.

11.—Стр. 169, ст. 24 и 25.

Не зъ однúї бýди
Повтікáли лю́де,

Будами назывались заводы для выдѣлки поташа. Изъ стиховъ іеромонаха Климентія, жившаго во времена Мазепы:

Да тúе бýдники въ нáшой землi бувáютъ,
що пóташъ Тýркамъ сýкна фарбовáть виробля́ютъ—

мы знаемъ, что буды доставляли матеріалъ для заграничной работы. Видно, этотъ промыселъ доставлялъ панамъ значительныя выгоды, если Адамъ Кисель, исправляя должность полномочнаго посла въ Москву, выпросилъ для себя лично у царя Алексѣя Михайловича на семь лѣтъ позволеніе „жечь золу и дѣлать поташъ на трехъ старыхъ будахъ“ въ Трубчевскомъ уѣздѣ и на двухъ въ Недрыгайловѣ, „въ дикомъ черномъ лѣсу“, какъ это намъ извѣстно изъ такъ называемыхъ *Малороссійскихъ дѣлъ* Московскаго архива иностр. дѣлъ (связка подъ № 3, 1648, марта 3, л. 18). (1).

12.—Стр. 170, ст. 14.

И хúже рандáрство.

Жадность арендарей вошла въ предметы народнаго пѣснопѣнія. Лучшая дума о нихъ напечатана въ 1-мъ томѣ *Записокъ о Южной Руси*. Объ ожесточеніи противъ нихъ народа *Лѣтопись Самовидца* (стр. 7) говоритъ такъ: „...сами державцы на Украинѣ не мешкали, тилько урядъ держали, и такъ о кривдахъ посполитыхъ людей мало знали, альбо, любо (хотя) и знали

1) Эти дѣла печатаются въ настоящее время и вскорѣ выйдутъ.

только, заслѣплены будучи подарками отъ старостъ и Жидовъ-арандарей, же того не могли узнати, же ихъ же саломъ по ихъ же шкурѣ и мажуть, съ ихъ подданныхъ выдравши, онымъ даруютъ, що и самому пану вольно бы узяты у своего подданного и не такъ бы подданный его жалковавъ; ато леда-шевлюга, леда-Жидъ богатится, по килька цуговъ коней справляетъ, вымышляючи чинши великіе, поволовщины, дуды, мѣрочки, ёсыпъ, мѣрочки сухіе, въ жорновъ плату и иное...“

13.—Стр. 170, ст. 22—27.

Нехáй побивáе
Воро́женьківъ на́шихъ
Всёгосвітняя позо́ра,
Що по всёму світу́,
По всіхъ до́брихъ людяхъ
Хо́дить изъ двора́ до дво́ра.

Въ народной пѣснѣ о Наливайкѣ:

Не такéе ищé бъ ли́хо,
Якъ та́я позо́ра,
Що хо́дить по білу світу
Зъ дво́ра да до дво́ра.

14.—Стр. 171 ст. 1 и 2.

Ой нехáй же тебе
Бо́жий Синъ намно́жить.

Въ народной пѣснѣ:

Ой колúбъ же того́
Бо́жий Синъ намно́живъ,
Хто щúрі лю́бощі
На сей світъ проло́живъ!

15.—Стр. 171, ст. 13—15.

Колú жъ не побáчу
Козáцького вíйська
Підъ білою корогво́ю,

О томъ, что у козаковъ была бѣлая хоругвь, сохранилось извѣстіе у Окольскаго (Dyaruysz, str. 69): Kozacy we trzech tysiącach, grając w chałamojkę, w bębny bijąc, z chorągwiami i ze znakiem nad starszym półkownikiem, to jest pod bunczuk, pod proporcem białym ze dwiema ogonami zawieszonemi pod szefolinem i czarną magierką zawieszon, szli przeciw Kizimowi (когда Павлюкъ былъ разбитъ, и они покорились панамъ подъ Кумейками).

16.—Стр. 172, ст. 5 и 6.

Мóже, прéдки умочáли
Въ людськíй крові рýки...

Заимствовано изъ слѣдующаго выраженія *Лѣтописи Самовидца* (стр. 11): „Рѣдкій въ той кривѣ на тотъ часъ рукъ своихъ не умочилъ“.

17.—Стр. 172, ст. 11.

Зъ висóкоі високóсти

Въ народной пѣснѣ:

Ой літáе орéлъ, ой літáе сúзий
По висóкій високóсті...

18.—Стр. 172, ст. 17—20.

Тимъ дворянствомъ пишáючись,
Учúлася шляхта,
Якъ достаткомъ та гоно́ромъ
Перева́жить бра́та.

Поляки находятъ, что дворская жизнь разливала въ обществѣ просвѣщеніе, смягчала нравы и проч., но вредъ одъ нея, по нашему мнѣнію, далеко перевѣшивалъ пользу. Шляхта пріучалась жить не по состоянію; пріучалась казаться не тѣмъ, чѣмъ она была въ разныхъ отношеніяхъ; пріучалась, что́ называется, отличаться, хитрить и съ патрономъ и съ его кліентами, проводить время въ забавахъ, балагурствѣ, праздности. Издатель

книги Гурницкаго: Dworwzanin Polski, говоритъ въ предисловіи: „... skoro każdy niemal szlachcic potrzebował być dworzaninem, każdego też, wedle wymagań ówczesnych, winny były zdobić te przymioty, jakiemi Górnicki swego dworzanina zdobi. А между тѣмъ и сквозь книгу Гурницкаго, въ которой онъ старался скрасить дворскую службу и выставить всѣ лучшія ея стороны, проглядываетъ печальная игра въ надменность и услужливость, проглядываетъ деморализующая пустота дворской жизни и жалкое тщеславіе такими вещами, которыхъ слѣдовало бы стыдиться. Дворская жизнь отдѣляла шляхту отъ народа непереходимою чертою и творила посреди народа другой народъ, народъ болтливыхъ дармоѣдовъ, слѣпыхъ и глухихъ къ страданіямъ темной, чернорабочей массы. Таково общее впечатлѣніе, производимое на Украинца нашего времени весьма интересною книгою Гурницкаго. Если почти каждый шляхтичъ (każdy niemal szlachcic) въ старой Польшѣ долженъ былъ пройти эту школу дворской жизни, то становится понятнымъ, почему польское дворянство, говоря вообще, является уже при Янѣ Казимирѣ такимъ жалкимъ гражданскимъ обществомъ, и почему оно такъ глубоко всосало въ себя аристократическіе предразсудки, что и послѣ паденія Польши всѣ еще любуется тѣмъ порядкомъ вещей, отъ котораго она пала. Справедливо говорилъ на сеймѣ Скарга: Złe prawo gorsze jest niżli tyran nasroższy, bo wżdy tyran odmienić się, abo namówić, abo umrzeć może, i jego tyraństwo ustaje; ale złe prawo zawżdy trwa, zawżdy zabija, i szkodę czyni — — jako lew i bestya nierozumna, która namówić się nie da, aż ią zabić i umorzyć! (Kazania Sejmowe, str. 97).

19.—Стр. 172, ст. 27 и 28.

Стáрші въ вíйську, самовлáдні
На сеймóвій рáді.

Рудавскій: „... inni... publicznym groszem wykarmieni, zbudowawszy przezeń potęgę swoiej rodziny, wyniesieni nad poziom prywatnych osób, rywalizujący z Królem co do świetności, paren telą, klientami, fakcijami groźni i zbrojni, kłócą wszystkie sprawy

i naginają je na korzyść własną... (Hist. Polska, I, 109) Większa część magnatow, wszystko poświęcających dla swojéj pychy, pomiędzy innemi sekretami swojego samowładztwa, objawionego w imeniu i pod pozorem równości, przedewszystkim się lęka, ażeby mierniejszéj fortuny obywatele nie tylko nie otrzymali nagród od Rzeczypospolitéj, ale nie doszli nawet urzędów, gdzieby mogli zdolności swoje okazać; natomiast nakształt roju trutniów, pożerając dobra publiczne, do wszystkich spraw pokoju i wojny starają się Rzeczypospolitéj narzucić swoje wyrodne i bezdarne potomstwo. (Тамъ же, 110) .... magnaci, gdyby na sejmikach sprzeciwiał się im gmin szlachecki, za pomocą popleczników bezpiecznie mogą wszystkie zamiary skłócić i zmieszać. Z tego powodu niema nic świętego i nietykalnego, nic przepisanego prawem, nic obwarowanego najświętszemi przysięgi, co by ujść mogło rąk łupieżnych, a nikt szczerze nie karci za publiczne zbrodnie, jak tego wymaga interes saméj wolności (Тамъ же, стр. 99).

Скарга въ сеймовой рѣчи: Zjeżdżacie się z wielkiemi kupami jezdnych i pieszych, jako na wojnę, nie na radę; i utracacie to, czemby się nie małe wojsko uchować podobno mogło — — Pierwiej sejmowe stanowienie było, jako boskie, niewzruszone i święte; teraz moc traci, powagi nie ma (Biblioteka Polska, 1857, zesz. 1 i 2, str. 5—6). Въ проповѣди о любви къ отчизнѣ: Samiście tylko sobie tyranami, gdy praw nie wykonywacie, a do sprawiedliwości fałszywą wolnością abo raczej swawolnością przeszkody sami sobie czynicie. — — Sami sobie szkodzicie i ieden nad drugim tyranią podnosicie, praw nie exekwując, a moc pańska tam, gdzie nie potrzeba, krócąc (Тамъ же, 20). Въ проповѣди о Monarchiej i Krolestwie: .... obieranie posłow na sejmikach takie jest: iż możniejszy a śmielszy czynią, co chcą: abo sie sami obierają, i drudzy mało nie dożywotny sobie ten urząd czynią, abo takie wystawiają, którzy ich myślom i przedzięwzięciu służą (Тамъ же, 79).

20.—Стр. 173, ст. 15 и 16.

Ой якъ зъ дáвніхъ булó чáсівъ,
Такъ повинно й бýти;

Это стихи подсказаны автору однимъ изъ нынѣшнихъ защитниковъ стараго украинскаго панства, Tak było i tak będzie! пророчествуетъ онъ, исполнясь духа польско-украинскихъ магнатовъ, которые свое statu quo едва ли промѣняли бы и на Магометовъ рай.

21.—Стр. 173, ст. 25—27.

Закрутилась кру́то
Зелена́ хмели́на,
Зви́вшись на тичи́ну;

Хмельницкаго часто называли Хмѣлемъ Поляки и Украинцы. Сохранился отрывокъ пѣсни (см. I т. *Записокъ о Южной Руси*), выражающей озлобленіе противъ него народа:

Бодай Хме́ля Хмельни́цького
Пе́рва ку́ля не мину́ла....

Народная поэзія воспользовалась именемъ гетмана, чтобы уподоблять завзятость козацкую завиткамъ растенія, дающаго меду и пиву хмельную силу.

Чи не той то хміль, що коло тичи́нъ въе́тця?
Гей, той то Хмельни́цький, що съ Ляха́ми бъе́тця.

Или:

Чи не той то хміль, хміль,
Що у пи́ві гра́е?
Чи не той-то коза́къ Нечай,
Що Ляшківъ руба́е?
Чи не той то хміль, хміль
Що у пи́ві ки́сне?
Чи не той то коза́къ Нечай,
Що Ля́шеньківъ ти́сне?

Или еще:

Та ще хміль, та ще зелене́нький
На тичи́ну не зви́вся,
А вже Палій підъ Полта́вою
Изъ Шве́домъ поби́вся.

Та ще хміль, та ще зелене́нький
Голово́къ не схили́въ,
А вже Палій підъ Полта́вою
И Шве́дівъ поби́въ.
Ой хме́лю жъ мій, хме́лю зелене́нький!
Чомъ голово́къ не склада́ешъ?
Ой либо́нь же ти, прокля́тий Мазе́по,
Вже изъ Шве́домъ наклада́ешъ.

22.—Стр. 174, ст. 18.

Усіма́ сторона́ми.

Эта форма выраженія есть въ народной пѣснѣ о Нечаѣ:

Я поста́вивъ сторо́женьку
Усіма́ шляха́ми.

Она сохранилась также и въ пѣснѣ о разореніи Сѣчи:

Оступи́ли Запоро́жжя
Всіма́ сторона́ми.

23. —Стр. 175, ст. 9.

На во́зі во́за риштуют.

Одинъ возъ, поставленный на другой, обыкновенно служитъ козакамъ трибуною для провозглашенія возстанія или похода.

24.—Стр. 175, ст. 10—12.

Чого́ притаі́лись
Уни́ти зъ Жида́ми
У склепа́хъ зъ мертвяка́ми?

Козаки во всѣхъ своихъ возстаніяхъ преслѣдовали уніятовъ больше, нежели самихъ католиковъ. Но войны казацкія приняли характеръ религіозной борьбы только во времена Хмельницкаго, который очень удачно слѣлалъ защиту вѣры однимъ изъ побужденій народа къ возстанію. Книжная исторія Украины часто вмѣшиваетъ козаковъ въ религіозную борьбу, руководясь

актами чисто дипломатическими и сказаніями украинскихъ лѣтописцевъ, которые были или монахи, или воспитанники монаховъ. Войны козацкія, до разгара Хмельнищины, имѣли слишкомъ мало общаго съ монастырскими интересами, а между тѣмъ въ монастырскихъ хроникахъ безпрестанно говорится о борьбѣ козаковъ за вѣру. Напримѣръ, авторъ *Сказанія откуду козаки Запорожане,* пишетъ: „Тогда же ревностію благочестія разжегся нѣкто гетманъ Запорожского войска Наливайко“, и пр. (*Запор. Старина,* изд. Срезневскимъ, часть I, вып. II-й, стр. 31). Но розверните 2-й томъ изданныхъ Броелемъ-Плáтеромъ Pamietników do Dzieiow Polskich и читайте, на стр. 214—219, письмо Наливайка къ королю,—вы не найдете въ этомъ актѣ ни намека на ревность благочестія, хотя найдете описаніе весьма интересныхъ событій жизни самого Наливайка и отношеній тогдашняго козачества къ панамъ и украинскихъ поселянамъ. Читайте цѣлыя кипы современныхъ реляцій, панскихъ и козацкихъ писемъ отъ 1600 года до Хмельницкаго включительно, хранящихся въ С.-Петербургской Публичной Библіотекѣ; читайте *Акты Южной и Западной Россіи,* издаваемые Археографическою Коммиссіею. Московское правительство, вмѣшиваясь въ домашнія дѣла Польши подъ видомъ покровительства единовѣрцевъ, очень хорошо знало, что борьба между козаками и панами идетъ вовсе не за вѣру. Въ тогдашнихъ тайныхъ бумагахъ мы находимъ, напримѣръ, такой отвѣтъ пріѣзжихъ въ Москву украинскихъ *монаховъ,* на разспросы бояръ: „учинено де ихъ Черкасъ было лестровыхъ, по королевскому росказанью, шесть тысечь, а правы де королевскіе имъ давали въ ту пору, какъ служба ихъ гдѣ будетъ, на шесть тысечь, а больше тово Черкасомъ не быть было, а достальнымъ бы указано въ городехъ, гдѣ хто похочетъ, подъ панскимъ началомъ, а самовольникомъ де Черкасомъ и за Порогами не быть было. И онѣ де Черкасы не похотѣли быть подъ панскою справою и учинилися самовольны по прежнему, и по городомъ урядниковъ и Ляховъ и Жидовъ побивали и грабили, и кастелы пожгли въ городѣхъ. За то де ихъ Черкасъ побиваютъ Поляки, а не за вѣру“. (*Дѣла Малоросс.* въ Моск. Архивѣ иностр. дѣлъ. 1638, связка № 1). Хотя въ воззваніяхъ козацкихъ гетмановъ и

попадаются изрѣдка выраженія: „возстанемъ противъ нашихъ душмановъ и враговъ вѣры нашей“, хотя въ жалобахъ и претензіяхъ козацкихъ, подававшихся правительству, упоминается между прочимъ и о вѣрѣ; но въ разныхъ документахъ есть извѣстія, что козаки не довѣряли своимъ попамъ, когда дѣло шло о войнѣ съ панами, что они были враждебно расположены къ Украинскимъ монастырямъ, что монахи и монахини греко-русскаго исповѣданія, прослышавъ издали объ ихъ возстаніяхъ, бѣгали изъ Украины въ Москву со всѣмъ монастырскимъ имуществомъ, и что козаки не разъ перерѣзывали имъ дорогу и грабили ихъ никакъ не хуже, какъ и Татары. Во время Кумейской войны, къ Потоцкому привели схваченнаго подъѣздомъ стараго попа изъ Мошенъ. Гетманъ увѣрялъ его, что жизнь его въ безопасности, и подарилъ ему талеръ. Ободренный попъ объявилъ, что вчера онъ видѣлъ на рынкѣ въ Мошнахъ пушки, но прибылъ ли Павлюкъ, не знаетъ, потому что козаки остерегаются поповъ въ войскѣ (Dyaryusz Okolskiego, str. 48). Тамъ же, на стр. 107: Jedna rzecz niegruntowna u nich i nie bezpieczna zawsze: do wojska popów swoich nie przypuszczaja, a zatem mało o Bogu myslą, ale jako bezrozumni, w sile swej i wielkości dufaja. Рукописи С.-Петербургской публичной библіотеки, появясь въ свое время въ печати, покажутъ, что интересы грекорусской церкви до временъ Хмельницкаго отстаивали на сеймахъ только паны Украинскіе, но и тѣ отстаивали больше потому, что, съ подчиненіемъ грекорусской церкви римскому папѣ, они лишились бы возможности, въ качествѣ свѣтскихъ людей, вмѣшиваться въ церковныя дѣла; а это было бы для нихъ крайне убыточно, потому что всѣ епископіи, архимандріи, катедры и доходныя парафіи замѣщались обыкновенно ихъ близкими и дальними родственниками. Грекорусскіе монахи и попы были въ польской Украинѣ тѣ же паны, только въ другой одежѣ. Вотъ почему они смотрѣли съ ужасомъ на всякое возстаніе простонародья, и первые давали тягу при наступленіи грозы, которую предупреждать подвигами братской любви и самоотверженія было бы ихъ дѣломъ. Само собою разумѣется, что между духовными, какъ и между свѣтскими, обладателями Украины были исключенія, какъ всегда и вездѣ. *Лѣто-*

пись Самовидца (стр. 20) разсказываетъ очень трогательную легенду о добродѣтельномъ панѣ Сосновскомъ, который, понадѣясь на извѣстную всѣмъ свою невинность и доброту, остался въ Конотопѣ во время всеобщаго бѣгства шляхты, оставался четыре года невредимъ во время страшной бури, истребившей до остатка многіе дворянскіе роды, и былъ убитъ уже не знавшими его гайдамаками со всѣмъ своимъ семействомъ, въ 1652 году, къ великому сожалѣнію жителей конотопскихъ. Въ *Актахъ Западной Россіи* (т. III, стр. 117) напечатано поученіе кіевскаго митрополита Сильвестра Коссова, обращенное къ новопоставленному священнику и показывающее, что и въ то время были между духовенствомъ люди, гнушавшіеся неправеднымъ стяжаніемъ до глубины души своей. Онъ, между прочимъ, говоритъ: „И не пріемли приноса у Божій жертовникъ отъ невѣрныхъ, ни отъ еретикъ, ни отъ блудникъ, ни отъ прелюбодѣй, ни отъ татей, ни отъ разбойниковъ, ни отъ властель немилосердныхъ, ни отъ корчомниковъ, ни отъ рѣзоимцевъ, ни отъ ротника, ни отъ поклепника, ни отъ лживаго пастуха, ни отъ волхова, ни отъ потворника, ни отъ игрьца, ни отъ злобника, или томящаго челядь свою гладомъ и ранами". Впрочемъ, невольно приходитъ и здѣсь на мысль итальянская пословица: Dal detto al fatto v'é un gran tratto.

25.—Стр. 175, ст. 22 и 23.

Ой хапáйте, брáття,
Хто кий, хто дрючúну

Въ народной думѣ:

Котóрый козáкъ не міе въ сéбе шáблі булáтноі,
Пищáлі семипядноі,
Той козáкъ кий на плéчі забірáе,
За гетьмáномъ Хмельницкимъ у охóтне війско поспішáе.

Посланцы Выговскаго, въ маѣ 1651 года, говорили въ Москвѣ о войскѣ Хмельницкаго: „... ружьемъ де войско все исполнено. У иныхъ огненный бой, а у иныхъ лучная стрѣльба. А съ кіями де, какъ бывало прежъ сего, нынѣ въ войскѣ никого нѣтъ". (*Малорос. дѣла* Моск. Арх. ин. д., связка подъ № 9, 1651).

Воспоминаніе о возстаніи дубинъ противъ сабель (во всякомъ случаѣ постыдное для польско-украинской шляхты) сохранилось еще въ слѣдующихъ стихахъ народной пѣсни:

Хóдить Ляшóкъ по рúночку,
Шáбельку стискáе;
Козáкъ Ляхá не боітця,
Шáпки не здіймáе.
Ой кúнувсь Ляхъ до шаблюки,
А козáкъ до дрюка:
„Тепéръ тобі, врáжий сúну,
Зъ душéю розлýка!"

26.—Стр. 177, ст. 1 и 2.

Абú у всіхъ булá вóля
И дума едúна.

Въ народной думѣ Богданъ Хмельницкій говоритъ

Тимъ-то й стáлась по всéму світу
Страшéнная козацькая сúла,
Що у васъ, панóве молóдці,
Булá вóля и дума едúна.

27.—Стр. 177, ст. 15 и 16.

Прéдки вáші невóлею
Той муръ мурувáли.

Гетманъ Павелъ Михновичъ Бутъ, иначе Гýдзанъ, или просто Павлюкъ, писалъ въ 1637 году къ переяславской старшинѣ .... tych zdrajców, ile ich jest wojskowych u was, którym obiady, wieczerza i bankiety u pana Zółkowskiego bywały, i za to towarzyszów naszych panu Zółkiewskiemu powydawali, i nie jednemu uszy pourzynano i na Hadiacz wałów sypać zaprowadzono,—tych zdrajców wojskowych nie brońcie, aby ich do armaty do wojska pojmawszy przyprowadzono. (Dyaryusz Transakcyi woien-

nej między wojskiem koronnem i Zaporoskiem u r. 1638, przez Szymona Okolskiego, str. 12).

28.—Стр. 179, ст. 5 и 6.

А козáчки невóлею
Постíль панáмъ слáли.

Кáкъ паны отбирали ключи у казаковъ и простыхъ поселянъ и дѣлались въ ихъ домахъ полными хозяевами, объ этомъ вспоминаетъ грозно-печальная народная муза въ думѣ о Бѣлоцерковскомъ мирѣ *(Записки о Южной Руси,* т. 1). Мы приведемъ здѣсь изъ нея только трагическій упрекъ козаковъ послѣ побѣды надъ панскимъ войскомъ:

Эй Ляхи́ жъ ви, Ляхи́, мости́вні пани́!
Го́ді жъ вамъ поза кущáми валя́тьця:
Пора́ до на́шихъ жіно́къ на опочи́вокъ ити́.
Уже́ на́ші жінки́ и подушки́ поперебива́ли,
Васъ, Ляхівъ, мости́выхъ панівъ, дожида́ли.

29.—Стр. 179, ст. 7—10.

Чи то, якъ пано́ве
Гамували бу́нти,
И підъ шляхту позайма́ли,
Коза́цькиі грунти;

Dyaryusz Okolskiego, str. 70: (разбивъ Павлюка подъ Кумейками) do Pereiasławia sam j. m. p. hetman ruszył, i tam skarał buntowników; toż prawie i po wszystkich miasteczkach czynił, a przykładem jego własni panowie poddanych swawolnych karali, jedni na gardle, drudzy na majętności.

30.—Стр. 179, ст. 11—14.

Чи то, якъ съ Пото́цькимъ
Сільский людъ кара́ли,
Відъ Ніженя до Кіева
На на́лі сажали, —

Въ 1637 году, воевода брацлавскій и гетманъ польный коронный Николай Потоцкій, побѣдивъ козаковъ подъ Кумейками и подъ Боровицею, перешелъ на лѣвую сторону Днѣпра усмирять поселянъ, помагавшихъ козакамъ и вписывавшихся въ козацкое войско, или, какъ онъ выражался, ad ultra extirpandas radices takowey insolentiey. „Еслибы (говоритъ онъ въ своей реляціи) карать Украину соотвѣтственно ея винѣ, которая обнаруживается въ показаніяхъ выданныхъ мнѣ злодѣевъ, то пришлось бы все безъ исключенія Поднѣпріе и Заднѣпріе вырубить въ пень. Но довольно (продолжаетъ онъ) смертію десяти сотъ приступниковъ застращать сто тысячъ другихъ виновныхъ. Я для того собственно ѣду въ Нѣжинъ, чтобы видѣть ихъ собственными глазами на кольяхъ". И дѣйствительно онъ устроилъ себѣ тріумфъ, достойный римскихъ императоровъ: вся дорога отъ Нѣжина до Кіева была уставлена кольями съ посаженными на нихъ живыми людьми. Этимъ объясняется, почему въ слѣдующемъ же 1638 году поселяне такъ отчаянно бросались подъ знамена Остряница или Остряницы, который такъ жестоко обманулъ ихъ надежды, напередъ вывезши свое и своихъ приближенныхъ семейства за московскій рубежъ и бѣжалъ потомъ въ московскія степи въ самый критическій моментъ войны (См. примѣч. 51 къ этой поэмѣ). Въ реляціи своей Николай Потоцкій описываетъ жестокости Украинцевъ къ шляхтѣ, Жидамъ и католическому духовенству, и собственнымъ краснорѣчіемъ опредѣляетъ степень обидъ, ожесточившихъ до звѣрства добродушную натуру украинскаго простонародья. Эту реляцію, еще неизвѣстную въ печати, авторъ нашелъ, въ числѣ множества другихъ драгоцѣнныхъ документовъ, между рукописями С.-Петербургской Публичной библіотеки, (Польскій отд. № 94, стр. 502—504). Вотъ изъ нея выписка:

Od Pa Wdy Bracławskieo do Pana Krakowskieo z Nizyna, d. 8. Januarii 1638.

—— za Dniepr przeszedł (ia) z woyskiem ad vltra extirpandas radices takowey insolentiey, ktora in tantum excreuerat, ze nie tylko wiele slacheckiey krwie strumieni, ale Kapłanskiey rozlała, gdzie po tey wszystkiey transactiey Kizimenko non dege-

ner w niecnocie od Pana Oyca swego, nie wiedząc iescze tak o Pawluku, Thomilenku y innych, iako y Oycu swym w kaydanach, rzucił się na Łubnie Xcia JM y tam z przybraną druzyną swoią Zamek złupił, Xcia JM Sług, Slachte y Slachcianki pozabiiał, kościoł spalił, Bernardinow kilku sciął swiętych, nie daiąc ich zadnemu chowac, psom pastwiskiem czynił; asz iusz y ten z łaską Bozą iest w saku y oraz z Panem Oycem swym na palu zatkwi y innemi pomocnikami swemi (bo tych do Warszawy na widowisko daremne wozyc; raczey, zeby tu, gdzie robili, y zaplate odniesli). Za to iednak nie stoi; na co oczy moie patrzaią, iakie tyranstwa, morderstwa y łupiestwa poczynione, gdzie mi teraz po goscincach apparaty koscielne y wiele sprętow Slacheckich rozni praesentuią przy oddawaniu y samych złoczyncow, podług ktorych confessat gdybym taką miał czynic iaka winna iest executią, wszystko bez exceptiey Podnieprze y Zadnieprze przyszło by w pien wyciąc; lecz, ze poena in paucos metus ma padac, co głownieyszego po goscincach vprzątac kaze, dziesiąci stu sto tysiącu na przykład z nich daiąc, a nie dla innego respectu y tu do Nizina ziachałem, tylko zebym niektorym tosz bespieczenstwo zganił y sam ich na palu widział. Teraz pluzy czas wszystko z nich iak z wosku vlepic Rptey, zeby iusz więcey to złe in visceribus iey niezostawało. Ja tesz sam prętko ztąd (bym tylko tych, ktorych mi escze spieguią, na rostaynych drogach strozami osadził) wybierze ku oddaniu zwykłych moich vsług wm memu MP. w ktory kray y czasy contractow spieszyc mi się po części kazą, abym ich nieco mogł zachwycic, acz ci raczey brac, anizeli dawac na zastawy y dawnieyszych płatkiem odbywaiąc, nowych szukac creditow. — — Armate takowego woyska, iako y Kozacką postanowiłem w Kiiowie przy Panu Zołtowskim. — —

31.—Стр. 181, ст. 27 и 28.

Якъ стоя́ти за свій гоно́ръ—
Вікáмъ да́льшимъ перека́жемо.

У насъ, въ украинской, да и въ великорусской, литературѣ вошло почти въ обычай изображать старинныхъ польско-украинскихъ пановъ какими-то *недолюдками*. Напротивъ, многіе изъ нихъ представляютъ лучшіе образцы человѣчества, если смотрѣть на нихъ аристократическими и правовѣрными глазами. Поэтому-то такія личности, какъ, напримѣръ, Іеремія Вишневецкій, до сихъ поръ составляютъ гордость самыхъ почтенныхъ Поляковъ, проникнутыхъ консервативными идеями. Это въ самомъ дѣлѣ были герои своихъ убѣжденій. Имъ и въ голову не приходило, что настанетъ время, когда ихъ потомки, уразумѣвшіе великолѣпный обманъ, въ какомъ были воспитаны, въ какомъ жили и умирали ихъ славные предки, готовы будутъ умолять историковъ и поэтовъ о забвеніи ихъ великихъ подвиговъ. Едвали представители какой-либо государственности могутъ превзойти польско-украинскихъ пановъ въ подражаніи возвеличеннымъ старомодною исторіею героямъ классическаго міра. Они, исполняя священную для нихъ волю католическаго Рима и слѣдуя внушеніямъ тогдашнихъ академистовъ, постоянно имѣли въ виду правило Саллюстія... quoniam vita qua fruimur, brevis est (mihi rectis esse videtur), memoriam nostri quam maxime longam efficere. У нихъ не выходилъ изъ памяти гордый вопросъ:

„Что вы, о поздніе потомки,
Помыслите о нашихъ дняхъ?“

Извѣстный магнатъ-изгнанникъ Іеронимъ Радзѣёвскій, въ заграничномъ манифестѣ своемъ противъ короля и Рѣчи Посполитой, говоритъ: Obawiałem się, aby o mnie nie napisano, co Piasecki w Kronice o Dembińskim powiada — — Lękając się podobnéj wzmianki, i pszenosząc uczciwość nad korzyść, miałem się na ostróżności.... (Hist. Polska, prz. Jana Wawrzyca Rudawskiego, I, 207). Хризостомъ Пасекъ, въ своихъ Pamiętnikach, пишетъ о королевскомъ рекомендательномъ письмѣ: O ten zaś list, który był do Czarnieckiego, prosiłem, żeby mi go kazał oddać, powiadaiąc, że te i podobne okazje chowam sobie, aby pozostały dla potomności, jako świadectwo mego życia. (Стр. 138, изд. 1860). Сеймовыя рѣчи пановъ, ихъ оффиціальныя и частныя сношенія между собою наполнены Цицероновскими выраженіями о доблестяхъ гражданскихъ и о славѣ въ потомствѣ. Напримѣръ,

въ инструкціи, данной Александру Пясечинскому, при отправленіи его посломъ на повѣтовый винницкій сеймикъ, въ 1621 году, говорится: „...padł los na bracią naszą, ludzie wielkie y znane, ze broniąc oyczyzny, za wszytkich się zastawuiąc, iedni męznie gardła połozyli, drudzy w niewołą poszli, niesmiertelna sława ich słynie y słynąc będzie po wszyskim swiecie, poki tych stanie, ktorzy imie Chrystusowe wyznawaią, szlachetne ich dusze, krwią omyte, nieodmiennych przy męczeńskiey Coronie w niebie zazywaią radożci. — — Ktokolwek w czasy przeszłe weirzy, przyznac to musi, ze te zacne narody, ktore się pod imieniem korony Polskiey zawieraią, nigdy nicz milszego nie miały nad sławe. (Zrzódła do Dz. Polsk. prz. Mich. Grabowskiego i Al. Przezdzieckiego, I, 27). Окольскій, авторъ драгоцѣннаго для исторіи Украины Дневника (Dyaryusz), посвящая свой трудъ главному дѣйствующему лицу войны съ козаками, Николаю Потоцкому, пишетъ: Nie na toć wpawdzie, abyś w. m. jaśnie wiel. m. pan tantarum rerum sis laudator, ale aby posteritas tak zacnego domu nastepuiącą w. m. moich miłościwych panów, tantis trophaeis szczycąc się i zdobiąc, mieli, quem imitarentur, et cui deberent. Увѣренность въ святости своихъ подвиговъ сопровождала пановъ въ самыхъ жестокосердныхъ ихъ поступкахъ. Этотъ самый Потоцкій ѣздилъ въ Нѣжинъ, чтобъ видѣть собственными глазами осужденныхъ имъ людей на кольяхъ, и отъ Нѣжина до Кіева уставилъ дорогу казненными такимъ образомъ Украинцами. (См. прим. 30 къ этой поэмѣ).

Героизмъ тогдашнихъ Полекъ соотвѣтствовалъ понятіямъ боевого вѣка. Когда извѣстный рѣзунъ Чарнецкій выѣзжалъ въ походъ противъ Шведовъ, старшая дочь его Александра воскликнула: O! jak żałuję, żem się nie urodzila męszczyzną, abym naśladowała czynów i dziedziczyła sławę ojcowska. (Hist. Stef. Czarnieckiego, przez M. Krajewskiego, str. 173).

32.—Стр. 181, ст. 29—30 и стр. 182, ст. 1—2.

Похилѝлись въ те́мнімъ лузі
Калѝнові віти:
Запла́кала вірна шля́хта,
Якъ малѝі діти.

Въ народной пѣснѣ о разореніи Сѣчи:

Похили́лись густі ло́зи
Й кали́нові віти:
Запла́кали Запоро́зці,
Якъ мали́і діти.

33.—Стр. 183, ст. 10.

Ой загулѝ талимба́си мідяні,

Талимбасы—родъ барабановъ, литавры. Ихъ носили и возили на коняхъ, всегда парами; колотили разомъ въ оба палками. Слово это упоминается въ *Лѣтописи Величка* (I, 71). Въ числѣ добычи, взятой козаками у Поляковъ послѣ Корсунской битвы, захвачено нѣсколько „телембасовъ срѣбныхъ и мѣдныхъ позлоцѣстыхъ“.

34.—Стр. 183, ст. 12.

Стара́ бра́ма усміхну́лася,

Подражаніе свадебной пѣснѣ:

Ой пічъ наша рего́че—
Корова́ю хо́че,
А при́пічокъ усміха́етця—
Корова́ю сподіва́етця.

35.—Стр. 183, ст. 16.

Білі ша́ти, золотиі береги,

Стихъ этотъ подсказанъ автору слѣдующимъ мѣстомъ народной пѣсни:

Припну́ фартухъ дороги́й—
Золоти́і береги́.

36.—Стр. 183. ст, 20.

Ой за́грано міні и забу́бнено,

Этотъ стихъ заимствованъ изъ свадебной пѣсни:

Въ неділеньку ра́но
На дво́рі загра́но,
Ой за́грано и забу́бнено,
Боя́ри побужено.

37.—Стр. 184, ст. 4.

Зубча́ста грімниця:

Авторъ употребилъ слово *грімниця* въ значеніи молніи, но ему не случалось слышать это слово въ устахъ народа: изъ примѣчанія же 10-го къ 1-му тому *Актовъ Западной Россіи* ему извѣстно, что *грімниця* собственно значитъ освященная свѣчка, которую зажигали при молитвѣ, во время грома, и что громницами въ Западной и Южной Руси называется праздникъ Срѣтенія Господня. На страницѣ 27-й 1-го тома этихъ актовъ, подъ грамотою 1398 года, читаемъ: „Въ Остаповѣ, предъ Громницями", т. е. 1-го февраля.

38.—Стр. 184, ст. 10.

Дозво́ль ба́тьку, изъ жупа́на
Срібний ґудзь зірва́ти:
Ой не візьмуть чарівницю
Коза́цькі гарма́ти.

Въ рѣчи, обращенной къ ота́ману, слово *ба́тько* само по себѣ значило то же, что́ и вмѣстѣ съ словомъ *ота́манъ*.

Ота́мане, ба́тьку нашъ!
Пора́дь же ти теперъ насъ.

Въ пѣснѣ, сложенной Запорожцами на Кубани поется:

Ой встань, батьку, съ того́ світу,
Вели́кий гетьма́не!

Человѣка, умѣющаго заговаривать оружіе, можно было убить только сребряною пулею. Въ пѣснѣ о Нечаѣ поется:

Не зна́ете, вра́жі Ляхи́
Якъ коза́ка вби́ти:
Срібнимъ ґу́дзькомъ, срібнимъ ґу́дзькомъ
Рушни́цю набі́ти.

Поляки также вѣровали въ заговоръ оружія и, по словамъ Паска, zawsze przed bitwą kule przyprawiali, pocierając je różnemi świętościami (Pamiętniki, 41). Разсказы о томъ, какъ характерники *одвертаютъ кулі*, напечатаны въ 1-мъ томѣ *Записокъ о Южной Руси*. Окольскій (Dyaryusz, str. 95), описывая войну съ Острянином, говоритъ, что козаки czarownic i czarowników, aby inkantacye na prochy, strzelbę, powietrze i ogień czynili, po wysokich dachach aby upatrowali, rozsadzili. Тамъ же, на стр. 135, о козацкомъ предводителѣ Сокираномъ или Сокиравомъ: Był to dawny Kozak, świadomy morza i buntów pryncypał, wiele umiał zdrad i czarow na powietrza, na strzelbę.

39.—Стр. 184, ст. 15 и 16.

Ой ти зна́ешъ, ота́мане,
Всяке характе́рство.

Характе́рствомъ, т. е. волшебнымъ искусствомъ побѣждать, по мнѣнію козаковъ, обладалъ каждый искусный предводитель. Въ послѣднее время славился характерствомъ въ народныхъ преданіяхъ Семенъ Палій. Онъ творилъ такія чудеса, что воткнутое въ землю копье его казалось непріятелямъ лѣсомъ; они спасались въ этотъ лѣсъ, наклоняя головы подъ воображаемыми вѣтвями, и такимъ образомъ сами подставляли шеи подъ саблю „великаго воина". Бесѣды съ народомъ о великомъ воинѣ Палія дали автору основу для характера Голки, вымышленно-популярнаго предводителя возстанія черни въ началѣ Хмельнищины.

40.—Стр. 184, ст. 21.

Гадяча́не, якъ сно́пики,

Въ народной пѣснѣ о Нечаѣ:

Та й ставъ Ляхівъ, вра́жівъ синівъ,
Якъ сно́пики кла́сти.

41.—Стр. 184, ст. 29.

Зачару́е семипя́дну

Прилагательное *семипя́дна,* при словѣ *пища́ль,* въ народной украинской поэзіи сдѣлалось гомерически постояннымъ. Когда Украинецъ, описывая что-нибудь, входитъ въ цавосъ, онъ иногда, подобно арабскимъ поэтамъ, опускаетъ существительное. Напримѣръ: *Запла́кавъ гірки́ми* (слезами). *Засмія́вся на ку́тні* (зубы; т. е. заплакалъ). *Поба́чивъ чорнобрі́ву* (дѣвчину). *Де ..жъ моя сизокри́ла* (голубка). Въ этомъ духѣ и авторъ опустилъ существительное.

42.—Стр. 185, ст. 21 и 22.

Чи то жъ сла́ва—на капу́сту
Зсікти жме́ню шляхти?

Въ народной пѣснѣ о Нечаѣ:

Та й ставъ Ляшківъ, вражихъ синівъ
На капу́сту сікти.

43.—Стр. 186, ст. 25—27.

Ой злетівъ пу́гачъ
На висо́ку бра́му
Та якъ пу́гу та пу́гу.

Въ народной пѣснѣ:

Ой злетівъ пу́гачъ
На моги́лоньку
Та якъ пу́гу та пу́гу!

44.—Стр. 188, ст. 12.

Якъ у дзво́ни дзво́нять,

Въ народной пѣснѣ:

Ой якъ заговори́ть—
Якъ у дзво́ни дзво́нить,

А якъ засмі́ється—
Дуна́й розіллється.

45.—Стр. 189, ст. 25—28.

Кри́кнувъ о-пивно́чі
Пі́вень кукуріку!
Не поба́чять Гадяча́не
Сіро́ми до-віку.

Въ народной пѣснѣ

Кри́кнувъ на воро́тяхъ
Пі́вень кукуріку!
Не поба́чить ма́ти сы́на
Съ похо́ду до віку.

47. *)—Стр. 195, ст. 18.

Гей, лу́чче бъ вамъ по комиша́хъ
Низови́хъ сиди́ти;

Въ низовьяхъ Днѣпра были мѣста, заросшія густыми комышами, дававшими убѣжище людямъ, не довольно сильнымъ для защиты себя отъ преслѣдованія польскаго правительства. Чумаки временъ Екатерининскихъ разсказываютъ о разбояхъ *комышниковъ.* Вѣроятно, и въ эпоху возстанія Хмельницкаго комыши укрывали того же сорта людей. Въ современной перепискѣ пограничныхъ воеводъ Московскаго государства съ польско-украинскими урядниками часто упоминаются степные разбойники, неподчиненные никакой власти и ни для кого неуловимые. Происхожденіе ихъ должно быть то же самое, что́ и комышниковъ. Запорожцы временъ Выговскаго различаютъ себя, въ оправдательномъ письмѣ къ гетману, отъ бездомныхъ бурлакъ, и называютъ себя *козаками-зимовчака́ми.* Всегда существовало у козаковъ различіе между козаками *старыми, природными,* и между

*) 46-е примѣчаніе пропущено авторомъ—въ „Основѣ“ его нѣтъ. *Ред.*

людьми новыми въ козачествѣ или недостаточно воинственными, какъ въ наше время дѣлается различіе между дѣтьми *отецькими* и бездомовными наймытами. *Лѣтопись Самовидца* (стр. 11) отзывается съ негодованіемъ объ ополченіи, присвоившемъ себѣ названіе козаковъ (оно не щадило и единовѣрцевъ своихъ): „И на тотъ часъ туга великая людямъ всякого стану значнымъ была и наруганія отъ посполитыхъ людей, а найбольше отъ гультяйства, то есть отъ броварниковъ, винниковъ, могилниковъ, будниковъ, наймитовъ, пастуховъ, же любо (хотя) який человѣкъ значный и не хотѣлъ привязоватися до того козацкого войска, тилько мусѣлъ, задля позбытя того насмѣвиска и нестерпимыхъ обидъ въ побояхъ, напояхъ и кормахъ незвычайныхъ, и тіи мусили у войско приставати до того козацства".

48.—Стр. 195, ст. 19 и 20:

Лу́чче бъ доглядáти
Мурáвського шля́ху
— —

На Варшавскомъ сеймѣ 1646 года назначена была коммиссія na dokónczenie granic i zaczętego ductu i prowadzenia go aż do szlaków Morawskich. (Volumina Legum, IV, 88, изд. 1859, стр. 85). Муравскій шляхъ описанъ подробно въ *Книгѣ Большого Чертежа*. Такъ какъ восточныя окраины Польскихъ владѣній, ограниченныя этимъ шляхомъ, были почти вовсе незаселенныя равнины, то, естественно, по нимъ разгуливали шайки своевольныхъ людей, живясь грабежомъ на большой торговой дорогѣ, а лишь только въ Украинѣ начались волненія, они являлись ловить въ мутной водѣ рыбу.

49.—Стр. 195, ст. 23 и 24.

Лу́чче бъ вамъ зъ лихи́ми
Жи́ти ушкала́ми

Ушкалы—разбойники, вѣроятно, то же, что великорусскіе откупйники, разъѣзжавшіе на судахъ *ушкуяхъ*. Въ думѣ о Ѳедорѣ Безродномъ *безбо́жні ушкали́* изранили козака и гонялись

за его чурою. По ходу повѣствованія видно, что рабойники водяные:

Чи то гуси кричя́ть,
Чи лебеді ячя́ть,
Чи ушкали́ гуду́ть,
Чу, може, козаки́ Дніпро́мъ иду́ть?

50.—Стр. 195, ст. 27 и 28.

Бу́де зъ васъ, що на́шихъ
Батьківъ підмани́ли,

Этотъ упрекъ можно подтвердить слѣдующими словами Окольскаго (Dyaryusz, str. 108): I tak Ostrzanin zwiódłszy wielu regestrowych, przycisnąwszy uboższych, zagnawszy z miast i siół po niewoli niewinnych ludzi, szub, srebra, koni, zdobyczy wszelkiej im po wygranei naobiecowawszy, potem gdy ich do potrzeby przywiódł, gdy obaczył, iż już tysiącami leżą, mięsa dosyć i ścierwu, sam uciekać od nich myślił.

Между козáками и простыми поселянами часто происходили несогласія. Не разъ случалось такъ, что козаки поднимали безоружную чернь къ возстанію и потомъ, въ трудное время, бросали ее на произволъ судьбы. Характеръ Наливайка до сихъ поръ очень двухсмысленъ въ исторіи. Въ его пользу говорятъ народныя пѣсни, противъ него—письменные памятники; но, каковъ бы онъ ни былъ лично, неуспѣхъ его дѣла долженъ былъ возбудить въ народѣ ропотъ противъ его сообщниковъ, представителями которыхъ являются, въ поэмѣ, хищные дейнеки.

51.—Стр. 196, ст. 5 и 6.

И зъ лука́вимъ Остряни́номъ
Въ степи́ повтіка́ли.

По милости Конискаго, натворившаго довольно великодушныхъ героевъ между козацкими предводителями, гетманъ Остряница долго считался мученникомъ народной свободы. Изъ дневника Окольскаго и современныхъ бумагъ оказывается, что онъ не только бѣжалъ съ поля битвы съ конными козаками, но и

готовился заблаговременно, въ случаѣ неудачи, бѣжать въ Московскія владѣнія. Оставленное имъ войско отчаянно, но безуспѣшно защищалось надъ Сулою нѣсколько недѣль. Приводимъ нѣсколько выписокъ изъ рукописей С.-Петербургской Публичной Библіотеки и Московскаго Архива Иностранныхъ Дѣлъ .... w octawe Bożego Ciała (пишетъ панъ Хршонстовскій къ коронному гетману) woysko nasze ruszylo zpod Łubien ku Sleporodu (rzeczka ta iest błotnista y trudna do przebycia) naprzeciw Ostrzaninowi, cze⁰ sie on nigdy nie spodziewał, ale w tym Siekieraninie mial nadzieie, ze konie woysku naszemu zagarnie y temi wertebami y łuchami iako vbiezy Łubnie, aby on z miasta, a Ostranin z pola na woysko nasze vderzyc mogli. Obaczywszy tedy nad sobą woyska inopinate, harcownika iednak wyprawił nie mało y piechoty z kilka tysięcy, alec naczy za łaską Bozą zaraz to zpędzili y asz w tabor wpędzili; zaraz potym armate zatoczono y z gory potężnie bito do taboru; lecz prędko noc zaszła, a on, widząc, ze około niego zle, zarazem zlekczywszy tabor zawade porzuciwszy, armate ieno wziawszy, nazad do Łukomla począł vchodzic. Nazaiutrz rano, obaczywszy naszy, isz Ostranin vszedł, zaraz Je⁰MP Gdeszynskie⁰ z kilką Chorągwi za nim Je⁰MP Wdic posłał, aby go zabawiał, nim by tabor nasz y z armatą przes ten Sleporod przeprawiac się mogła. A wtym ten Siekierany wracał się nazad prosto ku Sleporodu, spodziewaiąc się swoich zastac, y napadł inopinate na tabor naszych Regestrowych, mniemaiąc że swoi, prawie w tabor z swymi ludzmi poczał vchodzic. Postrzegszy, ze nie swoi, nazad, ale zaraz Regestrowi po nim, samego poimali Siekieranego, na ktorego radzie wiele przestawał, a prawie iego głową Ostranin szedł y woiował. Tenze to powiedział potym, ze Ostranin tey woyny konczyć nie myśli, ale vciec chce do Białogrodu Moskiewskiego, gdysz tam y zone iusz wywiozł y inna Starszyna, iakosz po dwa kroc zpod Łukomle vciekał, ale go zawsze czern dogoniała y potym na pilnym oku miała go z innemi. Potym zasie woysko nasze odwrot vczynic musiało —— gdyby nie te czaty —— na moscie Łukomlskim zbiliby, za pomocą Bozą Ostranina, ktory, mniemaiąc, by woysko iozaz wszystko następowało, począł iuz (iako potym ięzyki zapewne twierdziły) przemyslawac, tabor porzuciwszy, vchodzic, a postrzegszy, ze ieno kilka chorągwi, od mostu odwiodł te chorąwie nasze, odstępuiąc a pozwalaiąc onym przes most łatwego przescia. —— Ostranin —— dowiedziawczy się o wzięciu Siekieranego y pogromie tego pułku swego, chciał ku Moskwie znowu na Rumno vchodzic, alec czern przemogła, aby na doł Sułą ku Dnieprowi vchodził, a Dnieprem ku Zaporozu, zaczym ta strona, iako więtsza zmogła, y tak na doł Sułą vchodzil. Alec woysko nasze nie mniey spiesznеy za nim szlo. W Łukomlu na most y na gaci przeprawuiąc się y asz przednie Pulki z Xcia Je⁰Mci Jeremiasza ludzmi doszli Ostranina rowno z switem w niedzile nizey Zołnina Słobody Xcia Je⁰Mci Jeremiasza; tam zaraz, nie daiąc taborzyc się temu hultaystwu abowiem dniem y nocą vchodził, zaraz pułk skoczyl Je⁰MP Wdzica Bracławskiego, —— Te Chorągwie zaraz w puł tabor rozerwały y wszystkie prochy y cztery działka odięły, ktore dla odcięcia koni nasi porzucili, a oni znowu odyskali. Zywnosc wszystkie ktorey mieli dosyc odieli. Skode w nich wielką w tych zdraycach czynili, tąk dalece, ze iusz od taboru w błota vciekała piechota, a Ostranin sam wpław przes Sule z swym komunnikiem, ktorego wiele po tey stronie Suły od Peryasławia na doł vciekaiącego widzieli. Ostatek taboru ktory Kudza —— z Peszta rządzili, zaraz iednak taborzyc poczeli y prawie wszystkie te Chorągwie otoczyli, ze we srodku zostały. Wtym Xze Je⁰M. trzykroc wsparty od tych zdraycow strzelbą z swym Pulkiem, za trzecim razem pszełamał dziure tym Chorągwiom, ktore z ciękoscią wielką a z vtraceniem swym z taboru wybili się. —— (Польскій отдѣлъ рукописей, № 94, стр. 604—613). О пребываніи женъ Остряницы и его подручниковъ за московскимъ рубежомъ свидѣтельствуетъ слѣдующая отписка въ Москву путивльскаго воеводы Никифора Плещеева: „Іюля въ 3 день (1638) пришли въ Путивль Запорожскіе Черкасы 2 человѣка съ листомъ отъ гетмана Запорожскаго отъ Яцка Остренина, для сыску женъ своихъ; и онъ Микифоръ, роспрося ихъ и взявъ у нихъ листъ, отпустилъ ихъ назадъ въ Литву“. Въ добавокъ ко всему, разсказанному въ реляціи Хржонстовскаго, въ этой отпискѣ говорится, что въ письмѣ къ нему отъ другого гетмана, Дмитрія Тимоѳѣева, (видно—преемника бѣжавшаго Остряницы) написано: „Которые Черкасы выѣхали въ

Путивль, а съ собою много добрыхъ людей невинныхъ душъ и животовъ поимали, и Путивльскій бы воевода тѣхъ Черкасъ посадилъ въ вязенье до тѣхъ мѣстъ, какъ они другихъ своихъ посланниковъ въ Путивль пришлютъ, а тѣхъ бы невинныхъ душъ, которыхъ съ собою невинно завезли, и животы ихъ, напрасно поиманные, нынѣшнимъ ихъ посланникамъ отдали". (*Дѣла Малорос.* Моск. Арх. Иностр. Дѣлъ, 1638, связка № 2). Рукописи С.-Петербургской Публичной Библіотеки также свидѣтельствуетъ о подобныхъ поступкахъ героевъ козачества, этихъ истинныхъ учениковъ побитаго ими дворянства. Въ фоліантѣ Польскаго отдѣла, подъ № 94, на стр. 707—709 читаемъ письмо гетмана Жолкевского къ королю, 1639 года, изъ Микулинецъ: Jusz tesz tu w drodze dał mi znać Pan Commissarz, że po odiezdzie moim Hunia, który hetmanił swawolenstwu przeciwko wojsku WKM i z kilką inszych Principałow we trzech set koni do Ostranina do Moskwy (т. е. въ Московскія владѣнія) przes wszelkiej przyczyny vciekł. Pisałem ja tak rok pisałem i przeszłą posztą do IMX Canclerza, prosząc aby się WKM tego zdrajce serio vpomniec raczył, ktory tak wiele tysięcy ludzi gwałtownie z Panstw WKM do Moskwy wypendzil i oni ich nad pacta pryieli y poniewolnie trzymaią.

52.—197, ст. 3—6.

Міжъ коза́цтвомъ Го́лка
Мовъ по пу́щі блу́дить,
И ко́ника воронóго
Підъ собо́ю ну́дить,

Здѣсь авторъ хотѣлъ, но не съумѣлъ, подражать слѣдующимъ превосходнымъ стихамъ народной пѣсни:

Зашуміли густі ло́зи
Козако́ви при доро́зі;
Сюди́ блу́дить, туди́ блу́дить,
Підъ собо́ю коня́ ну́дить.

53.—Стр. 200, ст. 15 и 16.

Постоли́ бу́дуть сапъя́ні.
Шовко́ві воло́ки.

Въ народной пѣснѣ:

Хвали́лися гайдама́ки,
Підъ Умань иду́чи:
„Бу́демъ дра́ти, пани-бра́ти,
Съ китайки онучі!"

54.—Стр. 201, ст. 18—22.

Лю́ди до́брі! ось дивітесь:
Жидівська намітка!
Утіка́ла, та й втеряла
Чо́ртова Жидівка!

Подобный случай былъ въ 1654 году на Подоли, когда Поляки взяли приступомъ мѣстечко Бушу. „Семьдесятъ женщинъ успѣли скрыться въ пещерѣ, находившейся недалеко отъ мѣстечка и закрытой густымъ терновникомъ. Но нѣкоторыя, бѣжавши, потеряли свои намитки. Это замѣтили слуги", и пр. См. *Богд. Хмельн.* Н. Костомарова, II, 457.

55.—Стр. 202, ст. 27 и 28.

Ба́чте, до чого́ дово́дять
Ва́ші кляті ка́рби,

Несчастные потомки Моисея, Давида, Соломона, великодушной Юдиѳи, добродѣтельной Эсѳири, прекрасной Сусанны, разсѣянные по всему свѣту, воспользовались превосходствомъ умственныхъ способностей своихъ на счетъ иноплеменниковъ, и сдѣлавъ деньги своею силою, своею защитою и спасеніемъ отъ изувѣрства послѣдователей новаго, иногда искажаемаго и потому недостойнаго въ глазахъ Евреевъ ученія, сдѣлались почти у всѣхъ, между кѣмъ они жили, предметомъ ненависти и омерзѣнія, какъ іероглифъ собственнаго мотовства и безпорядочности,

какъ живой укоръ въ беззаботности о будущемъ и неумѣньи устроить свое благоденствіе въ настоящемъ. Не зная, какъ истребить эту *язву*, естественно возникавшую тамъ, гдѣ гражданское и общественное дѣло не имѣло здороваго строенія, короли и магистраты придумывали противъ Жидовъ стѣснительные законы, а народъ, при всякомъ безпорядочномъ волненіи, истреблялъ ихъ сотнями и тысячами. Такъ поступали съ ними и наши козаки, безсознательно вымещая на нихъ политическіе и общественные грѣхи свои. Вотъ обращикъ, какъ относились къ Жидамъ старинные статуты, за ихъ способъ обогащенія. „Лихва Жидовская не имѣетъ нигды насыщенія: про то мы и рада наша уставляемъ абы Жидовъ... непріятелѣвъ вѣры христіянскоѣ, и на лихву пенези дають, не имѣютъ больш брать на недѣлю, толь 10 пѣнезь... пѣнези даваютъ на записы, а лихвы не дають два годы, чтобы ся ихъ лихва множила; а у тыхъ двухъ годѣхъ не упоминаються, ани на судъ ведутъ: а по двухъ годѣхъ, уже имъ далѣй нѣтъ лихвы жадное, и ни записомъ имѣютъ поминать... а ни тотъ, хто ся имъ записалъ, не имеетъ имъ запису... полнить". (*Акты Западной Россіи*, I, 13). „Коли жъ жидовскый умыслъ и злость ихъ есть на то, какъ бы христіянство обажили", и пр. (стр. 20).

Ка́рби, о которыхъ говорится въ поэмѣ, были нарѣзки на палочкахъ взятой въ долгъ горілки, или черточки мѣломъ и угленъ на стѣнѣ. Изъ преданій о гайдамакахъ 1768 года, напечатанныхъ въ *Запискахъ о Южной Руси*, видно, что поселяне всего больше ожесточались на Жидовъ за начетъ долговъ посредствомъ *ка́рбівъ*.

56.—Стр. 203, ст. 5.

Ви зъ Жида́ми накладали,

Слово *накладати* (совмѣстно злоумышлять) сдѣлалось въ украинской рѣчи рѣдкимъ. Въ народной пѣснѣ поется:

Мазе́по гетьма́не,
Израдли́вий пане!
Зле́е почина́ешъ,
Зъ Шве́домъ наклада́ешъ...

57.—Стр. 204, ст. 2.

Великдень збое́цький.

Збое́цький—разбойничій. Польскія слова были тогда у всѣхъ въ употребленіи. См. проповѣдь, напечатанную Н. М. Бѣлозерскимъ при изданныхъ имъ *Южнорусскихъ Лѣтописяхъ*.

58.—Стр. 204, ст. 11 и 12.

Ой якъ грю́кне оружи́на
Изъ до́вгого ду́ла,—

Слова: *оружи́на* и *дула* могутъ показаться не совсѣмъ украинскими. Въ рѣшеніи подобныхъ сомнѣній всего лучше опираться на изустную народную словесность. Въ одной пѣснѣ поется:

Сиди́ть коза́къ на моги́лі,
Зъ оружи́ни ого́нь кре́ше:
Ска́лки ло́мить, роскладае,
Въ свої ра̀ни заглядае.

Въ друго́й:

Одинъ веде́ за чупри́ну,
Дру́гий ду́ла бъе:
„Ой не ходи́, вра́жа дуко,
Де голо́та пъе!

59.—Стр. 207, ст. 1 и 2.

Ще жъ не зга́сло галага́номъ
Коза́цькее со́нце!

Слово *галага́нъ* выговаривается также и *галага́нъ* (головня), сохранилось только въ фамильномъ имени дворянъ и козаковъ Галагановъ. Мнѣ случилось, однакожъ, слышать его въ устахъ народа, и именно въ домѣ покойнаго Н. В. Гоголя. Сельскій мальчикъ, разсказывая мнѣ безтолковую, скучнѣйшую сказку, наградилъ меня за терпѣніе слѣдующими словами: *у по́пелі галага́нъ, запичняя искра*. На вопросъ мой: что такое значитъ *запичняя искра?* онъ отвѣчалъ, что, вытопивши печь, хозяйка

зарываетъ въ золу *галагана*, т. е. головню съ огнемъ, чтобы сохранить хоть искру для разведенія огня назавтра.

Козáцькимъ сóнцемъ называется луна. Это названіе указываетъ на то время, когда козаки должны были вести жизнь воровскую, поспартански, и промышлять своимъ ремесломъ больше всего по ночамъ. Воровство у нихъ было преступленіемъ только въ отношеніи къ товарúству. Еще и автору случалось слышать отъ сторожиловъ такія разсказы о Запорожцахъ: „У іхъ, якъ хто не краде, то зáразъ козакú й грімають: *Чогó лéжнемъ лежúшъ? дýрно хлібъ ісú!*“

61. *)—Стр. 208, ст. 2 и 3.

На кóникахъ вигравáють,
Шабелькáми повертáють,

Эти два стиха взяты изъ народной пѣсни, приведенной въ примѣчаніи 6-мъ къ этой поэмѣ.

62.—Стр. 208, ст. 12—16.

Вòрони зъ грачáми
По звáлищахъ грýють
А по пýсткахъ вовкú завивáють,
Крéчеты зъ орлáми
По степáхъ шумýють,

Слова *грýють* и *шумýють*, не встрѣчающіяся уже болѣе въ народной рѣчи, взяты авторомъ изъ старинной народной думы:

Закря́че вóронъ, загрýе, зашумýе,
Та й полетúть у чужую зéмлю.

Тамъ же и кречеты помѣщены, какъ здѣсь, рядомъ съ орлами:

Закуркуютъ крéчети сизí,
Загадáютця óрлики хúжі.

*) Примѣчаніе 60 пропущено авторомъ,—его нѣтъ въ „Основѣ“. *Ред.*

65. *)—Стр. 209, ст. 24 и 25.

Перетя́въ усі дорóги
И стежкú дейнéка.

Слово *дейнéка* употреблено здѣсь въ томъ смыслѣ, какъ говорится: *Стáла дешéва сіль, то чумáкъ такъ и порúнувъ на озéра;* или *Бжолà такъ и грàе роями.*

66.—Стр. 209, ст. 27 и 28.

Повтікàло драгонíі
Тúсяча и двісті.

Панъ Черный къ пану Юрію Оссолинскому, 25 мая 1648: Xiąże Wisniowiecki ma osm tysięcy woyska, lecz im nie ufa, bo Ruś. (*Акты Кіевской Коммиссіи*, I, 3-я нумер., стр. 26).

Адамъ Кисель къ архіепископу Гнѣзненскому, 31 мая 1647: .... mam takie od moich Sług zbieżałych z Zadniepru wiadomości, ze Xiąże Jmc, gdy mu się assystentia iego ex eadem gente zgromadzona zmykac poczęła, musiał consulere sobie z garscią Slachty Polskiey, i Sług swoich uiedzac w Bracławskie Woiewodstwo. (Тамъ же, 80).

67.—Стр. 210, ст. 5 и 6.

Широ́кая окòлиця
И вершòкъ низéнький

Въ народной пѣснѣ:

А у Ляхà вершóкъ низький,
Широ́кі опушки.

68.—Стр. 210, ст. 13 и 14.

Гàй тобі, пúшний князю,
Ловúти рарóгівъ:

*) Примѣчанія 63 и 64 пропущены авторомъ—ихъ нѣтъ въ „Основѣ“.—*Ред.*

Въ *Малорос. дѣлахъ* Моск. Архива Иностр. Дѣлъ, связка № 1, 1648 года читаемъ въ письмѣ князя Іереміи Вишневецкаго къ бѣлогородскому воеводѣ, князю Прозоровскому, отъ 2 декабря, 1647: „Извѣстно вамъ да будетъ, что я, на прямую потребу мою и съ моею грамотою, черезъ слугу моего Яна Семашка съ Песокъ посылалъ и стрельцовъ своихъ для рароговъ, сирічъ кречатовъ...“ За обиду этимъ людямъ онъ дѣлаетъ такую угрозу: „повелю въ маетности моей Заднѣпровской вашихъ купецкихъ людей позабирать и самъ управу чинить...“ *Лѣтопись Самовидца* (стр. 7), исчисляя нанесенныя отъ пановъ казакамъ обиды, говоритъ: „Зъ Запорожья, черезъ поля дикіе, зъ рарогомъ, яструбомъ, орломъ, съ хортомъ козака бѣдного шлетъ (панъ, сдѣланный полковникомъ или другимъ козацкимъ старшиною) въ городы, кому подарокъ шлючи, якому пановѣ, не жалуючи козака, хочай бы згинулъ, якъ не трудно отъ Татаръ“. Изъ всего этого видно, что не легко доставалась стрѣльцамъ князя Вишневецкаго панская забава.

69.—Стр. 210, ст. 17 и 18.

Го́ді со́боля держа́ти
На срібнімъ ланцю́зі:

Изъ Pamiętników Paska мы знаемъ, что любимою панскою забавою были освоенные дикіе звѣри и птицы. Адамъ Кисель не разставался съ ними и въ далекой дорогѣ. Въ *Малор. дѣлахъ* Моск. Архива Иностр. Дѣлъ, въ связкѣ подъ № 1, 1648 года, сохранилась отписка сѣвскаго воеводы къ царю, въ январѣ, 1647: „... какъ шолъ отъ твоего царскаго величества съ Москвы Адамъ Кисель, и въ Болховѣ у него, у Адама Киселя, утекъ соболь съ чепью серебреною, а у брата ево Александра Киселя—гончая собака; и того соболя и собаку, по твоему государевому указу, изъ Болхова велено прислать къ намъ. — — Да какъ, государь, того собаку и соболя мы, холопи твои, къ Адаму Киселю отошлемъ, и о томъ бы намъ, холопемъ твоимъ, отписати къ тебѣ, великому государю. И изъ Болхова, государь, Микиѳоръ Давидовъ писалъ къ намъ, холопемъ твоимъ, и прислалъ того соболя и собаку декабря въ 27 числѣ, и мы, холопи твои — — послали съ Сѣвскими пушкари — —“.

70.—Стр. 210, ст. 19 и 20.

Ой ужé жъ твоя́ княгиня
У великій ту́зі.

Этими стихами авторъ хотѣлъ напомнить читателю о женѣ князя Вишневецкаго, Гризельдѣ, дочери Ѳомы Замойскаго, которую онъ такъ любилъ, что казацкая лѣтопись его кроваваго времени записала, въ числѣ достойныхъ замѣчанія событій, ихъ невольную разлуку на той сторонѣ Днѣпра. Грабянка (стр. 52): „Князь Вишневецкій — — поиде (изподъ Збаража) до обозу своего подъ Чолганскій Камень, а княгиню свою до Бѣлого Камѣня отосла, которая, раздѣляющися, зъ плачемъ поднесши зѣницѣ въ небо, рекла: О каменіе! коль далече за Вислу границу намъ замѣраете?“

71.—Стр. 210, ст. 21 и 22.

Годі, кня́зю, за гряниці
Зъ Москво́ю тягатись:

Въ дѣлахъ, упомянутыхъ въ прим. 69 къ этой поэмѣ, идетъ большая переписка о притязаніяхъ князя Вишневецкаго на земли, присвоенныя на ничьемъ пограничьи имъ и Москвою. Онъ упорно отстаиваетъ каждый ступень своей земли, не предвидя, что скоро потеряетъ цѣлое государство по сю сторону Днѣпра, и московскіе межевщики одному его упрямству приписываютъ невозможность докончить разграниченіе между Московскимъ и Польскимъ государствами.

72.—Стр. 210, ст. 23 и 24.

Пора́ зъ Лубе́нь зо всімъ ко́дломъ
Въ По́льщу вигреба́тись.

Живописное слово *вигре́батись* заимствовано изъ посланія полковника Мартына Пушкаря къ кіевскому митрополиту Діони-

сію Балабану: „... все войско изъ Запорожья выгреблося и зъ городовымъ войскомъ Запорожскимъ до купы и до рады енеральной знялося.. “ (*Акты Зап. Россіи*, V, 10).

73.—Стр. 210, ст. 25 и 26.

Мавъ ти, князю, изъ дорóги
Чѐнцівъ завертàти:

Монахи Густынскаго монастыря, при наступленіи военной грозы, рѣшились, подобно прочимъ чернецамъ и черницамъ, убраться заблаговременно изъ Украины въ Московское государство и уложили на возы все монастырское имущество, въ томъ числѣ образа, книги и все, что́ можно было увезти съ собою, а скотъ угнали напередъ; но князь Вишневецкій остановилъ ихъ и объявилъ монастырь, основанный и обогащенный его предками, своею собственностью. Объ этомъ сохранилась интересная переписка въ *Малор. Дѣлахъ* Моск. Архива Иностр. Дѣлъ.

74.—Стр. 211, ст. 5 и 6.

Стоитѐ ви залòгами
Въ старихъ таборúщахъ.

Изъ брошюры кіевскаго бискупа Юзефа Верещинскаго, подъ заглавіемъ: Publika, написанной въ 1597 году, видно, что Украина сохранила отъ временъ княжескихъ множество окоповъ и даже кирпичныхъ сооруженій. Въ брошюрѣ между прочимъ говорится: ...ieno patrzamy na stojące puste horodyszcza albo zamki, patrzamy, niestetyż na stojące tylko mury puste, gdzie niedźwiedzie, wilcy a świnie dzikie się w nich lęgną, a przedsię nas to nie porusza; gdyż to, mali się prawda rzec, iż ninacz inszego godno raczej tak tych horodyszcy albo murów pustych na tem tam Zadnieprzu albo na Ukrainie nie chowamy, jedno na baszty nieprzyjacielom swoim pogranicznym, aby oni to powoli pobrawszy, jakoż już i Moskwa na to pochuchiwa sobie, osadzili, a ztąd nas bezpieczniej woiowali a posiadali. (Str. 18).

75.—Стр. 211, ст. 7—10.

На що тобі, пúшний князю,
Дорòги питàти?
Лýчче тобі манівцями
Зъ Лубéнь простувàти.

Козаки могли такъ говорить по воспоминаніямъ былого. Окольскій въ Діаріушѣ (стр. 16) пишетъ, что въ 1637 году, когда Павлюкъ поднялъ на Украинѣ такую же тревогу, какъ черезъ одинадцать лѣтъ Хмельницкій, Адамъ Кисель вмѣстѣ съ другими богатыми панами z majętności swej z zdrowiem uchodzić i nie gościńcem własnym musieli. Toż i inni panowie, a zwłaszcza w Wiśniowieczyznie czynili. Lepsze łyczane zdrowie, niż jedwabna śmierć, прибавляетъ войсковой проповѣдникъ Потоцкаго, ale u takiego chłopstwa i śmierci jedwabnej niemasz, owszem wszelkiej ignominii i tyranidis pełna.

76.—Стр. ст. 211, ст. 25 и 26.

Та загля́немъ гармàтами
Тобі, кня́зю, въ вічі.

Старожилы, бесѣдуя съ авторомъ о козацкихъ походахъ, выражались иногда такъ: *Що́ жъ, хочъ и вдàрять на Ляхівъ, колú нічимъ у вічі заглянути: гарматъ нема! пороху нема!*

77.—Стр. 213, ст. 3.

Ой не медъ-пьянее-чóло

Медъ подъ этимъ названіемъ упоминается въ думѣ о Ганжѣ Андыберѣ, которой лучшій списокъ напечатанъ въ *Запискахъ о Южной Руси*. Важныя дополненія напечатаны недавно въ *Абеткѣ*, изданной г. Гатцукомъ.

78.—Стр. 213, ст. 7.

Ой не пúво на про-дúво

Говорится *на про-чýдо*. Почему же не сказать *на про-дúво?*

79.—Стр. 213, ст. 9 и 10.

Князь Ерема изъ шляхтою
Гайдамáцтво тúсне.

Манера описанія битвъ князя Вишневецкаго съ козаками и нѣкоторые обороты заимствованы изъ народныхъ пѣсень, указанныхъ въ другихъ примѣчаніяхъ къ этой поэмѣ.

80.—Стр. 213, ст. 23—26.

Ой де стане—земля́ та́не—
Підкóпи рикáють;
Куди́ гля́не—трава́ вя́не—
Ворогú зникáють.

Народная поэзія доводитъ иногда краткость выраженія до темноты. Надобно долго изучать ее, чтобы наконецъ наслаждаться ея манерою выражать мысли и чувства пѣвца. Напримѣръ, то, что здѣсь выражено четырмя стихами, въ народной пѣснѣ заключено въ двустишіе:

Ой де ста́не—земля́ та́не;
Куди́ гля́не—трава́ вя́не.

Говорится о воинѣ, осаждающемъ Львовъ. Вѣроятно, это—темное воспоминаніе о Богданѣ Хмельницкомъ, обращенное въ свадебную пѣсню.

81.—Стр. 214, ст. 3 и 4.

Ой вінъ мíні въ злихъ напáстяхъ
Велúкий застýпникъ.

Ks. Piotr Skarga, Kazania Seymowe, str. 19: Do tego czasu (oyczyzna) kapłany wam i biskupy i duchowne pasterze wasze daje, przy których przystęp do łaski bożéj i obrony od wszystkich nieprzyjaciół macie.

82.—Стр. 214, ст. 9 и 10.

Бо на спóвіді спасéннiй
Пáнночка сказáла,

Тамъ же, стр. 66: Spowiedź sama w katolickiej wierze dziwnie ludziom do cnoty i dobrych obyczajow pomaga, karność onę mając, której żaden urząd świecki mieć nie może, w której skryte i serdeczne grzechy i złości giną, co dziwnie rzpltej pomaga.

83.—Стр. 215, ст. 19 и 20.

Ой панóве! се жъ писáла
Пáнна-чарівнúця!

Воображать женщину, участвующую калдовствомъ своимъ въ военныхъ дѣлахъ, было въ то время естественно. Авторъ брошюры O Buntach za Chmelnickiego разсказываетъ, что у охочекомоннаго полковника козацкаго Дуница (Донца?) была сестра чародѣйка, предостерегавшая его отъ опасностей. Въ русскомъ переводѣ эта брошюра названа *Краткою Исторіею о Бунтахъ Хмельницкаго*. М. 1847. (См. стр. 12).

84.—Стр. 215 и 216.

Оба эти куплета основаны на слѣдующихъ стихахъ народной пѣсни:

Пливе́ щу́ка съ Кременчу́ка,
Луска́ на ій сяе.
Хто не зна́е закоха́ння,
Той ли́ха не зна́е.
Пливе́ щу́ка съ Кременчу́ка,
Фи́лю розбива́е.
Хто не зна̀е закоха̀ння,
Той ща́стя не зна̀э.

85.—Стр. 217, ст. 19 и 20.

„Завдáмъ, завдáмъ козакóві
Страшéнної муки!“

Эти слова авторъ вложилъ въ уста князя Вишневецкаго, зная его жестокосердую мстительность. Карая самыми ужасными муками взбунтовавшихся противъ него Немировцевъ, онъ воскли-

цалъ: „Мучьте ихъ такъ, чтобы они чувствовали, что умираютъ!“ Hist. Polska, przez Rudawskiego, I, 37.

86.—Стр. 218, ст. 21—24.

Ой засію я надіі
И дýми висóкі
У козáцькій у лицáрській
Натýрі широ́кій.

Злѣйшіе враги украинской демократіи признавали въ ней высокія душевныя свойства. Такъ, очевидецъ войны пановъ съ Павлюкомъ и Остряниномъ, Окольскій, въ началѣ продолженія своего дневника (Contynuacya Dyaryusza wojennego, etc. str. 81) пишетъ.... jest to hostis Patriae niemały, który z szczęścia chłopskiego się cieszy и т. д. А на стр. 101 говоритъ: Pokazał tedy pierwszą tą utarczką Bóg, iż lubo między Kozaki niemasz żadnego książęcia, senatora, wojewody, z którymi się w potrzebie żołnierz gałasował, ale jednak takowi są chłopi, że gdyby prawa nie zagradzały *contra plebejos* uczynione, jako przedtem było, należliby się i tak godni, aby ich et Quinctio Cincinato, qui ab aratro ad dictatoriam był wezwany, atque Themistocli virtute par nazwano.

87.—Стр. 219, ст. 6.

Характеръ вымышленнаго Голки основанъ на главныхъ чертахъ Немирича, главнаго двигателя всей Виговщины. Эта поэтическая личность стояла далеко выше своего вѣка. Изъ уваженія къ ней, авторъ не рѣшился примѣшивать къ ней въ романѣ или поэмѣ вымысла, и создалъ Голку, имѣя въ Немиричѣ доказательство, что подобныя явленія были возможны въ варварскій и трагическій вѣкъ. — —

88.—Стр. 221, ст. 23—26.

Ой якъ змóжешъ ёмý, дрýже,
Вкоротúти вíку,
Не забýду я послýги
Твоéі до вíку.

Стихи эти основаны на томъ, что Хмельницкій былъ очень ревнивъ къ своей власти и, подъ благовиднымъ предлогомъ, казнилъ опасныхъ для него людей. Опасеніе потерять власть въ народѣ заставляло его входить въ союзы, ненавистные для лучшей части его сподвижниковъ.

89.—Стр. 222, ст. 1 и 2.

Грачівъ ключа́ й чóрнихъ гáлокъ
На сей бікъ стягáе.

Слова *ключа* и *стягáе,* употреблены на основаніи слѣдующихъ стиховъ народной пѣсни объ Иванѣ Свирговскомъ:

А изъ Нúзу хмàра стягáла,
Що вóронівъ клю́ча набігáла.

90.—Стр. 223, гл. V.

Описаніе послѣдней битвы Голки основано на пѣснѣ о Нечаѣ:

Ой не вспівъ же козáкъ Нечáй
На конúка сісти,—
Та й ставъ Ляхівъ, врàжихъ синівъ,
На капусту сікти.
Ой не вспівъ же козàкъ Нечàй
На конúка впàсти,
Та й ставъ Ляхівъ, врàжихъ синівъ,
Якъ снóпики клáсти.
Ой якъ стúсне козáкъ Нечàй
Коня́ острогáми,—
За нимъ Ляхівъ сорокъ тúсячъ
Зъ голими шабля́ми.

91.—Стр. 224, ст. 1 и 2.

Не зломúти гайдабýрамъ
Лицáрськоі сúли!

Лúцарь, по понятію народа, есть что-то непобѣдимое. Его можно убить только сребряною пулею, или его собственнымъ оружіемъ.

92.—Стр 224, ст. 3—6.

Повернýвся лúцарь Гóлка
На прáвую рýку;
Куди гляне, тудú гряне,
Всюди пóвно трýпу.

Въ народной пѣснѣ:

Повернувся козáкъ Нечàй
На лівую рýку,—
Не вúскочить Нечàівъ кінь
Изъ Лúцького трупу.

93.—Стр. 224, ст. 7 и 8.

Ой не взяти вамъ лúцаря
Гóлими рукáми.

Кромѣ поговорки: *гóлими рукáми ёго не візьмещъ*, авторъ имѣлъ въ виду манеру отчаянныхъ рубакъ обнажать руки въ бою. Пасекъ, въ своихъ Pamiętnik'ахъ (стр. 77) также говоритъ: Ruszają się tedy chorągwie powoli, a wodzowie zaś jadą przed nami z gołemi po łokcie rękami.;

94.—Стр. 224, ст. 51 и 16.

Ой велúке характéрство!
Намъ ёгó не вбúти.

Разсказъ лирника: „Ляхú, якъ стали Харкá рубáть, то рубáли ажъ три днi, та нiúкъ не порубáють; и шáбля позубúлась гiршъ, якъ залiзо; та вже дорозумувáлись, щобъ рубáть ёгó шáблею. А въ ёго шáбля булá лицáрська; то та шáбля ёгó побiдúла".

95.—Стр. 224, ст. 17 и 18.

Трéба, брáття, срiбнимъ дýдзыкомъ
Рушницю набити.

См. примѣчаніе 45 этой поэмы.

96—Стр. 225, ст. 1—4.

Не вважáли гайдабýри
На козáцьку врóду,
Рвáли тiло по кусóчку.
Кидáли у вóду.

Въ народной пѣснѣ о Нечаѣ:

Ой не дбàли врàжі Ляхú
На козàцьку врóду,
Рвàли тiло по шматóчку,
Пускàли на вóду.

97.—Стр. 227, ст. 29.

Прозирáють у Славуту.

Славутою называли козаки Днѣпръ во времена Окольскаго (Dyaryusz, str. 89) и конечно гораздо и прежде, какъ это видно изъ думы о Кишкѣ Самійлѣ и изъ Пѣсни о Полку Игоревѣ. Въ старинныхъ козацкихъ документахъ употребительно слово *славéтний:* „славéтні нáші прéдки".

Изъ „Дóсвитокъ" изданія 1899 года. Слава „козацького батька" не заслипыла и тоди автора. Винъ ёму протывопоставывъ у цiй поэми такого войина, який пиднявъ бы въ гору народнёго духа. Та все чысте й розумне поныкло въ насъ передъ лютымъ розбоемъ Хмельныщыны у религiйній тéмряви, ще гирший одъ рымського изуйитства.

До братівъ на Вкраіну.

1.—Стр. 237, ст. 3—4.

Що ми справдi хлiбомъ-сiллю
Вóрога карáемъ.

Есть пословица: „Вóрога хлiбомъ та сiллю карáй".

Початокъ новой поеми.

(1648—1654).

Заспівъ.

1.—Стр. 237 и 238.

П. А. Кулішъ згоди́вся, щобъ ми перепечатали оці стихи́ зъ *Черніговського Листка.* Поспішаемо зазнаёмить чита́телей *Осно́ви* зъ га́рними ду́мами щи́рого Украінця, и дя́куемо високопова́жному сочини́телеві. *Ред.*

2.—Стр. 239, ст. 33 и 34.

Що мусять на жида
Панщину робити.

Не то села, та й за́мки, брали жиди въ панивъ на оранду. Сами якъ хотя людей судили и карали, замість пана, а панъ проживавъ собі безпечне по столицяхъ (див. у Pamiętnikach o Koniecpolskich, str. 51) супліку жовнірську до короля, що ти, каже, пораздававъ замки панамъ дармоідамъ, а вони жидамъ позарандовували, а жиды іхъ, своімъ звичаемъ, обертають у пустку и въ руіну.

Варѳоломееві Шевченкові.

1.—Стр. 240—242.

Предисловіе. Варѳоломе́й Шевче́нко така́ люди́на, що́ не́ю мо́жна похвали́тись передъ усіма́ земляка́ми. Ви́купивсь вінъ изъ кріпа́цтва ще за́молоду, прода́вши всю свою́ мизе́рию до-ще́нту. Зроби́всь вінъ во́льнимъ и вбо́гимъ, мовъ той Лазарь, та й поча́въ працюва́ти весе́лимъ ду́хомъ изно́ву. Поборо́въ кріпа́цтво поборо́въ и дру́гу нево́лю—убо́жество. Ще жъ сёго́ ма́ло: набра́вшись за свого́ важко́го життя́ вся́кого ли́ха, набра́всь и ро́зуму не аби́-якого. Ви́йшовъ зъ ёго чоловікъ якъ слідъ письме́нний и тямущий. Спізнавшись изъ нимъ, ми побра́тались по-старосвіцькій покоза́цькій.

Сонетъ.

1.—Стр. 244, ст. 10.

Орли́цю сміливу, крилатшу одъ орла.

Може, не кожне знае, що орлиця більша зростомъ и дужча одъ свого самця. Авторъ даремно слова не скаже. *Ред.*

Могильні сходини.

Стр. 248—278. Послѣсловіе.

Авторъ, посилаючи Редакціі отсю поему, каже: „Придивітця ви до неі гарненько; туть вамъ нашъ край, який вінъ теперъ есть. Отутъ та біда, що нашъ людъ терпить и відъ *историчнёі брехні,* що у насъ розпустили про-міжъ народомъ, и відъ Москалівъ, и відъ Ляхівъ, и відъ жидівъ, и відъ другихъ всякихъ грабителівъ“.

Топиръ-гора.

1.*)—Стр. 283, ст. 25.

Гей ты, Даныло,
Славный козаче!

2.—Стр. 284, ст. 11.

Свысны Щербатымъ

Звався такъ знаный мечъ у Даныла.

3.—Стр. 284, ст. 23 и 24.

Потимъ гыранамъ
Давъ знакъ бровамы.

Гыранъ—музыка татарськый.

*) Примѣчаніе къ этому стиху авторомъ не сдѣлано. Но, вѣроятно, онъ хотѣлъ пояснить, что подъ Даниломъ, славнымъ козакомъ, разумѣется кн. Даніилъ Романовичъ Галицкій.—*Ред.*

4.—Стр. 285, ст. 8.

Закрычавъ: аманъ!

Добре! браво!

5.—Стр. 285, ст. 27.

„Джяврь, джяврь!" белькочуть.

Невирный.—Такъ мусульмане звуть Хрыстыянъ.

6.—Послѣсловіе.

Топиръ-гора.

Волынська Дума.

Пере́спивъ Деныса Федоренка.

Слово одъ Редакціи.

Козаки-украинци у первому перыоди життя свого лыцарського не ворогували зъ Ляхамы. Ще бо тоди Ляхы не повтягували у свою виру украинського панства руського, що сталось навпосли гонытылямы козацтва зарывно зъ ляцькымъ панствомъ. Бо хто й зъ самыхъ Ляхивъ поосягавъ руськи пустыни, козакуючы укупи зъ нашимы проты Орды,—и той не вважавъ себе чужымъ промижъ украинською Руссю. Не про латыньство дбалы на Руси перши ляцьки заволо́кы, сидаючы на Татарськихъ Шляхахъ заточкамы чы хуторамы поручъ изъ такымы жъ, якъ сами, воинамы-Русынамы: дбалы про оборону народу хрыстыянського видъ зыятивъ. Козацька слава була тоди однаково люба й дорога кожному хороброму серцеви, якъ на Вкраини-Руси, такъ и далеко видъ неи—въ Польщи. Чувалы бо тамъ про дывотворню оборону гряныць и выхвалялы казацке завзяття руського панства поспильства. За землю жъ ни съ кымъ було змагатысь, спершу якe миряло соби займыще шаблею. И лыцарь-панъ и лыцарь-пустолюдець осягавъ у пустыняхъ стилько, скилько змигъ оборонывъ одъ гордынськаго нападу. Паны оборонялы свои займыща за помогою дрибно́го козацства; козакы-билякы, ку́плячысь навкругы кармазыннаго пана, разомъ зъ его добрамы заступалы проты Горды и свои осели, пастовныкы, синожати, нывы. Згода була всюды, бо ривняла узгрянышнихъ людей одна велыка бида—татарськи наизды.

Якъ же, замисть войны, почало панство, зъ сеймовои нарады, одбуваты азыятивъ подарункамы, тоди стало негербованому козацтву тисно промижъ гербованымъ рыцарствомъ. Закоренылысь козакы оддаликъ, на Днипровому Нызу, за Порогамы, навидуючись тилько пидъ зымни холоды, до домивокъ. Тымъ часомъ постало скризь по руськихъ узгряныччяхъ право польске (jus polonicum), що не зналы его въ насъ перше, судячысь по старосвицьки правомъ руськимъ, громадськимъ. Почалы наши паны на вольныхъ займыщахъ лядуваты; почалы вымагаты податкивъ та видбуткивъ у козацькыхъ се́мей, а шукаючы въ короля ласкы и уряду, переверталысь, рады прыподобы, у латынство, накладалы зъ быскупамы та прелатамы, переймалы ляцьку мову, ляцьки звычаи, и ставалы чужымы ридному народови руському. Оттоди вже козакамъ годи було навкругы панивъ-лыцаривъ ку́пытысь; почалы воюваты за прыводомъ свого нызового отамання; менше та менше вкупи съ панами хлибъ илы и вийскову нужду взнавалы, а частищъ почалы на ихъ крывды ре́мствуваты. Лыцарювата жъ молодижъ панська давай тоди шукаты соби славы та чести въ коронному вийскови або по чужыхъ земляхъ, погорджуючы звычаямы козацькымы, запорозськымы, що перше подалы булы гарну чутку про се́бе шыроко, ажъ по за Выслою. Стала жъ черезъ те й козацька слава дорогою тилько промижъ людьмы ривнымы, промижъ негербованою Руссю. Паны влюбылы славу ыншу, що шырылась тилько мижъ сеймовымы товарышамы, а козацтво занедбо́вувалы.

Тымъ робомъ частына Руського люду, найбагатша, найпысьменища, почала тягты до Ляхвы, яко ляцьки выкоханци; а людность негербована, дрибнота и простота, тягла до козацького товарыства, и славу козацьку вважала своею руською славою. Перше мижъ украинською Руссю не вважалы и Ляха-заволоку чуженыцею, вбачалы въ ему того жъ лыцаря, того жъ козака, абы схотивъ укупи зъ нашымы козакуваты; а посли вже и щыраго

Русына, якъ перевернецця було въ латынство, взывалы Ляхомъ, не прекладаючы надъ ксёнза, що навчывъ его лядуваты. Взываючы своихъ перевертнивъ ляхамы, або найгиршъ—недоляшкамы, Руськый народъ протестувавъ тымъ самымъ передъ козацтвомъ, яко ридною сылою, свою обиду видъ людей, що продавалысь королеви за уряды та короливщыны. Король бо, зъ намовы рымськыхъ нунціивъ, не дававъ ни чести, ни пожывы тому, хто державсь руськои виры *). Не тильки шляхта руська, та й мищане по руськихъ городахъ тоди тилько урядовалы або въ лавыцяхъ по ратушахъ сыдилы, колы прыймалы латынство. Оце жъ, хто зоставався Русыномъ, той не мавъ звидкиля достатку свого прыбильшаты; а хто стару виру кыдавъ, той самымъ ренегатствомъ своимъ убывався у почести та въ велыки достатки. Болило серце въ Руського народу, що чужоземня сыла забирала въ его съ-посередъ громады найкращу шляхту, нейзаможнище мищанство до ыншого гурту, пидъ ынше право, пидъ ыншу мову, пидъ ынши звычаи, а въ тыхъ людей, що не ламалы предкивськои виры и звычаю, однималы и честь и вжытокъ. Тымъ-то панськый нунцій Торресъ, доносячы Рымови, року 1622, що дiецця въ Речи Посполытій, пропысавъ таку реляцію:

„Не можна того й словомъ змовыты, якъ прости Русыны ненавыдятъ Латынцивъ. Та ихъ ненавысть ажъ до того сягае, що, вздривши ксенза-латынця, плюють на землю зъ досады и огыды“ **).

Оттаки то булы обставыны ворогування козацького зъ Ляхамы, що почалось пидъ саме время навертання руського панства и мищанства въ латынство. Колы й перше ремствувалы козакы на попивъ, сыдючы на Нызу за Порогамы ***), то й надто важко дыхалы воны проты панивъ-перевертнивъ. Колы й перше слава козацька розлывалась по всiй Украини промыжъ Руссю, то

*) Читай: Relacye Nuncyuszów Apostolskich; напечатаны въ Парыжи, року 1864, т. II, стр. 76, 81, 104, 140 и 159.

**) Чытай тамъ же, стр. 155.

***) Знаемо зъ оповидання Папроцького про побутокъ Зборовского Самiйла мижъ Запорожцямы.

й надто засыяла вона тоди, якъ посталы нови Ляхы зъ руського ренегатства. Навпакы сему, руське панство, ставшы латынськымъ, ляцькымъ, та вбывшысь у почести та въ велыки достатки, зневажало руське козакування, не прекладало его надъ розбышацтво, „Ляхомъ вырубало“ по бенкетахъ та по сеймыкахъ, а славныхъ атаманивъ козацькыхъ узывано герштамы. Перевернулысь речи такъ: що кого руський народъ выспивувавъ у письняхъ та въ кобзарськыхъ думахъ, яко чесне воинство, тыхъ наши лядовныкы вкупи зъ Ляхамы проклыналы и въ своихъ панськыхъ гуторкахъ и въ своихъ пысанняхъ; а хто мижъ тiею Руссю, що накладала зъ Ляхамы, бувъ у ныхъ славенъ и хваленъ, яко смырытыль бунтивъ украинськыхъ, тыхъ мы вважалы за лютыхъ ворогивъ ридной матери Украины, и замисть велыкои славы, народни думы наши надавалы такымъ героямъ „розумъ жиноцькый“. Слава одного народу була неславою въ другого, а замисть еднання сылы проты спильного ворога, якъ було на початку козащыны, почалы одынъ одного руйнуваты. Ото жъ боролась Русь-Украина за свою волю пидъ козацькымъ прапоромъ, та й доборолась, мовлявъ, „до самого краю“. Допанувалася жъ и Польща надъ Руссю до злыднивъ.

Якъ уже зныкло и пропало все въ обоихъ народивъ, опричъ кривавыхъ спомынокъ, якъ зосталось Польщы, мовлялы наши селяне, „тилькы зъ рукавъ“,—схаменулысь тоди де-яки съ тыхъ Ляхивъ, що понаплоджувалысь одъ ренегативъ народу Руського (найбильшъ поеты), Бачать, що негараздъ робылы ихъ руськи пращуры, накладаючы зъ деспотамы панамы та ксензамы проты ридной братти,—и бажала бъ вороття та нема его! Воно то й є, колы хочете, та ба!.. Е вороття до ридного люду, обидраного, стуманилого, покаличеного, запроданого жыдови люду руського, да тяжкои воно вымага жертвы: треба було бъ нашымъ прыхыльныкамъ всю ту велыку славу, що нею пышалысь предкы-перевертни, знехтуваты, яко неславу; треба бъ вiйськови подвыгы проты „бунтовлывого хлопства Украинського“ огласыты розбышацтвомъ, изуицьку ляцьку просвиту назваты бузовирствомъ, а предкивське надбанне—ледачою крадижжю. Усю ляцьку пыху треба було бъ разомъ (а чы можна жъ то?) позбуты и ввiйты

въ убогу руську громаду простымъ громадянымомъ, остатнимъ зъ остатнихъ, непрóщенымъ волоцюгою по нечестывыхъ зáкуткахъ.

Не доказавъ такого дыва нихто съ тыхъ, що почувалы въ соби пóзывъ поетычнего малювáння старовыны украинськои, а черезъ те не обизвалось и руське серце на ихъ кобзарюванне. Ни той Мальчевськый, що гравырують его козакомъ зъ бандурою, ни Гощынськый, що спивавъ про славну Канивéщыну, ни Богданъ Залескый, прославытель нашыхъ степивъ та Запорозцивъ, не порушылы нашого серця тымъ двыгомъ солодкымъ и сумнымъ, якого дознае воно, проныкаючы до бандурнего старечого рокотання про давню козащыну, або до Тарасовыхъ писень про гирку долю ридного краю. Выдумалы Ляхы-поеты якусь ыншу Вкрáину, не ту, що до неи мы, якъ до вбогои матери, горнемось. Ляцька то Украина, а не руська. Не маты вона намъ, а хыба мачуха. Обертае бо ляцько-украинська муза до насъ панське облычче зъ недбалоетю, а тымъ часомъ пестыть спанихъ та поксенженыхъ дитокъ, пестыть у нашому кубли гордовныкивъ нашыхъ, прославляючы неправе ихъ пануванне надъ нымы.

Хто хоче промовляты до нашого серця, выспивуючы наши степы та могылы, нехай той вывчыцця поетычнои мовы не въ тыхъ, що коренылись промижъ насъ нахабою, а въ того народу, що, бидуючы у своихъ убогыхъ домивкахъ та по Дыкыхъ Пóляхъ, гартувавъ свое серце до боротьбы зъ нашыйныкамы. Вывчыцця жъ у народу мовы тíлько той, що не знатыме соби ыншои славы, ыншои доли, опричъ народнеи. Нехай спивцеви нашыхъ степивъ та могылъ однаково зъ народомъ буде сумно й весéло; нехай у его буде одна честь и одынъ соромъ зъ народомъ; тоди зъиднае винъ соби понуре серце украинське.

Все жъ намъ, Украинцямъ, не честь була бъ, не подóба— погорджуваты пробами бандурнихъ струнъ, що часомъ появляе полська хочъ бы й черезъ Малчевського, черезъ Гощынського, черезъ Богдана Залеского. До того бо пóхопу нудыть ихъ не що ынше, якъ руська ихъ дума, зачарована въ ляцькому тили, заклята въ предкивськи часы, запечатана печатымы ворожого намъ духа до якогось часу. Мовъ зъ летаргычнымъ сномъ, борецця вона зъ лядуваннемъ, що до кожного поетычнего ихъ помыслу

чипляецця нечыстымъ морокомъ. Мовъ у тій повирци народній про вовкулаку, истота людська, перекынута лыхымы чарамы у нелюдську, сылкуецця до людей прыхылытысь, та й не знаходыть соби у ныхъ почуття; такъ и тутъ: злядованый духъ украинськои поезіи миряецця вызваты зъ нашого серця братній одклыкъ своему сумови чы восторгови, а серце наше того духу жахаецця.

Справди, почытуючы ляцьки поемы про нашу матиръ-Украину, хочъ и багацько знаходымъ тамъ анты-народнего духу надъ уподобамы поезыи, та ынколы повине въ ныхъ и щырою правдою украинською. Не до-останку жъ бо перероднлась руська душа въ тыхъ людяхъ, що выкохалысь посередъ ворожои намъ громады. Предкы ихъ, катуючы козакивъ, крычалы съ княземъ Еремою: „мучте ихъ такъ, щобъ дошкулыты!“ Предкы ихъ, государныкы, славословылы деспотычню панську сылу, фанатызовану по рымськи, и взывалы козацтво безголовою звирюкою; а ихъ, отвереженыхъ зъ государнего чаду ляцького, тягне щосы до козацькыхъ могылъ, до могылъ, осміяныхъ свого часу такымы мудрагелямы, якъ знаный ксензъ Окольскый, и прыслухаюцця воны, чы не стогне съ-пидъ степовои травы безыменне рыцарство, що, мовлявъ, спыть на звялыхъ винкахъ своеи старои славы. Шо жъ се имъ сталось?... Се воны вертаюцця манивцямы до сплюндрованои домивкы съ того полону, куды ихъ заполонено изуицькымъ пидступомъ. Вертаюцця, та заслиплени довгымъ лядуваннемъ очи не втраплять манивцемъ по-козацьки. Стуманившы видъ лукавои просвиты, гукають воны, чы не обизвуцця до ныхъ забути родычи на козацькій Украини. Темно, мовлявъ, глухо, пусто на тій Украини; а воно ни! Е свитъ помижъ занедбаными гробовыщамы кривавои воли народнеи, тильки не у кожного роспалась на óчахъ лýда, щобъ озыркатысь. И не все глухло, не всюды забезлюднило по нашыхъ предкивськыхъ займыщахъ, да треба ыншого серця до розмовы съ потомкамы ляцькыхъ недóбыткивъ.

Не зневажемо жъ того даремного сылкування. Нехай чыста козацька душа зглянецця на бидолашню залядовану руську душу, що клыче ій ныбы кризь тяжкый сонъ до згоды. Розгорнувшы

поемы и думы украинськи, що появила нашого часу ляцька муза, вышукаймо въ ныхъ по зернятку наше рідне добро, позатоплюване въ лядчыну. И въ Мальчевського и въ нышыхъ праправнукивъ руського спивучого рыцарства дочуемось не разъ голосу нашои ридноі бандуры, догледымось не одніеі праведноі вподобы украинськоі. Спивалы воны своихъ писень про нашу Украину середъ громады, що позыра на козацьку исторыю гордуючы, а несытымъ панованнямъ надъ козакамы пышаючысь; тымъ повдыхалы воны въ себе панського, анты-руського духа. Колыбъ же довелось имъ промовляты про давню славу до потомкивъ тыхъ людей, що лягалы купамы, вытыраючы зъ Украини драпижне панство,—ыншымъ бы духомъ дыхалы ихъ спивы. Нехай же збагне хто добрымъ розумомъ, якъ выдобуты поетычню правду зъ того попсованого лядчыною кобзарського спиву, що нымъ смакуе тилько нешановлыве до нашого народу серце; нехай перелле ляцьку мову на таку, щобъ до вподобы була розумови и серцеви народнему. Не перекладу зъ однін мовы на другу бажаемо, а переспиву съ чужого по нашому. Де въ тому чужому постережешь любу нашій руській души украинській мотыву, що надъестественнымъ робомъ якымсь перебула изуицьки школы, нашепты рымськои политыкы, гордовлыве панське господарюванне на Вкраини, и озвалась до насъ изъ поетычнеі глыбыны душевноі, мовъ струна до струны у двохъ бандурахъ, озвалась тымъ самымъ ладомъ, що й кобзарська дума козача,—додай, дотепный, своего почуття народнеі правды украинськоі и вызволь ту мотыву изъ хвалшовытого ляцького розумования: Оце буде переспивъ поемы або думы ляцькои понашому. Дило важке и заблудлыве. Зибъецця не гараздъ удотепленый спивець изъ свого прямування, и—дывысь—повыне по его спиву не той витеръ, що мовлявъ „изъ Нызу Днипра віе-повиває". Та дарма! не зашкодыть винъ смакови народнему, бо не прыйме наша душа того, що ій чуже и завадлыве. Ще жъ до того—на сторожи правды поетычнеі украинськоі стоить здорова крытыка ридна, що въ свого тилько народу, у потомкивъ козацького рыцарства праведного, пытаецця дорогы лытературнеі. Маемо думы и писни народни: спасенна то скарбовня слова, помыслу почуття украинського, щыро-руського.

Взоры захованои тамъ поезыи до вику вичнего правытымуть нашого духа, куды бъ его ни похылено; до вику вичнего отверетуватымуть нашу музу, якымы бъ чарамы ій ни чаровано. Се наша поетычна библія; се предкивськый завитъ прямування народнего середъ чужоземнего натовпу на Вкраини и на всій Руси украинськый. Мавшы ін въ себе що-дня передъ очыма и духа нашого нею сытячы, переможемо польщыну, що квапыцця вселытысь у нашу громаду, яко душа въ тило.

Тымъ же то, освятывшы помыслы свои предкивськымъ словомъ, осіявшы серце свитомъ правды поетычнеи, що рыне до невычерпу съ того джерела виковичнего, не біймося бристы черезъ тёмряву чужоземнеи думкы, що стрычае кожного украинця на самому порози жызни и що́-дня лудыть его лудамы, манить оманамы. Выросте наша словесность руська украинська середъ чужоземнеи луды, оманы, зневагы, якъ вырисъ праведный духъ козацькый середъ тисноты та неволи, и що забрано сусидьмы зъ нашого духовного надбання, все поверне вона соби чыстымъ, ожывотворенымъ на викы. Нема жъ бо правды, то нема й сылы у тыхъ посягахъ на наше слово, що квапляцця заглушыты его сусиде, выспивуючы нашу старовыну своею мовою Дбають воны не про насъ: збагачають бо нашымъ духомъ свого ляцького. Люблять воны не насъ: выхваляють бо наши степы та могылы, яко свое надбанне. Духъ нашъ тымъ и вырисъ у гору, що опырався ворожому духови; степы наши тымъ и вславылысь, що мы ихъ засіялы кривавымъ зерномъ народнеи воли. Отъ же не тыхъ славлять ляхы-украинолюбци, що былысь не доймаючы чужоземцеви виры, а тыхъ, що пиддавалы ему заморочену браттю. Про народне наше завзятте въ оборони воли вмовчують правнукы хыжыхъ пращуривъ, або жъ узывають его бунтомъ безголовымъ и гайдамацтвомъ темнымъ. Оце жъ ихъ поетычня правда у малюванни старовыны украинськои! Не пидійма така правда народнего духа, а заступа останній свитъ нашій темноты. Тилько нихто зъ нашихъ щырыхъ та праведныхъ не прыслухаецця до чужого спиву. Мовъ бы витромъ мымо дерева гуде ляцьке спиванне по Вкранни. Хто бъ уподобавъ чужоземню поезыю, яко свою народню правду, той бы вже бувъ чуженыця мижъ земля-

камы. Нехай бы сталась намъ духовнымъ жыттемъ ляцька словесность, ляцька поезыя, ляцька правда,—посталы бъ тоди на Вкраини сами Ляхы замисть насъ, Руси. Ото жъ пбсягъ на наше слово, на нашу поезію, на нашу народню правду у сусидній словесности прямує не до чого ыншого. Де постане ляцька жызнь, тамъ насъ постыгне смерть. Жыты бо й процвитаты на руській земли зможе Ляхъ тилько тамъ, де мы станемось перегноемъ для его кореня. История те свидчыть. Найбагатша, найдуща, найрозумнища була та половына Речы-Посполытои польскои, де Ляхва пожерла рущыну; да й теперъ має вона найбильшу сылу тамъ, де, занепадаючы, нивечачысь, пропадаючы для своеи будущыны, мы сытымо.... громаду перероблennымъ помацьки своимъ розумомъ, оберненымъ на ляцькый ужытокъ своимъ достаткомъ.

Отъ же бажалы бъ ляцьки Богданы, щобъ мы взналы ихъ спивы за свои ридни, и багацько понапысувалы воны про нашъ край хвалебного,—тилько вси якъ одынъ мыналы славою ты часы, бои, прыгоды и тыхъ людей, которыхъ оспивалы, якъ свитомъ сонця осыялы, наши писни и думы народни. Не про що и дбають, якъ про те, щобъ мы зреклысь руськои украинськои правды, а ляцьку крывду звелычалы правдою. Шкода заходу! Жывый жыве гадає, а воны его намовляють умерты. Думай по нашому, Русыне,—все одно, що: вмры, Русыне, а мы жытымемъ. Ой, ой, панове! ни!... У насъ такымъ робомъ зъ роду вику не ходжено. Мы не говорымо: „посунься, ляше, бо намъ у нашій домивци часомъ ниде буває систы“. Нехай усяка нація жыве и цвите своимы сыламы. Радиты намъ усякому жыттю й цвиту безъ нашои шкоды, абы кожне жыло й брало сылу зъ свого, не съ чужого грунту. Звемо Ляхивъ своимы ворогамы, бо не булы бъ воны й Ляхы на руському грунти, колы бъ не вороговалы нашій воли народній; а про те, нема въ насъ до ныхъ ыншого ворогування, опричъ: „Ляше, Ляше, визьмы своє, верны наше!“ жывы собы, якъ знаешъ, та й намъ не перебывай жыты по нашій уподоби.

Тымъ же то безъ погорды и зневагы позираемо на сусидню словесну ныву: нехай засиваецця густо, абы не нашою пашнею. Колы пожычено въ насъ нашого врожаю, або узято ныпкомъ, або нахабою зъ нашыхъ рукъ выкручено,—нехай Господь спорыть и ошуканцямъ и злодіякамъ и самымъ харцызякамъ на все добре, безъ нашого гриха. Наша ныва родюча,—абы намъ не перебывано ратайствуваты. Хто жъ ім засива намъ бодякамы на пакисть,—мы бодякы выкоренемо. А що ляцьки поеты пидыгруюцця пидъ нашу поезыю народню, то не для насъ ихъ кобзарюванне. Маємо голоснищу, вымовнищу, серцеви нашому любищу кобзу, нижъ та позычына въ нашихъ предкивъ за Порогамы та перестроена на ыншый ладъ. Ще й надто: визьмемо ім въ рукы яко предкивщину, почепымо золоти струны та й наладымо ихъ по своему, не по панськи,—по вкраинськи, не по ляцьки,—по щыро-руськи, не по чужоземськи.

Оце жъ одынъ такый обибрався. Прочытавшы волынську думу пана Олызаровського, переспивавъ ім съ польскои мовы по нашому. Чы таке жъ було въ его миркуванне, якъ оце въ насъ, чы може й ынше, не знаємо; самого бо кобзаря въ вичи не бачылы й не роспытувалы. Прыривнявшы жъ спивъ до спиву, прекладаємо руський надъ ляцькый. Козацьке бо слово промовыть выразнище про нашу бувальщыну, нижъ яке бъ ни було ынше. Нехай будуть суддямы ти щыри та праведни, що чують предкивську кровъ у забутыхъ, позорюванныхъ, на бурты порозкопуваныхъ козацькыхъ могылахъ. Нехай скажуть, чы справди се по нашому ляцьку думу переспивано.

Про естетычню вагу сего твору вмовчымо. Може й не все въ ему гараздъ. За взиръ его наши не визьмуть, мавшы передъ очыма ынши взоры поезыи украинськои. Де-що въ ему не доспивано; ынде миру перебрано, а ынды й самому ладу вшкоджено. За все, про все не часъ намъ рахуваты. А що знайдецця тутъ пышна краса слова и жыве малюванне давнеи Украины волынськои, се добре знаемо, та й зъ новымъ гостынцемъ усю вкраинську Русь поздоровляемо.

Нигилистъ.

Стр. 307, ст. 2.

О вѣрности бояръ въ опальныхъ волосахъ.

Въ старину, когда царь подвергалъ боярина опалѣ, бояринъ не стригъ волосъ до полученія помилованія.

Коментарий до „Слави“.

Стр. 314—318. Послѣсловіе.

И онуки те забудуть,
що дідамъ роскаже.

Дивуються було не по малу письменні наші люде, чого так швидко позабувано козацькі думи на Вкраіні: Минуло тількі 44 роки по зруйнуванню Січи, а вже князь Цертелев (1819) зібрав тількі з десяток кобзарськихъ дум. Після Цертелева зібрано іх вельми мало, а тепер уже не чути по Вкраіні ні одноі не списаноі. Се того, що й саме зруйнованне Січі було всімъ станам нашого товариства діломъ байдужнім. Нехай читае охочий у „Записках о Южной Руси“, як невважливо старики, що бачили своіми очима запорозців, промовляли до мене про січовиків. Не то що темні онучята позабували славу козацьку, и самі письменники, видаючи старосвітські думи, не розуміли вже іхъ тексту. М. Максимович печатав (1834): *попи* в ладівницях замісь *пани* в ладівницях, думаючи, що *ладівниця* мае своім коренем *ладан*. М. Лисенко в „Збірнику Украінських пісень“ (1868) замісь: „Ой Богдане, Богдане, запорозький гетьмане“, печатае з мужичого співу: „Ох и ти, Лимане, ти, Лимане, та запорозький отамане“; а В. Антонович и М. Драгоманов, заходившись коло вияснювання „Историческихъ Пѣсень Малорусскаго Народа“, печатают Лях *Бутурлак* у році 1874 без коментарня, такъ само, як П. Лукашевич печатав у 1835 року, не знаючи, що клюшниками галерськими були *потурлаки*, ті що потурчились, як и сей, „сотник переяславський, недовірок християнський“.

Ні! з порядкомъ господарнім
бились гольтяпаки.

Историю Украіни підправлено до смаку того либеральства, що шукае доблести громадськоі не там, де люде працюють коло порядного збирання достатків, а там, де останню одежу з плечей проциндрюють. Засліплені видуманими літописями Грабянок, Величків, Коніских, або перевертнів латинськоі шляхти, украінські историки игнорують „Літопись Самовидця“, котра малюе козацтво таким, яке воно було. Уже під роком 1648 Самовидець пише: „И на тот час туга великая людям всякого стану значнымъ була и наруганія отъ посполитыхъ людей, а найбільше отъ гультайства, то есть отъ броварниковъ, винниковъ, могильниковъ, будниковъ, наймитовъ, пастуховъ, же любо якій человѣкъ значный и не хотѣлъ привязоватися до того козацкого войска, тилько мусѣлъ задля позбытя того насмѣвиска и нестерпимыхъ бѣдъ въ побояхъ и кормахъ незвычайныхъ, и тіи мусѣли у войско приставати до того козацтва“.

Та з Татарином дружили
з Турчиномъ еднались.

Спершу козаки були тількі в татар. Озівські козаки перевернулись на Донськихъ, приймаючи до себе розбишак звідусюди. Город Черкаси був певно колоніею черкаською. З донцями черкаси були свояки, а запорозьці—побратими. Черкасы були вірою християне, та безбожні пирати на Чорному морі за Длугоша, которий не дожив до козацтва славянського. Про козацьку віру здавня писали, що вона турецька, и не зовсімъ дармо. Між козаками було доволі татар и турок повсячаси. Тим вони и бились и дружили з татарами такъ само, як з ляхами, як з москалями, як з волохами. Запорозці воювали вкупі зъ кримцями, що бунтувались проти турецького султана, ще до Сулими й Павлюка. Після Павлюківщини багацько козаків поховалось од шляхти між ордою. Дружба з нею Хмельницького Богдана „на спустошенне християнства“, як мовляв Самовидець, знана всім добре. Син ёго зъ ченців зробивсь потурнаком. Петро Дорошенко був гетьманом турецьким. Запорозці од царя Петра втикали під Турка, а гетьман іх Орликъ принявъ закон Магометів, женився на туркені и мав з нею дітей. Заправляла низовцями здавня така польска шляхта, що робилась банитами. Банитів було повсячаси багацько між потурнаками, а в війську Хмельницького налічено іх до шести тисячь. Оці ж то люде були страшні панам и яко турецькі ватажки, и яко отамани козацькі. Отечества не було ім ні в Польщі, ні в

Московщини, ні в Київщині: всі традиції були в них порвани. Козаки також рвали давні традиції, цурались ба й рідної семьі, письменства не любили; ніяких не вели хронік, навіть кошового отамана вибирали тількі з таких, що не знали ні читати, ні писати.

Утікали туди слуги,
що в панів прокрались.

Панські слуги-шляхтичі (бо пани мужиків до послуги собі не брали) раз-пораз утікали за Пороги. Втративши честь між своїм шляхетним товариством, ім ніде було дітись, як ити в комишники; а як часто обкрадали вони панів, про се свідчять акти киевської комисії.

и, влизнувши з рук у ката,
гетьманами звались.

Павлюкъ піймавсь укупі з Сулимою, которого не помилувано, хоч він перед смертю прийняв и латинство. Павлюка Хома Замойський випрохав у короля, як уже він був у катівських руках. Се діялось у грудні 1635 року, а в 1636-му Павлюкъ озвавсь уже гетьманомъ голоти, котра хотіла тількі козакувати, нічого не роблячи. Коли не затягавъ її нихто чи в Волощину, чи в Московщину, чи в Турещину, вона шарпала дома що запопала, не минаючи й тих сіл чи входив, що були поприписувані до руських церков и манастирів.

а зідравши шкуру, мясом
з Турчином ділились...

Хоч и звали козаки панів душманами своіми, а проте страшні були людям самі, як жовніра або татарва. Про Наливайка знаемо, як він пустошив мужицькі дворі всюди, де проходив. Которі мужики не давали ёму стації, тим різав носи и вуші. Тарас, которого псевдо-Копісьний зве Трясилом, терроризував мужиків по Київщині, щоб обороняли віру від Конецьпольского, который віри не займав и которому руські ченці Пу-

стинського монастиря жалілись на козаків. Павлюкъ мав звичай розсилати комишину по мужиках, щоб вистачали всёго на його військо, що звелять козаки. Як побачить було мужик під хатою комишину, мусить уволити всю волю козацьку. Гостряниця чи Острянин займав цілі села и гнав поперед себе в московські пустини на нові козацькі осади. Террор Хмельницького був страшенний. Як нічим було заплатити орді за підмогу, платив селянами. Брали татаре тількі молодіж, дівчат и дітвору. Се все й шло на турецькі базари, точнісінько як живе мясиво. З того ж то часу пійшла народня пісня:

Та бодай Хмеля Хмельницького
Перва кудя не минула,
Що велів брати дівки й паробки
И молоді молодиці....

Якъ зігнали козаки після Палііівщини ввесь народъ з правого берега Дніпра в Гетьманщину, тоді Чигиринщина, Черкащина, Білоцерківщина и т. д. залягли пустинею, по котрій білілили тількі людськи кістяки, як се прописав нам Самійло Величко після огляду правобочнёі Украіни своіми очима. Козаки пишались такими подвигами. Малёванний запорожець вихваляється ними так:

Лучалось міні на степу варити пиво;
пив Турчин, пив Татарин, пив и Лях на диво;
багато и тепер лежить по степу з похмілля
мертвих голів и кісток від того весілля.

Степом зве козак ту землю, що була густо осаджена до Хмельницького. Чиі ж се там голови й кістки „лежали з похмілля“? Не одних турків, татар та ляхів (шляхти, сільскіх господарів), а найбільш тих, про котрих Самовидець мовляв, що вони „во всем жили обфито въ збожахъ, въ пасѣках“, людей посполитих, селян, мужиків, котрих козаки и підпоіли, и піддурили, и залякали, а коли ні, то татарві живцем пооддавали. Се було те

саме пиво, що до ёго заохочував „голоту“ Хмельницькій„—Починайте, мовляв, варити з ляхами пиво: лядській солод, козацька вода, лядськи дрова, козацьки труда“. Автор кобзарськоі думи, якъ бачимо з іі характеру и складу, був таки мислитель, якого могла виробити за нашого часу хиба паризька комуна, и такий поет, котрий прийшовся б як раз по душі московським нигилистам. История козацьтва буде не що инше, як история пьяноі демагогиі и безощаднёі руіни.

Прокляла свое козацтво
Украіна мати.

Хоч Мазепу звелів проклясти царь Петро, та й народня муза додала до ёго клятьби свое слово:

Та вже ж твоя, псе Мазепо,
и душа проклята.

Якъ допитуюсь було я в стариків: що то за гайдамащина була? вони міні частенько було одвітуют: „Проклята була! Як попъеться, то ёму не кажи ні злого, ні доброго, — така собача юха“! Хиба ж сі слова не те саме, що сказано в пісні про „пса Мазепу“? А як послухати нашихъ историків, дак се були народні визволителі. Прислухаймось тількі, як Залізняк привітавъ хлопятъ, въіздячи въ Черкаси: „Здорові, сучаки“! Прислухаймось, що казали коліі людям, котрі на них изза ліси дивились: „У хату, мурею, ато запалю“! Такі зістались про них спóминки в живыхъ людей. А гірш усяких споминокъ—всенародне забутте козаків з іх гетьманами й их славою. Проклятте забуття козаки заслужили. Тількі школярьский недóмисел силкувавсь у нас вернути з того світу крівавого вампира—козащину и поставити его навіть оборонцею віри и церкви, та світло историчнёі критики не попустиле дикій химері закоренитись між письменною темнотою:

Собственноручныя приписки П. А. Кулиша поперекъ послѣдней страницы карандашемъ:

Посилаю на почту по два рекомендованныхъ листи з Волочиска. Кели що е од Васъ, відпишу.

1876, липця 10.

Чи не можна б хоч деяки слова позначити акцентами, як у мене: бо не однаково іх читають, а й надто в прозі; акцентами ж ми найбільш різнимóсь од Москви.

Розмова козацька и панська на тому світі.

1.—Стр. 328, ст. 24 и 25.

Белькотáли ми порúмські
краще Цицерóна.

Раемо, прочитáти про нікчéмність и мáрність ізуітськоі науки в І-му томі исторіи культури Отто Генне-Ам-Рина (Culturgeschichte der neuern Zeit von Otto Henne-Am-Rhyn. Leipzig, 1870—1872). А покі що випишемо тут з неі хоч трошки:

Die Muttersprachen sind an den jesuitischen Anstalten ströng vergönt und mit Strafen bedroht.... Die alten Klassiker dienen einzig und allein zur Bildung des Stils ohne Rücksicht auf den Geist derselben, daher auch Liiero als das hôhste Ideal dieser Schulen verehrt wird... (Seite 287).

2.—Стр. 328, ст. 28 и 29.

Не схотіли іх лицáрством
прáвим поробúти.

Нехáй читатель згадае про петркóвський сейм 1532 року, де міркувáли спорýдити за Порогами рúцарську школу, а украінські пустúні пороздавáти малúми займищами дрібній шляхті. (Ист. Возсоед. Руси, I, Спб. 1877, 47 passim).

Бесіда Старóго Рóзума з Недóмысломъ.

1.—Стр. 330, ст. 13.

Нехай та ніч во вік неплідна буде,

То есть, чтобы въ эту ночь никто уже не зачался.

2.—Стр. 330, ст. 14 и 15.

Да проклянýть ії—що проклинáють.
Шкодливі дні и пóмерки навóдять!

На востокѣ существуетъ вѣрованіе, что проклинатели несчастныхъ дней могутъ вызвать изъ моря дракона, который проглотитъ солнце, и оттого по всей землѣ сдѣлается среди дня темнота—нóмерки.

3.—Стр. 331, ст. 13.

Там грішники перестаю́ть буя́ти,

На Востокѣ, какъ въ Украинѣ до сихъ поръ, воображали въ древности, что души усопшихъ на томъ свѣтѣ продолжаютъ еще прежнія свои отношенія, существовавшія по сю сторону могилы.

4.—Стр. 331, ст. 20 и 21.

Недóмиселъ.

Читатель въ слѣдующемъ монологѣ найдетъ благочестивыя сентенціи, свойственныя людямъ, которые умны чужимъ умомъ.

5.—Стр. 332, ст. 18.

и слýхав я, як мúмрило щось тúхо.

Недóмиселъ обращается къ вымышленному общенію своему съ незримымъ міромъ, чтобы подѣйствовать на Старóго Рóзума.

6.—Стр. 333, ст. 13.

Порвáлáсь би верівка в іхъ намéті,

Въ восточной поэзіи, наметъ—тѣло, а веревка, которою держится наметъ—душа. Смерть перерѣзываетъ веревку и тѣло падаетъ.

7.—Стр. 333, ст. 16.

котóрому з святúхъ жалíтись бýдешъ?

Т. е. ангеловъ, которые въ отдаленныя библейскія времена были единственными святыми Божіими.

8.—Стр. 333, ст. 22.

за ворітьмú іх бúто без защúти.

Въ восточныхъ городахъ за воротами чинится судъ и расправа: это—рынокъ, судилище, общественное мѣсто.

9.—Стр, 336, ст. 1.

хибá рикá онáгра серéдъ пáши?

Онагра—иначе куланъ, дикій оселъ.

10.—Стр. 337, ст. 26.

вернíтеся, я прáвду возглагóлю.

Надобно предполагать, что здѣсь слушатели уходятъ отъ Старóго Рóзума, не раздѣляя съ нимъ его мнѣній.

11.—Стр. 338, ст. 16.

Ой спогадáй, що жизнь моя—як вíтеръ!

Обращеніе къ Богу.

12.—Стр. 342, ст. 11.

Создáвъ він Візъ, Волссожáр и Квóчку,

Украинскія народныя названія созвѣздій.

13.—Стр. 343, ст. 7.

Я був би прав, колúб мій рíт затя́вся;

Онъ хочетъ сказать, что всякое возраженіе противъ Бога—неправда. Это восточная гипербола.

14.—Стр. 343, ст. 14.

Ні, ему сміх из прóби неповúнних!

Невозможно постигнуть законовъ правосудія Божія, и разумъ человѣческій приходитъ отъ того въ отчаяніе. Библія досадованіемъ праведника показываетъ, какъ неисповѣдимы судьбы Божіи.

15.—Стр. 344, ст. 16.

бо в серці я не той, якúм здаюся.

Совѣсть Старóго Рóзума чиста. Это Госпóдь допустилъ неразумію запугать его.

16.—Стр. 346, ст. 15.

Недóмисель

По первоначальному плану діалога, Старый Рóзумъ долженствовалъ бы имѣть двухъ оппонентовъ, но нищунъ исправлялъ должность обоихъ за неимѣніемъ товарища, и самое заглавіе пьесы приспособлено Якимомъ къ этому обстоятельству.

17.—Стр. 348, ст. 17.

дармá що ім правúця стáло Бóгом

Т. е., что они уповаютъ на одну свою силу. Dextra mihi deus (Aeneida, X, 743).

18.—Стр. 348, ст. 18,

Спитáй скотá—и він тебé наýчить,

Старúй Рóзумъ опять беретъ мысль, которую высказалъ въ началѣ, и доказываетъ, что его оппонентъ не сказалъ ничего удивительнаго или очень умнаго.

19.—Стр. 349, ст. 4.

совіт благúй у рóзум він дарýе.

Длиннымъ монологомъ о Богѣ Старый Рóзумъ хочетъ показать, что не нуждается въ наставленіяхъ Недóмысла.

20.—Стр. 349, ст. 20.

Підпéрези розвя́зуе потýжним.

У восточныхъ народовъ, поясъ означаетъ силу въ бою. Широкая одежда держится поясомъ; распоясать кого въ бою—все равно, что обезсилить.

21.—Стр. 351, ст. 6.

держý в руці мою́ убóгу дýшу,

Это—восточная пословица. Смыслъ ея таковъ: хоть и умру за мое слово, а говорить буду.

22.—Стр. 351, ст. 10.

що грішнику не дáно бáчить Бóга.

Старый Рóзумъ колеблется между двухъ мыслей: то представляется ему неминуемая смерть, когда онъ вызоветъ Бога къ отвѣту: ибо, по мнѣнію восточныхъ народовъ, кто увидитъ Бога, тотъ живъ не останется; то успокаиваетъ себя тѣмъ, что Богъ не удостоитъ его своего лицезрѣнія.

23.—Стр. 351, ст. 22.

Тоді питáй, відкáзувати бýду,
або міні на дóпитки відкажý.

Далѣе идетъ какъ бы судебное разбирательство человѣческаго разума съ его Творцемъ. Олицетворенный разумъ за свое дерзновеніе готовъ даже погибнуть: такъ его томитъ жажда божественнаго откровенія.

24.—Стр. 351, ст. 25.

Чогó лицé від мéне одвертáеш—

Самоувѣренность ослѣпляетъ человѣческій разумъ до того, что ему представляется, будто Господь уклоняется отъ отвѣта, не находя опровержений противъ праведника.

25.—Стр. 352, ст. 4.

викóпуеш гріхи моі з колúски?

Здѣсь самомнѣніе праведника.

26.—Стр. 353, ст. 13.

Та нi, хто вмер, не вéрнеться між лю́де!

Разумъ человѣческій колеблется здѣсь между двухъ мыслей: что поражаетъ его фактъ, что человѣкъ не воскресаетъ: ибо дѣйствіе происходитъ задолго до Рождества Христова; то успокаиваетъ его размышленіе о всемогуществѣ Божіемъ. Тутъ олицетворенный разумъ сравниваетъ себя въ замогильномъ мірѣ съ воиномъ, который отбываетъ стражу, поджидая смѣны своей.

27.—Стр. 353, ст. 18.

Колúж бо нi! мене ти назирáеш,

Припоминая, что Богъ караетъ до седьмого колѣна, разумъ человѣческій снова впадаетъ въ уныніе, и въ такомъ положеніи измышляетъ, на муку себѣ, то, что Богу не свойственно.

28.—Стр. 354, ст. 17.

хибá постáв ти пéрше висóкости?

Т. е. Премудрости Божіей, которая, по Библіи, родилась прежде всѣхъ тварей. См. Притчи, VIII, 25.

29.—Стр. 255, ст. 5.

Госпóдь своíм святúм не довíряе,

Т. е. ангеламъ.

30.—Стр. 355, ст. 6.

и небесá не чúстi перед Бóгом.

Т. е. всѣ чистые духи, живущіе на небесахъ.

31.—Стр. 357, ст. 9.

Знемíгся я, на сúлах упадáю

Далѣе—опять обращеніе къ Богу.

32.—Стр. 357, ст. 14.

Женé менé гнів Бóжий, розривáе,

Спутавшійся въ своихъ предположеніяхъ разумъ человѣческій смѣшиваетъ здѣсь страшный гнѣвъ Господень съ напастью недруговъ или лицемѣрныхъ друзей.

33.—Стр, 358, ст. 15.

Нехáй менé з собóю сам розсудить,

Вознегодовавъ на лицемѣріе друзей своихъ, олицетворенный разумъ человѣческій, въ бѣдственномъ своемъ положеніи, обращается къ Богу и проситъ его быть судьею, нужды нѣтъ, что тутъ же представляетъ его своимъ преслѣдователемъ.

34.—Стр. 358, ст. 25.

бо нікому руки моеі вдáрить.

Ударомъ по рукѣ давали въ древности знать, что ручаются за того, кого ударили.

35.—Стр. 359, ст. 13.

Вернíтеся, стривáйте, не втікáйте.

Друзья олицетвореннаго разума, лукавя по самой природѣ своей, хотѣли уже удалиться отъ него, въ негодованіи за то, что онъ считаетъ ихъ умъ неразумiемъ.

36.—Стр. 359, ст. 18.

ваш день такúй, як темрява нічнáя.

Развитіе той же мысли. Самая глубина несчастья не понятна для нихъ, по недостатку любви, безъ которой умъ—не свѣтъ, а тьма.

37.—Стр. 360, ст. 24.

и погризе́ ёму суста́ви й жи́ли.

У семитскихъ народовъ болѣзни—дочери смерти, самая страшная болѣзнь у нихъ—первенецъ смерти.

38.—Стр. 362, ст. 27.

заста́вся я из яслами зубни́ми.

Восточная пословица, выражающая крайнюю нищету.

39.—Стр. 363, ст. 9.

та дух мого́ ума́ мене́ наста́вив.

Древніе евреи думали, что разумъ живетъ отдѣльно отъ человѣка, и что, чрезъ его посредство, духъ Божій даетъ человѣку разумѣніе тайнъ своихъ.

40.—Стр. 367, ст. 22.

у злю́щого в наме́ті ёго світло,

Олицетворенный разумъ беретъ тѣ самыя слова, которыя его лицемѣрные друзья употребляли, стращая его гнѣвомъ Божіимъ на нечестивыхъ.

41.—Стр. 367, ст. 19.

Спита́либ ви в тих, що шляхи́ верстаю́ть;

Въ древнія времена, люди, ходившіе съ караванами, считались самыми свѣдущими въ наукѣ народнаго права, потому что, зная, какъ поступаютъ судьи въ различныхъ случаяхъ у другихъ народовъ, могли всесторонне обсудить каждое спорное дѣло.

42.—Стр. 368, ст. 2.

и згóрда він из каміню говóрить.

Статуя, которую ставили въ древности, по примѣру египтянъ, въ видѣ памятника, одухотворяется здѣсь и представляется произносящею собственную эпитафію.

43.—Стр. 368, ст. 3.

Легка́ ёму́ земля́ серéд долини;

Во времена о́ны былъ обычай хоронить мертвыхъ въ долинахъ за городомъ. Города, ради неприступности, обыкновенно строили на высотахъ.

44.—Стр. 368, ст. 5.

и бе́з ліку попере́дили зло́го.

Здѣсь надо разумѣть, что, видя богатство и славу нечестиваго, люди пойдутъ по его слѣдамъ цѣлыми толпами, и что нѣтъ счета тѣмъ, которые прошли уже въ жизни его путемъ и упредили его своимъ нечестивымъ существованіемъ.

45.—Стр. 368, ст. 22.

хто був страшни́й, той панува́в безпе́чно.

Этотъ упрекъ относится къ небрежному исправленію должности судьи, которая обыкновенно составляла принадлежность богатыхъ людей.

46.—Стр. 369, ст. 12.

и ко́рінь іх вода́ повирива́ла.

Воспоминаніе о всемірномъ потопѣ.

47.—Стр. 371, ст. 9.

Бо зна́е він мою́ безви́нну со́вість:

Въ припадкѣ помѣшательства, олицетворенный разумъ человѣческій думаетъ, что Богъ скрывается отъ него, зная, что праведникъ страдаетъ безъ всякой вины.

48.—Стр. 372, ст. 1.

Загла́джують безбо́жники гряниці,

Тогдашніе убогіе люди не находили суда на богатыхъ, которые уничтожали межевые знаки посредствомъ засыпки землею межи или перенесенія граничныхъ камней на другое мѣсто.

49.—Стр. 372, ст. 15.

до ка́меня притулю́ються тілом.

Чтобы закрыть отъ непогоды хоть часть своего тѣла.

50.—Стр. 372, ст. 25.

Ще е й такі, що ненави́дять світло,

Говорится о злодѣяхъ, совершающихъ свои преступленія подъ кровомъ ночнаго мрака.

51.—Стр. 373, ст. 14.

не знатимуть доро́ги садово́і.

Т. е. никогда не достигнутъ того, чтобы отъ степнаго скитанья перейти къ жизни культурной.

52.—Стр. 373, ст. 21.

бо на́падомъ бездітню пожирають

Самая беззащитная вдова была та, которая не имѣла дѣтей.

53. Стр. 374, ст. 7.

Страшни́й Госпо́дь попи́рою своє́ю,

Недомыселъ, видя, что не можетъ опровергнуть сѣтованій олицетвореннаго разума, прибѣгаетъ къ общимъ мѣстамъ о всемогуществѣ Божіемъ.

54.—Стр. 374, ст. 23.

и чий се дух уста́ твої подвигнувъ?

Осмѣявъ убогія фразы Недомысла, олицетворенный разумъ развернулъ передъ нимъ величественную картину силы Господней. Въ тѣ времена, между умными людьми обыкновеннымъ предметомъ разговора было всемогущество и величіе Божіе. У насъ въ Украинѣ старики, извѣстные начитанностію, занимаются въ праздничные дни подобными бесѣдами, причитывая что-нибудь изъ священнаго писанія. Нѣкто заѣхалъ въ степной

хуторъ къ незнакомому ему богатому козаку, у котораго работали на дворѣ собственные плотники, четыре взрослыхъ сына. Слово за слово, разговоръ принялъ направленіе библейское. Тогда старикъ призвалъ своихъ плотниковъ и сказалъ: „Го́ді вам майструва́ти; сідайте, слухайте. Робо́та не де дінеться, а тако́го го́стя вже не буде“.

Тотъ же нѣкто, выслушавъ однажды съ прихожанами отдаленнаго отъ него села проповѣдь въ церкви, исполненную укоровъ за лѣнивое посѣщеніе богослуженія, бесѣдовалъ съ ними дорогою на ту же тему. „Коли́б нам пі́п таке́ каза́в, то миб, хоч що-дня, ходи́ли до це́ркви“, сказали слушатели. О, какое у насъ еще свѣжее поле для сѣятелей слова Божія!

55.—Стр. 374, ст. 25.

під тво́ривом морськи́м дріжа́ть від стра́ху.

Это—преданіе о титанахъ, сохранившееся въ Библіи.

56.—Стр. 375, ст. 10.

там, де зоря гряничиться из тьмо́ю.

Тогда думали что, площадь земли окружена со всѣхъ сторонъ водою.

57.—Стр. 375, ст. 14.

и му́дростю драко́на побива́е.

См. примѣч. 2-е къ стр. 330.

58.—Стр. 375, ст. 23.

и жизні дух Госпо́день мене́ дви́же,

Олицетворенный разумъ обращаетъ противъ Недомысла тѣ самые уставы правды Божіей, которыми тотъ пугалъ его. По его убѣжденію, Богъ караетъ только злыхъ, а кто золъ? не Разумъ, а Недомыселъ. Разумъ питаетъ упованіе на высшіе, недоступные для него законы промысла Божія, а Недомыселъ не уповаетъ ни на что. Самодовольство фарисея замѣняетъ для него

волненіе ума жаждущаго уразумѣть истину и впадающаго въ уныніе отъ ея недоступности.

59.—Стр. 382, ст. 5.

Мизе́рники встаютъ на мене справа

Т. е. обвинителями на судѣ, гдѣ истецъ становился справа у отвѣтчика.

60.—Стр. 382, ст. 7.

прокла́дуютъ свої дорбги злю́ки.

Это изображеніе древней блокады, въ которой воображаетъ себя олицетворенный розумъ.

61.—Стр. 385, ст. 10.

Підпережи́сь як ли́чить у поході,

Желаніе олицетвореннаго разума исполнено: судъ, котораго онъ домогался, данъ ему. Чтобы посмѣяться человѣческому безсилію стать на прю съ Богомъ, небесный гласъ представляетъ перзновенный разумъ какъ-бы воиномъ, выступающимъ противъ могущественнаго воителя.

62.—Стр. 385, ст. 19.

и всі сини́ Госпо́дні ликували?

Сынами Божіими въ книгѣ Іова называются небесныя существа, окружающія Господа, какъ слуги господина своего.

63.—Стр. 385, ст. 21.

як ри́нуло из че́рева земно́го,

Въ первобытныя времена думали, что море вырвалось изъ мной внутренности и затопило землю первымъ разливомъ оимъ.

64.—Стр. 386, ст. 8.

и всіх лихих струсну́ла в преиспо́дню?

Тогда думали, что земля плоская, какъ разостланный коверъ. Заря, показавшись на небѣ и освѣтивъ его вдругъ отъ одного края до другого, пугаетъ воровъ и какъ бы стряхиваетъ ихъ прочь съ ковра земного, точно соръ.

65.—Стр. 386, ст. 9.

Пока́жеться—и мов печать приложить:

Въ темнотѣ земля представляетъ безформенную массу, подобную размятому въ рукахъ воску, пока на немъ не сдѣланъ печатью оттискъ.

66.—Стр. 386, ст. 11.

В леда́чого мов кагане́ць пога́сне:

Ночь для воровъ—день, такъ какъ только ночью могутъ они заниматься воровскою работою.

67.—Стр. 386, ст. 13.

Чи ти ходи́в аж до морськи́х крини́чин?

Евреи думали, что на днѣ моря есть такіе родники, какъ въ прудѣ или озерѣ, и что море ими питается.

68.—Стр. 387, ст. 10.

и скро́плював безлюдную пустиню;

Это говорится для униженія гордости человѣка, который воображаетъ, будтобы дождь ниспосылается только для земледѣльческихъ надобностей.

69.—Стр. 387, ст. 20,

хиба́ се ти заплів Волосожа́ра?

См. выше, примѣч. 12-е, къ стр. 342.

70.—Стр. 390, ст. 19.

Стенéться він, заржé и жре дорóгу,

Это выраженіе быстроты бѣга встрѣчается у арабскихъ поэтовъ и у Шекспира.

71.—Стр. 392, ст. 18.

Госпóдь ёму дав меч свій на послýгу.

Говорится о клыкахъ гиппопотама.

72.—Стр. 393, ст. 5.

Чи проштрикнéш ёму лозою ніздрі?

Для того, чтобы нести, какъ рыбу.

73.—Стр. 393, ст. 6.

чи буде він гуляти на припóні?

Крупную рыбу, до продажи, держатъ въ водѣ на привязи.

74.—Стр 393, ст. 14.

поділяться нім люде хананейські?

Хананеи или финикійцы долго господствовали на рынкахъ, и потому слово *хананей* сдѣлалось у евреевъ синонимомъ купца.

75.—Стр. 395, ст. 12.

він пáхощі из мóря випускáе.

Крокодилъ выпускаетъ изъ себя запахъ мускуса.

76.—Стр. 396, ст. 2.

и дай одвіт на всі моі питáння.

Олицетворенный розумъ смутился; въ слухѣ его гремятъ нѣжные глаголы; онъ повторяетъ ихъ, мѣшая съ собственными словами.

Примѣчанія Редактора.

Примѣчанія Редактора.

Украйна.

Это произведеніе П. А. Кулиша, ставшее давно уже, подобно нѣкоторымъ другимъ, библіографической рѣдкостью, мы перепечатываемъ съ соблюденіемъ всѣхъ особенностей правописанія, исправивъ лишь указанныя авторомъ опечатки и сдѣлавъ замѣну словъ: „быка", „быку", въ девятой думѣ (стр. 43, ст. 16 и 18), словами: „вола", „волу".

Три слёзи дівочі.

Три стихотворенія подъ этимъ заглавіемъ, приписываемыя обыкновенно перу П. А. Кулиша историками южно-русской литературы, покойный В. П. Горленко считалъ произведеніями Г. И. Дуниной-Борковской или же г-жи Псіолъ. Въ письмѣ своемъ къ намъ по этому поводу В. П. Гороленко ссылался исключительно на память. Не оспаривая этого мнѣнія, мы однако думаемъ, что П. А. Кулишъ настолько видоизмѣнилъ эти стихотворенія, такъ ихъ передѣлалъ, что отъ оригинала осталось лишь одно заглавіе, быть можетъ, основная мысль стихотвореній да развѣ немногія выраженія. Не смотря на то, что въ стихотвореніяхъ чувствуется крупное поэтическое дарованіе, не смотря на то, что П. А. Кулишъ всегда поддерживалъ молодые таланты, онъ не обозначилъ въ подписи имени автора, не привѣтствовалъ „словомъ отъ издателя" „первоцвіть" начинающей поэтессы, какъ сдѣлалъ онъ это по отношенію къ стихотвореніямъ г.г. Щеголева, Кузьменка и друг.

„Три слёзи дівочі“ были напечатаны въ литературномъ сборникѣ „*Хата*“, изданномъ П. А. Кулишемъ въ Спб. въ 1860 г. и напечатанномъ имъ въ собственной „друкарні“. Находящійся у насъ въ рукахъ экземпляръ „Хаты“ составляетъ собственность супруги издателя, А. М. Кулишъ. Рукой издателя написано на 1-й страницѣ подъ заглавіемъ сборника: „*Коханій господині одъ господаря*“. Содержаніе сборника слѣдующее: „Що е въ Хаті“: Передне слово до громади—*П. А. Кулиша*. Первоцвітъ Щоголева и Кузьменка, *Щоголева:* 1) „Гречкосій“; 2) „Поминки“; 3) „Безталанне“; 4) „Безрідні“, и 5) „Покірні“, и *Кузьменка:* 1) Коханне“; 2) „Три дороги“; 3) „Не женись“; 4) „Дарма“; 5) „До вірної дівчини“, и 6) „До дітей“. Произведеніямъ Щоголева и Кузьменка предпослано „Слово отъ издателя“. Далѣе, „Чари“ — *Марка Вовчка* (разсказъ); „Приказки *Гребінки*“, со словомъ отъ издателя: 1) „Могилини родини“; 2) „Ячмінь“; 3) „Рибалка“; 4) „Ведмежий судъ“; 5) „Мірошникъ“; 6) „Воронъ и Ягня“; 7) „Вілъ“; 8) „Рожа да Хміль“; 9) „Будякъ да Конопляночка“, и 10) „Вовкъ и Огонь“. Сіра Кобыла — *Иродчука* (псевдонимъ П. А. Кулиша), съ посвященіемъ „Миколаю Даниловичу Білозерському *) одъ издателя“; разсказу также предшествуетъ слово отъ издателя.—„Кобзарський гостинець“, состоящій изъ слѣдующихъ стихотвореній *Т. Г. Шевченка:* 1) „Калина“; 2) „Пустка“; 3) „На Різдво“; 4) „Козацька доля“; 5) „На Вкраіну“; 6) „Хатина“; 7) „До зорі“; 8) „Хустина“; 9) „Доля“, и 10) „Пісня“. „Лихо не безъ добра“ — *Ганни Барвінокъ* (псевдонимъ А. М. Кулишъ), со словомъ отъ издателя. „Три слёзи дівочі“: 1) „Заплакала Україна“; 2) „Ой колибъ я голосъ соловейка мала“, и 3) „Віе вітеръ надъ Киевомъ“.—„Колії“, Українська драма зъ остатнёго польскаго панування на Вкраіні“—*П. А. Кулиша.*— „Въ осені літо“, оповіданне *Ганни Барвінокъ*, со словомъ отъ издателя.— „Дідъ Мина и баба Миниха“—*М. Номиса.*

Сообщаемъ эти свѣдѣнія о сборникѣ „Хата“, какъ матеріалъ для характеристики издательской дѣятельности П. А. Кулиша, о которой намъ придется подробно говорить въ послѣднемъ томѣ.

*) Это - двоюродный братъ А. М. Кулишъ, урожд. Бѣлозерской.

Къ Олимпію.

Олимпій Михайловичъ Бѣлозерскій — родной братъ А. М. Кулишъ. Портретъ его мы дадимъ въ одномъ изъ слѣдующихъ томовъ. Стихотвореніе напечатано по собственноручно написанному авторомъ оригиналу.

Дóсвітки.

Подъ этимъ заглавіемъ собраны въ небольшую книгу (in—16), за немногими исключеніями, почти всѣ произведенія П. А. Кулиша, напечатаныя имъ въ журналѣ „*Основа*“ въ 1861 и 1862 гг. Журналъ этотъ издавался въ Спб. подъ редакціей *Василія Михайловича Бѣлозерскаго,* родного брата Александры Михайловны; въ этомъ журналѣ П. А. Кулишъ принималъ самое дѣятельное участіе, какъ негласный соредакторъ. Здѣсь помѣщены очень многія изъ его стихотвореній, повѣстей, историко-литературныхъ изслѣдованій, полемическихъ статей и проч., что въ своемъ мѣстѣ и будетъ нами указываться.

Заглавный листокъ сборника гласитъ: „Дóсвітки“. Думи и поэми П. Кулиша. Спб. 1862 г. Въ друкарні П. А. Кулиша“. Собраннымъ въ „Дóсвіткахъ“ стихотвордніямъ предшествуетъ „Заспівъ“, котораго мы не находимъ въ „Основѣ“. Одинъ экземпляръ „Дóсвітокъ“ авторъ поднесъ своей супругѣ, „дружині“, въ шегреневомъ темно-зеленомъ переплетѣ, съ золотымъ тисненіемъ рамки и золотымъ обрѣзомъ. На первомъ вклеенномъ листкѣ авторъ собственноручно написалъ „Присвятъ“, въ стихахъ, надъ которыми читается поясненіе: „Присвятъ оправного въ золото примірника“. Въ концѣ „Присвята“ подпись: „П. Кулишъ“. Стихотворенія въ „Дóсвіткахъ“ расположены не въ томъ порядкѣ, въ какомъ они печатались въ „Основѣ“. Вотъ послѣдовательность ихъ въ сборникѣ: Заспівъ; Народня слава; Солониця; Кумейки; Дунайска дума; Зза Дунаю; Что есть мнѣ и тебѣ, жено? Самъ собі; Старець; Давне горе; Святиня; Съ того світу; Люлі-люлі; Lago Maggiore; До Дачта; Родина едина; До Марусі Т.; Гульвіса; Гоголь и Ворона; Русалка; Химери; Чумацькі дітки; Настуся (поэма); Брату Тарасові, на той світъ; Великі проводи (поэма).

Не задолго до своей смерти въ 1897 г. П. А. Кулишъ приготовилъ къ печати 2-е изданіе „Дóсвітокъ“, но напечатать ихъ уже не успѣлъ. Они появились въ свѣтъ въ 1899 г., въ Харьковѣ, какъ изданіе Александры Михайловны Кулишъ. На заглавномъ листѣ его мы читаемъ: „Повне выдання творивъ Пантелеймона Александровича Кулиша.—Дóсвиткы. Думы та поэмы. Тыпомъ другымъ зуповненымъ“. Дополненія составляли: „Прысвятъ“, написанный на экземплярѣ, подаренномъ въ 1862 году авторомъ своей супругѣ, о чемъ мы упомянули выше; окончаніе „Дунайской думы“ и „Прыпыскы до Дóсвитокъ“. Ко 2-му изданію „Дóсвитокъ“ авторъ прибавилъ еще „Передне словце“, которое мы и приводимъ ниже:

„Передьнє словце.“

„Якъ трудно слобонытысь видъ иллюзій отрочества и видъ того мыражу козащыны, который роспростерла передъ очыма въ насъ и московська и украйинська литература, вкупи зъ некрытыкованою ще й доси устною словесностью нашого простолюддя,—нехай баче розумный по цій самій кныязи.

„Мусымо себе заспокойиты хоть тымъ, що подаемо выданьня повне, а въ цимъ новимъ выданьни молодый розумъ, здибный до увагы, вбачатыме, якъ сылкувався авторъ, уже й оного часу, 1862 року, перемогты ту недугу, которою недугуе, въ своему зеленочку, литература украйинська.

„Середъ непомирнойи идеализаційи, середъ мызерыхъ иллюзій, середъ фанатызму національносты, прогляне, сподиваемось, чытачеви, хоть такый сьвитъ у цихъ „Досвиткахъ“, якымъ наше око вдовольняється середъ удосвитнѣйи темрявы.“

П. Кулишъ.

Во 2-мъ изданіи „Дóсвитокъ“ опущено посвященіе поэмы „Настуся“—„Ивану Пилиповичу Хильчевському“.

Нѣкоторые куплеты и стихи поэмы „Великі проводи“, при печатаніи ея въ „Основѣ“, были опущены, но потомъ вошли въ оба изданія „Дóсвітокъ“. Опущенные куплеты и стихи, въ настоящемъ изданіи, занимаютъ: на стр. 163, ст. 11—14; на стр. 170, ст. 31—33; на стр. 174, ст. 1—6; на стр. 175, ст. 16—30; на стр. 176, ст. 1—8 и 18—29; на стр. 177, ст. 1—30; на стр. 178, ст. 1—9; на стр. 188, ст. 15—30; на стр. 190, ст. 5—8; на стр. 191, ст. 10—13 и 26—29; на стр. 194, ст. 5—8, 13—20; на стр. 195, ст. 21 и 22; на стр. 196, ст. 13—22; на стр. 197, ст. 21 и 22; на стр. 198, ст. 1—4 и 13—16; на стр. 201, ст. 11—14; на стр. 202, ст. 14; на стр. 208, ст. 19—32; на стр. 209, ст. 1—4 и 11—16; на стр. 319, ст. 5 и 6; на стр. 220, ст. 23 и 24, 29 и 30; на стр. 221, ст. 1—6.

Пропускъ былъ сдѣланъ и въ стихотвореніи: „Народня слава“, при печатаніи его въ „Основѣ“; въ обоихъ изданіяхъ „Досвитокъ“ пропускъ возстановленъ; въ настоящемъ изданіи онъ занимаетъ ст. 13—20 на стр. 69.

Наконецъ, замѣтимъ, что нѣкоторыя стихотворенія, при печатаніи ихъ въ „Основѣ“, подписаны псевдонимами П. А. Кулиша, именно: „Русáлка,“ „Химери“ и „Чумацькі діти“ подписаны псевдонимомъ *Ломусъ;* „Гульвіса“—*Иванъ Горза.*

Помѣщая примѣчанія П. А. Кулиша къ своимъ стихотвореніямъ, печатавшимся въ „Основѣ“, мы присоединили къ нимъ и „Прыпыскы“, сдѣланныя авторомъ къ этимъ стихотвореніямъ во 2-мъ изданіи „Дóсвитокъ“, отмѣчая ихъ заимствованіе оттуда и сохраняя точно ихъ правописаніе. Рукописи этихъ „Прыпысокъ“ мы не имѣли въ рукахъ и не знаемъ, сохранилась-ли она. Въ бумагахъ же П. А. Кулиша мы ея не нашли.

Издатели литературнаго сборника „Дубове листя“, посвященнаго памяти П. А. Кулиша, сообщаютъ въ концѣ книги списокъ сочиненій покойнаго писателя и подъ 1878 г. указываютъ на 2-е изданіе „Досвітокъ“, сдѣланное будто-бы кіевскимъ книгопродавцемъ Ф. Іогансономъ. Но, по провѣркѣ нами, въ магазинѣ этого послѣдняго такого изданія не оказалось. Имѣя въ виду, что Харьковское изданіе 1899 года названо 2-мъ, мы позволяемъ себѣ думать, что издатели вышеупомянутаго сборника впали въ ошибку.

Дунайска дума.

Въ журналѣ „Основа“ и въ 1-мъ изданіи „Досвітокъ“ 1862 года была напечатана только первая половина этой думы, съ замѣчаніемъ: „Печатаніе другой половины откладывается на неопредѣленное время“. Другая половина появляется лишь въ 1863 г. въ „Галичанинѣ“ и входитъ во 2-е изданіе „Досвитокъ“ 1899 г.

До землячки.—На добра нічъ усімъ на нічъ!

Оба эти стихотворенія, напечатанныя въ „Основѣ“, подписаны псевдонимомъ П. А. Кулиша—*Т. Вешнякъ*.

Къ Помпею.

Упоминающіеся въ стихотвиреніи Помпей—Помпей Михайловичъ Бѣлозерскій—родной братъ супруги П. А. Кулиша; Надина—Надежда Михайловна Забѣлла, родная сестра ея же; Саша—сама Александра Михайловна Кулишъ; Мотроновскія картины—чудныя поэтическія картины природы родового хутора Бѣлозерскихъ—Матроновки (теперь Кулишовки), подъ г. Борзной. Стихотвореніе напечатано по копі и, присланной намъ А. М. Кулишъ.

Могильні сходини.

Стихотвореніе напечатано подъ псевдонимомъ П. А. Кулиша—*Гургурдядько*.

Топиръ-гора.

Волынская дума—переспивъ *Дениса Федоренка;*—это псевдонимъ П. А. Кулиша. Кромѣ своего содержанія, дума вызываетъ къ себѣ вниманіе и со стороны правописанія, о чемъ мы скажемъ подробнѣе, когда коснемся правописанія автора въ его біографіи.

Наканунѣ 17-го октября.

Наканунѣ 17-го октября и слѣдующія за нимъ 11 стихотвореній, напечатанныя въ иллюстрированной „Газетѣ Гатцука“,

издававшейся въ Нижнемъ-Новгородѣ въ 70-хъ и началѣ 80-хъ годовъ, найдены нами въ большей части въ вырѣзкахъ изъ „Газеты“, вмѣстѣ съ вырѣзками нѣкоторыхъ другихъ стихотвореній П. А. Кулиша на малорусскомъ языкѣ, печатавшихся въ газетѣ „Днѣпръ“ въ 1885 г. Всѣ вырѣзки заворочены въ листокъ сѣрой бумаги, на которомъ карандашемъ рукой П. А. Кулиша написано: „Новорускі моі стихотвори (и староруські) в Гатцуковои Газети“.

Господне попущеніе.

Эта легенда найдена нами въ бумагахъ П. А. Кулиша собственноручно имъ написанною и съ его подписью. По этой рукописи она и напечатана.

Слава.—Козацька и паньска розмова.

Произведенія „Слава“ и „Козацька и паньска розмова“ какъ указано нами выше, въ примѣчаніяхъ къ стр. 314 и 319, любезно сообщены намъ для напечатанія *Михаиломъ Николаевичемъ Кочубеемъ*, которому считаемъ долгомъ принести здѣсь за это нашу глубокую благодарность.

Бесіда Старóго Рóзума з Недóмысломъ.

Какъ указали мы въ подстрочномъ примѣчаніи къ этому произведенію на стр. 330, оно заимствовано изъ сборника „Хуторская философія“, о содержаніи и судьбѣ котораго скажемъ нѣсколько словъ. Сборникъ задуманъ былъ П. А. Кулишомъ давно. Еще на оборотѣ передней обложки II-го тома „Исторіи возсоединенія Руси“, вышедшей въ свѣтъ въ С.-Петербургѣ въ 1874 г., онъ помѣстилъ слѣдующее объявленіе:

„Печатается и въ непродолжительномъ времени выйдетъ въ свѣтъ книга того же автора подъ заглавіемъ: „Хуторская философія и удаленная отъ свѣта поэзія“, книга, написанная въ видѣ отдыха послѣ второго тома „Исторіи возсоединенія Руси“ (листовъ около 20)“.

Но эта книга вышла въ свѣтъ только въ 1879 году. По поводу ея выхода авторъ пишетъ въ предисловіи:

„Четыре года тому назадъ, на обложкѣ II-го тома „Исторіи возсоединенія Руси“, было объявлено, что въ непродолжительномъ времени выйдетъ въ свѣтъ книга подъ заглавіемъ: „Хуторская Философія“ и пр. Разныя обстоятельства, неинтересныя для публики, пріостановили ея выходъ. Наконецъ она является, но не въ полномъ своемъ составѣ. Авторъ смотритъ на нее какъ на собраніе темъ для размышленій и соображеній, къ которымъ онъ возвратится съ тѣмъ, чтобы изложить ихъ болѣе подробно и обстоятельно.“

Но вскорѣ эта книга подверглась изъятію изъ продажи, по требованію цензуры, и распространенія не получила. Даже въ библіотекѣ самого автора не нашлось экземпляра. Экземпляръ этой книги, едва ли не единственный, хранится въ Императорской Публичной Библіотекѣ и по нашему порученію списанъ г-жей Н. В. Плетневой, благодаря содѣйствію покойнаго В. В. Стасова.

Заглавный листъ книги, съ обычнымъ расположеніемъ частей заглавія, гласитъ: „*П. А. Кулишъ*. Хуторская филосовія и удаленная отъ свѣта поэзія.—С.-Петербургъ.—Типографія Товарищества „Общественная польза“. Большая Подъяческая, домъ № 39.—1879“.

На особомъ листкѣ на лицевой страницѣ напечатано: „Хуторская философія“. На оборотѣ помѣщенно оглавленіе, которое мы и приводимъ полностью, съ означеніемъ страницъ той книги:

Содержаніе.

Стр.

I. Почему русская пресса мало содѣйствуетъ размноженію въ обществѣ умныхъ и добродѣтельныхъ людей 1
II. Просвѣтительный элементъ въ глухомъ захолустьѣ . 25
III. Иродова Морбка, святочное представленіе на малорускомъ языкѣ 33
IV. Замѣна университетскихъ лекцій народоизученіемъ . 76
V. Поэтическій протестъ одного древняго народа противъ другого 120
VI. Возможность поднять изъ упадка нравственныя способности общества 151

Стр.

VII. Бе́сіда Старо́го Ро́зума съ Недо́мысломъ, святочное философствованіе на малорусскомъ языкѣ 192
VIII. Хуторянка, святочная оперетта на малорусскомъ языкѣ. 275

Изъ перечисленныхъ восьми пьесъ сборника только одна „Хуторянка“ была напечатана въ „Руськой Хатѣ“—буковинскомъ альманахѣ на 1877 годъ. Остальныя появляются какъ-бы въ первый разъ. Всѣ онѣ будутъ размѣщены въ соотвѣтствующіе ихъ содержанію томы настоящаго собранія сочиненій и писемъ П. А. Кулиша.

И. К.

Оглавленіе I-го тома.

Отъ Редакціи.

Присвятъ—А. М. Кулишъ.

Стихотворенія.

(1843—1875 гг.).

стр.

Украйна 1
Три слёзи дівочі 63

I. Заплакала Україна . . . . . —
II. Ой коли бъ я гблосъ соловейка мала 64
III. Віе вітеръ надъ Кіевомъ 65

Къ Олимпію 66
Дбсвітки 67

Присвятъ . . . . . —
Заспівъ 68
Народня слава . . . . . —
Солбниця 70
Зза Дунаю 74
Русалка 76
„Что есть мнѣ и тебѣ, жено!“ 82
Съ того світу 83
Кумейки 85
Химери 88
Самъ собі 91
Люлі-люлі 92
Старець 93
Дунайська дума 96

	стр.
Настуся	105
Брату Тарасові	135
Гоголь и Ворона	137
Давне горе	138
Чумацькі діти	140
Lago Maggiore	144
До Данта	145
До Марусі Т.	—
Родина едина	147
Гульвіса	148
Святиня	150
Великі проводи	151
Остання пісня	230
До землячки	—
* * * На-добра-нічъ усімъ на нічъ	232
До братівъ на Вкраіну	233
Початокъ нової поэми	237
Варѳоломееві Шевченкові	240
Къ Помпею	242
Сонетъ	243
Дума про Саву Кононенка	244
Могильні сходини	248
Топиръ-Гора	278
Наканунѣ 17 октября	297
Воззваніе	298
Вызовъ	—
Приглашеніе	299
Война	300
Къ „народнымъ пѣвцамъ“	301
Герою	302
Приговоръ	303
* * * Безсмысленно стихи мои журчатъ	304
Западникамъ	305
Возсозданіе	306
Нигилистъ	307
Господне попущеніе	307
Слава	314
Козацька и панська розмова на тому світі	319
Бесіда Старого Розума з Недомысломъ	330

Предисловія, примѣчанія и послѣсловія П. А. Кулиша.

	стр.
Народня слава	1
Соломница	—
Съ того світу	6
Кумейки	7
Самъ собі	11
Старець	—
Дунайська дума	—
Настуся	28
Брату Тарасові	44
Гоголь и Ворона	44
Давне горе	45
Чумацькі діти	—
Lago maggiore	46
Святиня	—
Великі проводи	—
До братівъ на Вкраіну	91
Початокъ нової поеми	92
Варѳоломееві Шевченкові	—
Сонетъ	93
Могильні сходини	—
Топиръ-гора	—
Нигилистъ	103
Коментарий до „Слави“	104
Розмова козацька и панська на тому світі	109
Бесіда Старого Розума з Недомысломъ	110

Примѣчанія Редактора.

Украйна	125
Три слёзи дівочі	125
Къ Олимпію	127
Досвітки	—
Дунайська дума	130
До землячки.—На добра нічъ усімъ на нічъ	—
Къ Помпею	—
Могильні сходини	—
Топиръ-гора	—
Наканунѣ 17-го октября	—
Господне попущеніе	131
Слава.—Козацька и паньска розмова	—
Бесіда Старого Розума з Недомысломъ	—
Оглавленіе	—

Замѣченныя опечатки.

Напечатано:	*Должно быть:*
Стр. 7, ст. 5,—броварвяхъ . . .	броварняхъ
„ 93, „ 1,—млющахъ . . .	милощахъ
„ 146, примѣч. 1 е, —Сентябрь, 41	Ноябрь—Декабрь, 8
„ 150, ст. 1,—па бандурі . . .	на бандурі
„ 161, „ 17,—Гарматная рада .	Гарматная рада [9])
„ 302, „ 16,—Глядищимъ . . .	Глядящимъ
„ 312, ст. 7,—сгекайтеся . . .	стекайтеся
„ 314, примѣч.,—Н. М. Кочубею.	М. П. Кочубею
„ 331, ст. 19,—Недомиселъ . .	Недомиселъ [4])
„ 332, „ 17,—тихо [4])	тихо [5])
„ 333, „ 13,—наметі [5])	наметі [6])
„ — „ 16,—свитих [6]) . . .	святих [7])
„ — „ 22,—за ворітьми [7]). .	за ворітьм [8])
„ 336, „ 1,—онагра [8]). . . .	онагра [9])

Примѣчанія П. А. Кулиша.

Примѣч. 9, стр. 6,—WKW . . .	WKM
„ 10, ст. 1,—тляхта . .	шляхта

ОТКРЫТА ПОДПИСКА

на собраніе сочиненій и писемъ

П. А. Кулиша,

издаваемое А. М. Кулишъ

подъ редакціей И. М. Каманина.

Предполагается выпустить **20 томовъ.** Въ нихъ
дутъ стихотворенія П. А. Кулиша, его стихотвор-
, переводы изъ Библіи, драмы, романы, повѣсти,
иненія историческія, историко-литературныя, этно-
рическія, педагогическія, полемическія и публисти-
ія, наконецъ, письма П. А. Кулиша къ разнымъ
амъ и его біографія.

Подписка принимается по почтѣ и лично въ
кномъ магазинѣ **„Україна“**, бывш. „Кіевской Ста-
ы“ (Кіевъ, Безаковская, 8) и только по почтѣ
едактора **И. М. Каманина** (Кіевъ, Университетъ,
нтрал. Архивъ). Цѣна за всѣ 20 томовъ при под-
кѣ **15 руб.;** по выходѣ въ свѣтъ послѣдняго
а, цѣна будетъ значительно **повышена.** От-
льно томы не будутъ продаваться.

Допускается разсрочка подписной суммы: 5 руб.
и подпискѣ, а остальные по рублю при полученіи
ждаго слѣдующаго тома наложеннымъ платежемъ.

Пересылка также наложеннымъ платежемъ по вѣсу
иги и мѣсту адрессата.

LIBRARY
NOV
3
UNIVERSITY OF TORONTO

BINDING SECT. FEB 27 1985

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY